

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФАКУЛТЕТ ТЕХНИЧКИХ НАУКА У
НОВОМ САДУ

Утицај интернет заједница на комуникационо –
друштвене процесе у умреженом окружењу

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор: доц. др Данијела Лалић

Коментор: др Берни Хоган

Кандидаткиња: мр Даница Радовановић

Нови Сад, 2015.

	УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ • ФАКУЛТЕТ ТЕХНИЧКИХ НАУКА 21000 НОВИ САД, Трг Доситеја Обрадовића 6	
	КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА	

Редни број, РБР:	
Идентификациони број, ИБР:	
Тип документације, ТД:	Монографска публикација
Тип записа, ТЗ:	Текстуални материјал
Врста рада, ВР:	Докторска теза
Аутор, АУ:	Мр Даница Радовановић
Ментор, МН:	Доц. др Данијела Лалић
Наслов рада, НР:	Утицај интернет заједница на комуникационо – друштвене процесе у умреженом окружењу
Језик публикације, ЈП:	Српски
Језик извода, ЈИ:	Српски
Земља публиковања, ЗП:	Србија
Уже географско подручје, УГП:	Војводина, Нови Сад
Година, ГО:	2015
Издавач, ИЗ:	Ауторски репринт
Место и адреса, МА:	21000 Нови Сад, Трг Доситеја Обрадовића 6
Физички опис рада, ФО: (поглавља/страна/ цитата/табела/слика/графика/прилога)	Индустријско инжењерство и менаџмент
Научна област, НО:	
Научна дисциплина, НД:	Интернет технологије, информационо-комуникационе технологије
Предметна одредница/Кључне речи, ПО:	Интернет заједнице, друштвене мреже, комуникацијски процеси, дигиталне неједнакости, примена интернета у високом образовању
УДК	
Чува се, ЧУ:	Библиотека ФТН, Трг Доситеја Обрадовића 6, Нови Сад
Важна напомена, ВН:	
Извод, ИЗ:	Primenom teorija digitalnih komunikacija i sociologije veba i empirijskih dokaza, u doktoratu pažnja će biti posvećena pitanju mogućnosti primene internet tehnologija u oblasti visokog obrazovanja. Kroz kategorije nove društvenosti i umreženog zajedništva, procesi saradnje i interakcije su istraženi, i testirane su komunikacione mogućnosti internet zajednica u Srbiji. Biće analizirani i predstavljeni novi fenomeni koje se pojavljuju u praksama komunikacije i učešća u naprednim inteligentnim sistemima, kao što je visokoškolska zajednica.
Датум прихватања теме, ДП:	28.05.2015.
Датум одбране, ДО:	
Чланови комисије, КО:	Председник: Др Лепосава Грубић-Нешић
	Члан: Др Илија Ћосић
	Члан: Др Младен Чуданов
	Члан: Др Берни Хоган
	Члан, ментор: Др Данијела Лалић
	Потпис ментора

	UNIVERSITY OF NOVI SAD ● FACULTY OF TECHNICAL SCIENCES 21000 NOVI SAD, Trg Dositeja Obradovića 6
	KEY WORDS DOCUMENTATION

Accession number, ANO :												
Identification number, INO :												
Document type, DT :	Monographic publication											
Type of record, TR :	Word printed document											
Contents code, CC :	Doctoral dissertation											
Author, AU :	Mr Danica Radovanovic											
Mentor, MN :	Ass. Prof. dr Danijela Lalic											
Title, TI :	The influence of internet communities on communication-social processes in the networked environment											
Language of text, LT :	Serbian											
Language of abstract, LA :	English											
Country of publication, CP :	Vojvodina, Novi Sad											
Locality of publication, LP :												
Publication year, PY :	2015											
Publisher, PB :	Author's reprint											
Publication place, PP :	21000 Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 6											
Physical description, PD : (chapters/pages/ref./tables/pictures/graphs/appendixes)												
Scientific field, SF :	Industrial Engineering and Management											
Scientific discipline, SD :	Internet science, Information-communication technologies											
Subject/Key words, S/KW :	Internet communities, social networks, communication processes, digital inequalities, usage of internet in higher education											
UC												
Holding data, HD :	Library, Faculty of Technical Sciences, Trg Dositeja Obradovića 6, Novi Sad											
Note, N :												
Abstract, AB :	By deploying theories of digital communications and sociology of web, as well as the empirical evidence - in the thesis attention will be paid to the issue of the possibilities of application of Internet technologies in the area of higher education. Through categories of new sociability and networked community, the processes of collaboration and interaction are explored, and communication possibilities in the internet communities in Serbia are tested. New phenomena that emerge in the communication and collaboration practices in an advanced intelligent system, such is a higher education community, will be analysed.											
Accepted by the Scientific Board on, ASB :	28.05.2015.											
Defended on, DE :												
Defended Board, DB :	<table border="1" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 30%;">President:</td> <td>Dr Leposava Grubić – Nešić</td> <td rowspan="5" style="width: 20%; text-align: center; vertical-align: middle;">Mentor's sign</td> </tr> <tr> <td>Member:</td> <td>Dr Ilija Čosić</td> </tr> <tr> <td>Member:</td> <td>Dr Mladen Čudanov</td> </tr> <tr> <td>Member:</td> <td>Dr Bernie Hogan</td> </tr> <tr> <td>Member, Mentor:</td> <td>Dr Danijela Lalić</td> </tr> </table>	President:	Dr Leposava Grubić – Nešić	Mentor's sign	Member:	Dr Ilija Čosić	Member:	Dr Mladen Čudanov	Member:	Dr Bernie Hogan	Member, Mentor:	Dr Danijela Lalić
President:	Dr Leposava Grubić – Nešić	Mentor's sign										
Member:	Dr Ilija Čosić											
Member:	Dr Mladen Čudanov											
Member:	Dr Bernie Hogan											
Member, Mentor:	Dr Danijela Lalić											

ИЗЈАВА О ВАЛИДНОСТИ ЗАВРШНОГ РАДА

ИМЕ И ПРЕЗИМЕ: ДАНИЦА РАДОВАНОВИЋ

**НАСЛОВ РАДА: УТИЦАЈ ИНТЕРНЕТ ЗАЈЕДНИЦА НА
КОМУНИКАЦИОНО-ДРУШТВЕНЕ ПРОЦЕСЕ У УМРЕЖЕНОМ
ОКРУЖЕЊУ**

МЕНТОР РАДА: ДОЦ.ДР ДАНИЈЕЛА ЛАЛИЋ

Изјављујем да у приложеној дисертацији нисам представила нити покушала да представим туђ рад као свој, осим на местима на којима је то изричито наглашено и по правилима Факултета техничких наука цитирано. Јасно ми је да би такво поступање било једнако плагијату, о чему се Факултет техничких наука јавно изјаснио. Разумем да у случају интелектуалне крађе могу бити избачена са Факултета/Универзитета, те да сам дужна да будем упозната са факултетским/универзитетским прописима о плагијату и ауторским правима дефинисаним Законом о ауторским и сродним правима („Сл. гласник РС“ бр. 104/09. и 99/11.). Овај рад је резултат искључиво мог личног рада, темељи се на мојим истраживањима и ослања се на наведену литературу.

Овим потврђујем своју сагласност да Факултет/Универзитет има право да располаже мојим радом у било којој форми; Факултет/Универзитет има право да консултује и трећу страну како би се установило могуће кршење прописа и проверило да ли мој рад садржи материјал који је плагијат, као и да би се утврдио ауторски квалитет рада

Потпис
студента:

Датум:

17. 06. 2015.

Sadržaj

Изјава о валидности завршног рада	4
Apstrakt	7
Abstract (на енглеском језику)	8
ZAHVALNOST	9
I Uvod	10
II Teorijski deo	16
2 Internet i razvoj društvenih mreža	16
2.1 Prikaz razvoja interneta i veba.....	16
2.2 Nastanak i razvoj virtuelnih zajednica	21
2.3 Tipologija internet zajednica	30
2.4 Veb 2.0 sociotehnološka revolucija	33
2.5 Informaciono-komunikacione tehnologije u Srbiji	39
2.6 Internet zajednice u Srbiji.....	40
3. Struktura i dinamika društvenih mreža	44
3.1 Efekat mreže: društvene mreže kao internet zajednice	45
3.2 Struktura i dinamika sajtova društvenih mreža	48
3.3 Savremene IKT i informaciono društvo kao nastupajuća društveno - tehnološka paradigma	51
3.4 Pregled prethodnih naučnih saznanja	53
III Istraživački deo	64
4. Metodologija istraživanja	64
4.1 Metodologija	64
4.3. Faze istraživanja.....	72
4.4 ograničenja u radu	87
5. Prikaz rezultata i diskusija	88
5.1 Organizacija	88
5.2 Internet u svakodnevnom životu: privatna umrežena sfera.....	90
5.3 Umrežena javna sfera	109
5.4 Prikaz rezultata: Upotreba internet usluga i veb servisa u akademskom okruženju	111
5.5 Saradnja, učestovanje, obrazovanje	122

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

5.7 Faktori, ograničenja i moguća unapređenja u onlajn akademskim zajednicama	147
5.8 Novonastali fenomeni – diskusija	165
5.8.1 fenomeni komunikacione dinamike i prisustva na društvenim mrežama	166
5.8.2 Fenomen fatičke komunikacije u onlajn komuniciranju – ‘lajk’ i ‘pouk’	177
5.8.3 Fenomen digitalne nejednakosti u internet zajednicama– diskusija rezultata i zaključci ..	183
5.8.4 Fenomen konvergencije medija u umreženom okruženju	190
III Zaključak.....	199
6 Zaključna razmatranja	199
6.1 NAUČNI DOPRINOS RADA I PRAVCI BUDUĆIH ISTRAŽIVANJA	205
IV Bibliografija	207
V PRILOG	220
Podaci i naracije iz polu-strukturiranih intervjua	220

APSTRAKT

Struktura i dinamika društvenih zajednica na internetu ističu, proširuju i transformišu mogućnosti za društveno i poslovno povezivanje ljudi, primenom novih tehnoloških rešenja. Današnje internet zajednice se formiraju kroz različite veb aplikacije i sajtove za društveno umrežavanje koje pored društvenog i medijskog konteksta imaju za cilj najvažniju osobinu komunikacije: interakciju. Pored opisa komunikacionih procesa, njihove strukture i komunikacionih konvencija, u ovoj disertaciji se istražuju tehnološka i organizaciona struktura internet zajednica. Cilj je da se predstavi tipologija internet zajednica u Srbiji, od analize sadržaja, onlajn upitnika i polu-strukturiranih intervjua kao metoda za empirijsko istraživanje. Fokus ovog rada je da istraži upotrebu internet i veb usluga, kao i komunikacionih mogućnosti koje pružaju nove digitalne tehnologije u svakodnevnoj i organizacionoj komunikaciji. Pored boljeg razumevanja globalne komunikacije i učešća organizacionih sistema i pojedinaca iz Srbije u datom procesu, ova studija ima za cilj da pokaže značaj i neizbežnost novih digitalnih komunikacionih tehnologija, kako u svakodnevnoj komunikaciji, tako i u savremenom obrazovanju, i optimalnom protoku naučnih informacija. Primenom teorija digitalnih komunikacija i sociologije veba i empirijskih dokaza, u doktoratu pažnja će biti posvećena pitanju mogućnosti primene internet tehnologija u oblasti visokog obrazovanja. Kroz kategorije nove društvenosti i umreženog zajedništva, procesi saradnje i interakcije su istraženi, i testirane su komunikacione mogućnosti internet zajednica u Srbiji. Biće analizirani i predstavljeni novi fenomeni koje se pojavljuju u praksama komunikacije i učešća u naprednim inteligentnim sistemima, kao što je visokoškolska zajednica.

Ključne reči:

Internet zajednice, društvene mreže, komunikacijski procesi, digitalne nejednakosti, primena interneta u visokom obrazovanju, digitalni jaz

ABSTRACT (NA ENGLESKOM JEZIKU)

Structure and dynamics of social communities on the internet points out, expands and transforms the possibilities for social and business networking of people, by implementing the new technological solutions. Nowadays, internet communities represent different web applications and social networking sites that in addition to social and media context, aim at the most important communication performance: the interaction. In this dissertation, the technological and organizational structure of the internet communities were explored, in addition to the description of communication processes, their structure and communication conventions. The aim is to present a typology of the internet communities in Serbia, by the content analysis, online surveys and semi-structured interviews as methods for the empirical research. The focus of this work is to explore the representation and use of the internet and web services, as well as the emergence of the internet communities and exploration of communication opportunities that new digital technologies provide in everyday communication and the academic community. In addition to a better understanding of global communication and participation of organizational systems and individuals from Serbia in a given process, this study aims to show the importance and inevitability of new digital communication technologies both in everyday communication, as well as in modern education, and the optimal flow of scientific information. By deploying theories of digital communications and sociology of web, as well as the empirical evidence - in the thesis attention will be paid to the issue of the possibilities of application of Internet technologies in the area of higher education. Through categories of new sociability and networked community, the processes of collaboration and interaction are explored, and communication possibilities in the internet communities in Serbia are tested. New phenomena that emerge in the communication and collaboration practices in an advanced intelligent system, such is a higher education community, will be analysed and presented.

Keywords:

Internet communities, social networks, communication processes, digital inequalities, usage of internet in higher education, digital divide

ZAHVALNOST

Najviše se zahvaljujem svojoj mentorki doc. dr Danijeli Lalić, koja je neizmerno i sa puno podrške pomagala tokom celokupnog procesa izrade rada. Neizmerno sam joj zahvalna na prepoznavanju važnosti naučne teme, na smernicama i realizaciji rada; bilo je zadovoljstvo i čast imati za mentora ovu inovativnu ženu u nauci, veoma pozitivnu i nesebičnu u pomoći. Takođe, zahvaljujem se i mom akademskom savetniku tokom Chevening doktorske stipendije na Oksford Internet Institutu – dr Bernie Hoganu, koji je pomagao i bodrio kada god je bilo potrebno. Bernie je zaslužan i za moje interesovanje za temu rada kao i za početne ideje i poglavlja do kojih sam došla boraveći u Oksfordu.

Zahvaljujem se Fakultetu Tehničkih nauka u Novom Sadu na velikoj profesionalnosti i pomoći, hvala profesoru Bojanu Laliću na vremenu i smernicama kada god je bilo neophodno, i hvala kolegama i postdiplomskoj studentskoj službi na fakultetu. Takođe, zahvaljujem se Oksford Internet Institutu i doktorskoj stipendiji Chevening koji su mi omogućili početnu realizaciju istraživanja. Hvala Keble koledžu koji je bio moj dom tokom studijskog boravka u Oksfordu. Hvala svim kolegama sa Oksford Internet Instituta – Lucy Power, Bibi, obojici Tim Davies-a, Scott-u H., Tahi, i ostalim kolegama sa studijske grupe, kao i kolegama istraživačima i naučnicima: Nathan Matias, Markus Hammonds, Jenny Korn, Steve Jones, John Wilbanks, Saša Bodiroža, Aleks Krotoski, Rey Junco, Danah Boyd. Hvala Simonu i Lindi iz Birmingema, Davidu i Lyn sa City University-ija u Londonu. Hvala akademskoj zajednici #phdchat na podršci i saradnji. Zahvaljujem se svim ispitanicima i sagovornicima na teritoriji Republike Srbije koji su učestovali u onlajn anketama i intervjuima.

Zahvaljujem se svojim prijateljima i porodici koji su čak i kada nisu razumeli šta istražujem i pišem, podržavali i bili uz mene: Simon, Frode, Corky, Tom B., Paul i Sally, Americ, Tina, Ad, Robin, Dubravka, Petar, Dragana S., mojoj sestri Mimčetu, tetka Mici, i najviše mami i tati.

I UVOD

Ubrzani razvoj interneta i intenzitet komunikacije koji su izazvale nove informaciono-komunikacione tehnologije (dalje u tekstu IKT) otvaraju nove mogućnosti za nastajanje društveno-komunikacionih fenomena i formi za interakciju tamo gde ona ranije nije bila moguća. Nedvosmislena vladavina medijske kulture, a posebno onog njenog segmenta koji je podržan kompjuterskom tehnologijom i mogućnostima internet komunikacije, predstavlja temelj na kojem se artikulišu novi pristupi u teorijskim i empirijskim istraživanjima sveta. Nezavisno od jasnog, komercijalnog efekta oko kojeg se centriraju savremeni komunikacioni i tehnološko - organizacioni sistemi, društvene, psihološke i kulturne implikacije interneta predstavljaju plodno tle za različite teorijske elaboracije (društveno-tehnološke, organizacione ili komunikološke) u okviru kojih postoji potreba za redefinisanjem kategorijalnog aparata klasične društveno - tehnološke teorije.

Za razliku od televizije koja funkcioniše kao jednosmerni komunikativni obrasac, **internet tehnologije podrazumevaju interakciju, upućujući prevashodno na kategorije zajedništva i nove društvenosti u svom središtu, što je osnovno teorijsko i empirijsko usmerenje ovog rada.** U svojevrsnom tehno-univerzumu koji omogućava formiranje, razvijanje i strukturisanje specifičnih internet zajednica, ostvaruje se socijalno grupisanje, mimo ili izvan tradicionalnih društvenih parametara (pol, uzrast, obrazovanje, nacionalnost itd.).

Danas internet zajednice predstavljaju usluge i aplikacije društvenog veba i veb-a 2.0 (eng. *web 2.0*) koji pored društvenog i medijskog konteksta imaju za cilj najvažniju komunikacionu performansu: *interakciju*. Pored interakcije druga osnovna karakteristika interneta je *decentralizacija* na nivou strukture i na nivou organizacije komunikacionog sistema. Internet zajednice zavise od društvene interakcije i komunikacione razmene između njenih korisnika. Ovim se naglašava bitna komponenta – element reciprociteta nepisanog društvenog kontakta između članova zajednice.

Na talasu globalizacije koja je najpre tehnološki orijentisana i Srbija sa svojom informaciono-tehnološkom infrastrukturom učestvuje u širokoj disperzivnoj onlajn mreži zajednica

formiranih na internetu. Internet zajednice omogućavaju formiranje društvenih mreža u kojima se artikulišu specifični fenomeni posredovanog interaktivnog komuniciranja.

Pored opisa komunikacionih procesa i komunikacionih konvencija, u ovom radu se istražuje struktura internet zajednica, te se analizom sadržaja predstavlja svojevrsna tipologija internet zajednica u Srbiji. Fokus ovog rada je utvrđivanje zastupljenosti i korišćenje internet i veb usluga, kao i ispitivanje komunikacionih mogućnosti koje nove digitalne tehnologije pružaju, kako u svakodnevnoj komunikaciji, tako i u akademskim zajednicama u Srbiji. U radu je istražena komunikacija u internet zajednicama kroz postojeće povratne informacije i priznavanje sopstvenog digitalnog identiteta, njegove uloge u grupi i društvu.

Disperzivne internet zajednice koje učestvuju u širim društvenim zajednicama na vebu predstavljaju virtuelne grupe interaktivnog komunikacionog karaktera. Ovaj društveno-tehnološki aspekt je prikazan u poglavljima u radu gde se analizira interaktivna komunikacija kroz različite forme društveno - komunikacionih procesa. Istraživanje se prvenstveno fokusira na modalitete individualnog i društvenog komuniciranja kroz različite online kontekste kao što su društvene mreže.

Dinamika komuniciranja se sve češće odvija online. Formirana umrežena javna sfera predstavlja samo ogledalo i uvećava ono što se dešava u analognim prostorima. U radu su analitički istraženi odnosi na relaciji postavljenih tema i naracija ispitanika iz tri relacione perspektive:

- **internet u lične svrhe (u privatnoj sferi),**
- **pojedinaac i internet i usavršavanje, obrazovanje i saradnja u grupi,**
- **i na kraju internet i društveno umrežavanje u zajednici,**

u ovom slučaju specifičnosti koje karakterišu geografsko područje Srbije. Ovakav pristup omogućava kombinaciju kulturne i strukturalne analize koje se oslanjaju na različite tipove podataka da bi se utvrdila komunikaciona i društveno-tehnološka dinamika.

Cilj rada je istraživanje modaliteta interaktivne komunikacije internet zajednica u Srbiji. Namera je da se ovim istraživanjem predstavi svojevrsno socio-tehnološko okruženje Srbije danas, kako iz perspektive njene specifičnosti, tako i iz perspektive procesa globalizacije, koji

se upravo preko komunikacionih tehnologija, artikulise kao dominantan i univerzalno važeći. Paradigma informaciono komunikacionih tehnologija se razvija prema otvorenosti i decentralizaciji mreže, dok se njena društveno utilitarna dimenzija može opisati Kranzenbergovim zakonom koji kaže da tehnologija nije niti dobra niti loša, niti neutralna (Kranzberg, Technology and History: "Kranzberg's Laws", 1986). Internet tehnologije svakog minuta prodiru u sve aspekte svakodnevnog života i menjaju ne samo način našeg mišljenja, već i navike, potrebe i komunikacionu dinamiku u privatnoj i javnoj umreženoj sferi, o kojoj će biti više reči u radu. Stoga, ovo istraživanje je od značaja ne samo za bolje razumevanje učešća Srbije u procesima globalnog komuniciranja, već ima za cilj da ukaže na važnost i neizbežnost novih digitalno-komunikacionih tehnologija kako u svakodnevnoj komunikaciji, organizacionim sistemima, tako i u savremenom obrazovanju i optimalnijem protoku naučnih informacija.

Oslanjajući se na društveno-tehnološke teorije digitalne komunikacije i sociologije veba, kao i na empirijske nalaze - **ovaj rad će pažnju posvetiti i mogućnostima korišćenja internet zajednica u sferi usavršavanja i obrazovanja**. Kroz kategorije **novе društvenosti i umreženog zajedništva**, procesa saradnje i interakcije – istražuju se i ispituju komunikacione mogućnosti internet zajednica u Srbiji.

Istraživačka pitanja kojim je istraživanje obuhvaćeno su:

- Da li ispitanici koriste društvene mreže i veb usluge, i koje? Na koje načine i kako se društveni mediji, usluge i mreže koriste u poslovanju ili u organizacijama? Kakav je uticaj komunikacije na društvenim medijima na organizaciono komuniciranje?
- Koje usluge društvenih medija bi unapredile efektivnost interesnih grupa od značaja u organizaciji?
- Koji veb servisi se koriste u internet zajednicama u akademskom okruženju, kao naprednom sistemu u informatičkom smislu, koji pospešuju komunikaciju i saradnju?
- Koji novi komunikaciono-društveni procesi i fenomeni nastaju iz poslovne onlajn interakcije i ubrzanog razvoja informaciono komunikacionih tehnologija?

Uticao internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Kao što će biti prikazano, u svetu se pokazalo da je moguće uspešno koristiti internet usluge i sajtove društvenog veća u nastavi, u visokom školstvu, za saradnju, učešće, interakciju i angažovanje (Siemens, 2004) (Haythornthwaite, 2007) (Junco & Timm, Using emerging technologies to enhance student engagement. New directions for student services., 2008), (Charlton, Devlin, & Drummond, 2009) (Pempek, Yermolayeva, & Calvert, 2009) (ECAR National Study of Undergraduate Students and Information Technology, 2011) (Junco, The Need for Student Social Media Policies, 2011) (Kelleher & Sweetser, 2012) (Junco & Clem, Evaluating how the CourseSmart Engagement Index predicts student course outcomes., 2013). S obzirom da je Srbija zemlja u tranziciji i da se IKT sporije implementiraju u tradicionalnim, klasičnim organizacionim okruženjima, postavlja se pitanje da li bi novi tehnološki servisi i usluge pomogli boljoj saradnji i komunikaciji u srpskoj akademskoj zajednici.

Sprovedeno istraživanje se temelji na proučavanju i analizi postojeće literature koja omogućava sveobuhvatnu analizu fenomena, te pored literature, korišćena je metoda direktne observacije, direktnog učešća, analize sadržaja na veću. Primenjene su kvantitativne metode (onlajn upitnici) i kvalitativne metode (polu-strukturirani intervjui). Bitno je istaći da je sprovedena analiza društvenog fenomena i odnosa unutar tehnoloških mreža, a ne istraživanje određene populacije ili mesta. Za analizu fenomena postavljeni su uslovi i istraživane su zajednice i mreže ljudi i njihovi odnosi, usredsređujući se na ulogu koju nove tehnologije imaju u tim internet zajednicama i društvenim mrežama.

Uz pomoć kombinovane kvantitativno-kvalitativne metodologije istraženi su različiti procesi onlajn komunikacije u internet zajednicama. Kroz postojeće povratne informacije o sopstvenom digitalnom identitetu i njegove uloge u grupi i društvu, ispitane su pojave karakteristične za umreženu javnu sferu u Srbiji.

U svetu postoje brojna istraživanja vezana za uticao internet tehnologija na različite aspekte kulture, sa informacionog, tehnološkog, društvenog, komunikacionog aspekta, kao i iz perspektive novih medija, sistema organizacije, kulturnih zajednica, obrazovanja, jezika, umetnosti, i sl. Takve studije i istraživanja su postale uobičajene i sprovode se unutar raznih akademskih disciplina i oblasti. Važno je istaći da u Srbiji ova tema do sada nije obrađivana u

dovoljnoj meri, te se u radu usresređuje na kvalitativne strukturalne promene u internet zajednicama i društvenim mrežama kao i promenama u načinu komunikacije unutar zajednice. Pored teorijskih implikacija, za istraživački deo rada se koristi kombinovana kvantitativno – kvalitativna metodologija, onlajn upitnici i kvalitativna etnografija (polustrukturirani intervjui).

Prepostavka rezultata istraživanja se ogleda u novonastalim društveno-tehnološkim pojavama, stoga se očekuje da rezultati rada ukažu na fenomene umrežene zajednice (digitalne nejednakosti, faticka onlajn komunikacija, i sl.) u Srbiji koje u ranijim istraživanjima nisu bile zastupljene i stoga teorijsko-empirijski gledano čine ovo istraživanje jedinstvenim.

Disertacija je organizovana na sledeći način. **U drugom delu rada** je opisan razvoj informaciono – komunikacionih tehnologija (IKT) i interneta, kao i društveno-tehnoloških teorija koje ukazuju na nastanak i razvoj novih, digitalnih medija. Predstavljen je istorijski pregled koncepata internet tehnologija, kao i prethodna istraživanja. Time je postavljena kako teorijska tako i praktična osnova za razumevanje i istraživanje nastanka i razvoja internet zajednica u svetu i u Srbiji. U okviru ove celine, prikazane su nove tehnologije i ključni društveni mediji na globalnom nivou, a zatim i njihova difuzija i širenje na nacionalnom nivou u Srbiji. Na osnovu ovih konteksta, prikazano je kako su umreženi mediji napredovali u svojoj sofisticiranosti i potrebama korisnika, ali i u kontekstu prikaza društveno - tehnološke pozadine usvajanja tehnologije u Srbiji, u kojoj kako će biti prikazano - ima mesta i za obrazovne implementacije i tehnologije.

Zatim, u empirijskom delu rada je predstavljen metodološki okvir, zajedno sa prikazom prethodnih istraživanja i istraživačkim pitanjima. Prikazana je metodologija, faze istraživanja, prikaz rezultata i diskusija.

U trećem, istraživačkom delu rada predstavljeni su rezultati analize i objašnjeni su fenomeni na osnovu postojećih i ličnih teorija u kontekstu personalizovanog, individualnog umrežavanja i upotrebe interneta. Predstavljeni su suština i rezultati - najdominantnije teme i fenomeni koje se javljaju u internet zajednicama u Srbiji koje obuhvataju upotrebu internet usluga i društvenih mreža kroz privatnu i javnu umreženu sferu. Takođe, prikazane su implikacije i mogućnosti upotrebe internet usluga i društvenog veća kao alata za saradnju,

učesće i bolju komunikaciju u obrazovanju i procese umrežavanja. Pažnja je posvećena upotrebi Fejsbuka u obrazovanju, kao pomoćnog sredstva za onlajn umrežavanje, komuniciranje i informisanje, kao i primeri iz prakse u srpskoj akademskoj zajednici.

Fenomen umrežavanja kroz strukturu i dinamiku najpopularnije i najviše korišćene društvene mreže – Fejsbuk je prikazan uz novonastale komunikacione procese u formi fatičkih ekspresija i mikro - objava, koji su nastali komunikacionom i tehnološkom dinamikom umrežavanja. Pojava novih digitalnih nejednakosti koja je sveprisutna u internet zajednicama u Srbiji, istraživana je kroz teorijske i empirijske analize koje se pojavljuju tokom procesa narativnih upita. Na kraju poglavlja ispitan je fenomen konvergencije starih i novih medija u umreženoj javnoj sferi u Srbiji.

Konačno, **zaključno poglavlje** objedinjuje zaključke iz prethodnih poglavlja i bavi se interpretacijom i implikacijama nalaza ovog istraživanja koji su u vezi sa konceptima **umreženog društveno – tehnološkog pristupa zajedništvu** u onlajn okruženju. Takođe, zaključna razmatranja omogućuju da se odrede buduće i moguće implikacije interneta i umrežene onlajn sfere na javne politike organizacije i donosi preporuke za dalja društveno-tehnološka istraživanja.

II TEORIJSKI DEO

2 INTERNET I RAZVOJ DRUŠTVENIH MREŽA

U ovom poglavlju pored kratkog prikaza razvoja informaciono - komunikacionih tehnologija (dalje u tekstu IKT), interneta i veba, predstavljene su komunikološko-društvene teorije u kontekstu razvoja teorijskih i praktičih osnova za nastanak i dalji razvoj internet zajednica, u svetu i u Srbiji. Takođe, objašnjen je koncept internet zajednica koje imaju i drugi naziv, odnosno termin - virtuelne zajednice s obzirom da je medij na kojem se komunikacija i interakcija odvija – virtuelni, digitalni, nelinearni medij nasuprot analognom, papirnom i linearnom.

Da bi se razumeo sadašnji trenutak celokupne ljudske delatnosti u društveno-tehnološko naprednoj javnoj sferi, koju je razradio nemački teoretičar Jirgen Habermas (Habermas J. , 1991) šezdesetih godina 20. veka, neophodno je vratiti se par decenija unazad i podsetiti kako je zapravo nastao internet, a kasnije i veb. Ovo poglavlje opisuje kako su novi mediji napredovali u svojoj sofisticiranosti i potrebama korisnika na globalnom nivou, a zatim i njihova difuzija i širenje u Srbiji. U nastavku poglavlja dat je pregled razvoja IKT: od začetaka predstavljanja podataka u elektronskom obliku do pojave interneta i njegovog razvitka, tipologije internet zajednica i značajnih pojava na vebu.

2.1 PRIKAZ RAZVOJA INTERNETA I VEBA

Šezdesetih godina prošlog veka Maršal MakLuan u svojoj knjizi *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, je ukazao da živimo u globalnom selu (McLuhan M. , *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, 1961). Još tada je njegova teorija ukazivala da smo odavno ušli u informacionu eru, da živimo u informacionom društvu, a da smo pojavom elektronskih, digitalnih medija zakoračili i u novu virtuelnu (elektronsku) zajednicu. On je već tada anticipirao da će nova informaciono-tehnološka revolucija i pojava medija kao što je televizija „ubiti“ knjigu, te je proglasio „mrtvom“ (McLuhan M. , *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, 1961). Danas se može reći da nas

računar vraća, na određeni način, Gutenbergovoj galaksiji koja predstavlja kulturu štampane knjige, sa pripadajućom kulturom čitanja, učenja, razumevanja sveta, te ljudi koji provode vreme komunicirajući preko interneta, „mreže svih mreža“, zapravo najčešće komuniciraju rečima. Citirajući Umberta Eka (Eco, 1996): „*ako se TV ekran smatra idealnom vrstom prozora kroz koji pojedinac posmatra svet kroz formu slika, računarski ekran je idealna knjiga na kojoj isti pojedinac čita o svetu u formi reči*“. Hipertekst je nelinearni tekst koji je povezan sa drugim tekstovima u okviru dokumenta, veb prezentacije ili baze podataka. Termin hiperteksta je nastao 1965. godine kada ga je Ted Nelson (W3C) prvi upotrebio. Hipertekst ne označava samo tekstualne poruke već i hipermedijalne sadržaje koji uključuju slike, grafiku, video i zvuk.

Pojava interneta i veba (eng. *World Wide Web*) su uklonile sva moguća fizička, prostorna, vremenska ograničenja koja su ranije postojala u komunikaciji, interakciji na relaciji čovek-čovek, čovek-mašina, kao i u korišćenju elektronskih izvora, informacija, publikacija zbog razlika u vremenu i prostoru. Te razlike više ne postoje i sve su manje zbog same karakteristike medijuma koji omogućavaju dostupnost elektronskim izvorima informacija i znanja, kao i interakciju na globalnom nivou.

2.1.1 Nastanak interneta kao globalne informacione infrastrukture

Prve računarske mreže, krajem 50ih i ranih 60tih godina prošlog veka, su bile posvećene avionskom sistemu rezervacije – Polu-automatsko Poslovno Istraživačko Okruženje (eng. *Semi-automated Business Research Environment, SABRE*) i komandno kontrolnom sistemu odbrane Automatsko Digitalnoj Mreži (eng. *Automatic Digital Network, AUTODIN*) (Kahn, 2013). Ideja o „super računaru“ kao i masovnom skladištenju podataka i interaktivnom pristupu su realizovane 1969. godine u projektu Agencija za napredne istraživačke projekte (eng. *Advanced Research Projects Agency, ARPANET – ARPA*) pri Američkom odeljenju za odbranu (eng. *US Department of Defense*). Godina 1969. se navodi kao godina nastanka interneta jer je upravo tada ARPANET izabran za istraživanje i razvoj komunikacija i komandne mreže koja će preživeti nuklearni napad. ARPANET je prva opšte-namenska računarska mreža. Potom se ARPANET izdvojio iz vojnog eksperimenta i postao javni

istraživački projekat. Godine 1973, vrlo brzo su ga prihvatili univerziteti u Americi i postao je osnovni deo infrastrukture računarskih nauka, akademskih i istraživačkih zajednica.

Zatim je nastala Agencija za Napredne Odbrambene Projekte (eng. *Defense Advanced Research project Agency, DARPANET*), nekadašnja ARPA, koja je podržavala mrežu zasnovanu na satelitskim vezama od kojih su najveći povezivali Ameriku sa nekoliko evropskih zemalja (V. Britanija, Norveška, Nemačka i Italija) i omogućavala je veze u regionima. Terminali koji su se nalazili u Americi su omogućavali dalje povezivanje sa drugim evropskim zemljama preko terminala, do krajnjih korisnika. DARPANET je postao projekat čiji je cilj bio da istražuje povezivanje „heterogenih mreža“ (Dennis & Kahn) čiji se program zvao *Internetting*, koji je zasnovan na konceptu otvorene mrežne arhitekture u kome bi se mreže sa definisanim standardnim interfejsima povezivale međusobno preko kapija (eng. *gateways*). Sredinom sedamdesetih godina prošlog veka razvijen je i TCP protokol (eng. *transmission control protocol*) koji je originalno obuhvatio i IP protokol (eng. *internet protocol*), te se zajednički formirao TCP/IP protokol za prenos podataka, koji je razvijen na Univerzitetu Stanford u Kaliforniji. Osamdesetih godina 20. veka, umrežavanje su uveliko koristile Nacionalna fondacija za nauku - National Science Foundation - NSF, Odsek za energentiku (Department of Energy) i Nacionalna administracija za aeronautiku i istraživanja u svemiru (National Aeronautics and Space Administration - NASA). U jednom izveštaju (Van Vleck, 2013) se ukazuje da se 1969. godine eksperimentalni interni sistem elektronske pošte za veoma kratko vreme proširio i na razne druge oblasti ljudske primene (od vojske preko akademije do komercijalne upotrebe).

Rej Tomlinson je 1971. godine napisao prvi program koji je omogućavao razmenu poruka između dva računara (Van Vleck, 2013). Takođe je prvi počeo da koristi @ znak kako bi razvrstao imena primaoca poruka i imena računara na kojima se nalaze njihovi nalozi. Razvoj elektronske pošte (eng. *e-mail*) se još više usavršio 1975. godine kada je programer Džon Vital napisao program Msg (eng. *message* tj. poruka). Elektronska pošta je postala veoma važan servis interneta koju je, kasnije, razvila radna grupa iz računarske industrije Lotus, IBM i Majkrosoft.

Umrežavanje je počelo i na univerzitetu, 1985 - 1986. godine su ključne jer je umrežavanje obuhvatilo po prvi put pet super-računarskih centara, na Princeton Univerzitetu, Univerzitetu u Pitzburgu, Univerzitetu u Kaliforniji - San Dijego, Univerzitetu u Illinoisu i Kornel Univerzitetu. Takođe, ARPANET računarska mreža je imala veliku zaslugu u nastanku elektronske pošte.

2.1.2 Uspon Mreže

U ovom podpoglavlju ukratko je prikazan koncept i razvoj veba, najrelevantnijeg internet servisa, koji je bitan za shvatanje kasnijih principa, usluga i projekata, kao i nastanka umreženog društva, onlajn javne sfere i nastanka društvenih mreža. Godine 1989. Ser Tim Berners – Li (*Tim Berners Lee*) pri CERN-u, deo laboratorije za fiziku u Ženevi (Evropska organizacija za nuklearna istraživanja - European Organization for Nuclear Research), je započeo rad na široj, globalnoj informacionoj infrastrukturi – vebu: WWW-u ili World Wide Web.

Veb¹ je virtuelni univerzum za umreženo dostupnu informaciju, sveukupnost, ujedinjenje ljudskog znanja. Veb predstavlja globalnu informacionu strukturu koja postavlja u prvi plan sve informacione izvore koji su od suštinskog značaja za celokupnu ljudsku delatnost: obrazovanje, kulturu, ekonomiju, vladine organizacije, trgovinu, slobodno vreme i svakodnevne aktivnosti. Takođe, kao sastavni deo interneta, veb predstavlja svojevrsnu virtuelni prostor gde se formiraju internet zajednice, onlajn javna sfera i komunikacione performanse između učesnika u mreži.

Godine 1991. veb je postao operativan - avgusta 1991. godine CERN je objavio široj javnosti svoj novi veb projekat, da bi dve godine kasnije Berners Li počeo sa kreiranjem HTML-a (eng. *HyperText Markup Language*), HTTP-a (eng. *Hyper Text Transfer Protocol*) i prvih nekoliko veb stranica hipertekstualnog karaktera. Koncept hiperteksta koji je originalno opisao 1945. godine prošlog veka Vanevar Buš (Bush, 1945) i termin „*hypertext*“ koji je sastavio Teodor Nelson je konačno zaživeo. U svom članku, Buš je opisao mašinu koju je nazvao „*memex*“,

¹ W3, "WWW," ili "Veb" je započeo pri CERN-u, sa mnogobrojnim učesnicima. Ima celokupan softver i skup protokola i

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

koja je imala za cilj da poboljša ljudsku memoriju tako što bi omogućavala korisnicima da čuvaju i pretražuju povezana dokumenta.

HTTP je protokol za transfer hipertekstualnih dokumenata koji omogućava veb serverima i klijentima da komuniciraju. Originalni CERN-ov veb server je radio pod NeXTStep operativnim sistemom i s obzirom da je mali broj ljudi posedovao NeXT računare, HTTP nije postao popularan. Godine 1993. veb je zaista postao popularan kada je na njegovom razvoju radio tim stručnjaka iz Nacionalnog centra za super-računarske aplikacije (eng. *National Center for Supercomputing Applications - NCSA*) (The National Center for Supercomputing Applications) pri Univerzitetu Illinois u Urbani (SAD), koji su razvili Mosaic prvi veb pretraživač (eng. *Web browser*), verziju 1.0.

Nakon razvoja interneta u tehničke i akademske svrhe, krajem 1994. godine zainteresovanost za internet je porasla i u javnosti, a od 1996. godine internet je postao veoma rasprostranjen i popularan, kao i njegovi mnogobrojni servisi – elektronska pošta, distributivne liste korisnika, audio i video transmisije podataka i ostali veb servisi. Gugl, servis -pretraživač (eng. *search engine*), je počeo sa radom 1998. godine, svoj prvi gmail (eng. *google email*) servis su lansirali 2004. godine, dok je 1999. godine bežična internet tehnologija, wifi (eng. *wireless network*) standardizovana. Količina podataka i informacija koja je dostupna na internetu svakodnevno raste velikom brzinom.

Od 2000. godine pa do danas *dot.com* tehnologije na internetu su se širile u različitim formama: godine 2001. nastala je Vikipedija, svetski širom dostupna enciklopedija kolaborativnog znanja, 2003. godine je osnovana Apple iTunes servis sa preko 200 000 prodatih pesama u to vreme (muzička industrija), dok je 2005. godine nastao YouTube – veb zasnovani servis za pohranjivanje i razmenu video zapisa. Konačno, ekspanzija veb 2.0 usluga, sajtova i softvera doprinela je i razvoju društvenih mreža među kojima su dve najpopularnije u najkorišćenije u svetu: servis za mikro-blogovanje i razmenu informacija - Tviter (eng. *Twitter*) i najveća i najpopularnija društvena mreža - Fejsbuk (eng. *Facebook*) koji je u početku bio orijentisan kao univerzitetska društvena mreža, nastala na akademskom kampusu Stanford univerziteta, da bi 2006. godine postao otvoren za sve. U kasnijim

poglavljima će posebno biti reči o fenomenu, razvoju i dinamici društvenih mreža na internetu.

Prema poslednjim podacima (The Internet Big Picture: World Internet Users and Population Stats) - 34.3 % svetske populacije koristi internet, od čega je najviše korisnika u severnoj Americi – 78.6 %, u Evropi – 63.2 %, dok je u Australiji i Okeaniji – 67.8 %. Procenjuje se da će u skorije vreme sve veći deo svetske populacije imati neki vid pristupa internetu. Bežični internet, kao i mobilne tehnologije u sadašnjem trenutku imaju veliku ulogu ne samo u razvijenim delovima naše planete, već i u siromašnim područjima i globalnom jugu. Jasno je da je diseminacija digitalnog ili elektronskog teksta, slike, audio i video zapisa na internetu doprinela ne samo još većem razvoju informatičkog društva nego je dovela i do informacione eksplozije u svim sferama ljudske delatnosti – počev od nauke, ekonomije, kulture, poslovanja do akademskog okruženja. Informaciono-komunikacione tehnologije na univerzitetu i u bibliotekama, predstavljaju novi instrument za pružanje i protok informacija.

Digitalna era je ubrzala proces kreiranja globalne informacione infrastrukture (Borgman, 2003), gde koncept povezivanja uključuje ljude, tehnologiju i interaktivnu komunikaciju. Neizbežan je zaključak da nam upravo od takve vrste preplitanja informaciono-tehnološke infrastrukture zavisi svakodnevni život u svim njegovim aspektima.

2.2 NASTANAK I RAZVOJ VIRTUELNIH ZAJEDNICA

Suštinu društvenog i komunikacionog aspekta interneta čini međusobno povezivanje učesnika jedne internet zajednice, gde su centralne aktivnosti - komuniciranje, razmena informacija i interakcija. Učesnici uspostavljaju čitavu mrežu društvenih odnosa putem sinhrono i asinhrono komunikacije i samim tim kreiraju onlajn društvenu, javnu sferu (Habermas J. , 1991).

Stvarajući društveni i kulturni kontekst, razmenjujući poruke u virtuelnim forumima, diskusionim listama i grupama, učesnici komuniciraju, odgovaraju na poruke, tekstualne i

multimedijalne sadržaje ostalih učesnika u zajednici. Kako je internet fizički konceptualizovan pomoću domena, on se takođe povezuje sa terminom *virtuelni svet* (eng. *Virtual world*). Komunikacija u takvim (virtuelnim) prostorima se odigrava u velikom umreženom polju. Život je, kako profesorka psihologije sa Tehnološkog Instituta Masačusec – (eng. *Massachusetts Institute of Technology*, MIT) Šeri Tarkl (Turkle, *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*, 1995) ukazuje, predstavljen u prostoru na ekranu koji dominira nad ostalim programima koje učesnik u zajednici koristi. U internet prostoru koji predstavlja svojevrsni virtuelni trg, prostor za interakciju, ali i učenje, odigrava se komunikacija, između učesnika bilo da je u pitanju zatvoreni, centralizovani tip internet zajednice ili društvene mreže, ili otvoreni, odnosno decentralizovani tip mreže.

Profesor na Stanford Univerzitetu, Hauard Rajngold (Howard Rheingold) je u svojoj knjizi *Virtuelna zajednica* pisao o nastanku virtuelnih zajednica, njihovom razvoju, značaju za život ljudi koji učestvuju u njima i načinima na koje se virtuelna zajednica realizuje (Rheingold, *The Virtual Community: Homesteading on The Electronic*, 1994). U virtuelnom svetu, kao na primer u elektronskim „ćaskaonicama“, ljudi komunikacijom i interakcijom kreiraju prostor u kojem nastaje kiber-kultura (eng. *cyber-culture*). Rajngold je definisao virtuelne zajednice kao društveni onlajn prostor koji okuplja i povezuje ljude.

2.2.1 Terminološka razgraničenja

Postoji mnoštvo literature (Castells, *The Rise of the Network Society*, 1996) (Learn About The WELL) (Lee, 1995) (Preece & Maloney-Krichmar, *Online communities: Design, theory, and practice*, 2005) (Rheingold, *Howard Rheingold talks to BBC about history, significance of virtual communities*, 2009) (Rheingold, *The Virtual Community: Homesteading on The Electronic*, 1994) (Schwier) (Stanoevska-Slabeva & Schmid, 2001) o virtuelnim, internet zajednicama i svaka ima svoju definiciju; ne postoji jedinstvena definicija, ali zato postoje elementi i karakteristike na osnovu kojih se mogu izgraditi teorije i definicije u određenom kontekstu. Tako postoje koncepti umreženih virtuelnih zajednica, zajednica učenja u virtuelnom prostoru, zasnovanih na odnosima, mestu, idejama, do onlajn zajednica prakse u korporativnom svetu (Preece & Maloney-Krichmar, *Online communities: Design, theory, and*

practice, 2005). Koncept zajednice kao mesta gde se ljudi geografski sastaju u fizičkom prostoru je sa razvojem interneta i veba evoluirao u koncept koji se odnosi na bilo koju grupu individua koja komunicira, socijalizuje se, bilo da je to licem u lice ili putem informaciono-komunikacionih tehnologija. Internet zajednice okupljaju pojedince u onlajn prostoru, gde oni komuniciraju, povezuju se, i upoznaju tokom vremena.

U literaturi informaciono-komunikacionih tehnologija često se koriste sledeća dva termina za koje se smatra da označavaju jedan isti koncept. To su termini virtuelne zajednice i internet ili onlajn zajednice. Terminologija interneta je važna jer nam pruža mogućnost da se shvati na koji način korisnici konceptualizuju internet, kreiranjem novih komunikacionih konvencija oni kreiraju zajedničku kulturu komuniciranja, kako smatra Christine Hine (Hine, 2000) – ta kultura komuniciranja se razvija upotrebom zajedničkog jezika. Razvojem tih komunikacionih konvencija učesnici mogu da naznače i prikažu svoje prisustvo drugim korisnicima pomoću sredstava koje im pruža hipertekst.

Ne postoji značajna razlika između virtuelnih i internet zajednica jer oba termina podrazumevaju i imaju zajedničke karakteristike društvenosti i komunikacionih mogućnosti koje pruža ovaj tehnološki medij. Jedina istorijsko-geneološka razlika između internet zajednica i virtuelnih zajednica, po Rajngoldu², je da „*virtuelne zajednice prethode internet zajednicama*“. Takođe, Rajngold smatra da ne treba suditi šta je prava zajednica, a šta nije, već treba pogledati u realnost i autentičnost tih odnosa.

Kako ne postoji jedinstvena, prihvaćena definicija virtuelne zajednice u društvenim naukama, može se reći da sve virtuelne zajednice zahtevaju neku vrstu interaktivnog i zajedničkog, grupnog duha da bi se održale i uspele; u suprotnom, one nestaju ili postaju zaboravljene ili napuštene. Rajngold (Rheingold, *The Virtual Community: Homesteading on The Electronic*, 1994) definiše virtuelne zajednice kao društvene agregatore „*koji se pojavljuju na internetu, kada ljudi vode javne rasprave dovoljno dugo da bi formirali mreže ličnih odnosa/veza*“. Autori Fernback i Thompson (Fernback, J., & Thompson, B., 1995) gledaju na virtuelne

² Citat iz lične internet prepiske sa prof. Hauradom Rajngoldom, 14.mart 2011. godine. Prvobitno značenje termina virtuelne zajednice podrazumeva internet zajednice. Sa ciljem ujednačenosti i konzistentnosti u terminologiji, u radu ćemo koristiti termin *internet zajednice* ili *onlajn zajednice* iako termin *virtuelna zajednica* čiji je otac Rajngold, takođe podrazumeva internet/onlajn zajednice.

zajednice kao na “sklop društvenih odnosa koje se grade kroz kontakte koji se ponavljaju unutar navedenih granica”.

U svojoj diskusiji, Švier (Schwier) definiše internet zajednice kao otporne, višeznačajne, gostoljubive zajednice sa životnim ciklusima i naglašava da je glavni katalizator u internet zajednicama - komunikacija. Ostali katalizatori uključuju interakciju ili društveno učestovanje (participaciju), angažovanje ideja, ljudi i dinamičkih procesa usklađivanja „ličnih, privatnih svrha sa kolektivnim, javnim svrhama zajednice“ (Schwier, str.12). Švier pruža sledeće elemente virtuelnih zajednica: identitet, uzajamnost, pluralizam, autonomija, učešće (participacija), integracija, budući pokret, tehnologije, i učenje.

Pionir istraživanja internet zajednica Rajngold (Rheingold, *The Virtual Community: Homesteading on The Electronic, 1994*) je koristio termin „onlajn zajednica“ za označavanje intenzivnog osećanja drugarstva, empatije i podrške koji su posmatrali među ljudima u onlajn prostorima koje su proučavali. Preece i Maloney-Krichmar (Preece & Maloney-Krichmar, *Online communities: Design, theory, and practice, 2005*) ukazuju da su se drugi istraživači fokusirali na „ljudе koji se okupljaju zajedno, zbog određene svrhe i koji su vođeni politikama (uključujući i norme i pravila), a podržani od strane softvera“. Oni bi identifikovali ključne parametre društvenog života u zajednici, a zatim posmatrali njihovo prisustvo na mreži.

Beri Velman (Wellman B. , 2001) zastupa pojam da računarske mreže koje su „inherentno društvene mreže, povezuju ljude, organizacije i znanja“. Takođe, Velman smatra da „širenje računarskih mreža omogućava grupnu solidarnost na radnom mestu i u zajednici i da je omogućio preokret ka umreženim društvima“. Sa usponom društvenih mreža kao što su Fejsbuk i Tviter, osećaj zajedništva, solidarnosti, podrške i društvenosti je izraženiji. Jedan od skorašnjih primera internet zajednice nalazi se na Tviteru, u svetskoj akademskoj zajednici poznata kao #phdchat³ živa zajednica koja okuplja doktorande, profesore i istraživače širom sveta oko jedne ili više svrha, u cilju da podele svoja iskustva i korisne informacije vezane za njihova istraživanja, a sve to koristeći medijum za mikro-blogovanje Tviter. Internet zajednica

³ Izvor: adresa PhD chat Wiki: <http://phdchat.pbworks.com/w/page/33280234/PhD%20Chat>, Tviter adresa: <https://twitter.com/search?q=%23phdchat> preuzeto 12.12.2013.

je zasnovana na različitim geografskim lokacijama širom sveta. Sa ovom vrstom moći javlja se potreba da se razume šta je neophodno da se uradi da bismo ostali povezani sa ostalim ljudima i šta nas motiviše da ostanemo povezani. Velman tvrdi da nove usluge, alati i sredstva na *internetu* moraju biti razvijeni da bi pomogli ljudima da prepoznaju i pronađu informaciju i znanje u složenim, fragmentiranim, umreženim društvima.

Iz privatne korespondencije putem elektronske pošte, po rečima Rajngolda, prva velika virtuelna zajednica *The Well* nije najstarija virtuelna zajednica kako javnost obično piše ili misli. Na primer, Metanet zajednica je postojala pre *WELL* virtuelne zajednice. Takođe, servis Usenet je imao diskusione grupe (eng. *newsgroups*) od 1980. godine, koje se mogu smatrati virtuelnim zajednicama, kaže Rajngold. Slične servise su imali *Compuserve* i *The Source*. Pre nego što je postojao ARPAnet, o kome je bilo reči, postojala je virtuelna zajednica PLATO.

2.2.2 Prikaz prvih internet zajednica

PLATO (Plato History, 2010)

Iako se u literaturi često govori o virtuelnoj zajednici *Well* kao jednoj od prvih virtuelnih zajednica, treba uzeti u obzir istoriju i razvoj interneta šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka, kada su začeci prvih virtuelnih zajednica pustili svoje korene. Naime, Rajngold ukazuje kako je čak i pre ARPAneta postojao vid virtuelnih zajednica, zapravo prvi je bio PLATO sistem (*Programmed Logic for Automated Teaching Operations*) koji je nastao 1960. godine. Ova zajednica je nastala 1960. godine kao prvi kompjutersko - pomoćni instrukcioni sistem (eng. *computer assisted instruction system*) namenjen u obrazovne svrhe, na Urbana kampusu Univerziteta Illinois (University of Illinois) u Sjedinjenim Državama. Predstavljen kao „mašina za učenje“, Plato je bila prva virtuelna zajednica, koju je kreirao inženjer, profesor Donald Bicer (Donald Bitzer) u saradnji sa ostalim kolegama, zainteresovan za korišćenje računara za potrebe predavanja i nastave. On je predstavljao onlajn vrstu obrazovnog softera (eng. *courseware*).

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Za skoro deset godina, bilo je više korisnika na PLATO sistemu nego što ih je bilo na ARPANET-u, preteći interneta. PLATO zajednica je prestala sa radom 2006. godine i za sve vreme svog delovanja, ona je kreirala, uspostavila i razvila čitav niz onlajn koncepata: elektronsku poštu, forume, onlajn testove, prva je uvela oglasne table (eng. *message boards*), slikovni jezik (eng. *picture language*), sistem za razmenu trenutnih poruka (eng. *instant messaging*), pričaonice (eng. *chat rooms*), razmenu informacija sa udaljenih ekrana i igre za više igrača (eng. *multi-player games*).

CompuServe (CompuServe Information Service - CIS) (CompuServe Information Service, 2009) najveća komercijalna internet zajednica zasnovana na dajl-ap tehnologiji (eng. *dial-up*) preko modemske veze, nastala je 1969. godine u Americi. Ona je dominirala tokom 1980. godine, da bi devedestih godina 20.veka AOL (America Online) otkupio ovu zajednicu, i učinio je veoma popularnom. *CompuServe* je nudio mogućnosti korišćenja elektronske pošte 1978. godine. Ovaj internet zajednica je takođe bila pionir u ponudama prve pričaonice, ćaskanja u realnom vremenu (eng. *real-time chat*) 1980. godine, kao i digitalnih biblioteka. Kao najveća internet zajednica u to vreme, *CompuServe* je nudio i mogućnost onlajn foruma, BBS –ova (eng. *bulletin board system*), kao najrasprostranjeniji vid komuniciranja između korisnika. Godine 1986, *CompuServe* je proširio svoje granice izvan Amerike, kada je otvorio svoje predstavništvo u Japanu – NIFTY-Serve, 1993. godine u Hong Kongu, i kasnije u Londonu i Minhenu. Paralelno sa *CompuServe*-a nastala je konkurentna onlajn zajednica koja se zvala *The Source*.

The Source je osnovan (The Source) 1978. godine kao prvi onlajn informacioni servis koji je bio orijentisan i dostupan široj publici. *Source* je funkcionisao od 1979. do 1989. godine, kao informaciona usluga da bi 1984. godine preimenovan slogan u „informacionu mrežu“ (eng. *information network*). Ona je koristila jeftin kapacitet miniračunara (eng. *minicomputers*) i umreženih podataka da bi onlajn informacije napravili dostupnim svojim dajl-ap korisnicima. *The Source* je dostavljao izvore vesti, informacije o vremenu, berzi, predstavljao je servis za kupovinu, elektronsku poštu, različite baze podataka, onlajn tekstualne magazine, i raspored letova. Takođe je postojao servis sa grupom vesti (eng. *newsgroup*) poznat kao PARTICIPATE ili PARTI, od engleske reči učestvuj, učestvujte. Najpopularnija kategorija na ovoj internet zajednici su bile komunikacije, koje su uključivale sistem elektronske pošte i „Participate“,

sistem za elektronske konferencije uz pomoć računara. Internet zajednica *Source* je prestala sa radom kada ju je kupio, 1989. godine, rivalski onlajn servis *CompuServe*.

Devedesetih godina 20. veka kada je *CompuServe* bio veoma popularan – podržavao je forume sa posvećenim temama i interesovanjima za trenutna dešavanja, svet poslovanja, politiku, sport, kulturu, obrazovanje, i sl. koristeći HTML veb standarde. *CompuServe* je bio prva onlajn zajednica koja se proširila i u Evropu, i ostatak sveta. Do 1993. godine imala je više od 1.5 miliona pretplatnika od kojih 90 000 korisnika su bili iz Evrope. Godine 1997., *CompuServe* je imao sličnu sudbinu kao i *The Source* kada ga je kupio *America Online (AOL)* komunikaciona mreža.

Oglasne table - Bulletin Board Systems, BBS (Lee, 1995)

Prvu javnu „oglasnu tablu“ - BBS (eng. *Bulletin Board Systems*) je razvio Kristensen (Christensen) 1978. godine. Računar Bulletin Board System (BBS) je bio prvi servis za saradnju dostupan platformama ličnih računara koji je prethodio savremenim formama umreženih društvenih servisa, vebu i ostalim servisima interneta. Ova vrsta virtuelnih „oglasnih tabli“ je omogućavala da dva ili više računara komuniciraju koristeći modeme ili telefonske linije. BBS je funkcionisao tako što je računarski sistem pokretao softver, program koji je dozvoljavao korisnicima da se povežu i uloguju u sistem oglasne table koristeći terminalni (izvršni) program. Mnoge elektronske table su takođe nudile mogućnost onlajn igrice, u kojima su se korisnici takmičili međusobno, a elektronske table sa multiplim telefonskim linijama su omogućavali pričaonice, tako su korisnici komunicirali međusobno. Većina njih je bila dostupna preko telnet-a i svojim korisnicima je nudila besplatne naloge elektronske pošte, zatim opcije komunikacije u realnom vremenu (eng. IRC – *Internet Relay Chat*), FTP (eng. *file transfer protocol*) servise za prenos podataka, kao i sve ostale servise koji su se koristili na internetu.

Kao što su nekad BBS oglasne table bile popularne u društveno-tehnološkom virtuelnom prostoru, tako su danas internet forumi odnosno onlajn forumi preuzeli ulogu BBS oglasnih tabli. Jedna od najvećih i najpoznatijih mreža onlajn oglasnih tabli je bio **FidoNet** (General Info on FidoNet) koja je omogućavala korisnicima da prosleđuju i razmenjuju dokumenta i da ih dele na diskusionim forumima, koja je imala preko 20 000 čvorova (eng. *nodes*) širom sveta:

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

u severnoj Americi 59% zastupljenosti javnih čvorista, u Evropi – 30%, Australiji i Novom Zelandu 4%, i 7% u Aziji, Latinskoj Americi i Africi (akademske institucije i nevladine organizacije).

Usenet (What Is USENET? - A Brief History of USENET) je decentralizovana mreža diskusionih grupa (eng. *decentralized newsgroup network*) koja je počela sa radom 1980. godine na Univerzitetu u Severnoj Karolini, Čepel Hil (University of North Carolina, Chapel Hill). Usenet grupe predstavljaju svetski rašireni internet diskusioni sistem koje podsećaju na BBS oglasne table a zapravo predstavljaju hibridni model veb foruma i elektronske pošte. Usenet je imao grupe vesti koje se mogu smatrati virtuelnim zajednicama, takođe ih je imao i *CompuServe* i *Source*.

Diskusije su uskladištene na server i organizovane hijerarhijski u osam celina po temama. U većini news grupa članci su obično odgovori na teme ili neki drugi postavljeni članak i oni čine *niz* (eng. *thread*) (Lueg & Fisher, 2003) koji po formatu podseća na poruke elektronske pošte. Korisnici mogu da čitaju poruke od i šalju poruke ka lokalnom serveru kojim upravlja njihov internet servis provajder (ISP) ili univerzitet. Sa pojavom blogova, mejling lista i internet foruma, značaj Usenet grupa je smanjen. Razlika između novih internet zajednica i Useneta je da on ne zahteva ličnu registraciju unutar grupe, informacija ne mora da se nalazi na udaljenom serveru, arhive su uvek dostupne, dok čitanje poruka ne zahteva veb ili elektronsku poštu, već posebnog klijenta za diskusione grupe (eng. *news client*).

WELL

Jedna od najpoznatijih internet zajednica *The Well* – akronim od „*The Whole Earth 'Lectronic Link*“, je kreirana 1985. godine u San Francisku, kada su Stewart Brand, pisac i urednik poznatog *Whole Earth Catalog*-a, zajedno sa fizičarom Larry Brilliant-om osnovao onlajn zajednicu širog spektra (tema) za pisce, inteligentne, informisane učesnike širom sveta. *Well* je osvojio 1990. godine nagradu „Najbolja onlajn publikacija“ i proglašen od strane *Wired* magazina za najuticajniju svetsku onlajn zajednicu.

Zajednica Well (Learn About The WELL) se deklariše kao priznata virtuelna destinacija gde se neguju razgovor i diskusija, mesto gde je pokret „internet zajednica“ rođen i gde je Rajngold

iskovao termin „virtuelna zajednica“ 1987. godine, gde je akcenat bio radije na zajednici nego na virtuelnom delu termina. U to vreme Rajngold za lokalizovanu zajednicu *Well* kaže (Rheingold, Howard Rheingold talks to BBC about history, significance of virtual communities, 2009) da iako su se ljudi upoznavali pomoću računara, to su bili pravi ljudi i njihovi odnosi i veze su bili realni. U početku ideja razvoja te zajednice je bila lokalna jer se u to vreme uspostavljala konekcija putem modema. Ljudi iz San Francisko zone su se okupljali, ali tokom godina zajednica se proširila na korisnike koji nisu bili deo originalne grupe, ili locirani u SF zoni. *Well* omogućava svojim članovima interakciju na internet forumuma, besplatnu elektronsku poštu, da učestvuju i kreiraju konferencije⁴ i lične veb stranice, pod uslovom da koriste svoje pravo ime i prezime, što *Well* čini internet zajednicu korisnika sa proverenim identitetom. Neke od konferencija su bile javne dok su ostale bile privatne i kontrolisane od liste korisnika koji su u njoj učestvovali. Iako su bile izlistane u *Well* direktorijumu konferencija, pristup su imali samo članovi te grupe.

Teme i diskusije variraju od učesnika, njihove ekspertize i interesovanja i to su uglavnom međunarodna, intelektualna i društvena okupljanja koja i dan danas traju (Learn About The WELL). Tokom godina Well članovi su brzo sklapali prijateljstva, kreirajući tradiciju vezanu za ovu internet zajednicu, okupljajući se i u analognom prostoru: od poznatih imena su osnivači organizacije Electronic Frontier Foundation (EFF) – John Perry Barlow, John Gilmore, Mitch Kapor, zatim autori i pisci Neil Gaiman, Bruce Sterling, i drugi. Rajngold, inspirisan ovom internet zajednicom, je napisao svoju knjigu *Virtuelna zajednica* (Rheingold, *The Virtual Community: Homesteading on The Electronic*, 1994) koja je zasnovana na njegovom iskustvu kao aktivnog člana Well-a. Saradnja, solidarnost, interakcija i zajedništvo su vrednosti koje su održale ovu najpoznatiju staru internet zajednicu koja je nastavila sa radom i danas funkcioniše zahvaljujući *Salon.com* onlajn magazinu.

⁴ vrsta diskusija odnosno forumi ove zajednice koje su pokrivale teme umetnosti, religije, muzike, obrazovanja, zdravlja, poslovanja, hobija, politike, softvera itd.

2.3 TIPOLOGIJA INTERNET ZAJEDNICA

Počeci internet zajednica kao što su *Compuserve* ili *Well* su istinski prethodnici mnogih današnjih sajtova za društveno umrežavanje. Danas, većina sajtova omogućava dosta angažovanih aktivnosti.

U prethodnim poglavljima su bile prikazane ranije forme internet zajednica: počev od elektronske pošte, diskusionih lista i grupa, elektronskih oglasnih tabli, preteče današnjih foruma, do elektronskih časakaonica. Sve one predstavljaju veoma jednostavan način komuniciranja u realnom vremenu gde je izvestan broj ljudi istovremeno prisutan u jednom servisu ili programu koji se nalazi na računaru (ili računarima) smeštenom negde globalno.

Kako je najosnovnija ljudska potreba za komunikacijom i konstantnim povezivanjem prenešena iz analognog u virtuelni svet, to je rezultiralo nastankom internet zajednica sa specifičnom kulturom i onlajn komunikacionim praksama. Internet kao globalna mreža i pojava je uticao i utiče na kulturu koja je postala globalna, multidimenzionalna, i multimodalna. Trenutak kada se internet kao medij pomerio ka umrežavanju i uspostavljanju novih kontakata – je zapravo onaj trenutak kada je ideja o internet zajednicama nastala. U dosadašnjoj istoriji i razvitku interneta i veća, dostignute su četiri razvojne faze internet zajednica, koje karakterišu zajedništvo, kao i različiti modaliteti komunikacije i interakcija. Mogu se tipološki klasifikovati kao:

1. Virtuelne zajednice (eng. *virtual communities*)
2. Virtuelni svetovi (eng. *virtual worlds*) – forma internet zajednice gde su ljudi povezani životima svojih avatara u računarski-zasnovanom svetu⁵
3. Društvene mreže, sajtovi društvenih mreža (eng. *social networks, social network sites*)
4. Umrežene zajednice (eng. *networked communities*) ili hibridne zajednice – koje se mogu sastojati od nekoliko tipova zajednica.

⁵ Korisnici kreiraju sopstveni karakter avatar i kontrolišu njegov život i komunikaciju sa ostalim likovima u 3-D virtuelnom svetu. Jedna od najpoznatijih virtuelnih svetova je *Second life*.

U ovom radu se izučavaju internet zajednice u sadašnjoj generaciji interneta koja obuhvata koncept društvenog veba gde dominantni fenomen predstavljaju društvene mreže. Internet danas predstavlja šarolik virtuelni ekosistem gde važi pravilo, da dobijete onoliko koliko pružate. Istaknute i zajedničke karakteristike internet zajednica (Stanoevska-Slabeva & Schmid, 2001) su snažne društvene veze između korisnika, specifična organizaciona struktura platforme na kojoj se nalazi zajednica, načini komuniciranja – onlajn diskurs, zajednički rečnik, istorija-društvene vrednosti, fluidnost virtuelnog identiteta koji omogućava stvaranje kripto-identiteta, rituali zajednice i zajedničko mesto okupljanja na mreži.

Internet zajednice su postale novi forumi za razmenu informacija koji olakšavaju ljudima komunikaciju. Pojava softvera i platformi za društveno povezivanje je omogućilo tu potrebu da okupi grupu ljudi oko zajedničkih interesovanja ili zajedničkog učestvovanja u nečemu, kao i interakcije između članova zajednice. Zanimljiva i važna karakteristika internet zajednica je da drugi članovi zajednice, u pojedinim slučajevima, ne mogu da vide druge članove, i obrnuto. Time je identitet korisnika - poverljiv, ili se pak pojavljuje u formi skrivenih, *anonimnih, kripto-identiteta*. Ljudi odlučuju da se priključe nekoj zajednici prema njihovim preferencijama i potrebama.

Rajngold smatra da je ponekad formiranje, uspostavljanje i održavanje konekcija i odnosa na internetu zahteva konstantni rad na njima (Rheingold, Howard Rheingold talks to BBC about history, significance of virtual communities, 2009). Ako se pogleda najkorišćenija platforma društvenih medija, sajt za društveno umrežavanje – Fejsbuk, da bi se započela veza/odnos sa nekim, treba samo kliknuti na dugme „*dodaj kao prijatelja*“. Ne morate imati ništa zajedničko sa tom osobom, čak ne morate da je lično poznajete. Ako oni prihvate zahtev za prijatelja, automatski ste označeni kao prijatelji. Stoga je kreirana konekcija, veza/odnos sa strancem. Ne morate da komunicirate sa svojim novim prijateljem ikada i uvek ćete biti označeni da ste prijatelji. Te se može reći da su ove onlajn veze bazično pasivne u prirodi, dok mnogo vremena pre Fejsbuka, ljudi su se okupljali onlajn jer su delili i imali zajedničke interese. Sastajali su se jer su želeli da razgovaraju o sportu, razgovoraju o naučnim istraživanjima ili o nekoj drugoj temi. Kroz te diskusije oni su se upoznivali. Često, takve veze su se pomerale iz čisto virtuelnog u fizički svet (Rheingold, *The Virtual Community: Homesteading on The Electronic*, 1994).

Uticao internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Ideja pripadanja (pripadnosti) i zajedništva je veoma važan elemenat koji ljudi identifikuju ili čak vernost sa nečim što fizički nije postavljeno, što nije zasnovano u fizičkom svetu. Osoba sa kojom možete da uspostavite konekciju se može nalaziti na drugom kraju sveta, geografske i nacionalne granice se brišu, ono što je bitno su zajednička interesovanja i kultura.

Pored društvene i komercijalne vrednosti, internet zajednice služe i u edukativne svrhe, kao virtuelne učionice, gde se podstiče prenošenje znanja i razmena ideja kroz medij koji je jednostavan za korišćenje. Internet zajednice su pojednostavile interakciju između ljudi iz svih delova sveta i definitivno će nastaviti sa svojim radom sve dokle god korisnici provode vreme na internetu.

Eksplzivna difuzija interneta od sredine devedestih godina 20. veka uticala je na nastanak virtuelnih zajednica koje dobijaju formu današnjih servisa za društveno umrežavanje i internet zajednica koje su zasnovane uglavnom na webu.

Sve velike i relevantne internet zajednice su se formirale na univerzitetima za potrebe akademske i naučne komunikacije, za potrebe saradnje i nastave, dakle komunikacije između profesora, studenata ili istraživača, što je prikazano na primeru prve internet zajednice PLATO. Kasnije se njihova aktivnost širila na ostale korisnike, izvan akademskog prostora, i dobila je komercijalni karakter. Sličan model je imao i Fejsbuk, s obzirom da je nastao na Univerzitetu Harvard 2004. godine, i bio je namenjen isključivo studentima. Zanimljiva je društveno – tehnološka dinamika nastanka internet zajednica koje su konceptualno kreirane u akademskoj zajednici i okruženju, a kasnije su se širile i na građansku javnu sferu i medije.

Ukratko, 1992. godine prvi put je koncept „virtuelna zajednica“ pomenut zvanično na internetu, dok je 1995. godine, Word Cunningham kreirao koncept Wiki stranica, zasnovanog na saradnji i kreiranju veb sadržaja. Ova ideja internet zajednica je postala popularna i poznata kao projekat „otvorene enciklopedije“ Vikipedije, 2001. godine. ICQ usluga za ćaskanje se pojavila 1996. godine i bazira se na razvoju komunikacionog sistema zasnovanog na instant porukama (eng. *instant messaging*). Prvi internet telefonski servisi su nastali 1997. godine, da bi se 2001. godine razvili kao VoIP (eng. *voice over Internet Protocol*) servisi među kojima je Skajp najpopularniji. Godine 1998. pojavljuje se blogerski servis

Blogger (www.blogger.com) ukazujući na novu revoluciju nakon 2002. godine, što se i ostvarilo; blogovi i RSS (eng. *Real Simple Syndication*) su počeli sa radom i do sadašnjeg trenutka se svakodnevno koriste. Od 2002. godine – onlajn društveno umrežavanje postaje veoma popularno i nastaju mnogi veb sajtovi: Friendster, Fejsbuk, MySpace, itd.

2.4 VEB 2.0 SOCIOTEHNOLOŠKA REVOLUCIJA

Digitalna era je ubrzala proces kreiranja globalne informacione infrastrukture (Borgman, 2003), te nacionalne organizacije, univerziteti, medijske kuće širom sveta kreiraju sopstvene digitalne servise, povezujući se sa ostalim računarskim mrežama. Ovaj koncept povezivanja uključuje ljude, tehnologiju i interaktivnu komunikaciju. Neizbežna je činjenica da upravo od takve vrste preplitanja informaciono - tehnološke infrastrukture zavisi svakodnevni život u svim njegovim aspektima.

Prvobitna generacija veba predstavlja HTML (eng. *hypertextual mark up language*) generaciju veb 1.0 gde dominira nelinearno čitanje i povezivanje, mada pronalazač veba Tim Berners-Li (Lawson, 2005) podseća da je njegova originalna vizija veba „kolaborativni medijum, mesto gde se možemo susresti, čitati i pisati“. Ako je razvojna faza veb 1.0 podrazumevao usluge kao što su elektronska pošta, diskusione grupe, mejling liste, forume, statične veb sajtove, onda u drugoj razvojnoj fazi veba, takozvanoj veb 2.0 (eng. *Web 2.0*) koji je nastao početkom 2000. godine, to predstavljaju veb sajtovi koji koriste interkativne tehnologije, manje statične nego prethodne iz početaka razvoja veb-a 1.0.

Veb 2.0 tehnologije i sajtovi društvenih medija ili društveni mediji (eng. *social media*), termin koji je usvojen svuda u svetu, podrazumevaju usluge koje omogućavaju interakciju, saradnju, otvoreni pristup izvorima informacija i znanju, brzu i laku pretraživost, kao i dalji razvoj semantičkog veba i standarda. Veb 2.0 sajtovi i usluge omogućavaju ne samo interakciju i međusobnu saradnju korisnika u okviru sajtova društvenih medija, već omogućavaju i kreiranje korisnički-generisanog sadržaja (eng. *user-generated content*) u internet zajednicama. Primeri veba 2.0 uključuju sajtove za umrežavanje ili društvene mreže, blogove,

viki stranice, sajtove za deljenje multimedijalnih sadržaja, veb aplikacije, primenu standarda semantičkog i otvorenog veba.

2.4.1 Prelaz ka interaktivnom vebu

Novi zahtevi veb 2.0 paradigme, *umrežavanje, interakcija i saradnja kao podrška medijima, obrazovanju, istraživanju*, postavljaju nove izazove za informacione konzorcijume, informacione centre, medijske kuće, akademski svet, i generalno javnu internet sferu. Široki spektar mogućnosti koje pružaju otvorene onlajn arhive i umrežene veb 2.0 usluge podrazumevaju proučavanje društvenog aspekta veba. On implicira kategoriju *nove društvenosti* u formi društvenog umrežavanja, koji je samo jedan podskup aktivnosti veb 2.0 tehnologija, a pod kojim se podrazumevaju društveni mediji i softver, baze otvorenog pristupa, kreiranje novih sadržaja, samo-arhiviranje, interaktivne kolaboracione inicijative, i sl. Ključno pitanje veba 1.0 je: šta mogu da pronađem? Dok je u vebu 2.0: kako mogu da doprinesem zajednici?

Fenomen **umreženog zajedništva** sve više dolazi do izražaja, te nije neobično što se pojava i porast broja onlajn društvenih mreža upravo javlja od 2003. godine pa sve do današnjeg trenutka. Kategorija umreženog zajedništva kojom se bave teoretičari sociolozi Velman (Wellman B. , *Physical Place and Cyber Place: The Rise of Networked Individualism*, 2001) i Kastels (Castells, *The Rise of the Network Society*, 1996) – predstavlja sadašnju paradigmu društvenog veba koju karakteriše mrežno povezivanje, semantičko meta pretraživanje podataka, konstantna povezanost sa bližnjima i celim svetom, direktni prenos u realnom vremenu dešavanja iz svih oblasti javne sfere (mediji politika, umetnost, kultura, vesti, revolucije), kao i druge komunikacione prakse i mogućnosti (Lalic, *Researching Further with Online Communication Strategies of Organizations: Case study: "Second life" - Successful examples of organization's online communication strategies*, 2009) koje pruža internet kao medij.

Veb 2.0 tehnologije omogućavaju nauci, društvenim medijima, novinarstvu, nauci, obrazovanju bolju funkcionalnost, saradnju, otvoreni pristup informacijama, kao i raznovrsnost usluga: sajtovi za društveno povezivanje, viki stranice, blogove i slično. Veb 2.0 predstavlja revolucionarni koncept interaktivnosti koji uključuje mnogobrojne korisnike koji

aktivno i onlajn razmenjuju ili doprinose sadržaju, i samim tim transformišu samu prirodu znanja i informacije. Kako je razvoj informaciono - komunikacionih tehnologija doneo čitav spektar i bogatstvo društvenih usluga za obrazovanje i razvoj društva u celini, tako je jedan od osnovnih preduslova za njihovo korišćenje – nova vrsta pismenosti: digitalna pismenost, odnosno medijska pismenost koje su u korelaciji sa digitalnim nejednakostima prisutnim na internetu, o kojima će se u kasnijim poglavljima pisati. Društveni softver, usluge društvenih medija, kao i saradnja u komunikacionim i profesionalnim procesima predstavljaju bitne elemente umrežavanja u Vebu 2.0.

2.4.2 Društveni softver i usluge društvenih medija

Društveni softver i njegove aplikacije pružaju velike mogućnosti za razvoj veb 2.0 tehnologija u medijima, obrazovanju i nauci. Veb 2.0 tehnologije su deo mreže svakodnevnog života, a umrežavanje je veoma lako ostvariti uz pomoć slobodnog softvera namenjenog obrazovanju, medijskim, novinskim kućama i samim tim integrisati blogove, viki stranice, forume u program i rad. To je praksa koju mediji u svetu koriste i koja im ujedno omogućava da saraduju i doprinose znanju u internet zajednicama. Društveni softver koji koriste novinari, medijski analitičari, istraživači, studenti, akademsko osoblje, u svakodnevom radu u cilju pronalaženja relevantnih informacija, korišćenja elektronskih izvora otvorenog pristupa, međusobne komunikacije - predstavljaju alati odnosno veb aplikacije koji im pomažu u radu. Oni omogućavaju bolju interakciju i pospešuju saradnju u obrazovnim procesima, od kolaborativnih, interaktivnih viki platformi, veb stranica multimedijalnog sadržaja - podkasting, audio i video materijala do naprednih aplikacija koje koriste semantički veb kao osnovu za svoj rad.

Tako na primer, Kongresna biblioteka u Vašingtonu, pored bloga, digitalizuje svoje zbirke starih i retkih kolekcija na servisu Flickr⁶ gde korisnici mogu da učestvuju u komenatarisanju putem sugestija, interkacijom i da utiču na dalju dinamiku i razvoj ovih otvorenih zbirki. Takođe, Nju Jork Tajms (eng. *New York Times*) magazin, pored bloga, digitalizuje svoje zbirke

⁶ Izvor: Kongresna biblioteka na veb servisu Flickr: http://www.flickr.com/photos/library_of_congress/ , preuzeto 15.01.2013.

Uticao internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

starih izdanja iz 19. i 20. veka i kreira bazu koja je od koristi arhivama, istraživačima koji se bave medijima, studentima, univerzitetima širom sveta koji mogu da čitaju otvorene zbirke bez ograničenja u prostoru i vremenu.

Postoji više grupa umreženih veb 2.0 usluga i aplikacija koja doprinose protoku informacijama, vestima, izveštajima, otvorenom pristupu elektronskim izvorima: blogovi, wiki stranice sa bogatim multimedijalnim sadržajem i alati za društveno umrežavanje. Nove usluge i aplikacije se svakodnevno kreiraju i razvijaju, tako da se može očekivati i u skorijoj budućnosti da se različitost novih veb usluga. Veb 2.0 društveni softver i usluge društvenih medija mogu biti strukturisani po sledećem redosledu (Radovanović, Elektronski izvori i društveni softver u Web-u 2.0, 2009):

- *usluge za društveno umrežavanje i povezivanje ljudi* – Facebook, Twitter, LinkedIN, XING, i ostali.
- *usluge za društvenu razmenu informacija, 'snabdevanje' informacija i njenu agregaciju* kao što su Delicious, Diigo, Feedly, FriendFeed, Buffer
- *društvene usluge za video i audio prenos informacija* – YouTube, Vimeo, Soundcloud, Last.fm
- *usluge za društveno arhiviranje posebnih zbirki, mapa, fotografija*- Flickr, Instagram, Google Picasa
- *softver platforme za blogovanje*: Blogger, Wordpress, LiveJournal
- *e-platforme i softveri za učenje i saradnju*: Moodle, MIT blackboard, Atutor, Ning, Pbwiki
- *usluge za društveno mikroblogovanje*: Twitter, Identica
- *usluge za trenutne poruke/razgovor/čet*: Google talk, Viber, Whatsapp, Yahoo Messenger, MSN, Skype.

Najbitnije karakteristike navedenih usluga društvenih medija i društvenog softvera su: *umreženost, interakcija, trenutna povratna informacija i komunikacija, saradnja (kolaboracija), otvoreni pristup informacijama i izvorima, permanentno učenje i digitalno opismenjavanje u grupi i pojedinačno, zajedničko učestvovanje u kreiranju i menjanju*

sadržaja na vebu, u učionici, na univerzitetu, medijskoj kući ili grupi zainteresovanoj za određena područja ljudske delatnosti.

Pomenuti društveni servisi, aplikacije i softveri takođe pružaju velike mogućnosti za učenje i nastavu. Mnogi univerziteti i profesori koriste besplatne softvere otvorenog tipa za svoja istraživanja, pisanja, elektronske table gde komuniciraju u grupi sa svojim kolegama i studentima, počev od blogova, viki stranica, Ning.com onlajn interaktivnih lokalnih zajednica razmenjujući podatke, vesti, dokumenta, kao i audio/video kursevi iz svih oblasti za svoje usavršavanje, kao što je na primer MIT *open course ware* (MIT OpenCourseWare) Masačusec Instituta za tehnologiju.

Neki univerziteti, kao što je na primer Univerzitet u Stanfordu, svoja predavanja audio i vizuelni sadržaj je ustupio akademskom svetu putem obrazovnog programa iTunesU (univerzitet iTunes), tako da svako može da preuzme besplatni softver iTunes i pretražuje po multimedijalnim bazama, predavanjima po predmetima ovog i drugih univerziteta koji sadrže korisne materijale za formalnu i fakultativnu nastavu i usavršavanje.

2.4.3 Veb 2.0 i naučni blogovi u svetskoj blogosferi

Blogovanje (eng. *blogging*) u savremenom informatičko-komunikacionom svetu nije više novina. Mnogobrojni profesori, predavači, internet istraživači, uključujući stručnjake za medije i bibliotekare već odavno svoje aktivnosti obavljaju onlajn. Blogovi i veb 2.0 zasnovane usluge redefinišu način povezivanja sa kolegama kao i sa sadržajem na internetu. Mnogobrojni korisnici aktivno i onlajn razmenjuju podatke ili doprinose sadržaju, i samim tim transformišu samu prirodu znanja i informacije. Sa blogovima, na primer, autor ili institucija se povezuje sa grupom čitalaca tako što objavljuje post – objavu (informaciju, vest, link, unos, podatak). Zatim, čitaoci učestvuju u konverzaciji, dodajući svoje komentare toj informaciji. Da bi produžili razmenu informacija, postoji društveno označavanje uz pomoć servisa kao što su Delicious da bi pomogli ostalima da lociraju onlajn resurse. Ovi servisi će definitivno promeniti i menjaju pređašnje okruženje, a u kome se uči, istražuje, studira i saraduje. Akademska zajednica u svetu koristi interaktivne napredne tehnologije i te zajednice se transformišu prateći nove tehnologije. Kod nas su to individualne inicijative nastavnika i studenata.

Sve više se profesori, studenti i bibliotekari privikavaju i uče da rade u okruženju sličnom blogovima – sistem za upravljanje sadržajima (eng. *content management system*) otvorenog pristupa (besplatan, nekomercijalizovan) DRUPAL⁷, samim tim korišćenje informaciono-komunikacionih tehnologija u upravljanju informacijama, predstavlja inovativno i interaktivno rešenje. U okviru Dupala je moguće kreirati naučne blogove jedne internet zajednice.

Naučni blogovi predstavljaju blogosferu gde naučnici, istraživači, studenti, izdavači saraduju, a javnost, publika, njihove kolege širom sveta su uključeni i upoznati sa najnovijim otkrićima i dešavanjima. Oni se definišu na dva načina: po temi, sadržaju o kome se piše i govori, predstavlja informacija i po autoritetu blogera ili naučnika. Naučni blogovi pokrivaju teme koje su vezane za internet, nauku, tehnologiju i slično i omogućavaju dvosmernu komunikaciju koja stvara nove ideje i bolje međusobno razumevanje. Postoje i kolektivni naučni blogovi – grupa naučnih blogova u okviru zajednice kao što je naprimer u okviru Seed magazina kreiran *ScienceBlogs.com* ili *The Scientific American* – zajednica blogova gde grupa naučnika objavljuju poslednja naučna dostignuća, informacije, linkove ka radovima i eksperimentima, projektima na svojim blogovima. U poslednjih par godina tehnologija za blogovanje se sve više koristi u učionici na fakultetima ili naučnim institutima, bibliotekama. Mnogi od njih predstavljaju naučna dostignuća i novine u nauci putem predstavljanja javnog mnjenja, eksperimanata, istraživanja, naučnih vesti na svojim blogovima⁸. Verovatno najveći uticaj obrazovnog i naučnog blogovanja biće radikalna promena u načinu kako je naučni istraživački rad napisan i objavljen kao onlajn model u OpenSource časopisu koji prevazilazi starije izdavačke modele časopisa i članka.

⁷ Izvor: slobodan i otvorenog pristupa CMF (content management framework): <http://drupal.org/>

⁸ Primer blogova u nastavi na fakultetima: U članku *Weblogs in die Lehre*, (http://www.e-teaching.org/didaktik/gestaltung/kommunikation/weblog/weblogs_25.07.06cr.pdf) dvoje saradnika tbingenškog IWM, instituta koji se bavi istraživanjem sticanja i razmene znanja posredstvom novih obrazovnih i komunikacionih medija, daju tri primera primene bloga u nastavi na nemačkim visokoškolskim institucijama. Takođe pogledati naučni blog MIT biblioteke <http://news-libraries.mit.edu/blog/>

2.5 INFORMACIONO-KOMUNIKACIONE TEHNOLOGIJE U SRBIJI

U okviru koncepcije SNTIJ-a (Sistem naučnih i tehnoloških informacija Jugoslavije), koja je izložena na naučnom skupu o sistemu naučnih i tehnoloških informacija u Dubrovniku 1990. godine, predstavljen je i predlog Univerziteta u Beogradu iz 1988. godine za uključivanje tadašnje Jugoslavije u Evropsku univerzitetsku i akademsku mrežu preko EARN-a (Vitas, 1990). Tada su postavljene osnove za formiranje rada Jugoslovenske mreže institucija iz oblasti prirodnih nauka i matematike kao okosnice YU–EARN–a uključujući i odgovarajuću podršku razvoju pojedinih nacionalnih baza podataka. Pored drugih predloga, osnove su obuhvatile i predlog da se priključe specijalizovane biblioteke u okviru institucija sa područja prirodnih nauka i matematike na bibliotečki sistem SNTIJ-a radi korišćenja uspostavljenih bibliotečkih i dokumentalističkih onlajn servisa kao i razvoja posebnih funkcija kao što je izdavaštvo, tele-konferencije, racionalno korišćenje opreme, korišćenje udaljenih resursa, i sl. Na osnovu ove koncepcije ovaj sistem bi povezao raznovrsnu univerzitetsku računarsku opremu koju koriste istraživači iz oblasti prirodnih nauka i matematike, izvršio integraciju sistema univerzitetskog obrazovanja i obezbedio njegovo širenje na druge segmente obrazovnog i naučno-istraživačkog sistema. Tokom 1989. godine je obezbeđeno efektivno priključivanje u EARN/BITNET pojedinačnih univerzitetskih centara preko EARN–čvora za Jugoslaviju, posredstvom Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. U martu 1990. godine je formirana skupština korisnika EARN-a za Jugoslaviju i na taj način su uspostavljene osnove za mrežu YU-ARN. Komercijalna i šira upotreba interneta počinje u februaru 1996. godine kada je akademska mreža spojena na internet preko dobavljača/provajdera BeoTelNeta koji je obezbeđivao korisnicima sve servise interneta, ali je korisnička populacija bila ograničena na akademsku sredinu. Istovremeno, počinju sa radom prvi domaći provajderi - komercijalni dobavljači, čime je obezbeđena dostupnost interneta i korisnicima izvan akademskog okruženja. U Srbiji je do 2002. godine (Baćević) već postojalo 60 internet dobavljača, danas je taj broj mnogo veći.

Godine 2004. je na akademskoj mreži Srbije uspostavljen gigabitski pristup, čime akademska mreža približila elektronskoj Evropi u informaciono – komunikacionim tehnologijama. Računarski centar Univerziteta u Beogradu za internet infrastrukturu Srbije smatra da je prioritet izgradnja gigabitnog sistema za sve velike gradove, a posebno za univerzitetske

gradove kao i omogućavanje brže veze sa svetom. Postojanje dugoročne IKT nacionalne strategije koju bi koncipirali i jasno definisali vrhunski stručnjaci svih profila, značajno bi ubrazilo razvoj informacionih tehnologija u najširem smislu. Nakon perioda korišćenja baze podataka Ebsco krajem 2001. godine, kada je bilo ocenjeno da je korišćenje elektronskih izvora nedovoljno, sa postepenim povećavanjem broja računara na univerzitetima, institutima i u njihovim bibliotekama uz adekvatno obaveštavanje ovih institucija o organizovanoj nabavci elektronskih izvora koju finansira Ministarstvo za nauku i životnu sredinu, usledilo je i njihovo intenzivnije korišćenje. Informatizacija univerziteta se ne postiže samom kupovinom softvera i hardvera već je neophodno da svaka institucija, univerzitet ili škola, ima konsultante i upravnike koji se bave informacionom tehnologijom unutar same institucije. Za željeni napredak informacionih tehnologija bilo bi neophodno da se integrišu svi elementi za razvoj informacionog društva u jedno ministarstvo, kao što je to učinjeno u Sloveniji i ostalim zemljama u okviru Evropske komisije. To je zapravo postignuto kada je formalno konstituisano Ministarstvo za telekomunikacije i informaciono društvo (MTID), i prihvaćena inicijativa - Digitalna Agenda, koja je implementirana u većini Evropskih država.

Evropska statistika interneta pokazuje da je Srbija jedna od informatički najnerazvijenijih zemalja Evrope – internet penetracija za jun 2014. godinu iznosi 65,3% (bez Kosova). Kada je u pitanju umrežavanje i upotreba najpopularnije društvene mreže, broj Fejsbuk korisnika za decembar 2012. godine – iznosi 3,377,340 dakle skoro 50% stanovništva Srbije⁹.

2.6 INTERNET ZAJEDNICE U SRBIJI

Paralelno u Srbiji, pored akademske mreže, takođe se razvijaju internet zajednice, ali uglavnom u obliku elektronskih oglasnih tabli, foruma, pričaonica, virtuelnih soba za ćaskanje. Lokalne verzije internet zajednica se najviše ispoljavaju kod foruma, pojedinačnih

⁹ Izvor: Europe Internet Usage Stats and Population Statistics <http://www.internetworldstats.com/> , preuzeto 3.11.2013. i provereno da li su statistički podaci ažurirani na dan 18.06.2015. Napomena: Ovaj sajt je ažurirao samo broj korisnika interneta u Srbiji (za jun 2014.) ali ostali podaci nisu ažurirani od 2013. god.

veb sajtova i blogova, dok onlajn javna sfera u Srbiji najviše komunicira na sajtovima i zajednicama koji se svetski zastupljeni ili lokalizovani na srpski jezik.

Prva srpska, odnosno Jugoslovenska internet zajednica u formi elektronskih oglasnih tabli (BBS-a), pojavila se 1986. godine (BBS Politika ide u penziju, 2004). Jedna od najznačajnijih je bio YUMBO - Jugoslovenski Mailbox, koji je nastao inicijativom redakcije časopisa „Svet kompjutera“ u cilju postizanja kontakta sa svojim čitaocima. Naslednik YUMBO-a je bila internet zajednica - Politika koja je počela sa radom tek 1990.godine, iz redakcije „Sveta kompjutera“. Godine 1989. pojavljuje se internet zajednica Sezam koja je jedna od prvih pionirskih elektronskih oglasnih tabli (BBS) u Srbiji. Može se reći da je Sezam prva srpska internet zajednica. Ovu onlajn zajednicu je osnovala redakcija uglednog časopisa „Računari“. Sezam je za vrlo kratko vreme stekao veliku popularnost i postao najveći BBS na ovim prostorima, čak je imao aktivne korisnike iz cele Jugoslavije. Kako osnivači navode (Istorijat Sezama), glavni adut Sezama bile su konferencije, u kojima su hiljade korisnika razmenjivale mišljenja o stručnim i opštim temama. Uz neophodne transformacije, održao se i do danas kao onlajn sistem - iako mu je sada prvenstvena uloga internet provajdera, mada još uvek se može (telnetom) pristupiti njegovim konferencijama. Sezam je 19. decembra 1995. godine prerastao u SezamPro (SezamPro - osnivanje) komercijalni sistem prilagođen profesionalnim korisnicima računara, koje interesuje kvalitetna usluga i dobre veze sa drugim sistemima. Takođe, krajem januara 1996. je uspostavljena direktna veza Sezampro-a sa tadašnjom akademskom mrežom na Tehnološkom fakultetu u Beogradu. Sezampro je od 2010. godine u vlasništvu Orion Telekoma, jednim od internet provajdera u Srbiji.

Od 1990. godine u Jugoslaviji, kasnije i Srbiji, masovno su počeli da se prodaju PC računari i to je vodilo naglom razvoju elektronskih oglasnih tabli – BBSova kada su bili jako popularni, u SRJ je ih bilo oko 80. Većina ovih elektronskih tabli je bila povezana u mreže. Krajem 1993. godine, stara telefonska centrala na Balkanu je zamenjena modernom digitalnom, i ubrzo zatim, BBS se povezuje u najpopularniju mrežu SETNet (Jugoslovensko udruženje **South European Team Network**) koja je odigrala značajnu ulogu u razvoju računarskih komunikacija kod nas, u smislu prvobitnog povezivanja (na nivou razmene poruka) sa internetom koja je povezivala pojedine fakultete u našoj zemlji („Akademska mreža“) (BBS Politika ide u penziju, 2004). SETNet je privatna inicijativa vlasnika malih

elektronskih oglasnih tabli, možemo reći forma malog interneta. Njega su činile elektronske oglasne table koje su bile deo mreže i one su imale organizovanu razmenu podataka međusobno i obično su par puta dnevno, u dogovorenim terminima radili sinhronizaciju. Tako je bilo moguće slati poruke (preteča današnje elektronske pošte) korisnicima drugih elektronskih oglasnih tabli, kao i organizovati diskusije (preteča današnjih foruma) među korisnicima različitih elektronskih oglasnih tabli. Tako su korisnici, putem SETNeta, dobili mogućnost da koriste elektronsku poštu i da komuniciraju sa korisnicima domaćih diskusionih grupa (usenet, yu.* news grupe). SETnet je bila aktivna od 1992. do 1999. godine, međutim razvojem interneta SETnet mreža je izgubila na značaju iako je velikom broju ljudi je omogućeno da međusobno komuniciraju uz male troškove, kao i da je ova internet zajednica zasnovana na zajedničkim interesima velikog broja ljudi. SETNet prezentacija je postavljena 8. septembra 1996. na FON server, a SETNet je praktično prestao sa radom početkom rata 1999. godine. Kako je internet u Srbiji postao sve više komercijalan, uloga sistema oglasnih tabli je počela da slabi i još neko vreme su ga koristili ljudi iz mestâ gde je internet bio nedostupan.

Dalji razvoj internet zajednica u Srbiji prati odvajanje elektronskih oglasnih tabli i nastanak foruma. Naime, u nekom trenutku - kada je osnovan PC Press koji se odvojio od časopisa Računari, nastao je SezamPro kao zajednica originalnih osnivača Sezama, dok je uz Računare i BIGZ ostao „stari“ Sezam, nakon toga poznatiji kao Sezam Net internet zajednica. Kada su u pitanju forumi, najpopularniji forumi s kraja devedesetih godina 20. veka pa do danas su: forumi Krstarice (nastao 1999. godine kao najpoznatija internet zajednica i forum), Burek (nastao 2002. godine, ima preko 1,6 miliona članova i stalno se taj broj povećava), i Forum b92 (nastao 2001. godine) koji su više-tematski. Pored njih postoje specijalizovani forumi po temama, za medicinu, film i književnost (Znak sagite), ženski forum - forum Ana.rs., svakodnevni život (Moja mansarda), itd. Takođe, treba pomenuti i specifične forume kao što su Elitesecurity.org koji okuplja IT profesionalce, entuzijaste i stručnjake za računare i internet tehnologije, DevProTalk koji okuplja programere i developere, i Dizajnzona koja okuplja dizajnere. Naravno, postoje i mini internet zajednice okupljene oko akademskih zajednica, obrazovnog i informativnog karaktera: skoro svaki fakultet ima svoj studentski forum gde studenti komuniciraju jedni sa drugima.

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Kada su u pitanju domaće društvene mreže, postoje skomni i mali pokušaji kreiranja modernih onlajn zajednica kod nas. Godine 2010. je pokrenut Esnaf.rs koji sada ne postoji, kao pokušaj nastanka domaće profesionalne društvene mreže (pandan profesionalnoj društvenoj mreži - LinkedIn). Godine 2008. je pokrenut sajt Znamo.se (koji takođe danas ne postoji), kao pokušaj nastanka opšte domaće društvene mreže (bila bi to strana investicija i saradnja s jednom domaćom IT firmom). Jedina domaća društvena mreža koja je još uvek aktivna je Karike.com a koju je pokrenula estonska firma *Rate Solutions*, kao deo panevropske grupe sajtova za društveno umrežavanje. Trenutno sajt beleži preko 150.000 članova, što je veoma malo u odnosu na domaće Fejsbuk korisnike, ali dovoljno da opstaju na tržištu. Takođe, postoji i društvena mreža Flirtic.rs (takođe Estonci) koja je namenjena upoznavanju.

Srpsku blogosferu i tviter sferu karakteriše decentralizovana domaća internet zajednica, koja se u vreme pre dominacije društvenih mreža družila po blogovima i to kroz diskusije, komentare, i putem agregatora vesti (planetoid.srpski.org i blogodak.com su najbolji primeri). Iz toga je nastao i BlogOpen – pokret i zajednica blogera Srbije. Takođe, BlogOpen ima godišnje inicijative okupljanja u fizičkom okruženju u formi konferencije i skupova. Sa pojavom mikro - formi i servisa za mikro-blogovanje kao što je Tviter, znatno se izmenio način komunikacije i umanjila se količina blog postova i članaka, po rečima iz razgovora sa Markom Hermanom, direktorom BlogOpen zajednice. Sa druge strane pojačala se i količina okupljanja korisnika koji su aktivni na Tviteru, u fizičkom prostoru, takozvani „tvitapovi“ (eng. *tweet-up*), i sveukupna onlajn i oflajn dinamika komuniciranja i druženja se menja.

Sa velikom popularnošću društvene mreže Fejsbuk, celokupna komunikaciona dinamika se prebacuje na ovu internet zajednicu koja u sebi sadrži više različitih formi i pod-zajednica (zajednica u zajednici), gde mladi i stari komuniciraju, razmenjuju informacije, dogovaraju se, sarađuju, zabavljaju, itd.

3. STRUKTURA I DINAMIKA DRUŠTVENIH MREŽA

Društveno umrežavanje u svom širem komunikacionom kontekstu podrazumeva inicijaciju veze najčešće između stranaca. Mnoge studije koje se bave različitim fenomenima internet komunikacije, a posebno one koje za predmet imaju kategoriju nove društvenosti, ukazuju na činjenicu da je u pitanju fenomen koji predstavlja alternativu kulturnim procesima, budući da je temelj za formiranje novih ili alternativnih društvenih identiteta. Kao što je prikazano, danas novu mogućnost društvenog umrežavanja predstavljaju veb 2.0 aplikacije, alati i usluge, multimedijalne internet zajednice, sajтови društvenih mreža (eng. *Facebook, MySpace, LinkedIn, Flickr, Delicious, Last.fm, YouTube*), servisi mikro blogova (eng. *Twitter, Identica*) i geo-lociranja (eng. *FourSquare*), Vikipedija, itd. Pored kulturnog, medijskog i društvenog konteksta, one imaju za cilj interakciju kao jednu od najvažnijih komunikacionih praksi.

Jedna od najpoznatijih akademskih definicija sajtova društvenih mreža (eng. *social network sites*), koja veoma doprinosi daljem razmišljanju i istraživanju društvenog onlajn umrežavanja je Bojdova i Elisonova definicija (Boyd & Ellison, *Social network sites: Definition, history, and scholarship*, 2007), koja definiše onlajn društvene mreže kao veb - zasnovane servise koji omogućavaju pojedincima da kreiraju javne ili polu-javne profile unutar zatvorenog centralizovanog sistema, artikulisanu listu ostalih korisnika te mreže sa kojima imaju zajedničke konekcije, odnose i veze i selektivnu listu konekcija koju nazivaju – prijateljima (poverljiv krug prijatelja). To su obično lista prijatelja, kao i pregled komunikacijskih konvencija i praksi koje se dešavaju na „zidovima“ (eng. *wall*) , beleškama, ličnim stranicama korisnika.

Pored toga što sajtove društvenih mreža čini jedinstvenim da oni dozvoljavaju individuama da upoznaju nepoznate osobe ili osobe sličnog personalnog i profesionalnog afiniteta koje nisu u mogućnosti da svakodnevno komuniciraju (npr. zbog fizičke udaljenosti) i činjenica da oni omogućavaju korisnicima da artikulišu i drugim korisnicima naprave vidljivim svoje društvene (mikro) mreže i da međusobno budu u interaktivnom kontaktu. Ovo može da rezultira konekcijama između individua koje inače ne bi bilo moguće uspostaviti, ali to nije krajnji cilj i ovi susreti su često proizvod veza koje dele oflajn, analogne konekcije u fizičkom

prostoru. Na mnogim velikim društvenim mrežama učesnici se ne „povezuju“ pod obavezno ili traže nove kontakte, već, oni primarno komuniciraju sa ljudima, prijateljima koji su odavno deo postojećih veza iz realnog (fizičkog) sveta.

3.1 EFEKAT MREŽE: DRUŠTVENE MREŽE KAO INTERNET ZAJEDNICE

Jedna od presudnih komunikacionih, društveno-tehnoloških odlika interneta i generacije veba 2.0, predstavlja pojam umrežavanja i kreiranja mreža, takozvani „efekat mreže“ (eng. *Network effect*) (Liebowitz & Margolis, 1994) na koji je ukazao Robert Metkalf, tvorac Eterneta. Njegova formulacija proističe iz oblasti telekomunikacija, ali se primenjuje i u komunikologiji, nauci o webu, sociologiji, nazvanom Metkalfov zakon: „Vrednost mreže raste kao kvadrat broja (njih) korisnika“, a određuje prema matematičkom iskazu n^2 , u kojem n označava broj korisnika.

Sajtovi društvenih mreža u svojoj prvobitnoj formi predstavljaju nove forume, virtuelne prostore za društvenu interakciju, održavanje veza sa prijateljima, kolegama, za javno afirmisanje sopstvenog statusa u grupi, arenu za predstavljanje sopstvenog „ja“ i evaluaciju statusa i uloga unutar društvene mreže. Pored odsustva zajedničkog fizičkog prostora zajednice i ljudi koji je čine, onlajn društvene mreže se mogu okarakterisati i kao globalne virtuelne zajednice, kako je Rajngold percipira, dakle, veb sajt koji povezuje grupu ljudi na jednom mestu, sa ciljem komunikacije, razmene mišljenja, ideja, ćaskanja, upoznavanja, sklapanja novih prijateljstava, poslovnih i drugih kontakata, aktivizma radi nekog zajedničkog cilja i sl.

Sajtovi poput Fejsbuka, Tvitera, Linkdina, JuTjuba - privlače milione korisnika u svetu, postajući njihova svakodnevna komunikaciona praksa. Dakle, ovi sajtovi su rasprostranjeni i popularni širom sveta, u mnogim zemljama, kao ključni društveno-komunikacioni medij na internetu, posebno kod adolescenata i mladih ljudi, ali i kod odraslih i sve više starije¹⁰ populacije.

Sajtovi društvenih mreža su onlajn mesta gde ljudi odlaze da bi učestvovali u svojim

¹⁰ Izvor: Pew Research Center's Internet, *Older Adults and Social Media*, <http://pewinternet.org/Reports/2010/Older-Adults-and-Social-Media.aspx> preuzeto 15. 9. 2010.

društvenim aktivnostima i umrežavali se, prosleđivali i delili informacije sa ostalima, sklapali prijateljstva, ispoljavali javno emocije, društvenu brigu i održavali postojeće veze.

3.1.2 Nastanak sajtova društvenih mreža

Prva društvena onlajn mreža je osnovana 1997. godine i zvala se Six Degrees.com i ona je omogućavala svojim korisnicima da kreiraju profile, a kasnije i liste prijatelja, a početkom 1998. godine i da surfuju po listama svojih prijatelja. Profili, kao osnovna i fundamentalna komponenta društvenih mreža, ne razlikuju se mnogo od profila sajtova za upoznavanje (eng. *dating sites*) ili pak profila korisnika nekog foruma, ili servisa za pričanje – MSN, Aol, ICQ, Yahoo messenger, Skype. Iako je Six Degrees privlačio milione korisnika, nije uspeo da se održi u IT svetu i 2000. godine servis je zatvoren.

Društvena mreža Classmates.com je omogućavala korisnicima da se povežu sa kolegama iz srednje škole, fakulteta, koledža i da se okupe i pretražuju imena drugih osoba koje takođe pripadaju tom univerzitetu, ali korisnici nisu mogli da naprave svoje profile ili liste „prijatelja“ u početku.

U periodu od 1997. do 2003. godine nastalo je nekoliko društvenih mreža, od kojih su popularne bile: *LiveJournal*, *AsianAvenue*, *BlackPlanet*, *MiGente*, *Tribe.net*, korijeski *Cyworld*, švedski *LunarStorm*, *Ryze.com*. Godine 2002. lansiran je čuveni *Friendster* koji je bio dizajniran da pomogne prijateljima prijatelja da se upoznaju međusobno, održavaju kontakte, razmene i dele onlajn sadržaj i multmedijske sadržaje sa svojim prijateljima, dok su 2003. godine nastali *LinkedIn*, onlajn društvena mreža za profesionalno povezivanje, a zatim i *MajSpejs* i *Orkut*, društvena mreža pretraživača Gugl, sa mogućnostima kreiranja privatnih (ličnih), profesionalnih i profila za zabavljanje i upoznavanje. Danas Gugl ima svoju društvenu mrežu – Gugl Plus (eng. *Google Plus*) koja je druga popularna društvena mreža u svetu, odmah posle Fejsbuka.

MajSpejs je nastao 2003. godine, a osnovao ga je Tom Anderson, koji je zamislio da ova mreža bude „mesto za prijatelje“. *MajSpejs* omogućava korisnicima da, pored društveno-interaktivnog karaktera, otkrivaju nove događaje, muzičke umetnike, bendove, hobije. To je ujedno prva onlajn društvena mreža koja sadrži sve elemente i karakteristike sajta za

društveno povezivanje i koja omogućava korisnicima da menjaju dizajn i kôd, izgled lične stranice, odnosno profila. Ova mreža je okupljala i okuplja uglavnom marginalizovane grupe koje nisu akademskog i elitnog karaktera, kao što je to u početku bilo na Fejsbuku. Postoji čak u Americi među antropolozima društvenih mreža, kao što je Bojdova (boyd, *Viewing American class divisions through Facebook and MySpace*, 2007), uverenje da MajSpejs i Fejsbuk predstavljaju digitalnu podelu i društvenu stratifikaciju među omladinom – „dobra i primerna“ deca koriste Fejsbuk, a omladina srednje i niže klase, deca iz geta i sl. – koriste MajSpejs.

Tehno-društvenom dinamikom i promenom, od potrošačkih tehnologija do sajtova sa sadržajima koje korisnici generišu, nastaju društvene mreže koje omogućavaju i podržavaju kreiranje i učestvovanje u različitim multimedijским sadržajima. Primeri sajtova poput MajSpejs doneli su čitav fenomen novih tematskih društvenih mreža, koji je počeo da se razvija u „korisnički-generisan sadržaj“ sajtove, dakle veb sajtova koji su uglavnom fokusirani na medijske sadržaje, umrežavanje i deljenje sadržaja, te su i sami postali sajtovi društvenih mreža: *Flickr* (društvena mreža za razmenu fotografija), *Last.fm* (muzičko orjentisan sajt), *YouTube* (sajt za gledanje i razmenu video zapisa), *Delicious* (društvena mreža za obeležavanje i čuvanje adresa korisnih i omiljenih veb adresa).

3.1.3 Uspon Fejsbuka

Najpopularnija i najveća društvena mreža Fejsbuk osnovana je 2004. godine na Univerzitetu Harvard. Njen kreator i direktor je nekadašnji student kompjuterskih nauka - Mark Zuckerberg, čija je ideja bila da napravi akademsku društvenu mrežu koja bi povezivala studente ovog univerziteta. Kako se ubrzo na Fejsbuku registrovalo više hiljada studenata Univerziteta u Harvardu, Zuckerberg je, sa svojim kolegama koji su radili na razvoju ove mreže, odlučio da je učini dostupnom i drugim američkim univerzitetima, srednjim školama, zaposlenima u IT industriji, da bi 2006. godine Fejsbuk svima postao dostupan, i otvoren za registraciju i korišćenje svima u celom svetu. Uz pomoć elektronske adrese, svako može da kreira sebi profil i izgradi svoju internu mrežu, u saglasnosti sa ili prema postavljenim uslovima (npr. jedan od uslova je da korisnik ima više od 13 godina).

Za razliku od ostalih onlajn društvenih mreža, Fejsbuk korisnici imaju opciju da svoje potpune profile drže privatnim za ostale korisnike mreže, te Fejsbuk čine centralizovanom društvenom mrežom. Takođe, još jedna karakteristika koja razlikuje Fejsbuk od ostalih mreža je mogućnost spoljašnjih programera i sajtova treće generacije da kreiraju „aplikacije“ koje dozvoljavaju korisnicima da personalizuju svoje profile i izvršavaju ostale zadatke, kao na primer popunjavanje kvizova, razmena fotografija i ostalog materijala, komparacija istorije putovanja sa drugim korisnicima, ili pak razmena knjiga koje trenutno čitaju, ili igranje onlajn igrice.

Od 11. septembra 2006. godine, svako može da se pridruži Fejsbuku, a prema poslednjim podacima za mart 2015¹¹ - na ovoj društvenoj mreži ima 1.44 billion aktivnih korisnika mesečno, od čega u proseku 82,8% mesečnih aktivnih korisnika žive izvan SAD i Kanade. Ove činjenice ukazuju ne samo na globalnu ekspanziju ove društvene mreže, već i na uspon korišćenja interneta putem mobilnih aparata i tehnologija: 1,25 biliona mesečnih aktivnih korisnika koji koriste Fejsbuk upravo pristupaju sajtu preko mobilnih telefona i aplikacija.

3.2 STRUKTURA I DINAMIKA SAJTOVA DRUŠTVENIH MREŽA

Da bi se razumela atraktivnost i rasprostranjenost društvenih mreža, biće analizirane najosnovnije funkcije i karakteristike Fejsbuka kao najreprezentativnijeg i najkorišćenijeg sajta društvenih mreža na internetu. Kako se na samom sajtu ukazuje, Fejsbuk je društvena mreža za pronalaženje i uspostavljanje kontakata sa prijateljima, kolegama sa kojima se korisnik prvenstveno poznaje iz analognog života, kao i prostor za umrežavanje ljudi sličnih profesionalnih i ličnih interesovanja. Osnovne komponente, bez kojih sajtovi društvenih mreža ne bi mogli da postoje, su:

PROFIL KORISNIKA. Fundamentalni element svake društvene mreže je profil ili virtuelna „lična karta“ korisnika. Lično ime, informacije o korisniku (pol, datum rođenja, mesto, obrazovanje, zanimanje, kontakt, interesovanja, itd.), kao i podaci o bračnom statusu,

¹¹ Izvor: Facebook Newsroom <http://newsroom.fb.com/Key-Facts> preuzeto 10. 06.2015.

seksualnoj orijentaciji, političkim, verskim ubeđenjima, aktivnostima kojima se bavi, veb sajt, elektronska pošta, IM (eng. *Instant Messenger*) podaci, kao i fotografije (albumi) i video zapisi. Korisnik može svoju ličnu stranicu da učini javno dostupnom svim korisnicima na Fejsbuku, ili pak da podesi privatnost - samo onim članovima u mreži koje je označio kao svoje prijatelje, kontakte, ili može da ih razvrsta u nekoliko grupa koje on kontroliše unutar svog profila. Profili imaju jedinstvene URL adrese kojima se direktno može pristupiti. Oni predstavljaju svojevrsni digitalni identitet, virtuelno telo koje kreiramo i predstavljamo sebe svom onlajn okruženju. Takođe, mladi ljudi konstituišu svoje profile kroz kreativno izražavanje, „dekorisanjem“ sopstvenog profila, digitalnog „ja“, predstavljajući se svojim prijateljima, vršnjacima i roditeljima u najboljem svetlu, što predstavlja Goffmanov koncept upravljanja utiskom (Goffman, 1959), stvarajući digitalni identitet u javnom umreženom prostoru. Većina sajtova omogućava i ohrabruje svoje korisnike da postavе svoju profil fotografiju, i kreiraju foto albume.

Svaki profil korisnika ima svoju „vremensku liniju“ (eng. *timeline*) gde se hronološki po vremenskoj liniji vide aktivnosti pojedinih korisnika. Ceo profil korisnika je jedna vremenska linija, jer se sve aktivnosti sortiraju hronološki.

LISTA PRIJATELJA. Druga komponenta društvenih mreža je javno artikulirana mreža prijatelja, kolega, poznanika, koja se prikazuje u odnosu na profil, koja ujedno predstavlja prema teorijskom konceptu Velmana (Wellman B. , *The Community Question: The Intimate Networks of East Yorkers*, 1979) – „ličnu zajednicu“ i „ličnu mrežu“. Nakon što su kreirali sopstvena digitalna tela, korisnici identifikuju druge korisnike u sistemu sa kojima imaju neku vrstu odnosa ili veze. Učesnici mogu da listaju i gledaju ostale profile u zavisnosti od jačine veze (slaba/jaka veza) i afilijacije sa njima, i grupišu ih kao: „prijatelji“, „kolege“, „kontakti iz osnovne/srednje škole“, „porodica“, itd. Fejsbuk dozvoljava korisnicima da artikuliraju i prikažu svoje veze, odnose sa drugim učesnicima u sistemu, bilo da imaju 30-40 prijatelja, preko 150 (Dunbarov broj¹²) ili 900 kontakata (tzv. „kolekcionari“ prijatelja, vladine i nevladine organizacije, ličnosti iz javnog života, političari, itd).

¹² Profesor antropologije na Univerzitetu u Oksfordu, Robin Dunbar je poznat po svojoj tezi da individua može da kontinuirano održi kontakt sa samo 150 ljudi, koje možemo smatrati prijateljima

KOMENTARI. „Zid“ ili prostor za interakciju sadrže komentare, linkove i zanimljive sadržaje. Oni predstavljaju komplementarni komunikacijski prostor, virtuelno igralište, ostalim komunikacijskim alatima za takozvano društveno uglađivanje, doterivanje, održavanje kontakata. Učesnici mogu da ostave javne komentare, izjave, poruke, na profilima svojih prijatelja, iskazujući, kako Donatova i Bojdova ukazuju (Donath & Boyd, 2004), javno prikazivanje konekcija, kroz pisane poruke, „gurkanja“, „sviđanja“, i „bockanja“. Ovo ujedno predstavlja presudnu komponentu onlajn društvenih mreža iz razloga incijacije društvene i komunikacione dinamike, kao i prikazivanja sebe u izmenjenom ili impresivnom svetlu. Prijatelji ostavljaju jedni drugima poruke, linkove na zanimljive tekstove, video, muzičke zapise, informacije, a pre svega to su najčešće ego(centrično) orijentisani javni komentari.

Korisnici Fejsbuka, i mlađi i stariji, žele da budu „viđeni“ i vidljivi kroz društvene i komunikacione prakse interaktivnosti i reciprociteta sa svojim prijateljima i poznanicima. Adolescenti i mladi ljudi traže potvrdu sopstvenog identiteta kroz povratnu informaciju svojih vršnjaka kroz označavanje da im se sviđaju njihovi statusi, fotografije i sl. Stariji korisnici takođe traže pažnju i održavanje kontakata sa drugima, razmenu informacija u kompjuterski - posredovanom okruženju. Svi oni zajedno kreiraju relacije u umreženoj društvenoj strukturi ili po Velmanovom konceptu umreženog društva.

KANAL VESTI (eng. *news feed*) Svako od korisnika ima svoj kanal vesti, informacija koji može da podešava po preferencijama (da uklanja ili smanjuje aktivnost pojedinih ljudi ili da povećava prikazivanje pojedinaca). Ova karakteristika pokazuje svaku aktivnost korisnika njegovim kontaktima i time omogućava drugim korisnicima da saznaju sve novine i vesti o ažuriranju i promeni podataka koje su njihovi kontakti, prijatelji izvršili na svojoj stranici – na primer ukoliko su promenili svoj status, neku od osnovnih informacija, dodali nove fotografije ili promenili profil fotografiju, ukoliko su pristupili nekoj grupi, stranici, i slično. Sa razvojem blogova i mikro-blogova pridodata je i opcija statusa.

STATUS. Kratke statusne poruke i ažuriranja na profilima Fejsbuk korisnika su još jedna komponenta sajtova društvenih mreža, jedna od dominantnih formi onlajn komunikacije danas. Fejsbuk postavlja pitanje na ličnoj stranici „o čemu razmišljaš?“ i traži od korisnika da ažurira svoj status. Statusi predstavljaju komunikacijsku praksu sličnu onim 140-karakternim

porukama, informacijama na sajtu za mikroblogovanje Twtter, sa ciljem da se prate trenutna dešavanja, emotivna stanja, vesti, informacije, i mogućnost da se za kratko vreme pošalje poruka ka više osoba.

APLIKACIJE. Fejsbuk takođe omogućava svojim korisnicima da na postojeću platformu nadograde aplikacije, servise sa različitim sadržajima i namenama - kvizovi, testovi, virtuelni pokloni, pod-virtuelne zajednice, onlajn igrice, fotografije, mogućnost razmene instant poruka u realnom vremenu, ćaskanja, itd. One predstavljaju virtuelni prostor za interakciju, komunikaciju, razmenu fotografija, video zapisa, takođe poziva na veb aktivizam ili podršku, donaciju za određene pojave, situacije u društvu, ali i prostor za zabavu (npr. popularne onlajn igre Farma, Poker, Ratovi mafije, itd). Kroz analizu strukture Fejsbuka može da se zaključi zašto je globalni fenomen onlajn društvenih mreža veoma popularan. No, znanje o tome kako sajtovi društvenih mreža funkcionišu pomoglo bi i identifikaciji upozoravajućih, rizičnih ili nedoličnih onlajn aktivnosti. Detaljnije o društvenim mrežama i dominantnim komunikacionim procesima i praksama na internetu, biće više reči o specifičnim i karakterističnim pojavama za Srbiju.

3.3 SAVREMENE IKT I INFORMACIONO DRUŠTVO KAO NASTUPAJUĆA DRUŠTVENO - TEHNOLOŠKA PARADIGMA

Pripadnici teorija postindustrijskog društva, Danijel Bel (Bell, 1973), Piter Sendž (Senge, 1990) i Alvin Tofler (Toffler, 1980) zastupali su tezu tranzicione paradigme prelaska zapadnih društava iz industrijskog u postindustrijsko doba, i isticali su značaj masovnih komunikacija po društvo kao celinu. Piter Draker, sociolog i profesor menadžmenta, govori o radikalnoj promeni, prelazu od kapitalističkog društva ka post-kapitalističkom društvu i društvu znanja (Drucker, 1995). Draker ukazuje da ni kapitalizam ni tehnološke inovacije nisu novost. Ono što jeste novo je *brzina difuzije* kao i njihova *globalna dostupnost* kroz kulturu, klase i geografiju tj. prostor. Znanje postaje izvor post-kapitalističkog društva. Ono što Draker predviđa i tvrdi je da će najveća promena biti promena u znanju i njenoj formi i sadržaju, u njenom značenju, u njenoj odgovornosti. Draker je pored ostalih ideja koje je kreirao i

zagovarao tokom svog života i rada, poznat i po osnovnoj ideji „*potrebe za zajedništvom*“ odnosno zajednicom (Drucker, 1995). **Umreženo društvo znanja karakterišu osećanje pripadnosti, potreba za komunikacijom i povezivanjem. Stoga kategorija novog zajedništva koja se implicira u dobu komunikacije biće prikazana kroz koncepte interakcije i saradnje.** Može se reći da postoji interkonekcija obrazovanja i medija s obzirom da se u obrazovanju koriste sredstva masovnih, elektronskih komunikacija, a obrazovanjem se stvaraju dalji uslovi za razvoj novih medija i razvoja komunikacije i saradnje. Tako se postindustrijsko doba naziva još i društvom znanja ili **informacionim društvom** po Manuelu Kastelsu, gde su znanje i informacija glavni kapital (Castells, *The Information Age: Economy Society and Culture*, 1999). Sagledavanjem osnovnih postavki postindustrijske teorije može se konstatovati da su ove teorije dale izuzetan značaj kulturi i funkcionisanju društva. Pored medija, najvažniji deo kulture čini obrazovanje koji su međusobno povezani i utiču jedan na drugog, menjaju društvo. Dakle, mediji ovde igraju ogromnu ulogu, ali za razliku od Maršala Makluana (McLuhan M., *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, 1961) koji im je dao presudnu ulogu, oni u teorijama postindustijalizma to mesto dele sa obrazovanjem i naukom. Prema Makluanovom stanovištu mediji igraju ključnu ulogu u formiranju društva, dakle društvenost je određena vrstom medija kojim se ljudi u njemu služe. Po Makluanu pojedinci, korisnici oblikuju svoje alate i tehnologije koje koriste, a zatim ti isti alati i tehnologije oblikuju njih – korisnike (McLuhan M., 1964). Društvene mreže i virtuelne zajednice su kreirale novu vrstu društvenosti i nove procese koji se nazivaju virtuelizacija.

Savremeno društvo, postindustrijsko, postkapitalističko, informaciono, predstavlja prelaz ka društvu znanja kao novoj društvenoj paradigmi i informacionom društvu. Jedan od najistaknutijih savremenih istraživača fenomena informacionog društva Manuel Kastels je 1996. godine objavio prvi tîm čuvene triologije *Informaciono doba*, gde zastupa tezu da je sa informacionom revolucijom nastao novi oblik društva koje je nazvao **umreženo društvo** (Castells, *The Rise of the Network Society*, 1996). Kastels u svojim istraživanjima provlači pojmove kao što su tehnologija, znanje i organizacija znanja, informacija i komunikacija, ukazujući na informaciono-tehnološko društvo i eru gde je naglasak na interaktivnosti, umrežavanju i individualizmu. **On ističe da u takvom umreženom društvu gde su informacija i znanje u fokusu, dolazi do društvene stratifikacije, novih vrsta nejednakosti u pristupu i**

ne-tehnološkim jazovima, koji će biti prikazani u radu kroz teorijske i empirijske implikacije. Takvo novonastalo društvo karakteriše centralna važnost znanja i informacija.

Kastels i poznati profesor sociologije i teoretičar Beri Velman (Wellman B. , *Physical Place and Cyber Place: The Rise of Networked Individualism*, 2001, pp. 227-52) smatraju da je dominantni trend u razvoju komunikaciono-društvenih odnosa pojava „mrežnog individualizma“ i umreženog društva, čiji je razvoj omogućen mrežnom strukturom interneta. Zbog brzine i fleksibilnosti komunikacije na internetu, **umrežena društvena interakcija postaje sve važniji deo kako privatne tako i javne umrežene sfere.**

Imajući u vidu ove teorijske postavke, dve istaknute kategorije koje izranjaju iz ovog istraživanja su **kategorija umreženog „zajedništva“ i kategorija nove „društvenosti“.** **Kategorije umreženog zajedništva i nove društvenosti se manifestuju kroz interakciju, saradnju, angažovanje, učešće, novonastale komunikacione procese, kao fundamentalnim komunikativnim mogućnostima i praksama u internet zajednicama.**

3.4 PREGLED PRETHODNIH NAUČNIH SAZNANJA

Kako je proučavanje internet tehnologija sa aspekta komunikacije i društva interdisciplinarno područje na preseku različitih disciplina, u radu se koriste mnogobrojni teorijski koncepti i ideje od kojih će biti predstavljeni samo neki u ovom poglavlju, a kasnije kroz analizu podataka, tamo gde je neophodno, biće date teorije pojedinih teoretičara i praktičara onlajn medija i komunikacija.

Od velikog je značaja proučavati sa više aspekata komunikaciju koja se odigrava na relaciji čovek-mašina-čovek, odnosno kompjuterski posredovanu komunikaciju (eng. *CMC – computer mediated communication*) u sadašnjem informacionom dobu i paradigmi društvenog veba. Nezavisno od jasnog komercijalnog efekta oko kojeg se centriraju savremeni komunikacioni sistemi, **društvene, tehnološke i organizacione implikacije interneta, predstavljaju plodno tle za različite teorijske elaboracije (sociološke, psihološke, filozofske ili tehnološke)** u okviru kojih se sve češće javlja potreba redefinisanja kategorijelnog aparata klasične društvene teorije. Za razliku od televizije koja funkcioniše jednosmernim komunikativnim obrascem, internet pretpostavlja interakciju, upućujući

prevashodno na **kategoriju zajedništva** u svom središtu. Time se zapravo, što je i osnovno teorijsko usmerenje ovog rada, u fokus stavlja **kategorija društvenosti**. U svojevrsnom tehno-univerzumu koji omogućava formiranje, razvijanje i strukturisanje specifičnih internet zajednica, ostvaruje se svojevrsno socijalno i organizaciono grupisanje, mimo ili izvan tradicionalnih društvenih parametara (pol, uzrast, obrazovanje, nacionalnost itd.). Mnoge studije koje se bave različitim fenomenima internet komunikacije, a posebno one koje za predmet imaju kategoriju nove društvenosti ukazuju na činjenicu da je u pitanju fenomen koji predstavlja alternativu kulturnim procesima, budući da predstavlja temelj za formiranje novih ili alternativnih socijalnih identiteta.

3.1.1. Teorijske postavke društvene umreženosti i komunikacione dinamike

Teorijske implikacije i koncepte koji se koriste u ovom istraživanju potiču iz „stare“ škole glavnih teoretičara medija (McLuhan M. , 1964), tradicionalnih sociologa (Weber, Class, Status and Party, 1924), (Giddens, 1976), iz oblasti filozofije (Habermas J. , 1991) do novije teoretičarske škole koja se bavi onlajn i oflajn odnosima, društvenom, tehnološkom i komunikacionom dinamikom na internetu (Hauard Rajngold (Rheingold, The Virtual Community: Homesteading on The Electronic, 1994), Šeri Tarkl (Turkle, Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet, 1995), Beri Velman (Wellman B. , Physical Place and Cyber Place: The Rise of Networked Individualism, 2001), i Dejna Bojd (Boyd, Why Youth (Heart) Social Network Sites: The Role of Networked Publics in Teenage Social Life, 2007)).

Kada je u pitanju analiza upotrebe IKT, interneta i društvenih mreža u Srbiji, kao i komunikacionih konvencija u umreženom društvu, u svakodnevnom životu i obrazovanju, pored empirijskih podataka biće razmatrani sledeći teorijski koncepti:

1. Bojdova i Elisonova teorijska elaboracija društvenih mreža i umrežavanja
2. Velmanov i Kastelsov koncept umreženog društva u digitalnom dobu
3. Tarkleove ideje „života na ekranu“ i ekspresije sopstvenog digitalnog „ja“ koji je omogućen u sajberspejsu;
4. Teorijske implikacije istraživačice društvenih medija – Bojdove, zasnovane na osnovu SCOT teorijskom okviru (Pinch & Bijker, 1984), koja prikazuje osnovne karakteristike i

tipove dinamike društvenosti, identiteta, i kulture na društvenim mrežama koje direktno utiču na umreženi svet oko nas.

5. Takođe, pored koncepta javne sfere, razmatra se i **teorija komunikacionog delovanja**, koja po Habermasu (Habermas J. , 1990) identifikuje racionalni diskurs u strukturama lingvističke komunikacije, što se zasniva na opservaciji da se ljudski identitet oblikuje u njegovoj relaciji, odnosima i interakciji sa ostalima. **Habermas je izgradio novu teorijsku paradigmu koja se odnosi na govor i komunikacione akcije u čijem je središtu komunikacioni um, sporazumevanje i racionalnost, koje sve skupa formira komunikacionu zajednicu.** Ova teorija je u relaciji sa ostalim teorijama, za nas značajan koncept fatičke zajednice i zajedništva (eng. *communion*) - jednog od najuticajeg antropologa dvadesetog veka - Bronislava Malinovskog (Malinowski B., 1923).

U paradigmi društvenog veba pojavljuju se komunikacioni fenomeni koji su veoma indikativni za današnje internet društvo – prvenstveno prožimajuće fatičke ekspresije u komunikacionim praksama koje se prikazuju ne samo putem lingvističkih simbola i jezika kojima se inače komunicira na ekranu, već i neverbalnim ekspresijama. U daljim poglavljima biće više reči o **'fatičkim postovima'** (Radovanovic & Ragnedda, Small talk in the Digital Age: Making Sense of Phatic Posts, 2012). **Fatičke komunikacione ekspresije i postovi** omogućavaju servisi za umrežavanje i komunikaciju, te korisnici interaguju jedni sa drugima, dele različite sadržaje, informacije i sentimente, i komunikacionim praksama utiču na entitet *umreženog zajedništva*. Ovde se prikazuju komunikacione teorije Malinovskog, kao i lingviste Romana Jakobsona, koji su proučavali fatičku komunikaciju početkom dvadesetog veka, a koja je u današnjem umreženom društvu dominantna. Da li ona na određeni način „kviri“ jezik, kako su neki od sagovornika iz polu-strukturiranih intervju primetili, ili menja komunikacionu dinamiku i konvencije onlajn, biće prikazano u poglavlju (*Fatičke komunikacione prakse u internet zajednicama*) sa rezultatima istraživanja i naracijama ispitanika i sagovornika.

Za razliku od društvene konstrukcije tehnologije ili **SCOT teorijske postavke (eng. Social construction of technology)** koji zagovara tehnološki determinizam i da individue oblikuju medij, odnosno da ljudska delatnost oblikuje tehnologije, treba napomenuti da nasuprot

ovoj modernoj teoriji prema postmodernističkom teoretičaru i filozofu Bodrijaru (Baudrillard, 1994) – je obrnuta teorijska postavka, da mediji utiču na društvo i da je pojava masovnih medija izmenila i definiše naše živote. Makluan (McLuhan M. , 1964) je takođe zagovarao istu tezu da tehnologije i mediji koje koristimo - na kraju oblikuju nas.

Kako nove tehnologije omogućavaju formiranje novih vrsta grupa, onlajn identiteti i društvene performanse u Goffmanovskom (Goffman, 1959) kontekstu se konstituišu, a cilj je istražiti način kako pojedinac posmatra sebe u grupi i kako umreženi život na internetu utiče na percepciju sopstvenog 'ja' u odnosu na spoljašnji svet. Ovde će teorijski koncepti Bojdove i Tarklove biti preusmereni na empirijske nalaze i naracije sagovornika iz intervjua. Ako se, kako to predlažu savremeni teoretičari, naše doba može odrediti kao 'krajnja faza pesonalizacije', onda ogromne mogućnosti kreiranja identiteta i ostvarivanja različitih, katkada potpuno inkopatibilnih društveno - tehnoloških veza uz posredovanje novih komunikacionih praksi koje omogućava internet, predstavljaju plodno tle za teorijsku analizu.

Takođe, u radu se koristi **Iličeva teorija, tehnologije obrazovanja i društva znanja** (Illich, 1971). Austrijski filozof Ivan Illič je još 1971. godine diskutovao u svojoj knjizi *Deschooling Society* o **obrazovnim mrežama** koje povećavaju mogućnost da transformišu svaki trenutak u jedno: za učenje, deljenje (informacija i znanja) i brigu. Njegova teorija posebno naglašava upotrebu naprednih tehnologija koja bi podržala '**mreže učenja**' (eng. *learning webs*). **Illič tvrdi da korišćenje tehnologija da bi se kreirale decentralizovane mreže bi mogle podržati cilj kreiranja dobrog obrazovnog sistema. Njegov rad je vizionarski jer je još u prošlom veku predviđao značaj društvenih organizacionih zajednica i mreža, kao i upotrebu računara u obrazovanju.**

Biće posvećena pažnja i ostalim savremenim teoretičarima koji se bave upotrebom društveno – tehnoloških medija u obrazovanju (Rajngold, Simens, Hargitai, itd.), i predstavljene nove mogućnosti društvenih medija i mreža za obrazovanje. **Kroz teorijske implikacije i istraživački deo, prikazaće se važnost efikasne komunikacije i kolaboracije u društvenim mrežama u cilju participativnih i obrazovnih procesa u poslovnim, obrazovnim**

sistemima. Stoga, će biti istraživane i komunikacione mogućnosti u visokom obrazovanju i internet zajednicama i društvenim mrežama.

Kao što sam pregled teorijskih koncepata ukazuje, oslanjajući se na teorije digitalne komunikacije, sociologije veba i tehnologije obrazovanja, ovaj rad će posebnu pažnju posvetiti pitanju **mogućnosti implementacije modela onlajn servisa, društvenih mreža i zajednica, u sferi tehnologije obrazovanja.** Ovde je težište postavljeno na empirijskom istraživanju (kvantitativnom i kvalitativnom) koje obuhvata i učesnike - ispitanike iz obrazovnih okruženja, a sve u kontekstu kako lične upotrebe interneta, tako i za potrebe usavršavanja, saradnje, komunikacije izvan privatne sfere.

3.1.2 Digitalne nejednakosti i teorija društvene stratifikacije

U radu će biti istražena još jedna dominantna pojava koja indikativno utiče na društvene i komunikacione procese u internet zajednicama u Srbiji. To je pojava **digitalnih nejednakosti.** Ranije poznatiji termin digitalni jaz danas predstavlja društveni problem koji se može posmatrati sa informaciono-komunikacionog aspekta i nazvati 'digitalne nejednakosti' kako je Hargitai (DiMaggio & E., 2001) prikazala 2001. godine. Hargitai je predstavila novi termin **digitalne nejednakosti** koje se ogledaju ne samo u pristupu, već i u veštinama, pismenosti, u mentalnom pristupu, materijalnom pristupu, itd. U poglavlju koji se bavi digitalnim nejednakostima koje se ogledaju i u društveno-komunikacionoj sferi, koriste se teorije tradicionalnih sociologa kao što je Maks Veber (Veberova teorija društvene stratifikacije) (Weber, Class, Status and Party, 1924), da bi se kroz empirijske rezultate predstavili društveno raslojavanje i distorzija vrednosti koja je prisutna u umreženom društvu u Srbiji. Kada su u pitanju zahtevi za novom digitalnom pismenošću u informacionom dobu istraživanje se upućuje na radove i koncepte C. Haythornthwaite (Haythornthwaite, 2007) i H. Rajngolda (Rheingold, Smart Mobs: The Next Social Revolution, 2002).

Termin digitalni jaz je uveden u kasnim devedesetim godinama dvadesetog veka (zvanični izveštaj UNDP, mart 1999) i označavao je "*jaz između onih sa pristupom internetu i onih bez*". Pristup internetu je univerzalna tema i od velikog značaja za razvojne društveno-tehnološke

politike i informaciono-komunikacione sisteme. Samim tim, mogu se razlikovati tri aspekta digitalnog jaza: globalni, društveni i demokratski jazovi. S druge strane, DiMaggio i Hargittai (DiMaggio & E., 2001) su uveli termin **digitalna nejednakost** opisujući **ne samo razlike u pristupu već i u veštinama, društvenoj podršci i nedostatku razumevanja svrhe u koje se tehnologija koristi**. Tako se mogu razlikovati četiri vrste digitalnih nejednakosti: u mentalnom pristupu, materijalnom pristupu, pristupu u veštinama (pismenosti) i pristupu korišćenja.

Budući da je informaciono društvo određeno „balonom filtera“ (eng. *filter bubble*), gde se većina usluga na internetu kreće ka sledećoj generaciji semantičkog veba, pristup znanju i njegovo korišćenje u svakodnevnom radu i obrazovanju su od presudne važnosti za ostvarivanje rezultata i unapređivanje stručnosti naučnika, akademskih radnika i informacijskih stručnjaka. Pristup informacijama je ključ za položaj pojedinca u društvu, iako pristup nije sve; on je samo početna tačka u mnogim zemljama i društvima dok strukture moći u društvu i akademskim krugovima ostaju prisutne.

Ovde se digitalne nejednakosti posmatraju iz društveno-tehnološke i obrazovne perspektive, tako da je Veberova stratifikaciona teorija (Weber, *Class, Status and Party*, 1924) korisna za dalje elaboracije. Fokus mnogih studija o nejednakosti su, uglavnom, na razlikama u društveno-ekonomskim sredinama i raspoloživim resursima, kao što su novac ili veštine, ili fokusiraju se na razvoj nejednakosti kao što su pristup osnovnim ljudskim resursima, uključujući opremu, znanje ili obrazovanje. Oni sa više pristupa resursima po Mejrovicu (Meyrowitz, *Power, Pleasure, Patterns: Intersecting Narratives of Media Influence*, 2008) "koriste svoju relativnu prednost da bi povećali nejednakosti".

Veberovi principi (Weber, *Class, Status and Party*, 1924) - od *statusa* i *klase* predstavljaju dobru polaznu tačku za nejednakosti u kontekstu interneta, koje su međusobno povezane u okviru internet zajednica. **Pristup za proizvodnju informacija i znanja ili kreiranje i distribuciju sadržaja na mreži u informacionom društvu, je stratifikovano socio-ekonomskim faktorima i veštinama ili pismenostima (Radovanović et al., 2015)**. U istraživanju, ispitivane se dve grupe sagovornika u okviru akademske zajednice onlajn ekosistema u Srbiji, u kontekstu *statusa* (ili *Stände*) primenjujući ovde Veberovu teoriju za

analizu upotrebe interneta u kontekstu digitalnih jazova. Kao osnovu za ovu teoretsku primenu poslužili su koncepti autora Witte i Mannon (Witte & Mannon, 2009) koji su između ostalih, ukazali na klasične sociologe (uključujući Vebera) kao osnovu za istraživanje promena u pristupu koje je donela internet revolucija.

U visokom obrazovanju, kolaborativni i komunikacioni procesi određuju i formiraju kategoriju statusa ili prestiža koji neko drži u okviru jedne zajednice. Nasuprot tome, izvan akademske zajednice, posedovanje moći je više povezano sa tehnološkom i ekonomskom infrastrukturom koja odražava pristup informacijama, interneta i računarskoj opremi, i više se odnosi na materijalna dobra, društvene resurse, podelu između onih koji po Varšaueru (Warschauer, 2003) imaju "i onih koji-nemaju". **Društvena moć u internet perspektivi označava postojanje statusnih grupa koje se često prikazuju u vidu internet zajednica koje dele informacije i znanje, sadržaje ili druge koristi u okviru sličnih grupa na mreži. Otvaranje pristup znanju i njegovo korišćenje u svakodnevnom radu i obrazovanju je ključno za proizvodnju rezultata i negovanje veština studenata, istraživača i naučnih radnika.** Pristup informacijama je ključ za položaj pojedinca u društvu, iako pristup nije sve; on je samo početna tačka u mnogim zemljama i društvima dok strukture moći u društvu i akademskim krugovima ostaju prisutne.

Akcija zajedništva (eng. *communal action*) ili *Gemeinschaft*, prema Veberu (Weber, *Class, Status and Party*, 1948) je orijentisana i podstaknuta od strane "*emocionalnog osećanja aktera da zajedno pripadaju*". **Društvene mreže i umrežena društvenost oko kojih su ljudi i organizacioni sistemi okupljeni onlajn na internetu - potvrđuju ovu funkciju u okviru *Stände (status)*, odnosno definisanje nečijeg statusa u zajednici. Ljudi se dele u grupe, okupljeni nekom idejom, zajedničkim interesom ili svrhom sa drugima, gde iskazuju osećanja pripadnosti i validacije.** S druge strane, kada su u pitanju nejednakosti, Gidens smatra suštinski važnim da obrazovanje igra značajnu ulogu u bilo jačanju ili premošćavanju nejednakosti (Giddens, 1976). Gidens tvrdi da je uloga obrazovanja od ključne važnosti jer ona identifikuje novu podelu nastalu između onih koji imaju priliku da iskuse visoko obrazovanje i onih koji to nemaju. Kako su definisane teorijske perspektive iz klasične sociologije koje mogu pomoći da se bolje razumeju i analiziraju digitalne podele i

nejednakosti u savremenim društvima, u rezultatima i diskusiji sledi specifični slučaj prikaza digitalnih nedjednakosti u Srbiji.

3.1.3 Međunarodni i nacionalni podaci upotrebe interneta u Srbiji

Većina istraživanja o društvenim nejednakostima iz internet perspektive do danas u Srbiji je ostao na nivou analize podataka iz nacionalnih i međunarodnih statističkih institucija o osnovnoj upotrebi interneta, sa ograničenjima izveštaja kojima nedostaje teorijska pozadina i empirijska istraživanja u specifičnim okruženjima. Na primer, nisu pronađeni podaci o korišćenju interneta i nejednakosti u visokom obrazovanju u Srbiji. IKT aktivnosti se razlikuju po polu, prihodu, zanimanju i onlajn iskustvu, ali nacionalni dostupni podaci su ograničeni, jer ukazuju samo na tip internet konekcije i internet penetraciju, kao i osnovne demografije, kao što su starost, pol, itd. U Evropi Eurostat, statistička kancelarija Evropske komisije, sprovodi istraživanja i objavljuje izveštaje, uključujući i one koje se odnose na korišćenje interneta.

Najnoviji izveštaj (Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2014) Republičkog zavoda za statistiku (RZS) sa podacima o upotrebi IKT i interneta u Srbiji je objavljen u septembru 2014. godine sa podacima iz istraživanja, pružajući opis korisnika, kao i njihov društveno-ekonomski profil. Upotreba interneta je analizirana na osnovu penetracije, vrsti i učestalosti upotrebe interneta, nivoa obrazovanja i prema radnom statusu. Internet penetracija predstavlja jedan od ključnih pokazatelja vezanih za razvoj informacionog društva. Prema statistici Internet World Report-a (Internet Penetration in Europe), od juna 2014.godine, u Srbiji postoji 4,705,141 miliona internet korisnika što čini 65,3% internet penetracije, po ITU (*International Telecommunications Union* - Međunarodna unija za telekomunikacije). Međutim, RZS istraživanje pokazuje da su društveno-ekonomski faktori glavni problem i ukazuje na to da postoji značajna razlika u korelaciji korišćenja interneta i prihoda korisnika. Drugi očigledan jaz postoji između ruralnih i urbanih domaćinstava u odnosu na korišćenje IKT-a, u korist urbane populacije - 68,9 % u odnosu na 53,7 % za stanovnike ruralnih oblasti.

U Srbiji 63,2 % domaćinstava poseduje računar ili uređaj za povezivanje na internet, 54,6% korisnika ima DSL vezu, dok 35,3% koristi kablovski internet. Udeo internet korisnika je

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

povezan sa nivoom obrazovanja: 88,8% osoba sa univerzitetskom diplomom koristi internet, 72,4% korisnika je sa srednjom školom, i 31,7% sa obrazovnim nivoom nižim od srednje škole. Postoji samo jedan izvor informacija u istraživanju Republičkog zavoda za statistiku o upotrebi društvenih medija među stanovništvom i zasniva se isključivo na varijabli "vrste upotrebe interneta". Ispitanici koji su koristili internet prijavili su da je to uglavnom zbog učešća u društvenim mrežama (67,6 %). Takođe, 95,6% internet populacije (uzrasta od 16 - 24) ima jedan ili više naloga na Fejsbuku i Tviteru, što ukazuje na to da su najčešći korisnici ovih društvenih mreža u Srbiji - mladi, i najveći deo svog internet vremena troše na društvenim mrežama.

Sa druge strane, godišnji izveštaj **European Communication Monitor – ECM** -a je jedna od značajnih analiza u području upravljanja komunikacijama, strategijskih komunikacija i odnosa s javnošću. ECM predstavlja međunarodnu inicijativu i istraživanje koje se sprovodi svake godine širom sveta sa učešćem preko 2,777 profesionalaca iz 43 evropske zemlje, među kojima je i Srbija (European Communication Monitor, 2014). Cilj ovog istraživanja je stimulisanje i promocija znanja i prakse u upravljanju komunikacijama širom kontinenta, kao i utvrđivanje osnovnih struktura i razvoja strateških komunikacija.

Rezultati istraživanja iz 2013. godine ukazuju da 89% ispitanih veruje da su „digitalni urođenici“ ispod 30 godina starosti više interaktivni na internetu nego „digitalni starosedeci“. Takođe, 85,4% ispitanih u Srbiji veruje da je značaj strateške komunikacije postao značajniji za celokupni uspeh organizacije. Na pitanje šta ispitanici smatraju kao važnim alatima za upravljanje komunikacijama i onoga što primenjuju u svojim organizacijama, rezultati ukazuju da internet zajednice i društvene mreže značajnim smatra 73,1% ispitanih, dok je 51,8% ispitanika potvrdilo da su ove internet servise implementirali u svoju strategiju komunikacije.

Na pitanje o značaju pojedinih internet servisa za upravljanje komunikacijama u organizaciji, rezultati se znatno razlikuju u okviru Evropskih zemalja. U Jugoistočnoj Evropi, blogove značajnim smatra 31% ispitanih u Srbiji, 28,3% u Hrvatskoj, i 30,7% ispitanih u Sloveniji. Najmanje važnim blogove doživljavaju ispitanici iz Danske - 16,2%, a najvažnijim ih smatraju ispitanici iz Rumunije - 53,2%. Deljenje fotografija značajnim smatra 69,5% ispitanih u Srbiji,

61,8% u Hrvatskoj, i 46,8% u Sloveniji, dok je ova aktivnost najmanje od značaja ispitanicima iz Nemačke - 35,6%. Geolokacijski servisi najviše interesuju ispitanici iz Srbije - 45,6%, zatim 35,2% ispitanih iz Hrvatske i 35,1% iz Slovenije, dok su u Norveškoj ovi servisi od najmanjeg značaja ispitanika - 20,6% (Zerfass, 2013).

3.1.4 Digitalna pismenost i neiskorišćenost izvora

Iako je Srbija vodeća zemlja u regionu (Balkan) sa najvišom penetracijom internet servisa, uporednom analizom i podacima koji pokazuje Izveštaj UNDP -a (eng. UNDP – *United Nations Development Programme*) o nivou pismenosti, Srbija zaostaje za ostalim Balkanskim zemaljama (Human Development Report 2013. The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World, 2013). Prema UNDP Izveštaju (2013), na listi zemalja Balkana prema stopi pismenosti Srbija se nalazi na 64. mestu (96% stopa pismenosti).

Što se tiče korišćenja IKT u obrazovanju, računara i pristupa internetu: 100% osnovnih i srednjih škola imaju kompjuterske laboratorije i 87% škola ima pristup internetu što je prosek od 26 učenika po računaru (eGovernance and ICT Usage Report for South East Europe, 2010). Zanimljivo je da su programi za IKT veštine, digitalne pismenosti i informatika neobavezni predmeti u osnovnim školama, dok su u srednjim školama obavezni od prvog ili drugog razreda, u zavisnosti od obrazovnog profila škole. **Što se tiče IKT upotrebe u visokom obrazovanju, ne postoje javno dostupni podaci za veoma važne indikatore, kao što su: broj studenata po računaru na univerzitetu, ili koliko često koriste internet.** Na žalost, zbog ovakvog razloga što ovako važna informacija nije dostupna zvanično – državne institucije, visokoobrazovne institucije i ministarstva treba ozbiljno da se bave ovim problemima. Štaviše, digitalnu pismenost među naučnicima i praćenje intelektualnog potencijala u IKT treba unaprediti kroz dalji razvoj nacionalnih akademskih mreža, kao i unapređenje regionalne i obrazovne mreže.

U Srbiji umrežavanje i pristup nisu osnovni problem (Accessing and Disseminating Scientific Information in South Eastern Europe, 2005). Izazovi su drugačije prirode. Na primer, u okviru akademske zajednice, studenti i istraživači su se žalili da e-resursi (časopisi, eKnjige) nisu

dostupni, kada u stvari, postoji preko 35.000 naslova stranih časopisa njima na raspolaganju i koji su dostupni, preko servisa kao što je Kobson. Neka ministarstva su prepoznala potrebu i neki od programa su razvijeni u okviru EU Digitalne agende, ali samo za osnovne i srednje škole. Veruje se da će Nacionalni savet za visoko obrazovanje, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i druge institucije (pored Tempus programa EU), preduzeti potrebne akcione planove i strategije u budućnosti za unapređenje kvaliteta u sistemu visokog obrazovanja, u kontesktu IKT.

Fenomen korišćenja elektronskih izvora predstavlja kompleksnu pojavu s obzirom da upotreba interneta ne zavisi samo od društvenog života pojedinca – korisnika, već i od drugih faktora koji su prikazani ranije: postojeći društveni i tehnički uslovi, razvijenost akademske sredine, kao i profesionalni interesi korisnika, njegova opšta i digitalna pismenost, intelektualna radoznalost i druge osobine njegove ličnosti i sl. Studenti i naučnici izbegavaju da koriste elektronske baze časopisa sa restriktivnim pristupom literaturi, tj. 'zaključane' archive za korišćenje. Postoje mnogobrojne baze otvorenog pristupa sa elektronskim izvorima počev od najvećeg Google Scholar, preko SSRN, arXiv.org, do KoBSON-a, konzorcijuma na nacionalnom nivou.

Kako je razvoj IKT i društvenog veba doneo čitav spektar i bogatstvo društvenih servisa za obrazovanje i razvoj, tako je jedan od osnovnih preduslova za njihovo korišćenje – digitalna pismenost, odnosno kako je *Paul Gilster* ukazao kao 'pismenost za internet doba'. **Digitalna pismenost podrazumeva veštine upotrebe i razumevanja hiperteksta i multimedijalnih sadržaja, i kako naglašava Rajngold, važnost kompleksa novih i međusobno isprepletenih veština i pismenosti u 21. veku ili pismenosti za 21.vek (eng. 21st century literacies).** **Gilster (Gilster, 1997) definiše digitalnu pismenost kao 'sposobnost razumevanja i korišćenja informacija u više formata iz širokog spektra izvora kada se prezentuju preko kompjutera'.** Kada se govori o novim zahtevima za opismenjavanje u umreženom društvu, Haythornthwaite (Haythornthwaite, 2007) podrazumeva kompetencije i veštine koje se odnose na stručnost, skup veština potrebnim pojedincu u cilju obavljanja zadataka, pored osnovnih operacija na računaru i internetu (na primer, korišćenje elektronske pošte i pretraživanje). **Novi zahtevi za digitalnom pismošću uključuju pronalaženje, vrednovanje, obradu, tumačenje, proizvodnju, prenošenje, deljenje, komuniciranje**

informacija, znanja u okviru onlajn tehnologija, kao i poznavanje primene komunikacionih normi i rada u programskim okruženjima.

III ISTRAŽIVAČKI DEO

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

4.1 METODOLOGIJA

Kako je prikazano u prethodnim poglavljima, internet zajednice ne samo da su deo savremenog društva i svakodnevice u kojoj je internet dostupan putem računara i mobilnih telefona, nego predstavljaju i virtuelne prostore gde se odigravaju komunikacioni procesi, razmena informacija, i učenje, stoga postavljaju umrežavanje i ispituju komunikacione mogućnosti u drugom okruženju osim onog svakodnevnog. To je akademsko, visoko-školsko okruženje i upotreba informaciono komunikacionih tehnologija, internet i veb servisa i društvenih mreža u takvim prostorima i kontekstima.

Zbog multidisciplinarne prirode istraživanja, postoje mnogobrojni načini pristupa proučavanju problema vezanih za pojavu novih internet tehnologija, od istraživanja njenog uticaja na različite sfere ljudske delatnosti ili na promene u procesima funkcionisanja u određenom području, ali takođe, **fokus može biti na sadržajima i procesima komunikacije, kao i na osobinama internet zajednica i umreženog društva – što je cilj ovog rada.** Kako se uticaj tehnologije na društvo i kulturu često puta tumači na uzročno posledičan način, od koristi je SCOT (eng. *Social construction of technology*) teorijsko - metodološki okvir koji

zastupa **tehnološki konstruktivizam**, gde **korisnici oblikuju nove tehnologije i njihovo korišćenje a ne sam medij**. Istraživački program postavlja u prvi plan saradnju i angažovanje sa 'virtuelnim metodama' (eng. *virtual methods*) koje označavaju standardne, klasične metode istraživanja iz društvenih i informacionih nauka.

Kombinovani kvantitativno - kvalitativni metodološki pristup je preduzet da bi se prikupili podaci za tezu. **U istraživanju internet zajednica u radu se koriste sledeće metode: onlajn upitnici, deskriptivna statistika, ANOVA statistička metoda, detaljni polu-strukturirani intervjui u realnom vremenu, tematsko kodiranje i analiza sadržaja, komparativna i analitičko sintetička i analitičko-deduktivna metoda.** Priroda istraživanja ovog rada je eksplorativno - deskriptivnog tipa, dok tematska analiza u radu proističe iz prikupljenih podataka iz intervjua, onlajn upitnika, desktop opservacije i opservacije u zajednicama umreženih korisnika u Republici Srbiji. Ovaj pristup se sastoji od detaljnog ispitivanja kako različite grupe ljudi koriste tehnologije, koje vrste komunikacionih praksi i servisa im omogućava tu upotrebu, kako ovo utiče na procese kada je u pitanju interakcija, usavršavanje, obrazovanje, i kakvom je odnosu sa istraživačkim pitanjima. Tako na primer, podaci o ličnim navikama kada je u pitanju upotreba interneta i društvenih mreža koji uključuju porodicu, prijatelje, i kolege, kao i pitanja vezana za Fejsbuk i komunikacione prakse onlajn, su dobijena zahvaljujući naraciji iz polu-strukturiranih intervjua sa sagovornicima. Intervjui su takođe najbolji izvor podataka za poreklo detalja društveno - tehnoloških i komunikacionih procesa koji se dešavaju prilikom upotrebe internet usluga, veb servisa i društvenih mreža.

Polu-strukturirani intervjui predstavlja otvoreni okvir upitnika koji omogućava fokusirani način konverzacije i dvosmjernu komunikaciju. Tokom polu-strukturiranih upitnika ispitivač koristi prethodno dizajnirana pitanja i zapisuje ili snima odgovore, s tim što mu je dozvoljeno da koristi dodatne teze i da preformuliše pitanja tokom intervjua ili da ih objasni ispitaniku, ako postoji neka nedoumica. Takođe, ispitivač može postaviti dodatna pitanja, radi razjašnjenja. Cilj polu-strukturiranih intervjua je prikupiti odgovore na šire definisana pitanja i istražiti dodatne aspekte teme. Nisu sva pitanja formulisana unapred. Većina pitanja su stvorena za vreme intervjua, omogućavajući i ispitivaču i ispitaniku fleksibilnost da se

ispitaju detalji ili razgovara o pitanjima koja nastaju tokom procesa intervjuisanja. Tako, postoji jasna struktura koja se prati, ali je dozvoljena prilična mera prilagođavanja.

Nakon transkripcije prikupljenog materijala i organizacije podataka – proces **tematske analize** je započet: usledilo je otvoreno kodiranje na empirijski zasnovanoj teoriji (eng. *grounded theory approach*¹³) (Glaser & Strauss, 1967). Nakon nekoliko čitanja transkripata, razvijene su teme iz podataka koji su slične i koji se često javljaju u prvom i svakom narednom intervjuu. Teme su identifikovane, kao i bitni koncepti koji dalje vode u razvoj definisanih kategorija. Sve teme koje su se pojavile - generisane su iz samih podataka, iako kasnije se mogu uključiti i ostale teorijske ideje u analizu.

Rađeno je sistematsko kodiranje intervjuja, kodirani su svi transkripti, drugim rečima: teme se posmatraju kroz transkripte a zatim se kodiraju, i pokušava se sumirati ono što je bitno, ono što je u vezi sa, na primer, upotrebom interneta i društvenih medija.

Postoje više softvera za kvalitativnu analizu kao što je *NVivo* program - softver koji omogućava da se razume logika kvalitativne analize kako bi se pravilno uradilo sistematsko kodiranje i analiza. Pored razumevanja zašto neki istraživači koriste ovaj softver, ipak tematska analiza je urađena manuelno, sistematski, i na kraju sa 60 odštampanih tabela iz *Excel*-a, i uz pomoć malih kodova/tema u različitim bojama, proces analize preko 40 sati razgovora i preko 300 stranica transkripcije trajao je dva meseca.

Tematska analiza

Ne postoji jedan univerzalni način da se analiziraju prikupljeni podaci kvalitativnog tipa, ali zato postoji nekoliko pristupa, i dosta kvalitativnih istraživanja se svrstava pod opštu odrednicu 'tematska analiza' (Corbin & Strauss, 2008) (Bernard, 2010). U zavisnosti od studije i istraživačkih pitanja, celokupno istraživanje i podaci mogu doprineti generisanju novih konceptualnih i teorijskih shvatanja u određenoj oblasti.

¹³ *Grounded theory* su osnovali sociolozi Glaser and Strauss (1967), i to je kvalitativna analiza induktivnog tipa.

Razlog za ovaj vid kvalitativnog istraživanja je da je ovo istraživanje prvenstveno interpretativni proces. Kvalitativne studije su korisne za ovaj vid istraživanja jer se ide u dubinu i složenost procesa o malo poznatom fenomenu. Stoga se traže odnosi između različitih tema koje su identifikovane, te je kvalitativno istraživanje takođe i interpretativno gde se analiziraju podaci o x i y fenomenu.

Za analizu društveno - tehnološkog fenomena i odnosa postavljeni su uslovi i istraživane su zajednice i mreže ljudi i njihovi odnosi, fokusirajući se na ulogu koju igraju nove tehnologije u tim internet zajednicama i društvenim mrežama. **Tematska analiza** podrazumeva: kategorije fenomena, uključuje posmatranje pojedinačnih tema koje su u skladu sa istraživačkim pitanjima, i ima za cilj da opiše opseg i raznovrsnost. Na primer, da opiše i razjasni strategije korišćenja nekog servisa, ili da ispita uticaj umrežavanja na novu društvenost iz koje proizilazi kategorija 'zajedništva'. **Razvijanje tipologija u okviru tematske analize podrazumeva: kategorisanja ljudi, slučajeva i procesa, uključuje posmatranje tema i slučajeva, kao na primer: slučajevi profesora koji sa teškoćom koriste onlajn servise, tipovi ishoda ili društvene pojave zbog povećanog društvenog umrežavanja na internetu.**

Pored tematske analize, koristi se i **eksplanatorna analiza**, koja uključuje posmatranje tema i slučajeva, posmatranje i upoređivanje kontrasta, na primer: razlozi zašto neki pojedinci ne vole internet ili Fejsbuk, faktori koji utiču na pojavu fizičkih komunikacionih ekspresija i objava na društvenim mrežama, itd. **U ovoj tematskoj analizi radije su korišćeni narativni upiti (eng. *narrative inquiry*) i opservacije - nego numerički podaci.**

Podaci su analizirani kako su prikupljeni kroz proces kodiranja. Zajedničke teme svakodnevnog života su identifikovane i ispitivane u relaciji sa kontekstom, značenjima i okolnostima u vezi sa korišćenjem interneta i društvenih medija. Intervjui su kodirani konceptualizacijom osnovnih paterna odnosno obrazaca u podacima. Kao deo analize, sličnosti i razlike o prikupljenim temama su grupisani zajedno da bi se generisale kategorije. Pojmovna zasićenost je postignuta kada su nove pojave prestale da se pojavljuju odnosno generišu. Kroz proces otvorenog i teoretskog kodiranja, indeksiranja, osnovni društveno - komunikacioni procesi su se pojavili. Transkripcije intervjua su analizirane uz pomoć komparativne metode kojom su se bavili sociolozi Glaser i Strauss (Glaser & Strauss, 1967).

Mapiranje i interpretacija podataka označava traženje za obrascima, asociacijama, konceptima, i objašnjenjima u podacima – najčešće uz pomoć vizuelnih prikaza (dijagram, mape, tabele, itd.). U ovom slučaju kreirana je analogna mapa, sačinjena od kodova u *Excel*-u, sa preko šezdeset kodova, tema.

Metodičarke Ritchie i Spencer (Ritchie & Spencer, 1994) sugerišu da u ovoj fazi istraživač treba da cilja ka definisanju koncepta, problema, da mapira opseg i prirodu fenomena, da stvara tipologije, pronalazi asocijacije unutar podataka, daje objašnjenja ili razvija strategije. Autorke takođe naglašavaju da će fokus biti kako na temama koje su se pojavile iz podataka tako i iz originalnih istraživačkih pitanja. Tako u razvijanju i testiranju nove, nadolazeće teorije, na primer - zašto obe grupe, i studenti i profesori koriste fatičke, verbalne i neverbalne, komunikacione ekspresije u društvenim mrežama, pozvaće se na postojeći istraživački dokaz iz podataka.

Različitost izvora podataka iz kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja dopunjuju jedni druge. Takođe, dodatni izvori podataka su dobijeni kroz komentare na blogovima, Fejsbuk i Tviter konverzacije i opservaciju istih, jer oni sadrže javne komentare i diskusije o drugim pitanjima od značaja za ovo istraživanje. Na primer, istražuju se načini koje učesnici koriste za pronalaženje informacija, zatim, objave informacija koje su na granici ili prelaze granicu lično-profesionalno, njihove percepcije kako onlajn aktivnosti u kojima učestvuju utiču na privatni i akademski život, kao i njihove svakodnevne komunikacione prakse na internetu i društvenim mrežama.

U cilju istraživanja internet zajednica, istraživači treba da prilagode metodologije za onlajn istraživanje; na ovo ukazuju autori Preece i Maloney-Krichmar (Preece & Maloney-Krichmar, *Online communities: Design, theory, and practice*, 2005). Mnogi savremeni istraživači internet fenomena, kao što je Christine Hine (Hine, 2000) koriste virtuelnu etnografiju radi razumevanja onlajn ponašanja unutar pojedinih konteksta pokušavajući da razumeju šta ljudi rade u onlajn prostoru, kako se izražavaju, šta ih motiviše, kako se predstavljaju, šta je ono što privlači ljude da učestvuju, zašto neki ljudi više vole da posmatraju nego da doprinose zajednici, i sl.

Intervjui i onlajn upitnici su takođe osnovni alati i tehnike za istraživanje internet zajednica, dok je prikupljanje onlajn podataka i logova - popularna tehnika i metodologija koja se koristi u istraživanjima ovog tipa. **Primetno je da su istraživači pozajmili i prilagodili tradicionalne metode i teorije iz različitih klasičnih istraživačkih područja a zatim ih primenili na istraživanja internet tehnologija, onlajn komunikacija i internet zajednica.** Ove metode i teorije uglavnom potiču iz društvenih nauka, posebno komunikologije, sociologije, informacionih nauka, antropologije, psihologije, studije medija, kulture i lingvistike. Preece i Maloney-Krichmar naglašavaju da ne postoji posebna teorija ili skup teorija koja trenutno dominira istraživanjima internet zajednica, dakle, sve je individualno i u okviru datog konteksta i potrebe istraživanja. Kako se nove prakse pojavljuju unutar okruženja internet zajednica, istraživači proširuju svoj krug istraživanja kada pokušavaju da razumeju i *'objasne dinamiku u tim onlajn zajednicama i njihov uticao na ljude, organizacije i kulture.'* (Preece & Maloney-Krichmar, *Online communities: Design, theory, and practice*, 2005)

Kada su početkom 1990. god. započela istraživanja internet zajednica, pravac istraživanja se stalno pomerao unapred, oblast istraživanja je sada raznovrsnija, i internet zajednice koje se proučavaju putem različitih metoda takođe uključuju istraživanja kada je u pitanju pomeranje i stapanje onlajn i oflajn interakcije. Preece i Maloney-Krichmar takođe smatraju da postoji napredak od izveštavanja o pojedinačnim slučajevima, kroz uopštavanje primera, do primene i razvoja teorija koje objašnjavaju šta se posmatra. Stoga, istraživanje u internet zajednicama povlači metode, teorije i prakse iz mnogih disciplina čineći ovu oblast zanimljivom.

4.2.1 Predmet istraživanja

Struktura i dinamika društvenih zajednica na internetu naglašava, proširuje i transformiše mogućnosti društvenog i poslovnog umrežavanja ljudi primenom novih tehnoloških rešenja. Danas internet zajednice predstavljaju različite aplikacije i sajtovi društvenog umrežavanja (Boyd & Ellison, *Social network sites: Definition, history, and scholarship*, 2007) koje pored društveno-tehnološkog i medijskog konteksta imaju za cilj najvažniju komunikacionu osobinu: interakciju.

Predmet i cilj ovog rada predstavlja istraživanje istraživanje tehnološke i organizacione strukture internet zajednica, pored opisa komunikacionih procesa, njihove strukture i komunikacionih konvencija. Namera je da se analizom sadržaja internet zajednica i društvenih mreža predstavi komunikaciono-društvena dinamika i tipologija zajednica u Srbiji. Fokus ovog rada je zastupljenost i korišćenje internet i veb usluga, kao i nastanak internet zajednica i eksploracija komunikacionih mogućnosti koje nove digitalne tehnologije pružaju u svakodnevnoj komunikaciji i u akademskoj zajednici u Srbiji.

Osim boljeg razumevanja globalnog komuniciranja i učešća organizacionih sistema i pojedinaca iz Srbije u datim procesima, ovaj rad ima za cilj da ukaže na važnost i neizbežnost novih digitalno-komunikacionih tehnologija kako u svakodnevnoj komunikaciji, tako i u savremenom obrazovanju, i optimalnom protoku naučnih informacija.

Teoretski okvir za komunikacionu, kulturno orjentisanu koncepciju ljudskog učenja se mogu naći kod ruskog psihologa Vigotskog i njegove socio-kulturne teorije – **komunikacione teorije učenja** (eng. *communicative learning theory*). **Vigotski** (Vygotsky, 1986) je razvio **komunikacioni pristup gde i nastavnici i studenti mogu zajedno da rade uz pomoć računara. Po njemu, ljudsko znanje i misao su fundamentalno kulturno proizašli iz karakterističnih svojstava prirode ljudske komunikacije. Njegov rad omogućava osnovu za ‘komunikacionu’ perspektivu u procesima predavanja i učenja, interaktivno-kolaborativni način kako se posmatra i analizira taj proces koji je u opoziciji sa onim ‘individualističkim’ pristupima koji se oslanjaju na računarsku pomoć u učenju.**

Kroz kategorije nove društvenosti i umreženog zajedništva, procesa kolaboracije i interakcije – istražuju se i ispituju komunikacione mogućnosti internet zajednica u Srbiji, kao i mogućnosti implementacije modela internet zajednica u sferi nauke i obrazovanja u kontekstu upravljanja znanjem.

4.2.2 Istraživačka pitanja

Ovaj rad istražuje komunikacione mogućnosti kao što su: saradnja/kolaboracija, učešće/participacija, angažovanje, interakcija - korišćenjem društvenih mreža i društvenih veb alata u internet zajednicama, u visokom obrazovanju. U svetu se pokazalo da je moguće uspešno koristiti internet i usluge društvenog veba u nastavi, u visokom školstvu, za saradnju, učešće, i interakciju. S obzirom da je Srbija zemlja u tranziciji i da se informaciono-komunikacione tehnologije sporije implementiraju u tradicionalnim, klasičnim okruženjima, **postavlja se pitanje da li bi novi tehnološki servisi i usluge pomogli boljoj saradnji i komunikaciji u srpskoj akademskoj zajednici?** Stoga, pored metoda opservacije, direktnog učešća, analize sadržaja na vebu, preduzima se kvantitativna metodologija (onlajn upitnici) kao pred- testna metoda, i kvalitativna metodologija – polu-strukturirani intervjui.

Istraživačka pitanja kojim je istraživanje obuhvaćeno su:

1. Da li ispitanici koriste društvene mreže i veb usluge, i koje? Na koje načine i kako se društveni mediji, usluge i mreže koriste u poslovanju ili u organizacijama? Ili kakav je uticaj komunikacije na društvenim medijima na organizaciono komuniciranje?
2. Koje usluge društvenih medija bi unapredile efektivnost interesnih grupa od značaja u organizaciji?
3. Koji veb servisi se koriste u internet zajednicama u akademskom okruženju, kao naprednom sistemu u informatičkom smislu, koji pospešuju komunikaciju i saradnju?
4. Koji novi komunikaciono-društveni procesi i fenomeni nastaju iz poslovne onlajn interakcije i ubrzanog razvoja informaciono komunikacionih tehnologija?

Primetna je novonastala pojava fatičkih ekspresija i objava kao odraz koncizne, površne onlajn komunikacije, kao i pojava digitalnih nejednakosti koje prevazilaze osnovnu tehnološku infrastrukturu, te se istražuju prisutni oblici nejednakosti na internetu. Ispitaće se fenomen konvergencije starih i novih medija u umreženoj javnoj sferi u Srbiji.

Bitno je istaći da će biti sprovedena analiza društveno - komunikacionih fenomena i odnosa unutar zajednica radije nego istraživanje određene populacije ili mesta. Za analizu fenomena

istraživaće se napredne zajednice i mreže ljudi i njihovi odnosi, sa fokusom na ulogu koju igraju nove tehnologije u tim internet zajednicama i društvenim mrežama.

Na relevantnost istraživanja ukazuje činjenica da nije bilo ranije u dovoljnoj meri objavljenih studija o upotrebi onlajn društvenih mreža i internet zajednica među studentima i predavačima u Srbiji. U svetskoj naučnoj zajednici, radovi pomenutih teoretičara i istraživača ukazuju na potencijalne kvalitativne studije o korišćenju društvenih mreža. Danas istraživači i internet metodičari imaju iskustvo u istraživanju, prikupljanju podataka, analiziranju i distribuiranju znanja u inspirišućem okruženju za onlajn istraživanja. Internet tehnologije ne povezuju korisnike samo ka informaciji ili znanju, već ih presudno povezuju jedni sa drugima.

4.3. FAZE ISTRAŽIVANJA

4.3.1 Opis i vrsta istraživanja

Fokus ovog istraživanja kako je naznačeno u prethodnom pod poglavlju je zastupljenost i korišćenje internet i veb usluga, kao i eksploracija komunikacionih mogućnosti koje nove digitalne tehnologije pružaju, kako u svakodnevnoj komunikaciji, tako i u obrazovne svrhe. **Pored empirijskog istraživanja internet zajednica, onlajn upitnika, deskriptivne statistike, ANOVA metode, polu-strukturiranih intervjuja, i tematskog kvalitativnog kodiranja, u radu se koristi i analiza sadržaja, komparativna i analitičko sintetička i analitičko-deduktivna metoda. Priroda istraživanja ovog rada je eksplorativno - deskriptivnog tipa, dok analiza u radu proističe iz prikupljenih podataka iz intervjuja, onlajn upitnika, desktop opservacije i opservacije u zajednicama umreženih korisnika u Republici Srbiji.**

Prva, početna faza istraživanja je zasnovana na pregledu i analizi literature, kao i onlajn sadržaja na internetu, i stručnih publikacija. Pored pred-testnog dela istraživanja - onlajn upitnika i kvantitativnog prikaza odgovora ispitanika, u narednim poglavljima biće prikazani rezultati iz kvalitativnog dela istraživanja – iz polu-strukturiranih intervjuja (eng. *semi-structured interviews*).

Centralna faza istraživanja predstavljaju polu-strukturirani, iscrpni intervjui u realnom vremenu sa sagovornicima koji se koriste kao primarna metoda za dobijanje podataka. Prvi krug intervjua ima za cilj da prikupi podatke o najrasprostranjenijem opsegu pitanja i problema vezanih sa predmetom istraživanja, i istraživačkim pitanjima. **Istraživane su internet zajednice u kontekstu društvenog povezivanja i komunikacionih performansi, implementacijom metode direktnih intervjua sa 20 sagovornika iz visokoškolskih ustanova (studenti i nastavnici), kao i putem onlajn upitnika koji su distribuirani ispitanicima (N-125), kao testna faza koja prethodi intervjuima.** Konačno, istraženo je kako pojedinci odgovaraju i reaguju na prisustvo internet zajednica i društvenih mreža u različitim oblastima ljudske delatnosti.

Nakon analize podataka, diskusije i zaključaka, poslednju fazu istraživanja predstavlja određeni doprinos u razvoju sfere istraživanja u informaciono-komunikacionim interaktivnostima, kao i preporuke za dalja istraživanja. Kroz kvalitativne iscrpne intervjue istražene su i potrebe sagovornika za društvenom interakcijom i digitalnim oblicima komuniciranja.

4.3.2 Onlajn upitnici – opis i struktura upitnika

U radu su korišćeni onlajn upitnici kao pred testna faza centralnom delu istraživanja. Oni su bili postavljeni na profesionalnoj veb platformi za onlajn upitnike – *Survey Gizmo*¹⁴. Za istraživanje upotrebe internet usluga, veb servisa i društvenih mreža - u lične svrhe i svrhe obrazovanja i usavršavanja, kreirana su dva identična onlajn upitnika: jedan za studente svih godina i nivoa studija na univerzitetima i fakultetima u Srbiji, i drugi za nastavnike (profesore i asistente). Nakon dizajna pitanja, usledila je testna faza upitnika.

Upitnik o korišćenju internet usluga, veb servisa i društvenih mreža u obrazovnom sistemu Srbije za nastavnike i studente sadrži 42 pitanja uključujući demografska pitanja kao i upit za dalji potencijalni kontakt učešća u intervjuima. Obrazac saglasnosti sadrži sve bitne informacije o Upitniku kao i formu pristanka. **Cilj upitnika je da prouči korišćenje internet**

¹⁴ Survey Gizmo, veb adresa <https://students.sgizmo.com/>

usluga, veb servisa i društvenih mreža kako u lične svrhe tako i za potrebe usavršavanja, saradnje, angažovanja, širenja informacija i znanja u visokom obrazovanju u Srbiji.

Struktura onlajn upitnika

Onlajn upitnik o korišćenju internet usluga, veb servisa i društvenih mreža se sastoji od šest sekcija, odnosno grupa pitanja. Upitnik se sastoji od pitanja konstruisanih korišćenjem petostepenih Likertovih skala, da/ne pitanjima, mogućnošću izbora više odgovora, kao i polu-otvorenih pitanja sa tekstualnim kutijama (eng. *box*) gde ispitanici mogu da ostave svoj komentar ili mišljenje u okviru te sekcije pitanja.

Prva grupa pitanja odnosi se na osnovne podatke o ispitanicima u vezi sa infrastrukturom, tehničkom upotrebom interneta: od uređaja koje koriste da bi pristupili mreži, do vremena u toku dana provedenih na internetu.

Druga grupa pitanja odnosi se na upotrebu internet usluga i veb servisa (blogovi, društvene mreže, itd.), kao i poznavanje i korišćenje različitih tipova društvenog softvera, bilo da ispitanici ih koriste u lične ili akademske svrhe. Ispituje se koje usluge bi mogle da se koriste za učenje, pripremanja ispita i komunikaciju zajedno sa studentima i profesorima.

Treća grupa pitanja se bavi prednostima i manama korišćenja internet usluga, veb servisa, društvenih mreža, i softvera u okruženju za učenje, sa otvorenim pitanjima koji omogućavaju ispitanicima da navedu koje usluge i servise nisu, na primer, do sad koristili u nastavi ili za učenje, a voleli bi ili ih smatraju korisnim.

Četvrta grupa pitanja se bavi mogućnostima internet usluga, veb servisa i društvenih mreža - i njihovom implementacijom u okruženje za učenje kao alata za saradnju i učešće koje podstiču komunikaciju.

Peta grupa pitanja se odnosi na korišćenje Fejsbuka, kao i stavovi ispitanika povodom njegove primene, kao pomoćno sredstvo za onlajn društveno umrežavanje i za komunikacione prakse i saradnju u akademskoj zajednici.

Poslednja, šesta grupa pitanja, je vezana za faktore, ograničenja i moguća unapređenja na fakultetima u Srbiji, kada su u pitanju IKT, implementacija, motivacija i upotreba veb tehnologija, internet usluga i softvera u nastavi.

Na kraju upitnika, slede demografska pitanja vezana za godine, pol, nivo obrazovanja, područje istraživanja, rada ili studiranja, opcioni naziv institucije (fakulteta i univerziteta ili instituta) na kojoj ispitanici studiraju odnosno drže predavanja i nastavu.

Nastavnici i studenti koji su ispitani u onlajn upitniku predstavljaju reprezentativni uzorak (N-125) sa fakulteta i univerziteta u Srbiji (Univerzitet u Beogradu, Univerzitet u Novom Sadu, Univerzitet u Nišu, itd.), i od ovog broja ispitanika dobijeni rezultati biće prikazani u narednim poglavljima.

Postupak, vreme i proces istraživanja

Testna faza upitnika je usledila 14. februara 2011. godine kada je na pet ispitanika (među kojima je bilo i dvoje lingvista, programera, istraživača i psihologa) testiran upitnik sa ciljem eventualnog preformulisanja pitanja i stilskih ispravki. Upitnik je lansiran na sajtu *SurveyGizmo* 18. februara 2011. godine, a 25. februara 2011. godine započeta je diseminacija adrese upitnika i slanje ispitanicima. Upitnik je distribuiran isključivo elektronskom poštom. Za distribuciju veb adrese upitnika i informacije o njemu, korišćena je metoda slučajnog uzorka, kao i dalje prosleđivanje veb adrese upitnika kontaktima kontakata (eng. *Foaf-friends of a friends*) isključivo korišćenjem elektronske pošte.

Upitnik je za obe grupe ispitanika, nastavnike i studente, bio dostupan za popunjavanje šest nedelja: od 18. februara do 8. aprila 2011. godine. Podaci iz svakog od upitnika, nakon zatvaranja onlajn upitnika, uneti su u bazu podataka pod određenim rednim brojem (1 - 125). Za unošenje podataka i njihovu analizu korišćen je program *SPSS 17.0*. U ovom delu istraživanja je korišćena **deskriptivna statistika i ANOVA statistička metoda** za poređenje više grupa varijabli.

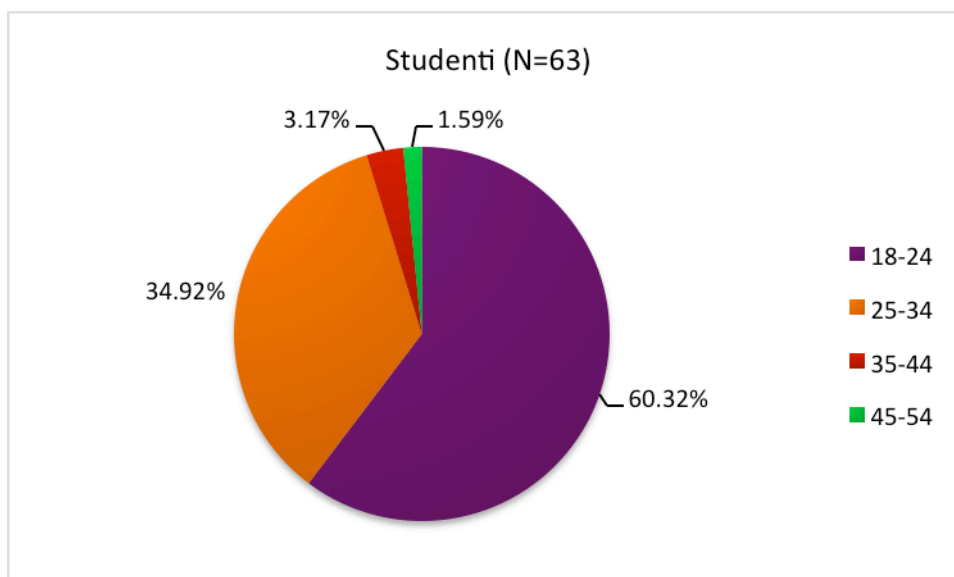
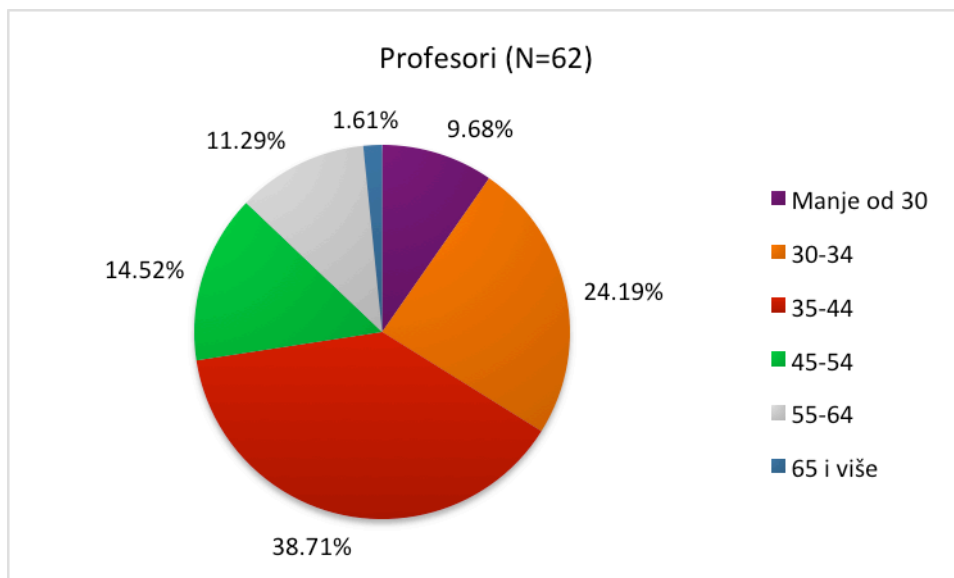
4.3.3 Opis uzorka i demografija

Ukupan broj ispitanika koji se odazvao i popunio onlajn upitnik je 125. Od tog broja 62 su bili nastavnici, a 63 studenti, te je broj popunjenih upitnika u dve populacije bio skoro izjednačen. Pod ‘nastavnici’ u upitniku i istraživanju se podrazumevaju fakultetski radnici, nastavnici različitih profila koji su odgovorili na upitnik, profesori, asistenti, docenti, a ti nastavni radnici podrazumevaju upravo strukturu navedenu u uzorku. Pod ‘studenti’ se podrazumeva kategorija učenika do-diplomskih i post diplomskih studija (master i doktorskih).

Ispitanici iz onlajn upitnika koji su ostavili svoj kontakt i elektronsku poštu za **učešće u glavnoj fazi istraživanja – polu strukturiranim intervjuima – su bili kontaktirani početkom 2012. godine. Intervjui su intenzivno vođeni sa 20 sagovornika na teritoriji Republike Srbije u periodu od početka marta do sredine aprila 2012. godine. Uzorak ispitanika u intervjuima je činilo deset studenta i deset nastavnika, od čega su 11 (60%) pripradnici muškog pola i 9 (40%) pripadnica ženskog pola.**

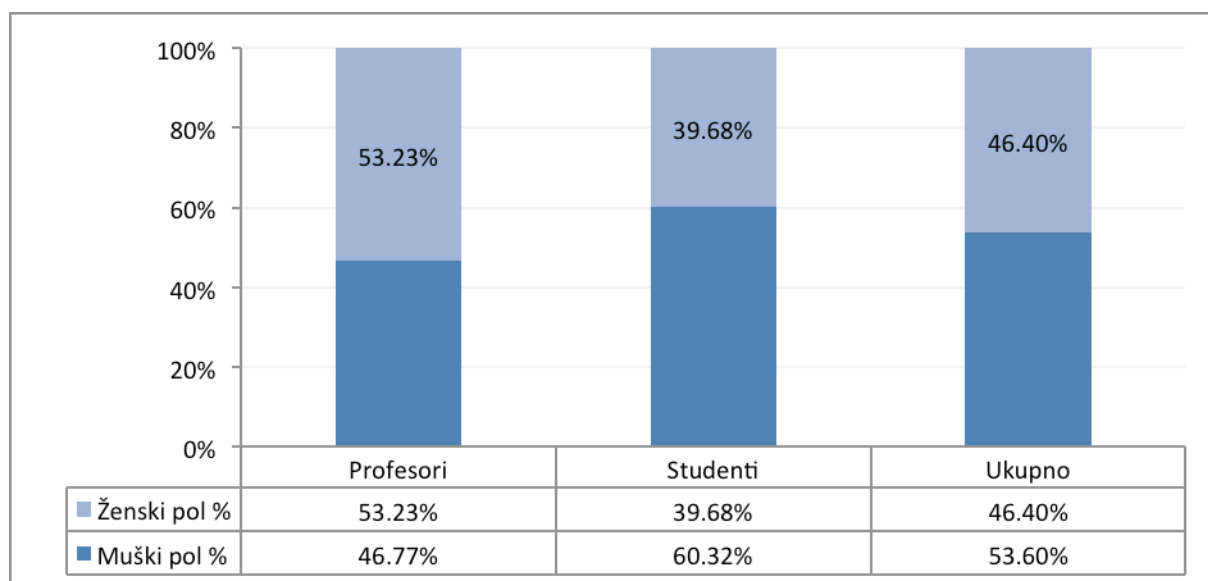
I onlajn upitnici i polu strukturirani intervjui su bili anonimni, poštujući privatnost ispitanika i omogućavajući neometanu slobodu govora i iskazivanja mišljenja i osećanja na postavljene teme.

Ispitanici su sa različitih fakulteta širom Srbije, što daje verodostojnu sliku i situaciju u Srbiji kada je u pitanju korišćenje internet tehnologija, što u lične svrhe, što za potrebe nastave, učenja i saradnje. Kao što se može videti iz grafikona 1. ispitanici iz grupe profesora po starosnom kriterijumu ima u najvećem broju, starosne dobi između 35-44 godine (38,7%), dok najviše ispitanika dodiplomaca se odazvalo upitnicima starosnog doba 18-24 godina (60,3%). Dakle, može da zaključi da ima najviše dodiplomaca.

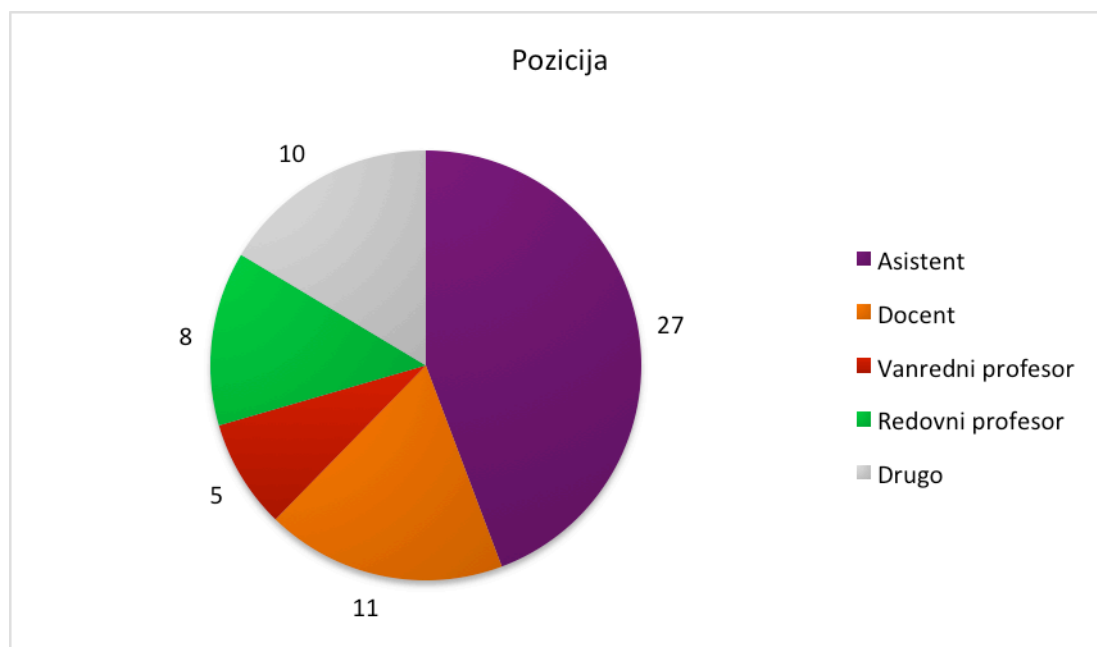
Grafikon 1 – starost ispitanika

Raspodela po polu je sasvim korektna s obzirom da približno podjednake grupe muških i ženskih ispitanika, što se može videti u grafikonu 2.

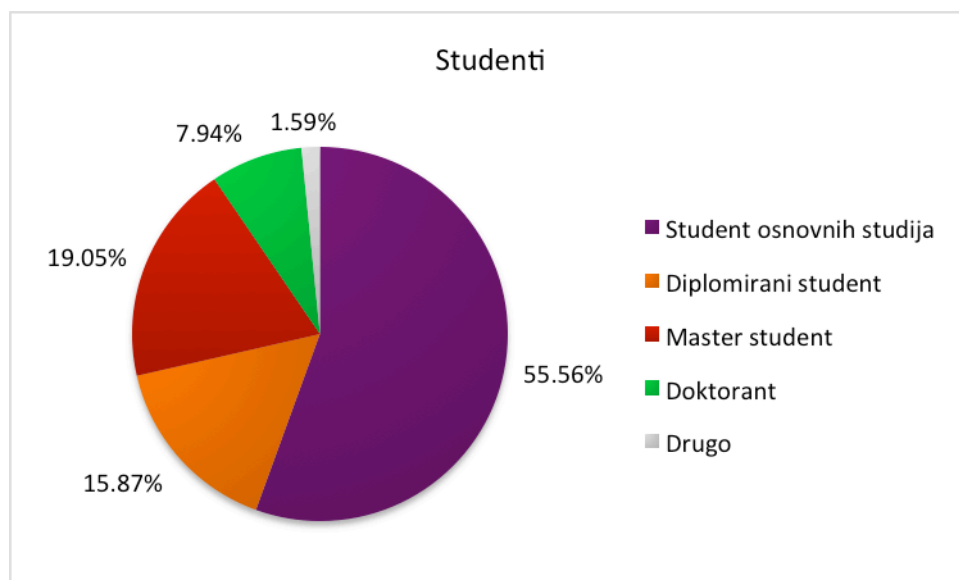
Grafikon 2. Pol

Kada je u pitanju pozicija nastavnika na fakultetu, procenti iz grafikona 3. govore da asistenata ima najviše - 44,3%, docenata - 18%, vanrednih profesora 8,2%, redovnih profesora 13, 1%. Pod 'Drugo' se predstavljaju zvanja koja su ispitanici pisali u slobodnom prostoru, a to su: doktor nauka, saradnik u nastavi, predmetni nastavnik, bibliotekar, studenti doktorskih studija, predavač.

Grafikon 3. Pozicija nastavnika

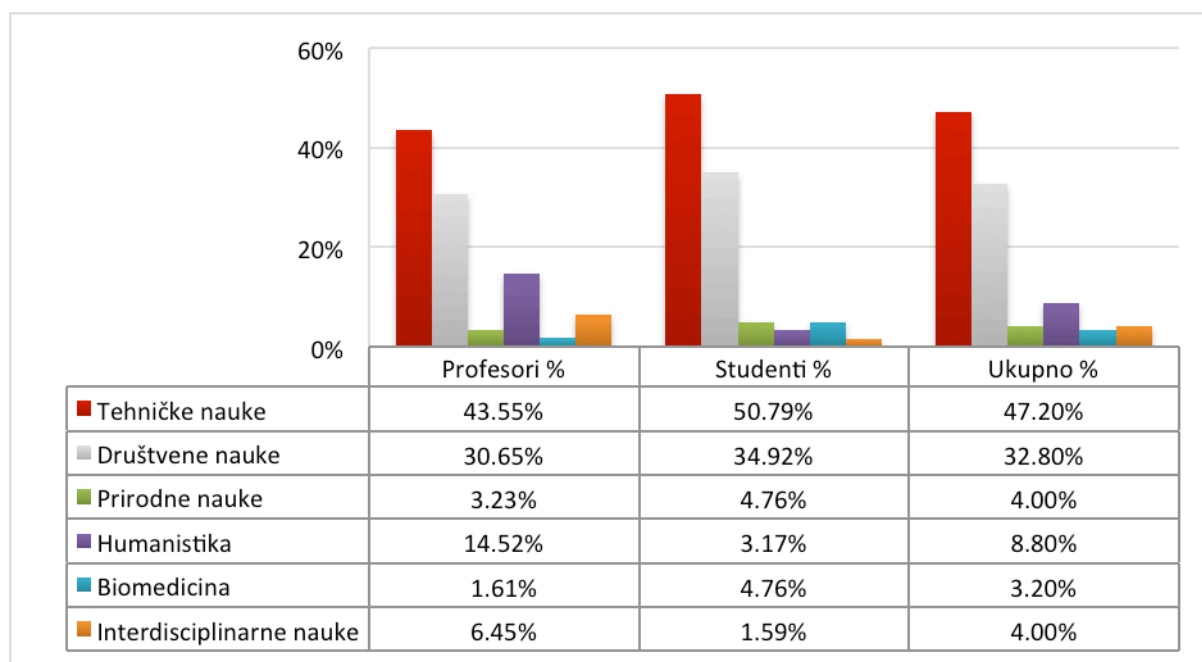
U grupi 'studenti', najviše se odazvalo studenata osnovnih studija - 55,6%, zatim mastera - 19%, diplomiranih - 15,9%, i 7,9% doktoranata.

Grafikon 4: Pozicija studenata

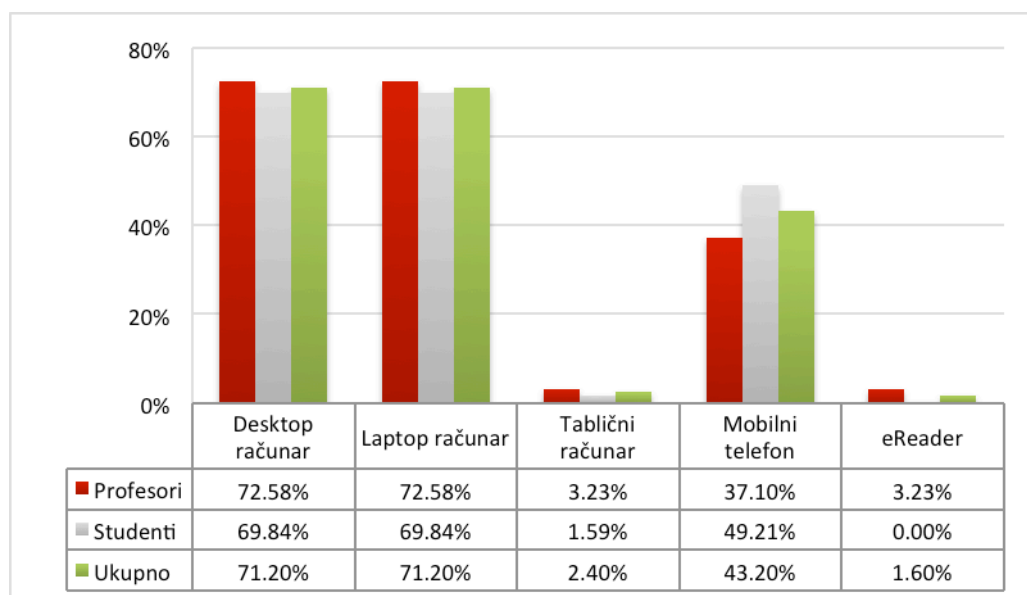
Pod 'Drugo' predstavlja stepen obrazovanja ispitanika, u ovom slučaju je student post-diplomskih studija u fazi apliciranja za doktorat.

Sledeći podatak je oblast istraživanja, studiranja i delovanja ispitanika. U grafikonu 5. nalazi se prikaz područja rada odnosno obrazovanja po naučnim oblastima. Može se zaključiti da je najviše ispitanika iz tehničkih nauka (47,2%), zatim društvenih (32,8%) prirodnih (4%), humanističkih (8,8%), biomedicine (3,2%), i na kraju interdisciplinarnih oblasti (4%).

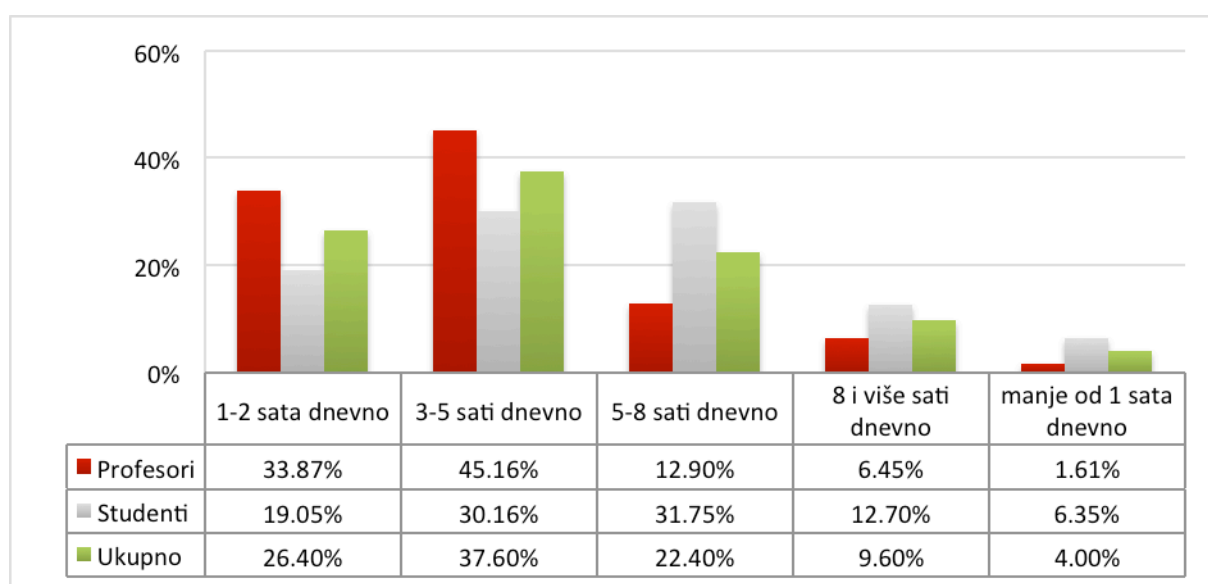
Grafikon 5. Područje rada/istraživanja/obrazovanja

Kada je u pitanju upotreba uređaja za povezivanje na internet, i profesori i studenti podjednako koriste u svom radu i desktop i laptop (prenosive) računare, što se može videti iz grafikona 6. Ispitanici su imali mogućnost da od više ponuđenih odgovora biraju uređaje sa kojih pristupaju internetu. Studenti pristupaju internetu koristeći mobilni telefon u većem broju (49,2%) nego profesori (37,1%), zapravo procenat povezivanja na internet putem mobilnog je skoro podjednaka. Zanimljiv je podatak da dva predavača koriste elektronske čitače kao spravu za povezivanje na internet.

Grafikon 6. Upotreba uređaja za povezivanje na internet

Na pitanje koliko vremena provode na internetu, ispitanici su odgovarali različito, što se može videti iz grafikona 7, te se može zaključiti da profesori u najvećem broju (45,2%) provode 3-5 sati dnevno, dok studenti osciliraju između 3-5 sati dnevno (30,2%) do 5-8 sati dnevno (31,7%). Sa druge strane, manji broj profesora, samo 6,5% provodi 8 i više sati dnevno na internetu, dok taj broj je skoro pa udvostručen za studente (12,7%) koji su umreženi preko 8 sati u toku dana.

Grafikon 7. Vreme provedeno na internetu putem desktop ili laptop računara

Ispitanici dolaze sa različitih privatnih i državnih fakulteta i Univerziteta na teritoriji Srbije.

4.3.4 Intervjui

Centralnu fazu istraživanja, nakon onlajn upitnika, čine polu-strukturirani intervjui sa odabranim ispitanicima. To su sagovornici (N 20) koji su ostavili svoju adresu elektronske pošte da žele biti kontaktirani i da žele učestvovati u razgovorima.

Kroz intervju se istražuju različiti procesi onlajn komunikacije u internet zajednicama kroz postojeće povratne informacije, priznavanje sopstvenog digitalnog identiteta, njegove uloge u grupi i društvu, kao i pojave karakteristične za umreženu Srbiju: fenomene nove društvenosti, umreženog zajedništva, do pod-fenomena izraženog u društvu (od izraženog društvenog egzibicionizma, voajerizma, kulture 'kupaćih fotografija', kao jedne od potreba pojedinca za priznavanjem i validacijom u društvu), i ostale društvene i komunikacione procese relevantne za rad.

U ovoj fazi istraživanja fokus je na glavnim kvalitativnim metodama istraživanja: **polu - strukturirani intervjui, analiza dokumentacije (literatura) i transkripata, tematsko kodiranje i analiza**. Istraživački protokol je poravnan u skladu sa istraživačkim pitanjima iz prethodnog poglavlja.

Kroz tematsko analitički pristup, istražuju se odnosi na relaciji postavljenih tema i naracija sagovornika iz tri relacione perspektive: (1) **pojedinač i internet u lične svrhe (porodica, prijatelji) i privatnoj sferi**, zatim (2) **pojedinač i internet u svrhe poslovnog usavršavanja, obrazovanja, i saradnje u grupi**, i na kraju (3) **internet i društveno umrežavanje u zajednici**, u ovom slučaju specifičnosti koje karakterišu geografsko područje Srbije. Ove perspektive su analizirane kroz tematske celine. Teme su raspoređene i balansirane po zastupljenosti u oba metodološka pristupa, prema upitnicima i intervjuima.

Ovakav pristup omogućava kombinaciju kulturne i strukturalne analize koje se oslanjaju na različite tipove podataka da bi se utvrdila komunikaciona i društvena dinamika. Prethodno

urađeni onlajn upitnici su pomogli da se uokvire i pojasne teme i pripreme pitanja za kvalitativnu fazu i razgovore sa učesnicima. Ispitanici (N 20) su na kraju onlajn upitnika ostavili svoju elektronsku poštu da žele da učestvuju dalje u istraživanju, odnosno u intervjuima.

Od sagovornika se očekivalo da kroz razgovore u realnom vremenu, opišu svoja **iskustva, aktivnosti i navike** kada je u pitanju njihovo korišćenje internet usluga i angažovanje na društvenim mrežama kako u privatne (lične) svrhe, tako i za potrebe učenja, poslovnog usavršavanja, i saradnje sa drugima.

Cilj intervjuja je da se dođe do daljih nalaza i zaključaka na osnovu rezultata koji su dobijeni iz onlajn upitnika, a koji je imao za cilj da prouči korišćenje internet usluga i društvenih medija (veb servisi, blogovi, društvene mreže, itd.). Na osnovu dobijenih rezultata iz onlajn upitnika, **u intervjuima se istražuju komunikaciono-društveni procesi sagovornika u svakodnevnom životu (porodica, prijatelji) i u profesionalnoj sferi (u nastavi, poslu, usavršavanju, širenju informacija i znanja, itd.)**. Samim tim podaci iz intervjuja daju odgovore na istraživačka pitanja, objašnjavaju kategorije i fenomene nove društvenosti i umreženog zajedništva kroz komunikacione procese.

4.3.5 Proces implementacije i protokol intervjuja

Nakon kreiranja niza tematskih celina i polu-otvorenih pitanja, započeo je proces kontaktiranja sagovornika putem elektronske pošte. Iz dnevnika opažanja naišlo se na prepreku u procesu istraživanja. Naime, nisu se svi sagovornici iz onlajn upitnika odazvali, neki su preusmerili zbog obaveza svoje kolege sa odseka i fakulteta, da učestvuju umesto njih u razgovoru. Nakon tri kruga poslatih elektronskih poruka podsećanja, neki ispitanici iz grupe studenata se nisu uopšte odazvali. Primetno je da su nastavnici bili agilniji i voljniji da učestvuju u ovom delu istraživanja i njihov odaziv je bio brži, za razliku od studenata. Ipak, na kraju – uspostavljen je balans među sagovornicima: desetero nastavnika i desetero studenata je intervjuisano. Polu-strukturirani upitnici su bili anonimni, i pre procesa ispitivanja i razgovora sagovornicima je poslat obrazac pristanka za učešće u intervjuima.

Sagovornicima je data mogućnost da biraju način za sprovođenje razgovora: između elektronske pošte, video-konferencije, telefonom i uživo - licem u lice. **Razgovori su vođeni uživo, u realnom vremenu, na tri načina: licem u lice, putem Skajpa (audio i video konferencija) i putem telefona.** Najveći deo kvalitativnog materijala u narednim poglavljima potiče od razgovora sa sagovornicima, bilo putem formalnih intervjuja ili povremenih, neobaveznih razgovora.

Tabela 1 sagovornika sa kojih institucija dolaze

profil	pol	univerzitet
Student master studija	Ž	Univerzitet u Beogradu
Student	Ž	Univerzitet u Nišu
Student	M	Univerzitet u Novom Sadu
Predavač, asistent	Ž	Univerzitet u Beogradu
Doktorand	M	Univerzitet u Beogradu
Doktorand	M	Univerzitet u Beogradu
Student	M	Fakultet medijskih studija, Beograd
Predavač, asistent	M	Univerzitet u Beogradu
Predavač, asistent	Ž	Fakultet u Somboru
Student master studija	Ž	Univerzitet u Beogradu
Profesor/Bivši dekan	M	Univerzitet u Beogradu
Profesor	M	Univerzitet u Prištini, Kosovska Mitrovica
Predavač	Ž	Univerzitet u Nišu
Student	Ž	Univerzitet u Beogradu
Profesor	M	Univerzitet u Beogradu
Doktorand, asistent	M	Univerzitet u Beogradu
Profesor	Ž	Viša tehnička škola, Beograd
Student master studija	M	Univerzitet u Beogradu
Doktorand	M	Univerzitet u Nišu
Predavač, docent	Ž	Univerzitet u Beogradu

Od početka marta do sredine aprila 2012. godine, polu-strukturirani intervjui su vođeni sa 20 sagovornika na teritoriji Republike Srbije. Intervjui su trajali između 90 i 120 minuta, dakle u proseku razgovori su trajali 1.5 i 2 sata, što čini proces intervjuja sa preko 40 sati razgovora.

Struktura sagovornika je balansirana na deset studenata i deset nastavnika, od čega su 11 (60%) muškarci i 9 (40%) žene. Intervjui su snimani uz pomoć softvera za snimanje razgovora

CallGraph, Audacity, rekordera na smart mobilnom telefonu, kao i korišćenjem mikro - diktafona koji je ugrađen u mp3 plejeru - *iPod Nano* (Apple). Ukupan broj strana transkripta iz audio zapisa (zajedno sa postavljenim pitanjima i digresijama) iznosi 306 strana bez proreda. Intervjui su kodirani na osnovu tema diskusije a zatim ključne tačke (kodovi i teme) su prenete u *Excel* radnu svesku da bi se omogućilo sistematsko sortiranje na osnovu zajedničkih tema i pitanja. Transkripti razgovora su organizovani prema slučajevima sagovornika i prema tematskim celinama.

4.3.6 Struktura intervjuja – tematske celine

Struktura intervjuja i postavljena polu-strukturirana pitanja su kreirana po tematskim celinama, i dalje po slobodnim pod-pitanjima. Polu-strukturirani intervjui su intervjui koji imaju već neka predefinisano formulisana pitanja, ali dozvoljavaju veći prostor za otvorene odgovore u toku samog razgovora. Pitanja su strukturirana po tematskim celinama i od ispitanika se tražilo da opišu svoja iskustva, opažanja i mišljenja vezana za njih.

U intervjuima se istražuje da li su tvrdnje iz istraživačkih pitanja validne, tako što su obe grupe sagovornika (studenti i nastavnici) intervjuisane, i između ostalog pitane **šta misle o određenim aspektima internet komunikacije i da opišu svoja iskustva kada je u pitanju korišćenje internet usluga, veb servisa i društvenih mreža.**

Kroz polu-strukturirane intervjuje, sagovornici su pitani da opišu i daju svoja iskustva kada je u pitanju lična upotreba internet usluga, njihove svakodnevne potrebe za onlajn komuniciranjem i njihovo učešće u internet zajednicama, kao i komunikacioni procesi koji se odvijaju između njih, u okviru porodice, njihovih prijatelja i kolega. Sa druge strane sagovornici su takođe opisivali svoja iskustva kada je u pitanju upotreba internet usluga i veb servisa u svrhe učenja, profesionalnog usavršavanja, saradnje sa kolegama, kao i upotreba društvenih mreža, prvenstveno Fejsbuka, za komunikacione i kolaboracione procese. Sagovornici su ispitani i na mnoge druge teme, od poznavanja IKT, tehnoloških mogućnosti korišćenja IKT, onlajn baza otvorenog pristupa, preko dinamike čitanja u onlajn okruženju, i sl.

Kroz kvalitativnu fazu i iscrpne polu-strukturirane intervjue istraživane su teme **privatne sfere i interneta** (dnevna rutina, navike, veb servisi, društvene mreže, sadržaji u lične svrhe, dinamika van kompjuterskog druženja), do **javne sfere i interneta** (sadržaji konzumirani u slobodno vreme, sadržaji za usavršavanje, učenje, kolaboraciju, učešće). Neposredno su procenjene njihove kompjuterske veštine i digitalna pismenost – šta poseduju od tehnike, kada su naučili da koriste računar, zatim pretraživanje informacija, koju vrstu informacija pretražuju, kako pretražuju, da li koriste fakultetski sajt ako postoji, da li konsultuju Vikipediju kao izvor i da li imaju poverenja u njene sadržaje, i sl.

Kada je u pitanju internet kod kuće, odnosno **lična upotreba interneta**, intervjui su pokrивene teme od toga kako pristupaju i koliko vremena provode na internetu, internet i porodica - koliko vremena provode sa ukućanima na internetu, da li internet utiče na odnose, i da navedu pozitivne i negativne strane tog uticaja, u odnosima sa: porodicom, prijateljima, i kolegama. Jedna od tematskih celina je bila i onlajn komunikacija, i sagovornici su pitani da opišu s kim najviše komuniciraju na internetu, teme razgovora-sadržaji sa prijateljima, kao i teme razgovora sa kolegama. Takođe, predmet interesovanja je bio da li im je internet omogućio komuniciranje lakšim ili težim, i da opišu šta su primetili da se promenilo u odnosima između prijatelja i kolega sa velikom popularnošću društvenog umrežavanja i Fejsbuka. Cilj je bio da se sazna u kojoj meri internet zajednice i društvene aktivnosti u njima menjaju komunikaciju i odnose u oflajn prostoru.

Posebna pažnja je posvećena temi Fejsbuka i iskustvima i aktivnostima sagovornika na ovoj društvenoj mreži. Između ostalih pitanja – interesovanje je bilo **da li sagovornici smatraju da se Fejbuk može efikasno i odgovarajuće koristiti u okviru fakultetskih aktivnosti, u akademskom okruženju**. Ispitana je dinamika komentaranja kao jedan od dominantnih komunikacionih procesa, kao i fatičke objave i forme neverbalne komunikacije na internetu. Istražen je fenomen prenosa sa tradicionalnih medija na internet servise i društvene mreže, kao i fenomen konvergencije medija u realnom vremenu, na primer: direktan prenos sa konferencija, političkih zbivanja, akcija, itd.

Kada je u pitanju **obrazovanje i internet**, sagovornici su dali svoja zapažanja o novim mogućnostima obrazovanja i usavršavanja putem internet tehnologija, predstavili su

društvene i internet servise na internetu koje koriste za komunikaciju i saradnju sa kolegama, dali svoje mišljenje da li se društvene mreže mogu efikasno i odgovarajuće koristiti u akademskom okruženju za potrebe komunikacije i saradnje. Takođe, sagovornici su opisivali neke od uspeha i neuspeha – nedostataka u komunikaciji i saradnji na fakultetima, o demotivisanosti i nezainteresovanosti studenata/svojih kolega, i sl. Kada su u pitanju elektronski resursi i baze sa otvorenim pristupom (eng. *Open Access database*), sagovornici su pitani da li su čuli da takve baze postoje i da li ih koriste, i kako uopšte vide problem neiskorišćenosti pregršta resursa.

Posebnu celinu čine pitanja i refleksije o **digitalnom jazu i društvenim nejednakostima** koje su sve prisutnije u internet zajednicama, i društvu u Srbiji. **Pored konstatacije da digitalni jaz postoji, sagovornici su opisivali različite tipove i primere digitalnih nejednakosti koje su primetili u svom bližem i daljem okruženju.** Na kraju intervjua, svako od sagovornika je dao svoje viđenje velike popularnosti Fejsbuka i uopšte društvenog umrežavanja onlajn u Srbiji. Namerno su ostavljeni u izvornom obliku transkribovane naracije sagovornika da bi se ukazalo na njihovu autentičnost u govoru i korišćenju kolokvijalizama i anglicizama.

4.4 OGRANIČENJA U RADU

Treba imati u vidu da istraživanja ovog tipa od pre dve ili tri godine, nakon određenog vremena mogu postati opsolentni primeri s obzirom na činjenicu da se na svakih nekoliko godina menja dinamika upotrebe veb servisa i društvenih mreža. Takođe, međunarodne i nacionalne statistike upotrebe informaciono-komunikacionih tehnologija se stalno menjaju, te se u ovom radu nastojalo istražiti i prikazati motivacija i dinamika praksi umrežavanja, nezavisno od trenutnih trendova.

5. PRIKAZ REZULTATA I DISKUSIJA

5.1 ORGANIZACIJA

U sledeća dva poglavlja, predstaviće se nalazi iz analiziranih podataka, kroz pet tematskih celina i kroz tri vrste odnosa, odnosno kroz tri relacione perspektive:

- (i) pojedinac i privatna sfera - internet u lične svrhe,
- (ii) pojedinac i umrežena javna sfera – upotreba interneta u poslovnim aktivnostima, za profesionalne svrhe i za usavršavanje i saradnju u grupi, i
- (iii) pojedinac i društveno umrežavanje u zajednici

Tematske celine imaju za centar **pojedinka i njegove odnose** sa drugima i sa tehnologijom, kao i kontekste u kojima komunicira. Teme su grupisane sistematsko logičnim redosledom:

1. **privatna umrežena sfera.** Internet u svakodnevnom životu, internet i porodica, lična upotreba interneta i društvenih mreža, navike, slobodno vreme na internetu, stav prema internetu – prednosti i nedostaci, itd.
2. **umrežena javna sfera.** Profesionalna sfera i internet: onlajn komunikacija, poslovne aktivnosti u organizaciji, usavršavanje i obrazovanje, kao i primena internet servisa i društvenih mreža u akademskom okruženju. Biće istraživani komunikacioni procesi saradnje, učešća i interakcije u specifičnosti organizacije koja se proučava.
3. **društveno umrežavanje** i Fejsbuk. **Umrežavanje počinje iz privatne sfere i nastavlja se na javnu sferu, profesionalnu, poslovnu. Prikazaće se dinamika, prakse, i fenomeni u naprednoj zajednici kakva je univerzitet. Ovde se dešava intersekcija privatne i javne umrežene sfere gde nastaje umreženo društvo.** U poglavlju 6 biće predstavljeni procesi **fatičke komunikacije** kao novonastali fenomen i proces u onlajn komunikacionom prostoru.

4. **umreženo društvo i digitalne nejednakosti.** Istraživanje i prikaz digitalnih nejednakosti, vrste digitalnih jazova.
5. **konvergencija starih i novih medija.** Nov društveno – komunikacioni pejzaž.

Pored ovih glavnih tema, centralne dve kategorije rada su kategorije **umreženog zajedništva i nove društvenosti**. Kategorije umreženog zajedništva i nove društvenosti se manifestuju kroz interakciju, saradnju, angažovanje, učešće, novonastale komunikacione procese u organizacionim i poslovnim sistemima i aktivnostima, kao fundamentalnim komunikativnim mogućnostima na internetu i u umreženom društvu.

U ovom delu rada, pored relevantnih podataka, koristi se koncept **umrežene javnosti** (eng. *networked publics*) da bi se razvio diskurs u okviru proučavanja društvenih mreža i novih medija, posmatrajući specifično pojedinca i interaktivne procese u umreženoj sferi. Jedno od ključnih pitanja koja su pokrivena centralnim delom istraživanja je u **kojoj meri internet zajednice i društvene i poslovne aktivnosti u njima menjaju komunikaciju i odnose u profesionalnom životu**. Dinamika komuniciranja se sve češće odvija onlajn. Podaci ukazuju da je onlajn javna sfera koja je formirana predstavlja samo ogledalo i uvećava ono što se dešava u analognim prostorima. U drugom delu poglavlja koji se odnosi na **umreženu javnu sferu** u akademskom okruženju kao naprednoj, inteligentnoj organizacionoj zajednici, posmatraju se odnosi u umreženoj sredini kao aktivan proces izgradnje i održavanja, određenog skupa odnosa.

Organizacija poglavlja po temama obuhvata nalaze koji se odnose na:

- **privatnu umreženu sferu:** individualne varijacije korišćenja interneta i društvenih mreža u lične svrhe i u slobodno vreme,
- **umreženu javnu sferu (ili umrežena javnost):** individualne varijacije društveno-komunikacionih onlajn poslovnih aktivnosti za profesionalne i akademske svrhe. Proučavanje internet zajednica i društvenih mreža u obrazovanju, poslovnim aktivnostima, komunikacionim procesima u svrhe kolaboracije i učešća.
- **pojedinaac i društveno umrežavanje u zajednici.**

Ovo poglavlje je organizovano po temama. Prvo se pojavljuju najčešće teme a zatim teme koje se ređe pojavljuju u narativnih zapisima i odgovorima ispitanika iz onlajn upitnika i polustrukturiranih intervjua. Na kraju ovog poglavlja objašnjeni su fenomeni na osnovu postojećih teorija. U ovom poglavlju najdominantnije teme koje se javljaju u internet zajednicama u Srbiji obuhvataju upotrebu i korišćenje internet usluga i društvenih mreža kroz privatnu i javnu umreženu sferu. Takođe, pored novonastalih pojava u komunikacionim procesima u onlajn interakciji, na kraju poglavlja povezuje se odnos između korišćenja interneta i društvenih mreža i društvenih i akademskih aktivnosti.

5.2 INTERNET U SVAKODNEVNOM ŽIVOTU: PRIVATNA UMREŽENA SFERA

U ovom podpoglavljju se istražuje privatna umrežena sfera pojedinca, odnosno individualne varijacije korišćenja internet usluga i društvenih mreža u lične svrhe. Rezultati iz onlajn upitnika, polustrukturiranih intervjua, i direktne opservacije biće predstavljeni u kontekstu upotrebe interneta i društvenih medija (eng. *social media*) u svakodnevnom životu pojedinca, kada su u pitanju dnevna rutina, potrebe, navike, komunikacioni procesi i odnosi internet i porodica, i prijatelji.

Ispitanici i sagovornici sa kojima su vođeni polustrukturirani intervjui su studenti i profesori i asistenti sa različitih univerziteta u Republici Srbiji. Dvadesetoro ljudi je ispitivano metodom intervjuisanja, dok je broj od 125 ispitanika je odgovaralo na onlajn upitnike koji su takođe, pored kvantitativnih pokazatelja, podelili svoja razmišljanja, utiske, iskustva na teme savremenih internet tehnologija, društvenih mreža. Iz narativnih iskaza se može primetiti kako procesi socijalizacije i komuniciranja na ovim prostorima, koji se mogu podvesti pod širi pojam *internet zajednice*, utiču na njihov svakodnevni život, kao i na profesionalni razvoj – poslovanje, učenje, saradnju, komunikaciju sa kolegama.

5.2.1 Dnevna rutina, navike i procesi umrežavanja. Uspon mobilnih telefona

U ovoj tematskoj celini se prikazuje svakodnevna upotreba internet servisa i društvenih mreža pojedinca i njegovog odnosa sa drugima (porodicom, prijateljima), kao i prikaza dinamike u odnosu na nove tehnologije.

Sve je više savremenih analitičara internet tehnologija i medija koji ne percipiraju internet kao medijum, već kao onlajn javnu sferu (Habermas) u virtuelnom i digitalnom prostoru gde su nule i jedinice i binarni kodovi prerasli u broj «lajkova» (eng. *like*), bockanja, broj retvitova (eng. *retweet*), i simboličkog označavanja zvezdice (omiljeni tvit na Tviteru, omiljena fotografija na *Flicker-u*), srca (omiljeni *Tumblr* post), i klika na Fejsbuk znak «*ovo mi se sviđa*».

Ekspanzija upotrebe mobilnih telefona, pogotovo «pametnih» *smart* telefona koji predstavljaju novu vrstu povezanih mini računara, su postali svakodnevna navika kod ispitanika u Srbiji - kao prvi pristup internetu sa početkom dana, a zatim tek sledi stoni računar kao sprava za povezivanje, student, 36 god.: «*...moj računar je online 16tak sati dnevno. Mobilni telefon je online 24 sata dnevno (smeh), a ja kad god stignem uključim se - ulogujem se.*» Umrežene tehnologije kao i dostupnost interneta i društvenih mreža putem mobilnih uređaja postaju sveprisutna pojava u svetu i kod nas.

Može se zaključiti da se mlađa i starija populacija sagovornika umrežava putem mobilnih telefona u svom svakodnevnom životu. Profesorka Univerziteta u Beogradu naglašava da spava «*sa mobilnim telefonom (kroz smeh) i onda kako oči otvorim odmah krenem da gledam prvo mejl, pa Fejsbuk, Tviter, onda pročitam vesti i to traje jedno 45 minuta dok se ne dignem. Gledam mobilni telefon da nije neko slučajno u toku noći nešto pisao.*»

Studija (Smith, 2012) istraživačkog centra *Pew Internet* u Americi, koja se svake godine sprovodi, ukazuje da 85% Amerikanaca poseduje mobilni telefon koji ima centralnu ulogu u mnogim aspektima njihovih svakodnevni života. Oni često proveravaju poruke, obaveštenja, pozive iako njihov telefon ne zvoni niti vibrira. Uspon mobilnih tehnologija menja dinamiku ponašanja, korišćenja, i navika jer mnogi korisnici drže svoje telefone blizu sebe u svakom trenutku. Čak, ova studija pokazuje da 44% vlasnika spava sa svojim

Uticao internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

telefonom i drže ga pored kreveta, jer žele da budu sigurni da nisu propustili pozive, poruke, ili statusna ažuriranja tokom noći. Ovakvi procesi su prisutni i u Srbiji, student - doktorant, 38 god., Univerzitet u Beogradu, govori o svojim svakodnevnim navikama vezanim za umrežavanje putem mobilnog telefona: „*dok spavam mobilni držim na 'silent', da vidim da li me je neko zvao ili nešto pisao dok sam spavao. I onda gledam poštu, Fejsbuk pa tek onda obavljam ostale stvari.*“

Postoji blagi porast u vremenu koje sagovornici provode umreženi: u prethodnom poglavlju u Uzorku prikazana je tabela iz onlajn upitnika iz 2011. godine, gde je upotreba interneta u satima retko prelazila osam sati svakodnevnog korišćenja. Trend u 2012. godini je malo drugačiji, postoji porast u vremenu korišćenja interneta, a to je najverovatnije zasluga veće dostupnosti brzog i bežičnog interneta koji je svuda prisutan i korišćen pogotovo na prenosivim računarima i mobilnim telefonima. Većina sagovornika je „*non – stop zakačena*“, „*celi budni dan i noć*“, zahvaljujući neograničenom internetu. Manjina, svega par ispitanika koristi internet u rasponu od 3-10 sati dnevno.

Dakle, sagovornici u Srbiji su najveći deo dana onlajn, umreženi, većina njih su kako kaže student, 25 god., Univerzitet u Beogradu, čak i sa „*telefonom – aposlutno 24 časa dnevno sam online. Koristim dosta manje dok sam na poslu, dok sam kod kuće – non stop. Ili nešto čitam, ili skinem neki film, ili na Jutjubu gledam neke emisije ili muziku.*‘

I mlađi nastavnici su svesni sveprisutnosti promena u svakodnevnoj dinamici i uticaja koji interneta, od vremena utrošenog koje se provodi onlajn do izvršavanja više zadataka istovremeno, takozvani *multitasking* u umreženom okruženju, koje nema uvek pozitivnu konotaciju. Profesorka sa Fakulteta dramskih umetnosti (FDU) kaže: „*ceo budni dan sam zakačena, (...) pa sad malo-malo nešto klikneš da proveriš, tako da ako sam budna 15 sati, sigurno jedno 10, 11 sati sam na neki način na internetu, osim ne računaš ono neko vreme kada se prošetáš, ručaš, ili šta god radiš, odeš na vežbe, u bioskop.*“

Ista profesorka konstatuje da je to dosta provedenog vremena na internetu, ali takođe da mi još uvek i nemamo osećaja da smo na internetu jer: „*sediš ispred računara ili imaš mobilni telefon i svakih 5 minuta nešto proveravaš ili updateuješ profil ili tvituješ, ili slikaš pa stavljaš na Skajp.*“

Iako je svega par sagovornika saopštilo da ujutru nakon buđenja prvo uključi TV kao 'stari medij' za informisanje, najveći broj njih, uključujući i profesore svih starosnih doba, ipak koristi mobilne telefone koji automatski imaju internet konekciju da bi proverili elektronsku poštu ili da bi videli šta se dešava na Fejsbuku. Tek nakon umrežavanja i interakcije putem mobilnih telefona, sagovornici pristupaju svojim desktop ili laptop računarima, bilo od kuće bilo sa fakulteta. Mnogi koriste internet preko svojih mobilnih telefona u periodu između obaveza, na putu do fakulteta ili posla. Studentkinja, 23 godine, koja putuje svakodnevno autobusom od Prokuplja do Niša, gde se nalazi fakultet, kaže da otkako je internet prisutan na telefonu: „u autobusu obavezno proverim Fejs, do Niša. Kad se vratim kući prvo pogledam mejl i Fejs ponovo, i onda tek ručam, i ako ima nešto zanimljivo na Fejsu onda ostanem tu par sati, dva- tri sata, nekad i tri - četiri.“

Pored elektronske pošte kao prvom internet servisu kome posvećuju pažnju, i studentima i nastavnicima, prva društvena mreža na koju svi odlaze je Fejsbuk. Fejsbuk kao najdominantnija i najkorišćenija društvena mreža u Srbiji koriste primarno za komunikaciju sa prijateljima koji su daleko, odnosno van zemlje, u dijaspori i za povezivanje sa izgubljenim kontaktima i prijateljima. Takođe, mnogima je Fejsbuk uključen non stop, može se reći da preuzima i zauzima po važnosti korišćenja i komunikacije isto mesto sa elektronskom poštom i ćaskanjem, Skajpom. Kao društveni medij Fejsbuk omogućava korisnicima da budu u kontaktu sa drugima i da imaju uvid u dinamiku i dešavanja u njihovim životima kada nisu u prilici da zbog previše obaveza da ih čuju ili vide, kako kaže studentkinja Univerziteta u Beogradu, 26 god., koja Fejsbuk koristi za komunikaciju sa prijateljima ili bratom koji su u Americi: „više koristim za komunikaciju sa ljudima koji su daleko. I svakako je korisno jer na taj način imaš priliku da vidiš šta se dešava u životu ljudi sa kojima ne stižeš zbog previše obaveza da se čujete i vidite, ali opet može(š) biti prisutan za svaki veći događaj koji se desi.“

Studenti koji pripadaju milenijumskoj generaciji, odnosno Y generaciji¹⁵ koja je odrasla uz računare i internet, konstantno koriste njegove servise, i umreženo okruženje je njihov prirodni habitat, po rečima studenta – master studija, 25 god., koji je ujedno i urednik Vikipedije: „Čim otvorim oči – palim monitor pošto je već računar uključen konstantno. Onda

¹⁵ Generacija rođena ranih 1990tih i ranih 2000tih

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

prvo proverim imejl u Thunderbirdu, proverim šta imam na Google readeru, šta imam na Tviteru, na Fejsbuku, odem možda na poneki forum, Vikipedija naravno, i to je to.“

Ima studenata, ali i nastavnika koji dok obavljaju jutarnje ritualne aktivnosti, slušaju internet radio, podkaste, kasnije gledaju elektronsku poštu a zatim i vesti na internetu, asistent, FON-a, „*dok spremam doručak uvek pustim neke podkaste.“* I nastavnici koriste računar i internet za pretraživanje po Guglu, čitanje radova i internet radio, profesorka sa Univerziteta u Beogradu opisuje kako je navikla „*da imam stalno pristup. Čak i radio slušam preko interneta, i nekako sve što radim mi je direktno vezano za to.“*

Nisu samo studenti ti koji prvo koriste mobilne telefone da provere internet i informišu se, to čine i profesori. Fascinantno je da i nastavno osoblje ujutru prvo koristi mobilni telefon, profesor na Univerzitetu u Beogradu, 42 god., koristi „*prvo mobilni, sad je to neka vrsta bolesti“*. Televizija se koristi retko, ili samo za praćenje vesti, kako ovaj profesor naglašava, i dodaje da se na fakultetu „*ne odvajam od kompjutera sem kada imam nastavu“*. Definitivno mobilna telefonija i internet na mobilnim aparatima preuzimaju primat nad personalnim računarima u svakodnevnom životu, a sam način života koji zahteva čestu upotrebu računara i sedenja za istim kreira i fizičke nelagodnosti koje su mnogi sagovornici prijavili (problemi sa vidom i kičmom), isti profesor kaže: „*imam sad velike probleme i sa kičmom i slično, i grdi me doktorka, išao sam i na pilates. I kad se vratim kući ista stvar – opet sednem za računar.“*

Takođe, nisu samo mlađe generacije aktivni korisnici internet tehnologija i društvenih mreža. Među starijim profesorima mnogi koriste internet i veb servise. Profesor, Univerzitet u Beogradu, 60 godina, za sebe kaže da od internet servisa prvo koristi Gugl:

“Ja sam Gugladžija...imam podešeno na Guglu gde mi se odmah pojavi ko je pisao i naravno, prvo pogledam poštu. Google plus i sve ostalo izbegavam, ni Tviter, ništa, prosto zato što cenim da nemam vremena, a jedan sam od onih korisnika internet usluga koji voli da obavi svoj posao, dakle da dobije al’ ne da da.”

Zanimljivo je da i na jugu Srbije postoje stariji korisnici interneta, kao na primer profesor iz Kosovske Mitrovice, 62 god., koji kaže za sebe da je „*stara škola“*, odnosno da je rani korisnik računara od 1991. godine, ali da je od onih korisnika koji i dalje „*vole da pišu rukom, koji još*

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

uvek negde u kući imaju pisaću mašinu, koji vole više knjigu nego da čitaju sa ekrana“ dok mu internet služi „da dođem do nekih stvari koje ne mogu da dobijem u štampanoj verziji – a onda ja nemam ni vreme ni interesovanje da „zevam“ po tome“. Fejsbuk kao mreža nije omiljena zbog privatnosti jer „ Nekako sam više za lične kontakte, a emailovi mi služe za razmenu tekstova i podataka.”

Može se zaključiti da su internet, mobilne tehnologije, i sveopšte popularno društveno umrežavanje u savremenom društvu u Srbiji, promenili način na koji se komunicira, promenili navike korisnika, njihove odnose i komunikacione procese sa najbližima, porodicom, prijateljima, ali i sa kolegama.

5.2.2 Internet i porodica i prijatelji

Kada je u pitanju internet i porodica, postoje različiti slučajevi: sagovornici studenti, najčešće žive sa cimerima, roditeljima, braćom, i sa njima dele internet vezu u stanu. Dešava se da se okupe oko jednog računara, dok su porodice i pojedini nastavnici potpuno opremljeni i umreženi sa čak i po nekoliko računara u svom domu.

Sve je više primera modernih porodica u Srbiji koje su stalno umrežene i komuniciraju koristeći računare i mobilne telefone, sve je više umrežavanja unutar porodičnog privatnog prostora, student iz Beograda kaže da: *«svi moji u porodici imaju nalog na Fejsbuku: moja mama voli igre i otvara lažne naloge da bi bila uspešnija u igrama.»* Primer takve umrežene porodice govori zaposleni student – otac dvoje dece, Beograd, u čijoj porodici svi članovi imaju svoje računare:

„Nikola , 10 i Jovan 3, zajedno sede i igraju za desktop računarom igre sa automobilima, ja imam svoje laptopove, i uglavnom svako nezavisno koristi internet i traži šta mu treba. Kada sam kod kuće i kada se nešto zabavljamo i gledamo – najčešće neko od nas naleti na nešto interesantno na Fejsbuku i onda pozove drugog da vidi šta je to novo. Imamo malo oflajn interakcije, nismo sve preko Fejsbuka.“

Ranije, kada se internet još razvijao u Srbiji, tradicionalne porodice su smatrale da ako neko od ukućana radi nešto na računaru da to nije ozbiljno i da su obično to igrice, te je prisutan obrazac kod svih ranih korisnika interneta i računara: *„naročito sa roditeljima koji su ranije*

smatrali da previše vremena provodim na internetu i uopšte za kompjuterom, i ti se tu kao nešto igraš na kompjuteru umesto da radiš nešto ozbiljno”. Profesorka sa Fakulteta Dramskih Umetnosti u Beogradu, kaže da se dinamika odnosa sa porodicom ipak izmenila: *„Ne čujem se često s mamom telefonom, uglavnom razmenjujemo mejlove. Sa roditeljima razmenim par mejlova, pa onda se ne čujemo telefonom danima.“* Učestala povezanost i onlajn komunikacija dovodi ne samo da **uskraćenja tema za razgovor u oflajn prostorima, već dovodi do pojave površnije komunikacije i fatičkih procesa.** Ista profesorka to primećuje u komunikaciji sa prijateljima sa kojima više vremena *„trošimo na tu neku usputnu komunikaciju koja je vrlo površna, a onda imamo utisak kako smo stalno u kontaktu jer non-stop razmenjujemo te neke poruke“*, dok se dinamika druženja van interneta nije promenila, po njoj *„kad se vidimo nastavljamo razgovor tamo gde smo stali na smsu ili na mejlu, tako da obično manje vremena se troši na ‘catch up’, odmah nastavljaš diskusiju, nego ono što sam ti pričao.“*

Sagovornici su podelili informacije i razmišljanja o tome koliko vremena kod kuće provode sa drugima, zajedno. Pitanja su bila postavljena **na koji način i kako provode vreme kod kuće koristeći internet i da li internet tehnologije utiču na porodičnu dinamiku ili ne.** Postoje različite situacije. Studentkinja, 23 god., Univerzitet u Nišu, opisuje da postoji proces usaglašavanja i dogovaranja sa članom porodice oko podele vremena i prostora kada je u pitanju upotreba računara i interneta – u slučajevima gde postoji samo jedan računar u porodici: *„kada čekam da mi se neki dečko javi na Fejsu, na čet, i onda uključim čet, a brat gleda tamo neke druge stvari, i kada se meni taj neko javi - ima zvučni signal, čuje se i onda ja odmah uskočim.“* Česte su situacije gde se onlajn komunikacija obavlja putem računara iako su osobe u istim prostorijama ili u fizičkoj blizini. Student, 20 godina, Univerzitet u Novom Sadu, se sa svojom cimerkom u stanu dopisuje koristeći svako svoj računar, i komunicirajući svako iz svoje sobe: *„moja cimerica je u drugoj sobi, i napiše mi nekad ‘hej hoćeš kafu’ i ja kažem ‘da’, i onda se nađemo u kuhinji. Ali ne događa se često, više puta ja ustanem i pokucam kod nje u sobu i pitam hoćeš čaj i to.“*

Takođe, internet igra krucijalnu ulogu kod mladih ljudi koji ne žive sa roditeljima, ili kojima su roditelji ili prijatelji fizički udaljeni. **U svrhe svakodnevnog komuniciranja preko video i audio servisa kao što je Skajp, oni održavaju vezu sa najbližima, te se može reći da je**

internet preuzeo ulogu tradicionalnih, „starih“ medija za komuniciranje i interakciju, u ovom slučaju to bi bio telefon. Uloga interneta kada su u pitanju odnosi i održavanje odnosa sa porodicom je ovde od presudnog značaja, student, 20 godina, Univerzitet u Novom Sadu kaže kako mu je internet veoma važan jer su mu: *„roditelji i brat jako daleko, preko 600km, i Skajp je pored telefona koji se plaća jako skupo, jedini oblik komunikacije pored emaila. I onda mi je to zbližavanje zapravo.“*

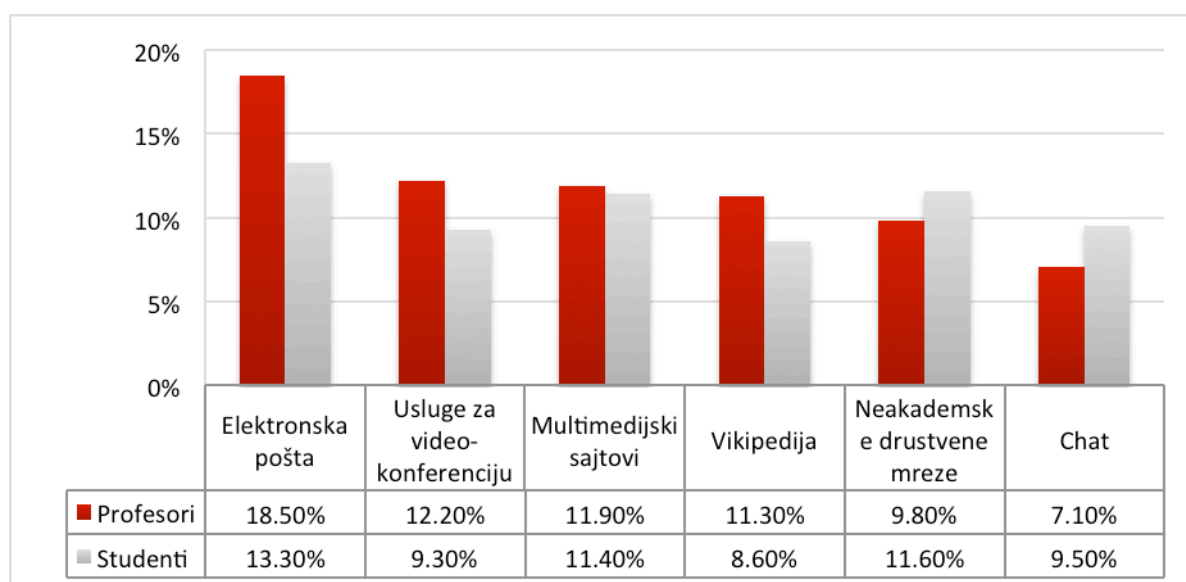
Profesor sa Beogradskog univerziteta, 60 godina, jedan od prvih korisnika interneta u Srbiji, za sebe kaže da je u sedmoj deceniji „gugladžija“, i na pitanje kako je prisustvo interneta uticalo na odnose sa porodicom, prijateljima, kolegama, i koje su pozitivne i negativne strane društvenog umrežavanja koje utiču na njegov društveni život - ono što je primećeno je sledeće:

„Činjenica da je meni teže da odem do svog brata od ujaka, koji mi je jedini od familije još ostao u Beogradu, ili da mu okrenem telefon – ja mu radije pošaljem imejl. Od Tašmajdana do Vračara ima 10 minuta pešice, i to nije dobro, to je loša strana. S druge strane, opet sa ljudima koji su beskrajno daleko, komuniciraš kao da su ovde. Taj matori kolega iz Amerike mi je poslao dobar štos, crtani humor, nekad i sad. Nekad ‘happy birthday, slavimo ovo ono’, a danas, sve je ista slika, samo tip je u mraku ispred kompjutera osvetljen onom ludačkom svetlošću, kaže ‘jaoj koliko mi se prijatelja javilo na Fejsbuku’ (smeh), pa onda razne životne situacije sada se rešavaju tako što sediš u mraku i buljiš u ekran.“

Paradoks koji se ponavlja je da sa prijateljima i porodicom koji su u istom gradu ili koji su samo par ulica dalje, sagovornici su u kontaktu putem elektronske pošte ili usluge ćaskanja, slabije se viđaju, te dolazi do društvene izolacije. Nasuprot, internet igra važnu ulogu u održavanju društvenih kontakata sa prijateljima i porodicom koji su „*beskrajno daleko*“, te sagovornici sa njima komuniciraju Skajpom i često kao da su „*ovde*“. Svakako internet i umrežene tehnologije menjaju društvenu i komunikacionu dinamiku viđenja, druženja i geolociranja ili kako bi profesorka Tarkl (Turkle, Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other, 2011) sa MIT-a ukazala na paradoks da smo globalno umreženi i tako blizu ali na bezbednoj distanci, dok sa druge strane jesmo blizu a opet udaljeni i izolovani.

5.2.3 Slobodno vreme i internet

Podaci iz onlajn upitnika koji se odnose na korišćenje internet usluga, veb servisa i društvenih mreža koje ispitanici koriste u lične svrhe i za druženje pokazuju sledeće: profesori su kao najčešće internet usluge koje koriste u lične svrhe naveli na prvom mestu elektronsku poštu - 18.5%, dok na drugom mestu su to usluge za video-konferenciju Skajp - 12,2%, zatim slede: multimedijiski sajtovi (eng. *YouTube, Flickr, Last.fm, Vimeo, Blip.fm*)- 11,9% i Vikipedija 11,3% prema zastupljenosti u odnosu na ostale odgovore, dok je kod studenata Vikipedija na šestom mestu 8.6%, nakon elektronske pošte - 13.3%, neakademske društvene mreže (Fejsbuk, MySpace) - 11.6%, multimedijiskih sajtova – JuTjub - 11.9%.

Grafikon 8: korišćenje internet usluga, veb servisa i društvenih mreža koje ispitanici koriste u lične svrhe i za druženje

Iz polu-strukturiranih intervjua vođenih 2012. godine sa studentima i nastavnicima, među internet i veb uslugama najzastupljeniji su: društvene mreže svih vrsta a prvenstveno Fejsbuk, elektronska pošta - gmail, Vikipedija, sajt Vukajlija, najn-geg (eng. *9gag*) sajt – student iz Novog Sada objašnjava: „to je kad imaš fotografiju koja ima crni okvir i dole piše nešto. To je nešto što se stalno vrti po internetu, ima prevedeno i na srpski, recimo slika Čak Norisa i onda dole piše ‘on se ne boji mraka.’“

Uticao internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Od aktivnosti na internetu su najviše zastupljeni: čitanje različitih sadržaja, slušanje podkastova – radio emisija, čitanje B92, 24 sata vesti, čitanje blogova, ali ne i pisanje istih, zatim slušanje muzike, gledanje serija i filmova, pisanje tekstova, priprema prezentacija za nastavu, i pripreme za nastavu.

Nastavnici u slobodno vreme pored čitanja vesti, slušanja muzike, gledanja filmova preko računara, i pisanja radova, čitaju blogove, prate literaturu i dešavanja iz oblasti e-learninga ali ne samo sa tehnološkog aspekta već i pedagoškog, u slučaju profesorke sa Fakulteta organizacionih nauka u Beogradu, koja čita blogove o e-učenju „*uz pomoć raznoraznih aplikacija koje su raspoložive na vebu, raznoraznih oblika društvenih mreža, vikija, blogova. S tim što ne interesujem se samo za taj tehnički, tehnološki aspekt, nego i pedagoške pristupe.*“ Uobičajena dnevna rutina kod nastavnika se može opisati proverom elektronske pošte, a zatim odlaska na Fejsbuk i čitanja vesti onlajn, profesorica sa Univerziteta u Novom Sadu kaže da prvo proverava elektronsku poštu „*a posle toga obično odem na Fejsbuk da vidim šta tamo ima novog. I onda već krećem na nastavu (smeh).*“

Kada su u pitanju teme, obe grupe sagovornika komuniciraju onlajn o svakodnevnim dešavanjima i temama vezanim što za privatne živote, što za školu, fakultet, poslovanje, usavršavanje, do dešavanja u zemlji i svetu. Student, Univerzitet u Novom Sadu, primećuje da fatička komunikacija kao vid ćaskanja (eng. *small talk*) je učestala pojava na internetu: „*različiti su prijatelji. Oni me često pitaju kao: hej kako si, 'dobro sam, kako si ti?' – 'dobro sam', i ciao. Te razgovore izbegavam.*“

Česta je praksa spajanja onlajn i oflajn sfere, digitalnog i analognog, tako na primer, u slobodno vreme, studentkinje sa drugaricama sede zajedno za računar i zajedno gledaju na Fejsbuku profile, fotografije i razne sadržaje a zatim ih komentarišu u analognom prostoru, studentkinja, 22 godine: „*Uključim svoj nalog na Fejsu, ona [drugarica] sedne do mene i onda ja kažem 'e ovaj dečko, vidi slika, vidi ovo vidi ono' (smeh). Fejs nam je otvoren, e sad pored Fejsa - Vukajliju i možda nešto vezano za modu.*“

Kada su u pitanju sadržaji u slobodno vreme, studenti najčešće čitaju vesti, sadržaje vezane za tehnologiju, „*za umetnost, i fotografiju, novine iz društvenih mreža*“. Zanimljivo je da pojedini studenti prate svetska dešavanja i aktivizam u zemlji i svetu „*od revolucije u Egiptu,*

gledao sam mainstream medije srpske i CNN čisto da napravim poređenje šta govore oni a šta blogovi, i preko tvitera i kakve oni slike daju a kakve ovi drugi“. Skoro svi sagovornici, i studenti i nastavnici se oslanjaju na internet kao izvor informacija, „ništa televizija“. Od zabavnih sadržaja, popularni su „modni sajтови, ili na Fejsu neke stranice, tipa moda za torbe, cipele. Gledam Vukajliju“, sajt, „rečnik“ šaljivog sadržaja koji se sastoji od fotografije i definicije ili citata ispod te fotografije. Svako od korisnika može da doprinese, poput Vikipedije, ali zabavnog karakera. Jedan od studenata je opisao koncept Vukajlije:

„Kod Vukajlije ima dva aspekta: jedan je neki pojmovi, mislim Vukajlija –parodija Vujaklije, pa sad ima opisi nekih slengova, što može da bude interesantno. Ali po Fejsbuku je više popularno deljenje slika koje su sa nekim šaljivim caption-om.“

Dakle, ako nije Fejsbuk - kolege i prijatelji idu na „Vukajlija ili te neke zabave“. Zabavnu i društvenu svrhu ovih dveju društvenih zajednica, Vukajlije i najnegg, koje su popularne među studentima, student, 21 god., percipira kao gubljenje vremena, ali i za funkciju samopokazivanja u društvu: „*To je kad vrtiš dole i to ide beskonačno i beskonačno, njih to vuče i na to oni utroše baš dosta vremena. I onda smo u društvu, pričamo (..) i onda oni pokušavaju u društvu biti super, i koriste te fore, citiraju, odglume naprave performans pred ljudima“.*

Može se zaključiti da su zabavni sadržaji na internet stranicama i društvenim mrežama najčešći vid sadržaja u slobodno vreme kod obeju grupa korisnika, koji se koriste za potrebe dokolice u umreženom prostoru koji im omogućava da se druže, komuniciraju, igraju igrice, razmenjuju multimedijalne sadržaje sa drugima.

5.2.4 Onlajn komunikacija i umrežavanje. Društvo, prijatelji

Onlajn komunikacija u sagovornika se najviše svodi na ćaskanje na Fejsbuku, Gugl ćaskanje, tek zatim sledi komunikacija putem elektronske pošte, i na kraju telefonom. Skajp kao servis za video i glasovnu telefoniju i konferencije je najviše zastupljen i korišćen. Pored elektronske pošte, Fejsbuka, ispitanici - pogotovo studenti navode forume kao mesta za interakciju i komunikaciju među studentima, studentkinja, Univerzitet u Beogradu, kaže da nalazi „*mnoštvo informacija konkretno za školu na forumima, jer znate razmenjuje se*

iskustvo između studenata.“ Svakodnevna dešavanja i teme se prepliću kada je komunikacija sa prijateljima u pitanju, dakle svakodnevna dešavanja „*šta se tog dana dešava, što je trenutno u njihovom ili mom životu aktuelno, pa eto nadoknađujemo ovo što ne stizemo uživo.*“

Zanimljiva je dinamika onlajn komuniciranja gde kratke instant poruke, bilo u vidu *g-talk*-a ili Skajpa, služe za dogovore i funkciju kraće komunikacije koju je ranije imao telefon: „*što se tiče prijatelja, pogotovo ovi koji su blizu mene, svi držimo upaljen Skype, svi koristimo gmail*“ kaže studentkinja sa Fakulteta organizacionih nauka u Beogradu (FON), „*svakako ćemo radije putem interneta da se dogovorimo nešto nego da uzmem telefon i da ih pozovem.*“ Na pitanje da li sagovornici manje provode vremena sa prijateljima ili više sa ekspanzijom interneta, većina tvrdi kako se: „*zaista ništa nije promenilo, koliko sam se ranije viđala sa prijateljima toliko i sada, jedino što mogu da kažem što se smanjio račun za mobilni upravo zato što preko Skajpa i interneta se najčešće dogovorimo.*“

Kada je u pitanju način na koji komuniciraju onlajn, i sa kim najviše komuniciraju na internetu, studenti provode skoro svo vreme onlajn na Fejsbuku sa najbližima, student, 20 god.: „*na dnevnoj bazi su to prijatelji i kolege. Najviše preko Fejsbuka zato što ih je najviše tamo i to su poruke ili čet ako su online, ili ako mi treba nešto jako brzo.*“ Dakle, vid druženja licem u lice i dalje ostaje primaran u analognim prostorima, mada isti student pripadnik milenijumske generacije kaže da je za njega druženje na internetu „*komunikacija, a druženje ono u real life-u.*“

Doktorant na FON-u kaže da najviše komuncira preko *Google chat*-a sa devojkom dok je ona na poslu „*kad na brzini hoće da mi pošalje neki link ili ja njoj. Ili nešto mi kaže da se dogovorimo.*“ Internet ćaskanja (čet) studentima najčešće služi za dogovore kako bi se našli u analognom prostoru sa svojim vršnjacima i kolegama i družili se, zaposleni student, 36 god. sa prijateljima retko komunicira onlajn „*to su uglavnom dogovori kada ćemo se videti, nije komunikacija dalja od toga.*“ Sa bliskim prijateljima internet koristi za dogovore oko izlazaka „*s tim što sa nekima od njih se i preko interneta ne dogovaramo nego isključivo mobilnim telefonom.*“

Primetna je **pozitivna strana novih tehnologija** kod mnogih sagovornika koji imaju prijatelje ili familiju u inostranstvu, njima je internet je doprineo boljoj komunikaciji, student, Fakultet za medije kaže da je sa svojom sestrom, koja živi u Londonu, u kontaktu zahvaljujući Skajpu.

Takođe, bez obzira na prisustvo interneta, **obim posla je glavni razlog koji dovodi do slabijeg viđanja sa prijateljima i rođacima**. Kod studenata koji su zaposleni i kod nastavnika, kod kojih je posao i istraživanje veoma zahtevno, viđanje sa društvom i familijom je slabije.

Kod studenata internet uglavnom pozitivno deluje na odnose sa prijateljima i kolegama, i na život uopšte, studentkinja, Univerzitet u Nišu jer: *„komuniciram i želim da budem u prijateljskim odnosima sa njima, a pri tome mi pomaže Fejs i bez toga da se vidimo.“* Takođe, postoje i pojedini slučajevi gde mladi ljudi nemaju nalog na Fejsbuku i viđenje sa vršnjacima se dešava u analognim prostorima, studentkinja iz Niša, nastavlja: *„moj najbolji drug sa fakulteta nema Fejsbuk nalog, tako da se čujemo preko telefona i kad ja mogu i kad on može, tad se viđamo.“*

Može se zaključiti da svi sagovornici navode **ekonomičnost, lakoću i brzinu** interneta kao medija za komuniciranje, jer se procesi dogovaranja dešavaju preko Skajpa, Fejsbuka i onlajn ćaskanja. **Postoje naznake iz naracija ispitanika da je dinamika viđenja i komuniciranja licem u lice opala i da se manje vremena provodi sa prijateljima**. Bitno je istaći da **onlajn odnosi utiču na oflajn dinamiku** – i **obrnuto**, učvršćuje se ili slabi poverenje u interpersonalnim odnosima između učesnika na društvenim mrežama.

5.2.5 Stav prema internetu: prednosti i nedostaci

„Mislim da su se ljudi približili paralelno sa udaljavanjem.“ - student Nikola, 25 god.

U savremenom društvu postoje podeljeni stavovi o pozitivnim i negativnim uticajima kada su u pitanju savremene informaciono – komunikacione tehnologije. To su tehno utopijska i

tehno distopijska mišljenja, kao i istraživanja na temu da li su internet i veb servisi dobri ili loši, što po pojedinca što za društvo u celini. Teoretičar Rob Kling (Kling, 1996) je u svojoj knjizi *Computerization and Controversy* ukazao da postoje društvene kontroverze oko kompjuterizacije i načina na koje ona može biti društveno više korisna ili štetna. **Ta dva ekstrema, tehno-utopija i tehno-distopija, su često analizirani i citirani u naučnim internet istraživanjima. Najbolju ilustraciju percepcije novih tehnologija može pružiti Kranzbergov zakon o tehnologijama (Kranzberg, Technology and History: "Kranzberg's Laws", 1986) koji kaže da „tehnologija nije ni dobra ni loša, niti je neutralna“ (eng. *Technology is neither good nor bad; nor is it neutral.*)**

U većini slučajeva, kod sagovornika, uticaj internet tehnologija kao i dinamika komuniciranja sa globalnim umrežavanjem se promenila na bolje, dakle promena je **pozitivna. Kao pozitivne faktore i karakteristike onlajn komunikacije, pored opšte otvorenosti, dostupnosti i brzine, sagovornici navode:**

- ekonomski faktor – manje koriste i plaćaju telefon kao sredstvo komunikacije,
- približavajuće sredstvo – komunikacija sa ljudima koji su fizički daleko,
- informaciono sredstvo - pruža uvid, u toku su sa dešavanjima svojih najbližih i prijatelja,
- (re)konektovanje - uspostavljaju kontakt ili se povezuju sa drugima,
- interakcija, učešće i kolaboracija - mogućnost komuniciranja i razmene materijala u realnom vremenu, dakle mogućnosti za saradnju se razvijaju.

Kada su u pitanju prednosti, kao i kod prethodnih sagovornika, i kod profesora su relevantni faktori daljina, biti u toku sa dešavanjima, kao i ostati u kontaktu. Sa onim kolegama i prijateljima koji su daleko, internet i društvene mreže su od posebne koristi za komunikaciju kako naglašava profesorka sa Univerziteta u Novom Sadu:

„Uglavnom na Fejsu četujem sa kolegicom u Kanadi, jer je nezgodna vremenska zona, kada je ona na Skajpu meni je kasno uveče pa onda ne mogu, kad ja mogu onda još uvek spava tako da se na Skajpu nismo našle, jedno vreme sam sa kolegicom iz Nemačke preko Skajpa, ali nije bio video prenos već smo samo četovale.“

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Može se reći da su internet tehnologije dosta olakšale komunikaciju „za ljude koji nisu u zemlji, email, Skajp, posebno Skajp“, ali s druge strane po naraciji sagovornika internet je udaljio osobe koji komuniciraju onlajn a žive u istom gradu ili tamo gde je moguća analogna, fizička komunikacija, i da „*Ljudi više jednostavno ne znaju da komuniciraju u realnom životu.*“ Štaviše, neki smatraju da iako ih internet zbližava, ti isti ljudi postaju „*hendikepirani za komunikaciju u realnom životu*“. Student iz Novog Sada svedoči o meta razgovorima o društvenim mrežama u analognom prostoru: „*izađem sa drugaricama koje mi pričaju o internetu i Fejbuku. Mnogo se govori o društvenim mrežama, a recimo sedimo i pijemo kafu.*“

Sveopšta situacija u zemlji, socijalno-ekonomski faktori, dostupnost i relativna ekonomičnost internet tehnologija pomaže da se mladi i stari umrežavaju i druže ispred svojih ekrana, umesto u analognim prostorima - kafeima, kafanama, salonima, koncertima. Društveno umrežavanje u ovom socio-ekonomskom kontekstu ima svoje prednosti, ali ima i svoje nedostatke, jer:

„Ljudi su se generalno otuđili, to primećujem. Ja mislim da je posledica za to što ljudi nemaju i para da izađu sa nekim na piće, i onda im je malo neprijatno da to kažu, i onda im je možda lakše da komuniciraju preko Fejsa jer tu ne plaćaju ništa pogotovo ako ne plaćaju ni internet, nego preko vajarlesa, wi-fi. Ali mislim da su se i ovako ljudi otuđili, čak mislim da sam se i ja malo ali zbog toga što želim sa tim osobama isključivo da budem prijatelji.“

Kao **negativne karakteristike** koje su internet tehnologije i globalno umrežavanje doneli, sagovornici navode:

- da oduzima puno **vremena**
- dovodi do **desocijalizacije, izolacije**, odnosno boravka u svom „*dreamland-u*“
- komunikacija se promenila – „**usputna**“ je sadašnja komunikacija, koja je postala **površna**, kako profesorka sa Beogradskog univerziteta navodi da imamo utisak „*kako smo stalno u kontaktu jer non-stop razmenjujemo te neke poruke*“.
- **nemogućnost precizne ekspresije sentimentata** u pisanoj onlajn komunikaciji
- **nedostatak kritičkog razmišljanja i digitalne pismenosti**
- **mногоstrukost, multitasking, disperzija pažnje**
- **neželjene pojave** zdravstvenog karaktera

Profesorka sa Univerziteta u Novom Sadu kaže da uprkos svim pozitivnim karakteristikama onlajn povezivanja i prednosti društvenih mreža „nekako si više u kontaktu sa ljudima koji su daleko“, navodi da sa druge strane te iste mreže „opet oduzmu vreme koje bi možda iskoristio za neki rad. Jednostavno ne primetiš koliko je vremena prošlo ‘samo da pogledam ovo, ono’ i prođe sat vremena.“ Kako student master studija, Univerzitet u Beogradu - ETF, primećuje: „mislim da su se ljudi približili paralelno sa udaljavanjem.“ Donekle pojedini sagovornici smatraju da je onlajn komunikacija uništila bliskost neposrednog kontakta, i da imaju otpor prema kako je jedan profesor rekao „nevidljivoj vezi“. Takođe, isti profesor primećuje da se jezik menja, „kvari“, sve više mladi pa i stari koriste moderne kolokvijalne izraze i reči kao što su „fejsovanje“, „lajkovanje“ te – „komunikacija je malo manje obavezna.“

Česte pojave koje sagovornici naglašavaju, pored nedostatka vremena, su „otuđenje i zavisnost od Fejsbuka“, i „disperzija pažnje“. Veliki i ubrzani informacioni tokovi u svakoj sekundi koji se objavljuju na internetu svakako kreiraju sindrom „previše informacija“ - TMI (eng. *too much information*) kod korisnika. Sve je više slučajeva gde sagovornik zbog prirode i obima posla nema jednostavno vremena kao što je ranije imao za viđanje sa prijateljima i kolegama, kako asistent na BU ne percipira sam internet kao „oduzimanje vremena“, već na umrežavanje gleda kao na svakodnevne aktivnosti zbog posla „ne mislim da mi sam internet nešto posebno oduzima vreme. Ceo posao mi oduzima vreme.“

Od neželjenih pojava, više od četiri sagovornika su primetili i prijavili zdravstvene, fizičke i neurološke tegobe, od problema sa kičmom do problema sa vidom: „Možda to što čitam dosta vesti i pokušavam sve da pratim sve, možda to oduzima isuviše vremena.“

Takođe, kao jedan od nedostataka interneta, navedeno je nemogućnost preciznog prenosa ili ekspresije emocija, sentimentata uz pomoć pisane komunikacije, kao što bi to recimo to bilo u razgovoru uživo. Dolazi do pogrešnih tumačenja i razbijenih-kolapsiranih konteksta, studentkinja, 26 godina, BU govori da je:

„mana bilo koje pisane komunikacije upravo to jer ne možeš svoja osećanja toliko preneti kao kada razgovaraš sa nekim uživo. Ti ne možeš videti reakcije ljudi – nekad neko može drugačije protumačiti ukoliko je tebi caps lock ostao, ali to opet ne može napraviti toliko

problem, to možda može samo trenutno neku lošu situaciju napraviti ili loš osećaj ali ne može neke trajnije posledice napraviti.”

Predstavnici milenijumske generacije iako su rođeni i odrasli sa računarom i internetom, ipak primećuju negativne strane interneta koje utiču na društveni život i odnose sa drugima, i kako student (20 god., Univerzitet u Novom Sadu), primećuje, vodi u izolaciju:

„ja sam društven i volim da se družim sa ljudima, ali mislim da oni ljudi koji nisu toliko društveni, kao da se de-socijaliziraju, sklanjaju, odlaze na Fejsbuk i kao da tamo kreiraju neki svoj dreamland u kome je sve super, a zapravo u realnom životu nije tako, kao da ih to udaljava. Ali mislim da je to problem do njih zato što internet je tu da komunikacijom se zbližimo, i onda da se u stvarnom životu družimo, a možda oni se ne mogu popeti na tu stepenicu za druženje, pa im je malo teško, a ne znaju koliko im internet donosi“

Ovaj student naglašava kako je za korišćenje interneta ipak potrebna **kritička samosvest i digitalna pismenost** jer: *„ne znaju da koriste te alate kako treba. Sigurno im je potreban razgovor sa nekim ko to zna ili nekakva edukacija, seminar za korišćenje tih komunikacijskih alata.“* Dakle, svest da su internet tehnologije i dobre i loše u zavisnosti kako ih ko i na koji način koristi, kao i **potrebe za digitalnom pismenošću i edukacijom** se prepoznaju kod mladih.

Pregršt servisa društvenog veba, aplikacije za različite potrebe i prilike, mnogobrojne društvene mreže za socijalizaciju, poslovne aktivnosti, profesionalnu saradnju, i svakodnevne poslove, kreiraju **mногоstrukost** u primljenim i poslatim informacijama koje svakodnevno korisnici interneta kao potrošači i kreatori sadržaja – doživljavaju. Mnogostrukošću i ‘multitaskingom’ nastaje **onlajn disperzija pažnje**, profesorka FDU sa Univerziteta u Beogradu, primećuje izmenjenu društvenu i komunikacionu dinamiku:

„Imam par prijatelja koji su opsednuti da odrade ‘check in’ i da se ispiše da su oni tu i tu i tad i tad, itd. Nekako kada se vidimo stvarno niko se ne posveti ful, tom trenutnom kontaktu, odnosu, nego svi sve vreme nešto gviramo na te mobilne telefone, i onda čim nešto pisne ili stigne, odmah se svi hvataju da vide, aha da vidim šta je, ko je, gde je“.

Opsednutost da se uvek bude na mreži, onlajn, dovodi do takozvanog straha i dinamike od „propuštanja nečega“ (sindrom FOMO – eng. *fear of missing out*) koja se dešava u javnoj umreženoj sferi.

Psihološki i socijalno posmatrano potreba da se bude primećen i viđen u onlajn-oflajn sferi dolazi od dubljih osnovnih ljudskih potreba, a to su potreba za pažnjom, validacijom i ljudskim kontaktom odnosno povezivanjem sa drugima. Da li konstantna onlajn prisutnost i proveravanje telefona i interneta u oflajn društvu kreira izolovanost ili kako Šeri Tarkl naglašava da smo zapravo samo fizički zajedno prisutni, ali da smo u stvari sami. Profesorka sa BU, smatra pojavu deljenje pažnje na više stvari u isto vreme „*kao neka disperzija pažnje, to nekako strašno opterećuje, ti više nisi fokusiran na jednu stvar nego ti stalno nešto multitaskuješ u stvari.*“

Milenijumska generacija koja je stalno povezana, koja je stalno u onlajn komunikaciji sa drugima i koja deli sadržaje sa drugima je hiper aktivna, hiper umrežena i hiper informisana generacija. Način na koji koriste internet i šta najčešće rade onlajn, govori student iz Novog Sada koji deli sadržaje i informacije iz svakodnevnog života sa drugima:

„šering¹⁶ toga što ja radim. I delovi mog života, na primer danas sam pun inspiracije, pa sam onda napisao na Tviteru da sam pun inspiracije. Onda – povezivanje i komunikacija sa ljudima, imam prijatelje tako svuda po planeti, i volim se čuti sa njima, iako sam u poslednje vreme baš zauzet pa i to ne stignem. Komunikacija na internetu mi je taj networking.“

Kao što je ranije prikazano podaci sa *Internet World Stats* iz 2012. godine govore da u Republici Srbiji ima 3 miliona naloga na Fejsbuku. Da li su internet i umrežavanje učinili komuniciranje lakšim ili težim u poslednje dve, tri godine sa ogromnom ekspanzijom umrežavanja, student završne godine master studija na BU, zapaža:

„Poenta je u tome što su se ljudi približili u smislu da više komuniciraju. Znači sada nije samo preko telefona ili uživo, nego tu je i internet. Ta internet komunikacija je toliko porasla, ali su se samim tim – otuđili su se u smislu da manje vremena provode zajedno, znači u toj pravoj fizičkoj komunikaciji, na licu mesta. Tako da to je neka dvojba, opet neki vid

¹⁶ eng. *sharing* – deliti

kompensacije, kada već ne možemo da se vidimo uživo, ili kad već nećemo da se vidimo uživo, ili kad već nemamo vremena da se vidimo uživo, onda možemo i preko Fejsbuka jer ne zahteva toliko vremena, prosto zgodniji je, traje kraće, tako da mislim da su ljudi prešli na tu varijantu.

Kod mnogih je internet pogotovo društvena mreža Fejsbuk približavajuće komunikaciono sredstvo kod geografske udaljenosti čak u istoj državi, docent sa Univerziteta u Nišu govori o svojoj situaciji i iskustvu gde je geografski udaljen od većine prijatelja, tako da je njemu internet *«zapravo približavajuće sredstvo, odnosno način da češće budem u kontaktu. Dok sam ranije stalno zavisio od fiksnog telefona. Spajaju nas email i Fejsbuk.»*

Možda najbolji primer kada je u pitanju refleksija na temu onlajn komunikacija i promene dinamike druženja, interakcije sa drugima, pod uticajem novih tehnologija, gde dolazi do „površnosti i neobaveznosti“ u komunikaciji, profesor iz Kosovske Mitrovice, 62 godine, „starosedeo“ interneta, koji primećuje da je internet *«jedna izvandredna stvar»* kada je u pitanju opšta **otvorenost, dostupnost, brzina komuniciranja, saradnje i mogućnost razmene materijala, ali takođe smatra da je komunikacija postala « malo manje i obavezna. Ta brzina čini svoje, da se brzo radi da se brzo komunicira, tu može i dosta toga da promakne – bojim se da je ta socijalizacija prilično problematična.**

Kada su u pitanju izražavanje sentimentata na ekranu, profesor smatra da je to ipak drugačije, i da preko iskazivanja ili izjavljivanja osećanja u pisanoj formi da može to da bude i potpuno svesno manipulisanje sa drugom osobom: *„Neka osećanja koja čovek oseća u nekom razgovoru u nekom kontaktu, u nekoj blizini, je sasvim druga priča od onog što se iskonstruše [onlajn].“* Izgleda da profesorka psihologije Tarkl (Turkle, Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other, 2011) sa Masačusec Instituta za tehnologiju sa pravom kaže da smo od mnogostruke povezanosti ipak sami, stoga moramo da razlikujemo usamljenost i samoću. Život na ekranu po profesoru iz Kosovske Mitrovice ne može zameniti direktnu, interpersonalnu komunikaciju: *„to je samo jedna kutija ispred mene, ta mašina se pojavljuje da može da odradi mnogo čega, ali čovek treba da bude svestan da je to samo mašina i da ona nije zamenila njega. Deca su počela od kolenke da se druže sa tim i*

Uticao internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

postala je deo njih, koliko će oni moći kasnije da sačuvaju svoju ličnost i da izgrađuju ličnost, porodicu, i socijalno okruženje – to je drugo pitanje.“

Može se zaključiti da je digitalna era ubrzala proces kreiranja globalne informacione infrastrukture (Borgman, 2003), gde koncept umreženog povezivanja uključuje ljude, tehnologiju i interaktivnu komunikaciju. Neizbežan je zaključak koji se nameće kroz indikativne naracije sagovornika o svojim navikama, potrebama, i zapažanjima kada su u pitanju internet usluge i društveno umrežavanje onlajn, da nam upravo od takve vrste preplitanja informaciono-tehnološke infrastrukture zavisi svakodnevni i društveni život u svim njegovim aspektima.

Drugi deo ovog poglavlja, predstavlja umrežena javna sfera i centralni podaci kada su u pitanju pojedinac i umrežena javnost u kontekstu upotreba internet usluga i veb servisa u profesionalne svrhe, za potrebe usavršavanja, saradnje, i učestvovanja. Proučava se onlajn komunikacija, individualne varijacije društveno-komunikacionih onlajn aktivnosti u svrhe usavršavanja i obrazovanja, prakse i primena veb servisa i društvenih mreža u akademskom okruženju. Teme koje će biti predstavljene su saradnja, učešće, komunikacija zatim internet i usavršavanje, profesionalna sfera, obrazovanje i saradnja, i na kraju internet i društveno umrežavanje u zajednici. Ovde se predstavljaju nalazi proučavanja naprednih internet zajednica i društvenih mreža u obrazovanju, komunikacionim procesima u svrhe saradnje i učešća.

5.3 UMREŽENA JAVNA SFERA

Po Habermasu (Habermas J., 1991) javna sfera je „*sačinjena od privatnih ljudi okupljenih zajedno kao javnost i (ona) artikuliše potrebe društva sa državom*“ (s.176). Kada se javna sfera pojavila u ranom osamnaestom veku, to se desilo u kontekstu kafea, naučnih društava i salona, gde su zajednički rituali ispijanja kafe omogućili forum, mesto za kritičku debatu o najnovijim ili trenutnim dešavanjima. Koncept javne sfere nije toliko fizičko mesto koliko metafora za agoru u staroj Grčkoj - forum gde je intelektualna javnost vodila racionalne i

kritičke debate. Habermasove ideje o javnoj sferi su zavisile od **otvorenih modela komunikacije i participacije (učesća)**.

Sadašnji prostori kafea kao što su na zapadu Starbaks (eng. *Starbucks*) i u Srbiji - Costa kafe su dizajnirani da ova dva procesa, komunikacije i učesća, olakšaju lokalnom stanovništvu. Oni ne moraju pod obavezno verbalno da komuniciraju jedni sa drugima, već je sveprisutna praksa umreženog povezivanja putem mrežne veze, mobilnog telefona, bežičnog laptopa – na neko drugo (onlajn) mesto. U skladu sa ovome, validna je konstatacija Dejne Bojd (boyd, *Social Network Sites as Networked Publics: Affordances, Dynamics, and Implications*, 2010) da je **umrežena javnost - javnost koja je restrukturisana umreženim tehnologijama**.

Sadržaj **umrežene javne sfere** (ili umrežene javnosti) na osnovu koncepta Meirovica (Meyrowitz, *Power, Pleasure, Patterns: Intersecting Narratives of Media Influence*, 2008) i Bojdove (boyd, *Social Network Sites as Networked Publics: Affordances, Dynamics, and Implications*, 2010), sastoji se od **samo-izražavanja (sopstvenog digitalnog identiteta) i interakcije između pojedinaca u zajednici koje proizvode sadržaj u okviru umrežene javne sfere**. Po Bojdovoj, **četiri osnovna svojstva koja su ključna za umreženu javnu sferu su: upornost** - onlajn ekspresije se automatski snimaju i arhiviraju; **repliciranje** - sadržaj napravljen od informacija se može ponoviti i duplicirati; **skalabilnost** - mogućnost vidljivosti sadržaja u umreženoj javnoj sferi je velika; **mogućnost pretraživanja**- sadržajima u umreženoj javnoj sferi se može pristupiti putem pretraživanja. Ova četiri svojstva struktuiraju društvenu javnu sferu i interakciju koja se odvija u njoj. **Takvu umreženu javnu sferu, u kontekstu ovog istraživanja predstavlja inteligentno preduzeće, odnosno sistem profesionalne, napredne organizacione strukture kakvu čini akademska zajednica**.

Kroz upitnike i intervju istraživali su se različiti procesi onlajn komunikacije u naprednim zajednicama u Srbiji kroz postojeće povratne informacije, kroz priznavanje sopstvenog digitalnog identiteta, njegove uloge u grupi i društvu, interakcije u zajednici. **Tvrdnja da je moguće podsticati i razvijati saradnju u okviru naprednog preduzeća kakav predstavlja fakultet, odnosno između studenata i profesora, korišćenjem internet usluga, onlajn društvenih mreža i implementacijom društvenih veb servisa u internet zajednicama u Srbiji, dokazana je kroz onlajn upitnike i polu-strukturirane intervjuje. Tvrdnja je validirana,**

odnosno saradnja je moguća, uprkos pojedinim strukturalnim i finansijskim problemima, i to će biti prikazano u narednim delovima poglavlja.

Kroz polu-strukturirane intervjuje je istražena hipoteza da iste one onlajn veb servise i društvene mreže koje mladi (studenti) i nastavnici (profesori) koriste za druženje (socijalizaciju) takođe se mogu koristiti u okruženju za učenje i profesionalni razvoj. Kada je u pitanju treća relacionalna perspektiva, komunikacija, saradnja i učešće putem internet usluga, društvenih mreža i veb servisa, što u nastavi i van nastave, istražena je tvrdnja da je moguće iskoristiti mogućnosti koje pružaju internet tehnologije, i sprovesti i održavati komunikacione prakse kao aktivne procese: *saradnje (kolaboracija), učestovanje (participacija), angažovanje, interakcija*, između studenata i nastavnika, koristeći društvene veb servise i onlajn društvene mreže, za razmenu informacija, obrazovanje i svakodnevni profesionalni razvoj, kao i za podsticanje i razvoj komunikacije, saradnje, angažovanja, kao otvorene modele komunikacije umrežene javne sfere.

5.4 PRIKAZ REZULTATA: UPOTREBA INTERNET USLUGA I VEB SERVISA U AKADEMSKOM OKRUŽENJU

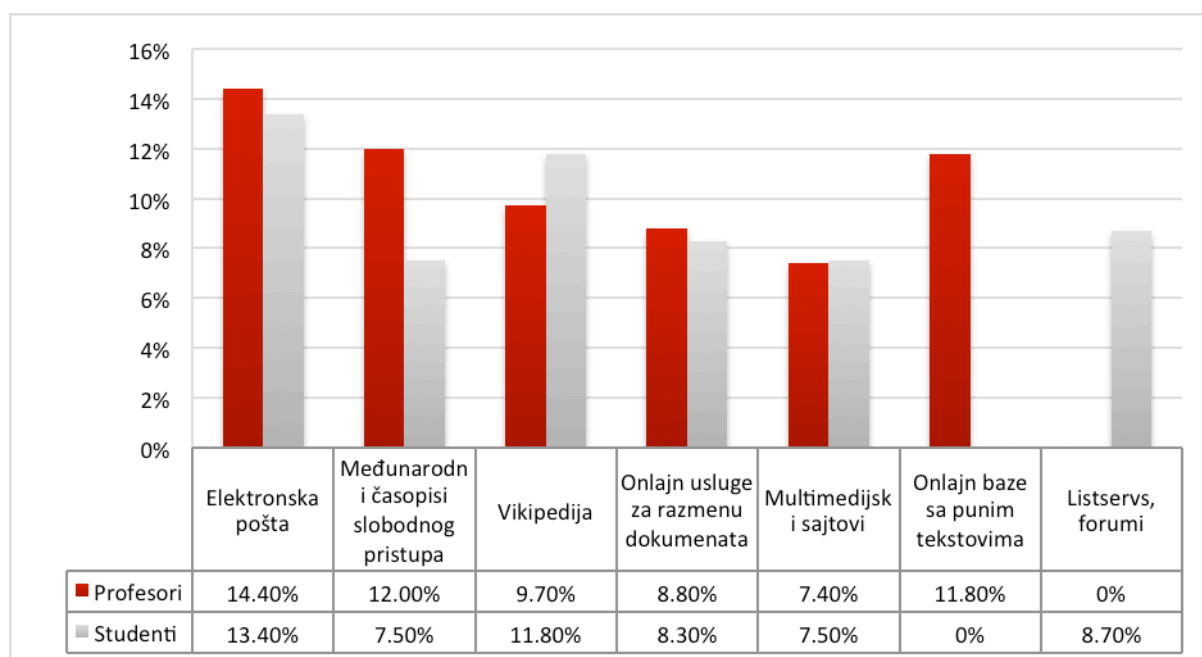
Sledi prikaz rezultata iz onlajn upitnika, kombinovanih sa komentarima i zapažanjima iz polu-strukturiranih intervjuja, kada je u pitanju individualna upotreba internet usluga i veb servisa u svrhe komunikacije, usavršavanja i saradnje, kao i veza između korišćenja internet usluga i društvenih mreža i društvenih akademskih aktivnosti.

Prva grupa pitanja iz onlajn upitnika (N 125) odnosi se na **upotrebu internet usluga i veb servisa** (blogovi, društvene mreže, itd.), **kao i poznavanje i korišćenje različitih tipova softvera za društveno umrežavanje, odnosno koje usluge bi mogle da se koriste za učenje, profesionalno usavršavanje i komunikaciju sa kolegama u akademskom okruženju, kao naprednom sistemu.**

Na pitanje koje od ponuđenih internet usluga i veb servisa ispitanici koriste za akademske aktivnosti, dobijeni su sledeće rezultati. Kod profesora je najzastupljenija elektronska pošta

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

- 14,4%, zatim međunarodne arhive i časopisi (slobodnog pristupa) koji ne naplaćuju preuzimanje članaka - 12%, lokalne onlajn baze sa punim tekstovima, člancima i e-knjigama akademskih biblioteka i baza (npr. KobSON) - 11,8%, dok je na četvrtom mestu Vikipedija - 9,7%. Kod studenata na prvom mestu od najkorišćenijih internet usluga za akademske aktivnosti su: elektronska pošta - 13.4%, na drugom mestu odmah je Vikipedija sa 11, 8%, mejling liste, grupe (Google i Yahoo grupe), forumi: 8.7%, i onlajn usluge za razmenu dokumenata (Google docs, Dropbox, Scribd) – 8,3%.

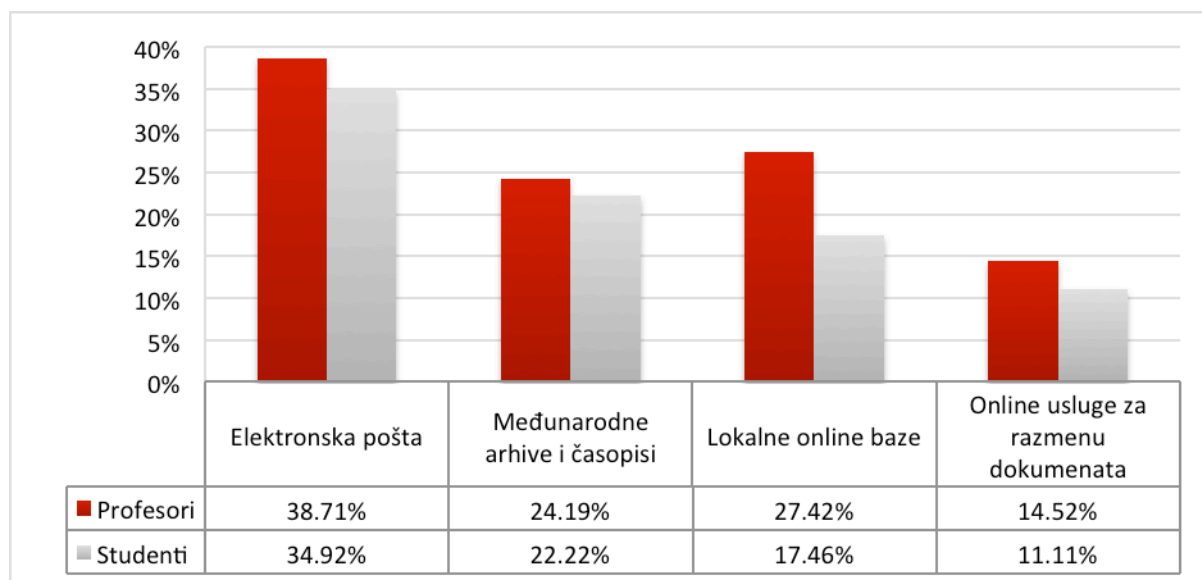
Grafikon 9: korišćenje internet usluga i veb servisa u akademske svrhe

Ispitanici su, zatim, zamoljeni da navedu **četiri najkorisnije internet usluge po redosledu važnosti za koje smatraju da bi mogle da se koriste za profesionalno usavršavanje, pripremu za nastavu i ispite, saradnju, učestvovanje u projektima**, zajedno sa njihovim kolegama, profesorima i studentima. Ispitanicima je data mogućnost da izaberu i poređaju odgovore od najbitnije usluge po važnosti za rad u akademskim i poslovnim aktivnostima i komunikaciji.

I profesori - 38,7% i studenti - 34,9 % su izabrali elektronsku poštu kao prvu najvažniju internet uslugu, na drugom mestu međunarodne arhive i časopise: profesori -24,2%, dok je studentima to Vikipedija 22,2%, zatim na trećem mestu profesori su naveli lokalne onlajn

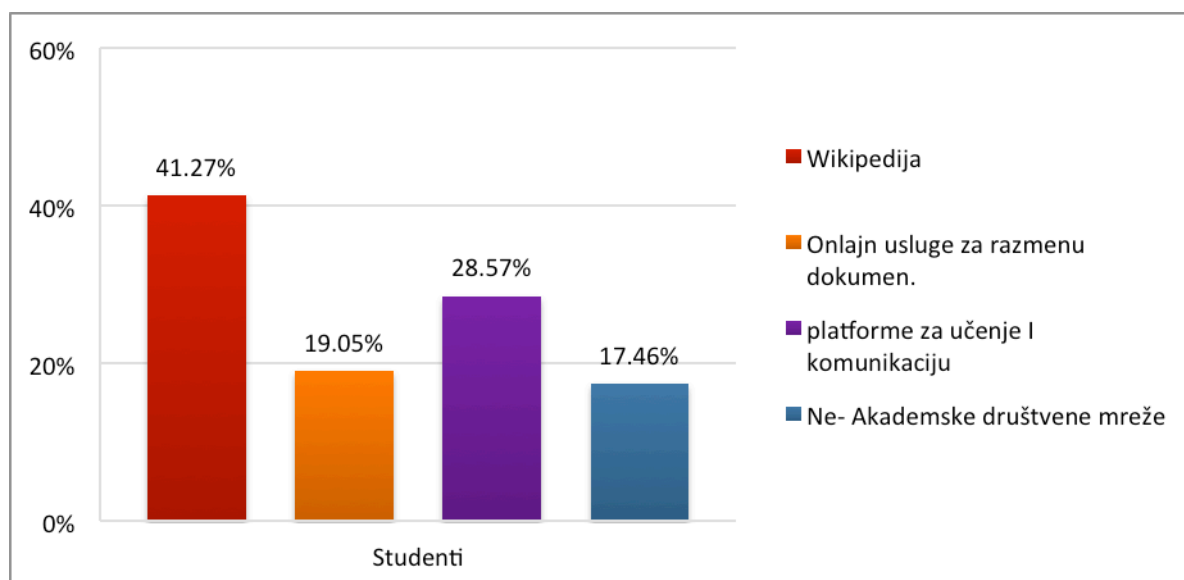
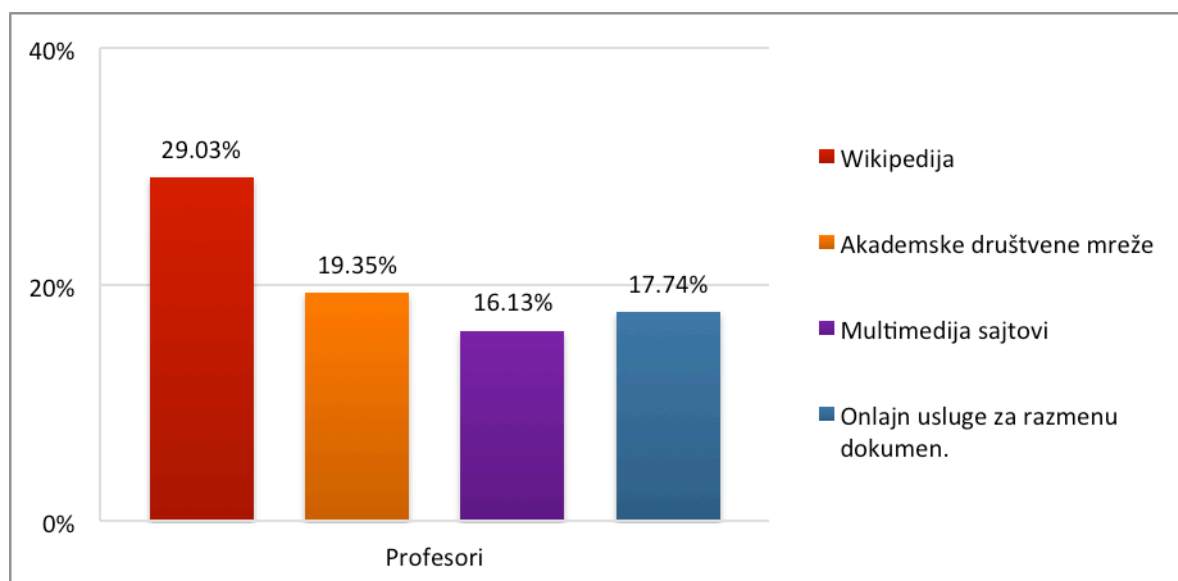
Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

baze - 27,4%, dok studenti - 11,1% smatraju da su to onlajn usluge za razmenu dokumenata i forumi. Može se videti iz rezultata da praktično profesori i studenti imaju iste odgovore u tome šta biraju kao najvažnije. Ako se uporedi u ovom pitanju prvi odabrani rang - odgovor iz prethodnog pitanja, može se zaključiti da je i ovde najzastupljenija elektronska pošta. Može se zaključiti da se obrazovni sajtovi, lokalne baze, međunarodni onlajn arhivi, veb platforme za učenje i onlajn forumi praktično ponavljaju, malo menjajući mesto.

Grafikon 10 : najkorisnije internet usluge za akademski rad i saradnju

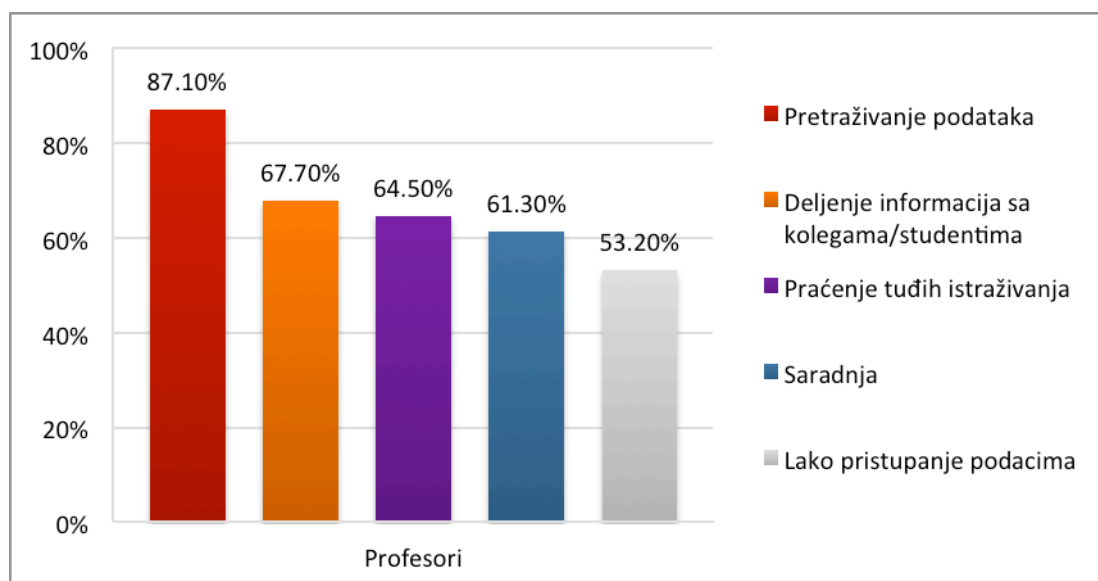
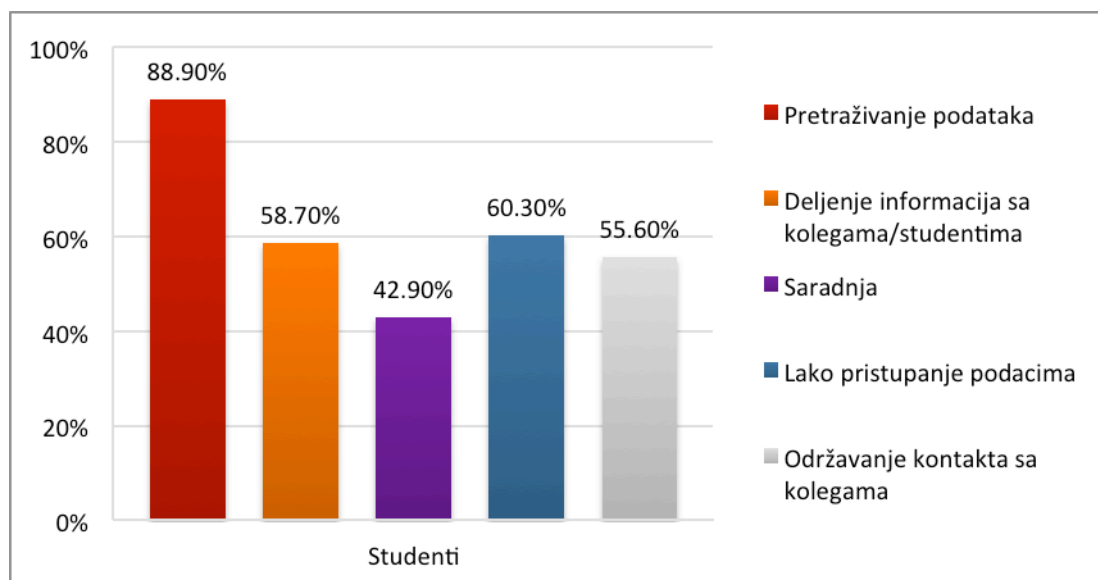
Istraživane su **najkorisnije usluge društvenog veba** (veba 2.0) za koje ispitanici smatraju da bi mogli da se koriste u učionici za učenje, pisanje radova, saradnju, interakciju i učestvovanje u projektima sa njihovim kolegama i studentima. **Ispitanicima je data mogućnost da po važnosti selektuju odgovore od najbitnije usluge do manje bitne. Kada su u pitanju popularni sajtovi društvenog veba, i nastavnici - 29,03% i studenti - 41,26% na prvom mestu navode Vikipediju kao najkorisniji sajt koji bi se mogao više koristiti u akademskom okruženju.** Na drugom mestu za profesore to su akademske mreže (Academia.edu, NING) - 19,35%, studenti smatraju da su to onlajn usluge za razmenu dokumenata (SlideShare, Google Docs) - 19,04%, na trećem mestu profesori navode sajtove sa multimedijom – 16,1%, dok studenti – 28,57% platforme za učenje i komunikaciju.

Grafikon 11: Najkorisnije usluge društvenog veba u akademskom okruženju

Na pitanje koji su **glavni razlozi za korišćenje sajtova društvenog veba** (blogovi, društvene mreže, itd.), profesori (87.1%) i studenti (88.9%) smatraju da su to **pretraživanje podataka**, zatim **deljenje informacija sa kolegama** - profesori (67.7%) i studenti - (58.7%), kao i **lako pristupanje informacijama** kao glavne razloge korišćenja društvenih onlajn medija. Ostali razlozi za korišćenje sajtova društvenog veba kod profesora su: **praćenje tuđih istraživanja** - 64.5%, **saradnja** - 61.3% i **lako pristupanje podacima** - 53.2%, dok je kod studenata: **deljenje**

informacija sa kolegama - 58.7%, održavanje kontakta sa kolegama - 55.6% i saradnja - 42.9%.

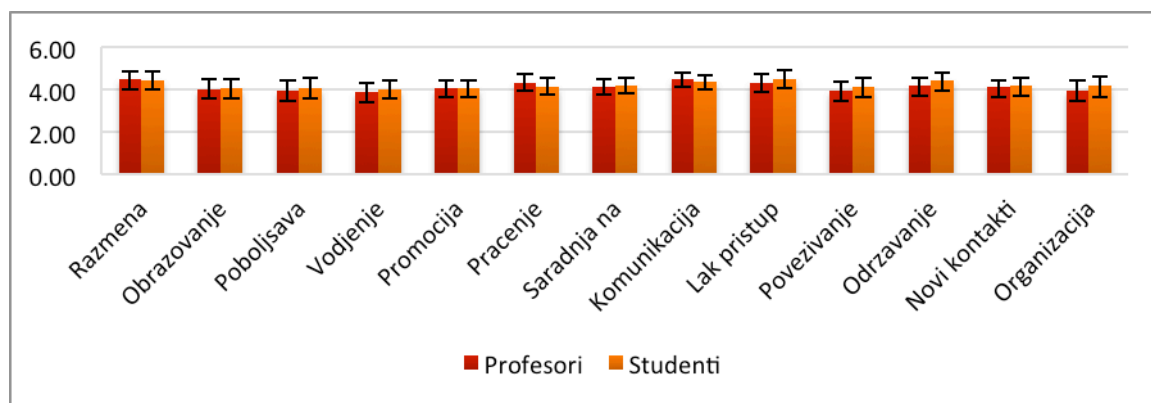
Grafikon 12: glavni razlozi zbog kojih ispitanici koriste sajtove društvenog veća

U polu-strukturiranim razgovorima, obe grupe ispitanika je navelo još neke od servisa koje koriste i koje smatraju korisnim za onlajn komunikaciju i saradnju: forumi, fakultetske Fejsbuk grupe, *Google code*, *Google doc*, *Delicious* su samo neki od veb servisa. Skoro svi sagovornici su prijavili da njihovi fakulteti imaju svoju veb prezentaciju, međutim i studenti i

nastavnici se žale na nefunkcionalnost iste, u nekoliko slučajeva studenti i nastavnici komuniciraju preko fakultetske Fejsbuk grupe.

5.4.1 Prednosti i mane korišćenja interneta usluga i veb servisa

Kada su u pitanju prednosti i mane korišćenja internet usluga i veb servisa u okruženju za učenje i usavršavanje, onlajn upitnici su nudili ispitanicima pitanja otvorenog tipa koja im omogućavaju da narativno i slobodnim tekstom napišu koje usluge, servise koje nisu, na primer, do sad koristili u nastavi ili za učenje, a voleli bi ili smatraju korisnim. Ispitanici su pitani da li se slažu sa ponuđenim izjavama kada su u pitanju **prednosti korišćenja društvenog veba u okruženju za učenje**. Korišćene su Likertove petostepene skale za ovu vrstu pitanja, koje su omogućile ispitanicima da iskažu stepen svog slaganja, odnosno neslaganja u vezi sa datom tvrdnjom iz pitanja.

Grafikon ANOVA 13: prednosti korišćenja društvenog veba u okruženju za učenje i usavršavanje

Tabela 2 ANOVA: prednosti korišćenja društvenog veba u okruženju za učenje

	Aritmetička sredina		SD		Sig.
	Profesori	Studenti	Profesori	Studenti	
Razmena informacija	4,47	4,44	0,82	0,88	.834
Obrazovanje	4,03	4,05	0,91	0,90	
Poboljšava nastavni proces	3,97	4,06	0,92	0,99	
Vođenje diskusija	3,87	4,03	0,86	0,92	
Promocija istraživanja	4,05	4,05	0,71	0,86	
Praćenje istraživanja	4,31	4,15	0,82	0,81	
Saradnja na projektima	4,13	4,19	0,78	0,72	

Komunikacija sa kolegama	4,52	4,39	0,54	0,80	
Lak pristup podacima	4,32	4,50	0,86	0,84	
Povezivanje sa starim kolegama	3,97	4,13	0,85	0,97	
Održavanje kontakta	4,16	4,42	0,77	0,92	
Novi kontakti	4,10	4,19	0,69	0,96	
Organizacija dešavanja	3,97	4,16	0,89	1,01	

U tabeli **Prednosti korišćenja društvenog veba u okruženju za učenje i usavršavanje**, gde je korišćena **ANOVA statistička metoda** u SPSS softveru, postoje tri kolone: AS - aritmetička sredina, SD – standardna devijacija, i Sig. – značajnost. Obično se u tabeli sa ANOVA pokazateljima¹⁷ navode samo podaci koji se pokazuju značajnim. SD - standardna devijacija je prosečno odstupanje od odgovora, odnosno koliko je prosečno variranje ocena ispitanika. Recimo, u tabeli se vidi da je SD .80, znači da su oni u proseku davali poen više ili manje od AS. Kada se komentariše aritmetička sredina¹⁸, komentariše se koliko su ispitanici davali visoku ocenu. U ovom slučaju, **obe grupe ispitanika smatraju da je razmena i pronalaženje informacija zaista prednost korišćenja društvenog veba u okruženju za učenje.**

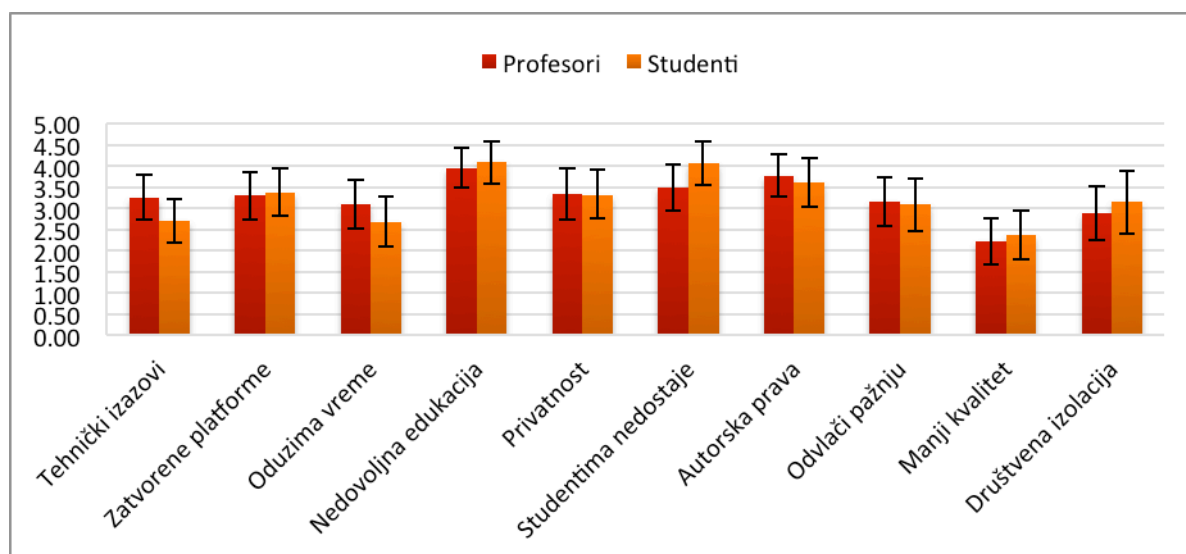
Iz tabele sa Anova podacima¹⁹ tabele može se zaključiti da: postoji visoko slaganje sa svim navedenim ponuđenim prednostima, dakle, obe grupe se slažu da su svi navedeni odgovori prednost, te da nema razlike između studenata i profesora u tom mišljenju.

Sistemom korišćenja Likertovih skala slaganja, odnosno neslaganja, cilj je bio saznati koliko se ispitanici slažu sa datim izjavama kada su u pitanju **nedostaci korišćenja društvenog veba u okruženju za učenje**. Međutim, postoji par značajnih razlika u odgovorima profesora i studenata.

¹⁷ Iz tabele Anova 1. možemo da zaključimo da se aritmetičke sredine kreću u opsegu od 3.smth do 4.smth, za određeni odgovor.

¹⁸ U principu su većinom visoke AS vrednosti. Aritmetička sredina na nekoj varijabli, i ova devijacija govori o prosečnom odstupanju od te sredine.

¹⁹ Sig. 834 govori o statističkoj značajnosti. Ovako vidimo da se oni slažu po tom pitanju. Da je ovaj broj manji od .05 mogli bi reći da postoji značajna razlika između studenata i profesora u tome koliko smatraju da je prednost razmena i nalaženje informacija.

Grafikon 14: Nedostaci korišćenja društvenih medija

Rezultati su prikazani u dve tabele unutar grafikona: u prvoj tabeli se nalaze AS (aritmetička sredina) i SD^{20} , u drugoj tabeli je ispitivanje značajnih razlika među grupama na tim odgovorima, dakle na osnovu druge tabele može se tvrditi da se razlikuju grupe, tj da postoje razlike između grupa, i te razlike se posmatraju.

Tabela 3. Analiza varijanse odgovora u vezi sa nedostacima korišćenja društvenog veća u okruženju za učenje

		AS	SD	ANOVA	F
Tehnički izazovi	Profesori	3.24	1.051	9.206	0.003
	Studenti	2.68	1.021		
Zatvorene platforme	Profesori	3.29	1.122	0.163	0.687
	Studenti	3.37	1.105		
Oduzima vreme	Profesori	3.08	1.135	4.044	0.047
	Studenti	2.66	1.187		
Nedovoljna edukacija	Profesori	3.94	0.939	0.697	0.405
	Studenti	4.08	0.997		
Privatnost	Profesori	3.32	1.198	0.006	0.939
	Studenti	3.31	1.154		
Studentima nedostaje znanje	Profesori	3.47	1.097	9.356	0.003
	Studenti	4.05	1.015		

²⁰ SD (standardna devijacija) pokazuje kolika su prosečna odstupanja od ocene grupe. Dakle, imamo 2.68 kao prosečnu ocenu cele grupe, a onda SD pokazuje da su studenti u proseku davali za po jednu ocenu iznad ili ispod prosečne.

Autorska prava	Profesori	3.76	1.019	0.691	0.407
	Studenti	3.6	1.137		
Odvlači pažnju	Profesori	3.13	1.152	0.051	0.822
	Studenti	3.08	1.232		
Manji kvalitet nastavnog procesa	Profesori	2.21	1.073	0.523	0.471
	Studenti	2.35	1.161		
Društvena izolacija	Profesori	2.87	1.274	1.086	0.299
	Studenti	3.13	1.476		

Iz ove tabele²¹ mogu se doneti sledeći zaključci kada su u pitanju **nedostaci korišćenja društvenog veba u okruženju za učenje**:

- **Tehnički izazovi i problemi u korišćenju društvenih sajtova i aplikacija** (sig. .003) Ovo je značajna razlika. Kad je sig. manje od .05, onda znači da se profesori i studenti ne slažu na tom odgovoru. Kod ovog pitanja profesori imaju višu aritmetičku sredinu, dakle, oni smatraju više od studenata da je to nedostatak, dok studenti se ne slažu.
- Studenti više nego profesori smatraju da je **nedostatak znanja** problem, odnosno nedostak teorijskog i praktičnog poznavanja određenih onlajn društvenih medija, veb 2.0 servisa i softvera.
- Kada su u pitanju **nedostatak vremena i distrakcija tj. odvlačenje pažnje zbog vremena** provedenog na internetu, odgovori studenata i profesora se značajno razlikuju. Studenti ne misle da im internet i veb oduzimaju vreme. Ali zato na osnovu podataka iz tabele, **može se tvrditi da profesori više od studenata smatraju da internet i veb oduzimaju vreme.**
- Takođe, obe grupe, i profesori i studenti, se ne slažu, tj. **ne misle da dalja kompjuterizacija značajno smanjuje kvalitet nastavnog procesa, odnosno ne misle da će korišćenje društvenog veba smanjiti kvalitet u nastavi.**
- Kada je u pitanju **društvena izolacija** kao nedostatak, **obe grupe ne smatraju, odnosno ne misle da društveni veb i društvene mreže stvaraju društvenu izolaciju.**

²¹ Kako u gornjoj, prvoj tabeli postoji "kvalitativni" prikaz, druga tabela 2. predstavlja analizu - proveru da li postoji značajna razlika između aritmetičkih sredina koje su date u prvoj tabeli. Dakle, obe tabele imaju neke bitne podatke. F se navodi uz Sig, govori o veličini razlike. F- iz tabele 1. govori o stepenu, nivou, jačini razlike između grupa. F statistic je veći kod ove prve značajne razlike, nego gde je 0.47.

5.4.2 Mogućnosti: šta se koristi i šta smatraju da bi trebalo da se koristi u okruženju za učenje

Ispitanici su pitani da navedu u narativnoj formi otvorenog pitanja i slobodnog teksta primere sajtova društvenog veća za koje smatraju da bi trebalo da se koriste u okviru nastave i okruženja za učenje i koji bi unapredili efektivnost u radu. Ovde se prikazuju indikativno najzanimljiviji odgovori za istraživanje. Podjednako su i profesori i studenti odgovarali na otvoreno pitanje različitim primerima i sugestijama.

Profesori navode da koriste blogove i blog grupe gde studenti debatuju, Jutjub „*da analiziramo medijske efekte reklamnih poruka*“ (ovaj odgovor je sa Fakulteta za medije ili dramskih umetnosti). Predavači značajno i u velikom broju navode Vikipediju kao „*izazov*“ gde primoravaju i utiču na studente da čitaju kritički – ali i „*da doprinesu razvoju*“. **Na listi visoko spomenutih internet servisa i usluga društvenog veća za koje profesori smatraju da bi trebalo da se koriste u nastavi i u okruženju za učenje su: Moodle, Google Scholar, Google Docs, mejling liste i elektronska pošta, forumi, onlajn usluge za razmenu dokumenata, platforme za učenje i komunikaciju, akademske mreže, Academia.edu, Kobson, i blogovi.**

Učestali odgovori profesora ukazuju da oni smatraju da treba uvesti i koristiti softvere za edukaciju iz raznih odgovarajućih oblasti, platforme za učenje, onlajn enciklopedije, onlajn časopise, „*proverene edukativne sajtove, bibliografske baze podataka*“. Od multimedijalnih servisa, pored Jutjuba, profesori smatraju da treba koristiti i servise za audio i video zapise, video konferencije – Skajp, virtuelne svetove (eng. *Second life*) koji se odavno koriste u svetu u visokom školstvu za obrazovanje, ali je takođe par nastavnika smatra da bi Fejsbuk trebalo koristiti i u okruženju za učenje. Međutim, bilo je nastavnika koji su kritički sagledali internet i društvene medije i njihovu upotrebu u nastavi i procesima učenja napominjući da izbor servisa zavisi od naučne oblasti – nastavnog predmeta, afiniteta nastavnika, kao i „*mogućnosti učenika i opremljenosti ustanove (grad - selo, razvijeni grad - nerazvijeni grad, univerzitetski centar i sl.)*. Kao univerzitetski profesor preferiram nivo upotrebe iznad mogućnosti, možda i potreba, školske nastave.“

Takođe, **profesori navode i tehnološke izazove u pristupu internetu, digitalnom jazu, kadrovskim problemima u visokom školstvu, kao i da postoje nejednakosti u opremljenosti i tehnološkoj i društvenoj infrastrukturi:** „*Uslovi nisu isti u razvijenim i nerazvijenim gradovima, još manje van gradova. Škole su nejednako opremljene, nastavnici su nejednako osposobljeni i motivisani. Dosta zavisi od rukovodioca ustanove. Inicijativa i kreativnost se ne stimulišu novčano ni priznanjima, nekad i smeta. Nemaju sve nastavne oblasti istu podršku, ne izazivaju istu pažnju kreatora medija i sredstava.*“ Što dovodi do izjave jednog od profesora koji smatra da: „*Pre svega internet treba da je dostupan svima i na svakom mestu u okviru škola i fakulteta, a to nije uvek slučaj, za sada kod nas.*“

Odgovori studenata se uglavnom zasnivaju na nabranju internet servisa i sajtova društvenog veba za koje smatraju da bi trebalo da koriste u nastavi i procesima učenja. Pored već spomenute elektronske pošte, foruma, viki stranica, blogova, oni smatraju da bi profesori trebalo da vode svoje blogove ili zapise gde je tema predavanja dublje analizirana. Studenti vide veliku prednost u potencijalnom korišćenju multimedijalnih sajtova i servisa: Jutjub za koji kažu da bi profesori mogli „*da kače svoja predavanja*“, dok neki smatraju da su „*prednosti Youtube-a i online arhiva (BBC-jeve emisije itd.) ogromne, u predstavljanju informacija učenicima.*“ **Pored korišćenja elektronskih knjiga, časopisa, onlajn edukativnih sadržaja iz digitalnih biblioteka (onlajn magazini, članci, knjige, edukativni filmovi), studenti smatraju da bi mogli neki nastavnici da koriste Moodle platformu, Amres, Ning, lokalne onlajn servise u okviru fakulteta, ili pak bilo koji drugi „cms sa podrškom za e-učenje**“. Oni takođe naglašavaju da bi voleli da koriste servise za deljenje dokumenata (*Slideshare, Delicious, Google doc, Media Wiki*) i materijala sa studentima. Veliki broj studenata smatra da bi profesori „*trebalo da više koriste mogućnosti kačenja svojih tekstova na internet sajtove*“, veb strana „*na kojima bi 'kacili' učenicima/studentima literaturu i materijale za učenje*“, ili da na „*već postojećim sajtovima predmeta koje drže redovno ažuriraju materijale*“. Kada su u pitanju popularne društvene mreže, studenti smatraju da bi korisne za nastavu i učenje bile grupe na društvenim mrežama - Fejsbuk, Tviter, LinkedIn, kao i servisi video konferencije – Skajp – „*kao veza s drugim fakultetima, predavanja profesora s drugih fakulteta uživo u našim učionicama*“.

Može se zaključiti da u naprednoj organizaciji kakav je fakultet, studenti bi lakše, brže i radije koristili nove medije i materijale za učenje, poslovno usavršavanje i pripremu ispita tamo gde najviše provode vremena svakodnevno: (onlajn, digitalne) biblioteke i u ovom slučaju internet i veb (društvene mreže, multimedijски sajtovi), kao i u interakciji sa svojim mentorima, profesorima. Možda bi profesori mogli da obrate pažnju na ovaj podatak i ohrabriti studente da ih koriste, omogućiti im bolji pristup informacijama i materijalima za učenje i poslovno usavršavanje, ili pak osmisliti zanimljive programe za angažovanje i podučavanje svojih kolega.

5.5 SARADNJA, UČESTOVANJE, OBRAZOVANJE

Obrazovanje je oduvek bilo poduhvat strateške saradnje u praksi i istraživanju, koje razvija kolaborativne i interdisciplinarne inicijative gde se ljudsko znanje i profesionalni razvoj posmatra sa sociološkog, psihološkog i kognitivnog aspekta. Autorke Erichsen i Goldenstein (Erichsen & Goldenstein, 2011) ukazuju kako, na žalost, saradnja i interdisciplinarni rad nisu toliko zastupljeni u visokom obrazovanju kao što se možda misli, i često puta je obeshrabreno u korist disciplinarnog rada.

U današnjoj informacionoj paradigmi, saradnja se sve češće odvija upotrebom društvenih medija i to prvenstveno internet uslugama i sajtovima društvenog veba. Društveni veb i mediji su promenili način na koji se komunicira, posluje, pretražuju informacije i po Širkiju (Shirky, 2010) osnovni smisao i funkcija medija je da nastupa kao posrednik u bilo kojoj vrsti komunikacije. Društveni mediji i veb 2.0 podrazumevaju interakciju i učešće korisnika u stvaranju informacije: onlajn aplikacije koje su interaktivne i omogućavaju korisnicima da kreiraju, objavljuju, uređuju, doprinose i distribuiraju sopstveni sadržaj. Ova dinamika se razlikuje od tradicionalno kreiranih medija na koje su potrošači navikli da konzumiraju u prošlosti, dok oni sada mogu da učestvuju i komuniciraju sa drugima u distribuciji informacije u realnom vremenu.

Implikacije grupisanja i agregacije ovih **zajednica znanja**, o kojima je sedemdestih godina dvadesetog veka pisao Ivan Ilič (Illich, 1971), su ogromne - pogotovo kada se kombinuju sa

povećanom i konstantnom povezanošću gde se deli informacija i znanje. **U sadašnjem internet okruženju usluge i alati za društveno povezivanje i povezano usavršavanje i učenje olakšavaju razvoj zajednica znanja.** Na primer, mnogi istraživači, studenti i nastavnici koriste blogove kao i druge servise društvenog veba sa ciljem da bi više komunicirali, podelili i diskutovali svoja i tuđa istraživanja i radove sa kolegama iz različitih disciplina. Kao što je Širki ukazao – ovi alati povećavaju povezanost za distribucijom i razmenom informacija i kreiranjem znanja, i koriste se iz jednostavnog razloga zadovoljenja različitih potreba.

Osnovna ideja koja stoji iza konektivizma kao teorije usavršavanja i učenja je da se kreiraju kompetencije kod individua kroz formiranje veza, kako *Siemens* (Siemens, 2004) u svom radu ukazuje. Mreže veza predstavljaju povezane entitete čoveka kao sistema (Zelenović, 2011), gde sistem čovek predstavlja osnovnu pokretačku polugu razvoja **koja ima identitet i sposoban je za održavanje nezavisne egzistencije još pre rođenja, uz prirodnu vezu sa majkom, i kasnije, porodicom i društvom** (Zelenović, 2011, str.240). Zelenović ukazuje da postupak sinhronizovanog dejstva pojedinaca, zajednica učenja ili preduzeća na razvoju postupaka materijalnog i nematerijalnog karaktera u izvođenju postupaka unapređenja procesa rada sadrži u svojoj osnovi **smisleno znanje, prigodno iskustvo i radom razvijene veštine** (ibid. str. 76). Takođe, razvoj i proizvodnja **znanja, iskustva i veština je nepochodan uslov** za rast kvaliteta života, trajanja preduzeća na tržištu i zadovoljenja društvenih potreba, čime je postavljen zahtev za **razvoj inteligentnih sistema privređivanja** (ibid. str. 111). Discipline, ideje, zajednice učenja i inteligentna preduzeća koje dobiju priznanje - bolje kreiraju nove veze, i na taj način bolje se povezuju sa drugim zajednicama učenja i inteligentnim preduzećima. Na ovaj način oni postaju mostovi između disciplina i ranije disperzivne ideje mogu kreirati nova znanja i saradnje.

Društveni mediji doprinose ključnom elementu inovativnim aktivnostima u naprednoj organizacionoj jedinici kakva je akademska: alati (usluge) i mesto gde istraživači, studenti i nastavnici mogu da kreiraju društvene kontakte, formiraju veze i podele znanje. Te veze pomažu u društvenim procesima diseminacije znanja i ideja, ali i distribuciji inovativnih aktivnosti. Inovativne aktivnosti uključuju sve naučne, tehnološke, organizacione, finansijske i komercijalne korake koji sprovode, ili imaju za cilj da sprovedu, implementaciju inovacija. Po Oslo Priručniku za prikupljanje i interpretaciju podataka (Oslo Manual: GUIDELINES FOR

COLLECTING AND INTERPRETING INNOVATION DATA, 2005), postoji četiri tipa inovacije: inovacije proizvoda, inovacije procesa, marketinške inovacije i organizacione inovacije. Inovacije proizvoda i inovacije procesa su usko povezani sa konceptom tehnološke inovacije proizvoda i tehnoloških procesa inovacije, dok marketinške inovacije uključuju implementaciju novih marketinških metoda. **Organizacione inovacije se odnose na implementaciju novih organizacionih metoda i procedura, bilo da su u pitanju promene u poslovnoj praksi, u organizaciji radnog mesta ili u spoljnim odnosima organizacije. Ovo uključuje, na primer, primenu novih praksi, metoda i alata za poboljšanje učenja i razmene znanja unutar firme, u slučaju ovog istraživanja firma označava naprednu, inteligentnu organizacionu jedinicu – akademsku zajednicu.**

Kao što je ranije prikazano, **po Makluanu (McLuhan M. , 1964), alate koje koristimo definišu i oblikuju nas, naše navike i razmišljanje. Kroz internet, društveni veb i društvene medije, korisnici postaju jedni drugima informaciona infrastruktura, organizacioni sistem, inteligentna zajednica, te poznavati i biti povezan sa nekim može biti vredno isto koliko i informacija i znanje.**

Slede dalji rezultati iz podataka koji ukazuju da postoji potreba kao i mogućnosti upotrebe internet usluga i sajtova društvenog veba u okruženju za usavršavanje i učenje, kao alata za saradnju i učešće koji podstiču procese komunikacije i angažovanja kako u akademskoj zajednici, tako i u drugim naprednim, inteligentnim zajednicama gde je učenje značajan proces i gde se proučava određeni fenomen.

5.5.1 Mogućnosti internet usluga i društvenog veba kao alata za saradnju i bolju komunikaciju

U ovom delu su opisane mogućnosti internet usluga i sajtova društvenog veba i njihova implementacija u okruženju za učenje, kao alata za saradnju i učešće koji podstiču komunikaciju i angažovanje.

Kada je u pitanju komunikacija kao što su statistički podaci upitnika pokazali elektronska pošta je na prvom mestu usluga za interakciju i saradnju putem interneta. Profesor,

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

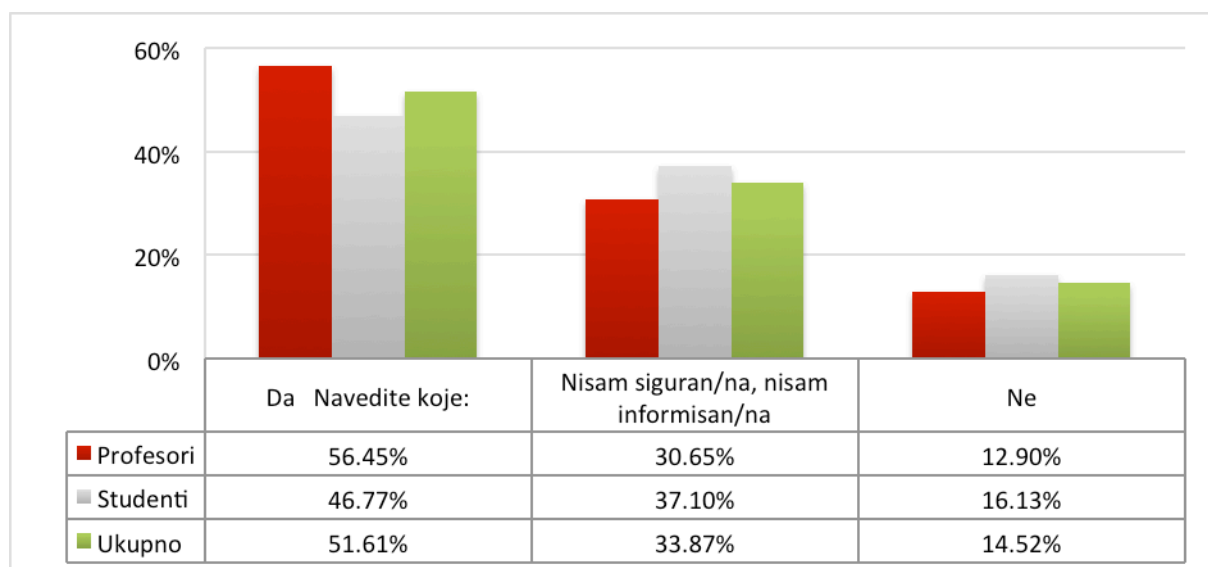
Univerzitet u Beogradu, aktivno koristi ove usluge uključujući forume i mejling listu: „*Imam mejling listu – mejlom obaveštavam studente o svemu*“, i dodaje da čak većina starijih kolega koriste elektronsku poštu „*samo naši doajeni, njih moraš da zoveš telefonom. Svi ostali, moja profesorka koja je 3-4 godine u penziji odavno koristi email*“.

Uprkos sveopštoj povezanosti na nekim fakultetima još uvek je prisutna „*staromodna komunikacija*“, licem u lice, kako komentariše studentkinja master studija, BU: „*dešava se da ti profesor ne odgovori na vreme (...) definitivno jeste istinito da oni nemaju dovoljno vremena za sve studente i tu se stvara jaz u samom odnosu između studenata i profesora*“. Mnogi profesori u maloj meri komuniciraju sa studentima, što se može zaključiti iz njihove direktne naracije i iz zapažanja njihovih kolega, tako, profesorka, Univerzitet u Beogradu, konstatuje da „*sa studentima slabo komuniciramo, nemamo neku online komunikaciju standardnu, tako da komunikacija uglavnom ide „face to face*“.

Dakle, na osnovu uzorka N 20 ispitanih u iscrpnim polu-strukturiranim intervjuima i analize sadržaja, može se zaključiti da **jaz u komunikaciji, saradnji i odnosima u akademskoj zajednici definitivno postoji.**

Studenti najčešće razgovaraju sa kolegama na internetu, u slučaju studentkinje master studija sa BU, studenti se okupljaju na određenom forumu preko kojeg komuniciraju, i uglavnom je komunikacija vezana za razmene iskustva na predstojećim ispitima „*čak rešavamo zadatke online*“. Kako studenti najviše za saradnju koriste forume, Fejsbuk čet, Skajp, profesori za saradnju koriste i *Google docs* „*ako treba nešto da radimo, da pišemo neki dokument bilo kog tipa*“.

Ispitanici u onlajn upitnicima su pitani da li njihov univerzitet ili fakultet podržava neke veb platforme ili platforme u okviru lokalne mreže za učenje i komuniciranje za studente i profesore. Rezultati ukazuju da je manje - više ista slika i kod profesora i kod studenata. Ispitnici koji su odgovarali potvrdno, da postoje veb platforme u okviru fakulteta: profesori: 56,5% i studenti 46,8%, a zatim su upisivali u slobodan prostor koje su to platforme.

Grafikon 15: Postojanje platformi u okviru fakulteta za učenje i komuniciranje

Profesori koji su odabrali ovaj odgovor, najčešće su odgovarali u slobodnom prostoru: Moodle kao sistem i platformu za učenje, zatim forume, elektronsku poštu, Fejsbuk, Jutjub, i Hypatia sistem Matematičkog fakulteta. Studenti su u slobodnom prostoru navodili Moodle kao najkorišćeniju platformu za učenje, zatim: mejling liste, forume, wordpress blogove, NING, Jomla, Fejsbuk grupu fakulteta, Microsoft Web platformu. Takođe, naglasili su sistem za prijavu ispita i proveru ocena, kao i mejling liste za predmete, fakultetski veb servis, i sajt fakulteta. Od ukupnog broja ispitanih, 30.6% profesora i 37.1% studenata nije sigurno i nije informisano da takve platforme postoje na fakultetu.

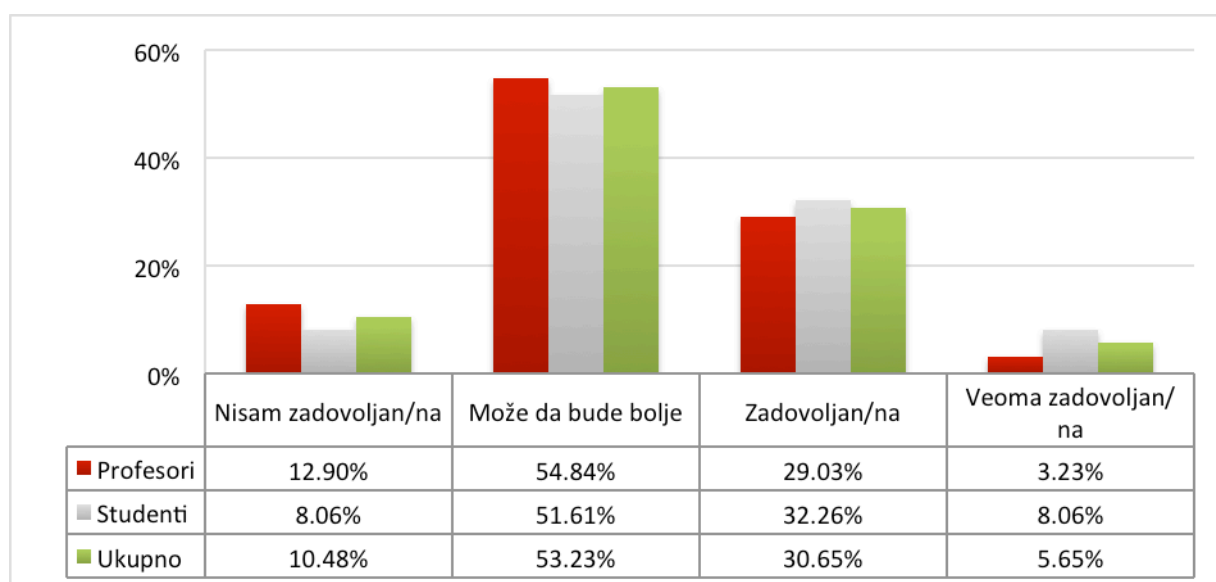
Kada je u pitanju zadovoljstvo unutar jedne zajednice, istraživanja Lalic (Lalic, Marjanovic, & Lalic, The influence of social networks on communication satisfaction within the organizations, 2012) ukazuju na uticaj društvenih mreža i komunikacionih tokova na zadovoljstvo u komunikaciji i interakciji. U upitnicima obe grupe ispitanika su pitane da li su zadovoljni nivoom interakcije, povratnih informacija, učešćem i komunikacijom sa svojim kolegama i studentima. Rezultati ukazuju da nema značajne razlike u zadovoljstvu između profesora i studenata, a prema AS^{22} pokazatelju može da se zaključi da **obe grupe nisu**

²² As- asimetrična sredina, SPSS prikaz tabele u Prilogu 1.

zadovoljne nivoom interakcije, učešćem i komunikacijom sa svojim kolegama. Pitanje je imalo četvortorstepenu Likertovu skalu, vrednosti su oko proseka, sa jedva blagom tendencijom ka tome da su zadovoljni (što je tek od 3).

Tabela 4: zadovoljstvo nivoom interakcije, učešćem i komunikacijom

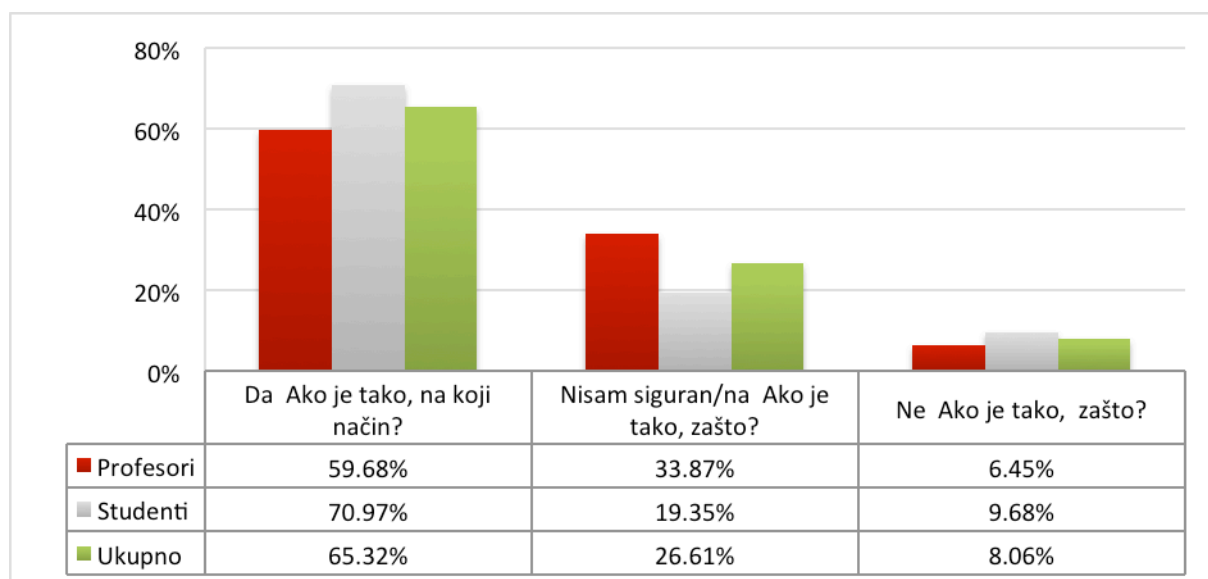
		AS	SD	ANOVA	F
zadovoljstvo nivoom interakcije	Profesori	2.23	0.711	1.810	0.181
	Studenti	2.20	0.757		
	Ukupno	2.31	0.737		

Grafikon 16: zadovoljstvo nivoom interakcije, učešćem i komunikacijom

Grafikon 16. ukazuje zadovoljstvo nivoom interakcije, učešćem i komunikacijom da 12.9% profesora nije zadovoljno, 54.8% misli da može da bude bolje, 29% je zadovoljno i samo 3.2% je vrlo zadovoljno. Kod studenata: 8.1% nije zadovoljno, 51.6% misli da može da bude bolje, 32.3% je zadovoljno dok je 8,1% vrlo zadovoljno.

Kada je u pitanju mogućnost pokretanja, razvijanja i negovanja saradnje i interakcije između studenata i profesora, kao i njihovih kolega, uz pomoć korišćenja internet usluga, društvenog veba i onlajn akademskih zajednica, tamo gde one ne postoje, nema značajnih razlika u odgovorima između ispitanika, što se može videti iz grafikona 17 o mogućnostima saradnje.

Grafikon 17: Mogućnosti saradnje

Postoje znaci optimizma kada je u pitanju komunikacija i saradnja - **obe grupe ispitanika se slažu u velikom broju da je moguće pokrenuti, razviti i negovati saradnju i interakciju** uz pomoć upotrebe internet usluga i veb servisa.

Ovde se predstavljaju značajni i zanimljivi odgovori i mišljenja ispitanika.

Profesori koji su odgovorili afirmativno da je moguće pokrenuti, razviti i negovati saradnju i interakciju između studenata i profesora, kao i njihovih kolega, uz pomoć korišćenja internet servisa, društvenog veba, na koji način i uz pomoć kojih usluga, odgovorili su:

- uvođenjem interneta u učionicama,
- umrežavanjem,
- brzim razmenama informacija, lakšom razmenom dokumenata,
- omogućavanjem pristupa nastavnom materijalu u elektronskoj formi, zatim
- kreiranjem „zajedničke baze seminarskih radova i raznih predispitnih obaveza studenata, distribuiranje informacija, beleški, literature, koordinacija istraživanja i preliminarno ocenjivanje rezultata istraživanja i slično“.

Profesori su takođe naveli i značaj redovnog održavanja mejling liste i foruma kao najjednostavnijeg rešenja – s tim što naglašavaju da bi trebalo da „*nastavnici i saradnici odlaze na forum, da bi preko foruma mogli da komuniciraju ne samo studenti sa studentima, već svi koji su uključeni u nastavni proces.*“ **Oni smatraju da edukacijom i promovisanjem besplatnih platformi za saradnju i učenje, uvođenjem „distant learning“ programa i formalizacijom elektronskih kurseva se može ne samo poboljšati nivo saradnje i komunikacije nego sticati uvid i praćenje „rada drugih u profesionalnom, poslovnom i naučnom domenu korisnim informacijama koje se tamo mogu naći“.**

Od savremenih veb 2.0 servisa profesori izdvajaju Skajp, kao uslugu za video konferencije i razgovor, ili kreiranje neke od grupa na Fejsbuku koja bi se odnosila na aktivnosti fakulteta odnosno studijske grupe.

Studenti su više ostavljali narativne odgovore i pisali u prostoru za slobodni tekst. Takođe, oni su odgovorili afirmativno da je moguće pokrenuti, razviti i negovati saradnju i interakciju između njih, kolega i profesora, uz pomoć korišćenja sajtova društvenog veba i angažovanja u onlajn zajednicama; na koji način i uz pomoć kojih usluga odgovorili su različito i dali zanimljive predloge. **Studenti se slažu da svakako onlajn okruženje daje veću slobodu studentima da „komuniciraju međusobno i s profesorima, naravno profesori moraju da znaju da koriste nove platforme i da budu predvodnici u tome, a ne da čekaju inicijativu od studenata.“**

Na dopunski odgovor zašto misle da je nemoguće pokrenuti, razviti i negovati saradnju i interakciju između studenata i profesora uz pomoć korišćenja internet usluga i društvenog veba, neki od profesora su naveli: da je isuviše zahtevno a „*studenti se menjaju*“, zatim se navodi edukacija kao faktor - da „*starije generacije profesora i akademskih obrazovanih još uvek nije edukovano za elektronsko komuniciranje, a samim tim ni za korišćenje ovog medija.*“ Takođe, često se navode i motivacija, međuljudski odnosi u akademskoj zajednici kao prepreka saradnji, učešću i komunikacionim procesima. Zašto se te mogućnosti ne mogu ostvariti, jedan od starijih profesora primećuje da „*Na žalost, u sredini u kojoj radim ima mnogo ličnih i nenaučnih razloga.*“ Ovaj profesor naglašava da se saradnja odvija u

ličnim relacijama i da je „*dekanat je stvorio nehumane međuljudske odnose, sve je podređeno hirovima dekana, Rektorat i Ministarstvo to ne zanima.*“

Studenti smatraju da nemaju dovoljan pristup internetu (studenti iz centralne i južne Srbije), dok neki smatraju da ne postoji „volja i želja profesora za korišćenjem novijih tehnologija.“ Profesor sa privatnog fakulteta je prokometarisao nedostatak dostupnosti bazama podataka i ograničenjima: „*Privatni fakulteti imaju ograničenja u vezi korišćenja baza podataka u zemlji, jer Vlada nije njihov osnivač, a najčešće nisu članovi svetskih akademskih baza podataka, za koje je potrebno dodatno finansijsko izdvajanje.*“

Na narativni odgovor da nisu sigurni da postoji mogućnost saradnje, učešća i bolje komunikacije, profesori su izneli mišljenja koja uključuju sentimente: zabrinutost, skepticizam, nesigurnost „ne znam kako bi studenti to prihvatili“ i sumnju – „nisam sigurna koliko bi oni bili zainteresovani za taj vid saradnje“, ili „nedostatak relevantnih saznanja“ odnosno **neinformisanosti** – „*slaba informisanost o mogućnostima primene društvenih sajtova za potrebe saradnje i edukacije.*“

Profesori navode i motivisanost kolega – „zavisi od motivisanosti i želje i jednih i drugih da putem ovog načina komunikacije ostvare kontakt“, interesovanja pojedinaca – „interesovanja su individualna, na nivou sistema se ne radi na tome“, nedostatak inicijative sa obe strane, stepen spremnost pojedinaca na „taj korak“, „zbog nedovoljne edukacije kolega“, slaba infrastruktura „a možda čak i strah od novog“ kao bitne faktore za **prihvatanje novih tehnologija, saradnje i učešća u akademskoj zajednici**, kao i interesovanja pojedinaca i drugačije percepcije novih medija: „*mnogi ljudi (pogotovu stariji) imaju iskrivljenu percepciju o društvenim mrežama i smatraju ih isključivo kao alat za zabavu.*“

Studenti su na odgovor da nisu sigurni da može da postoji mogućnost saradnje, učešća i bolje komunikacije, izneli sledeća razmišljanja: od toga da postoji generacijski jaz i faktori percepcije novih medija i inertnosti kod „profesora i studenata, gde ne postoji volja da se bilo šta promeni u skorijoj budućnosti“, preko (osećanja) nesigurnosti „da svi profesori imaju želju da se kompjuterizuju“, mogućnosti – „Zavisi od mogućnosti studenata, uglavnom finansija“, nezainteresovanosti profesora „za saradnju putem interneta“ do faktora **spremnosti da se nove tehnologije prihvate i koriste u akademskoj zajednici:** „*studenti su*

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju spremniji od profesora za upotrebu društvenih sajtova. Sa druge strane, najviše zavisi od spremnosti profesora da se edukuju i prilagode novom načinu interakcije sa studentima.“

Pored tehnološko infrastrukturnih problema, pojave digitalnog jaza, iz naracija ispitanika može se zaključiti da **postoji jaz u komunikaciji profesora i studenata. Pojava komunikacionog jaza** je još naglašenija u poslovnim sistemima i organizacionim preduzećima.

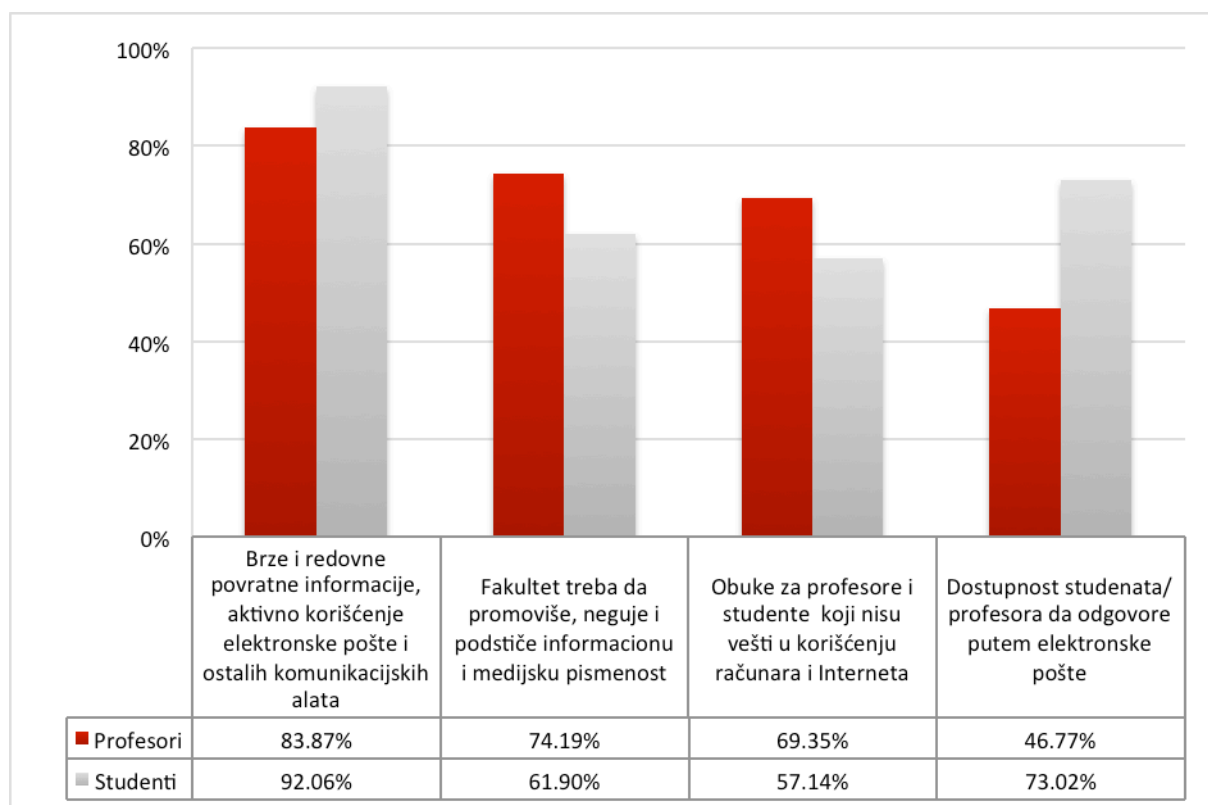
5.5.2 Nove mogućnosti i rešenja – koje usluge, alati, servisi bi unapredili efektivnost interesnih grupa u zajednici

Kada su u pitanju nove mogućnosti implementacije novih internet tehnologija, softvera i servisa društvenog veća, obe grupe ispitanika se slažu da se može implementirati i koristiti za nastavne procese usluge koje pružaju, na primer: MIT, Stanford univerzitet, Open University, TED video predavanja, i sl. Oni obezbeđuju studentima i istraživačima velike mogućnosti usavršavanja što putem besplatnih kurseva i predavanja, što preko učenja na daljinu.

Kako se nove mogućnosti usavršavanja i obrazovanja putem interneta mogu realizovati je bilo jedno od pitanja u intervjuima, i postoji pozitivan stav kod svih ispitanika (pogledati naracije iz Priloga 1).

Takođe, pojavljuje se pitanje finansija – na koji način bi se otvoreni i besplatni univerziteti u Srbiji finansirali, student sa Fakulteta za medije i komunikacije u Beogradu, razmišlja kako bi *„bilo interesantno videti da li neka domaća obrazovna institucija bila zainteresovana za kreiranje obrazovnih sadržaja“*, ali da **svakako inicijativa za uspešnu implementaciju bi trebalo hijerarhijski da „dolazi sa vrha, od obrazovnog sektora, sve zavisi od Ministarstva. Ministarstvo je prilično nezainteresovano.“**

Nadalje u upitnicima, ispitanici su pitani koji po njima faktori bi pomogli, olakšali i podstakli bolju saradnju i interakciju između njih i njihovih kolega. Evo šta su ispitanici odgovorili kao najzastupljenije odgovore mogućnosti i rešenja.

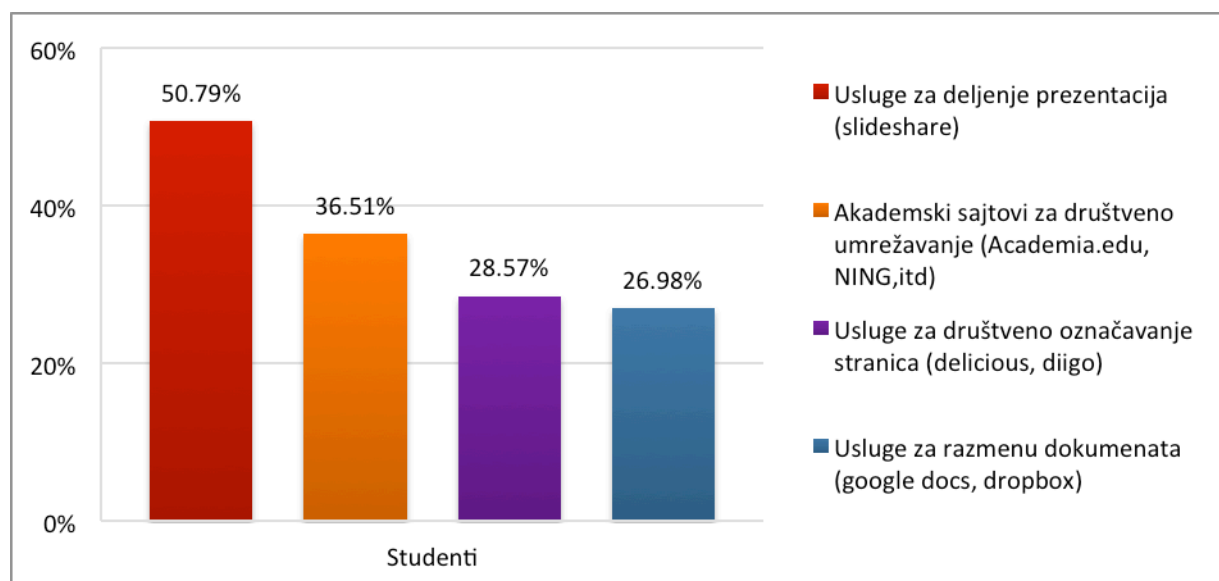
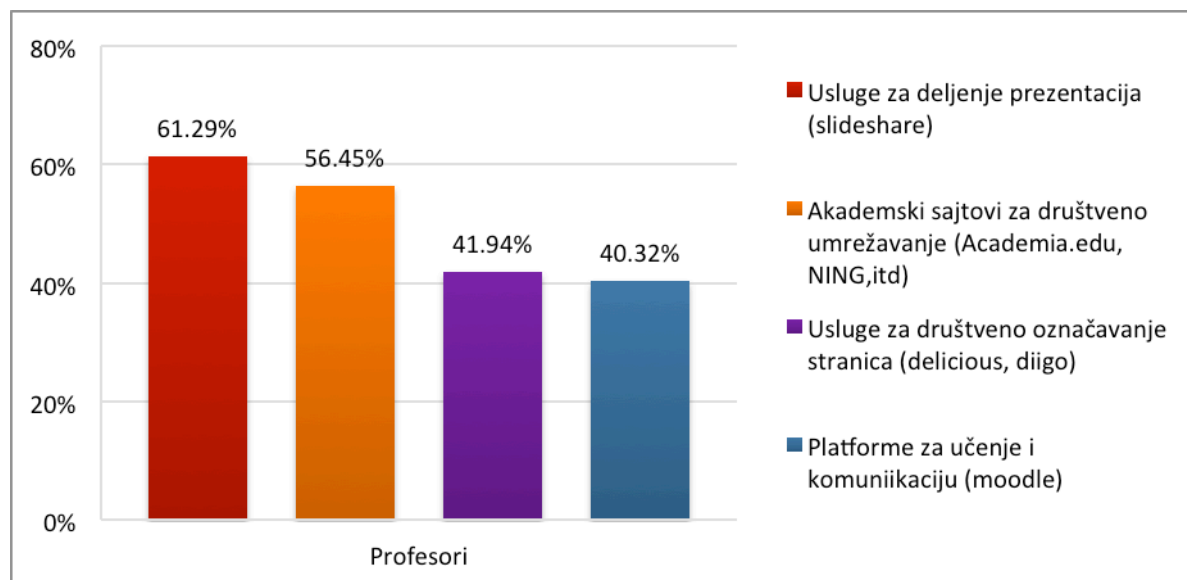

Grafikon 18: Faktori koji bi olakšali i podstakli bolju saradnju i interakciju

Profesori 83,9% i studenti 92,1% su na prvom mestu naveli da su **brze i redovne povratne informacije, aktivno korišćenje elektronske pošte, i ostalih komunikacionih alata** - jako bitne i to su faktori su koji bi olakšali i podstakli bolju saradnju i komunikaciju. Dok, studenti (73%) stavljaju na drugo mesto po relevantnosti - **dostupnost profesora** da odgovore putem elektronske pošte, profesori (74,2%) na drugom mestu smatraju da fakultet treba da promoviše, neguje i podstiče **informacionu i medijsku pismenost**. Takođe, profesori (69,4%) odmah na trećem mestu, smatraju da su obuke za profesore i studente koji nisu vešti u korišćenju računara i interneta veoma važne, dok studenti (57,1%) isto to misle na četvrtom mestu kao odgovor.

Kada su u pitanju drugi faktori, koji bi olakšali i podstakli **bolju saradnju i interakciju**, u prostoru slobodnog teksta neki od profesora su odgovorili sa: „*omogućiti zvanični fakultetski 'prostor' na kojem bi se postavljali zvanični Moodle portali za predmete čak i kada se ovi medijumi koriste kao dopuna klasičnoj nastavi*“, kao i „*dovesti na rukovodeća mesta normalne ljude*“.

Zatim, ispitanici su zamoljeni da odaberu do četiri internet usluge **koje bi voleli da koriste, a do sad nisu koristili u svom okruženju za učenje, saradnju i profesionalni razvoj**, koje bi unapredile efektivnost (istraživačko pitanje 3).

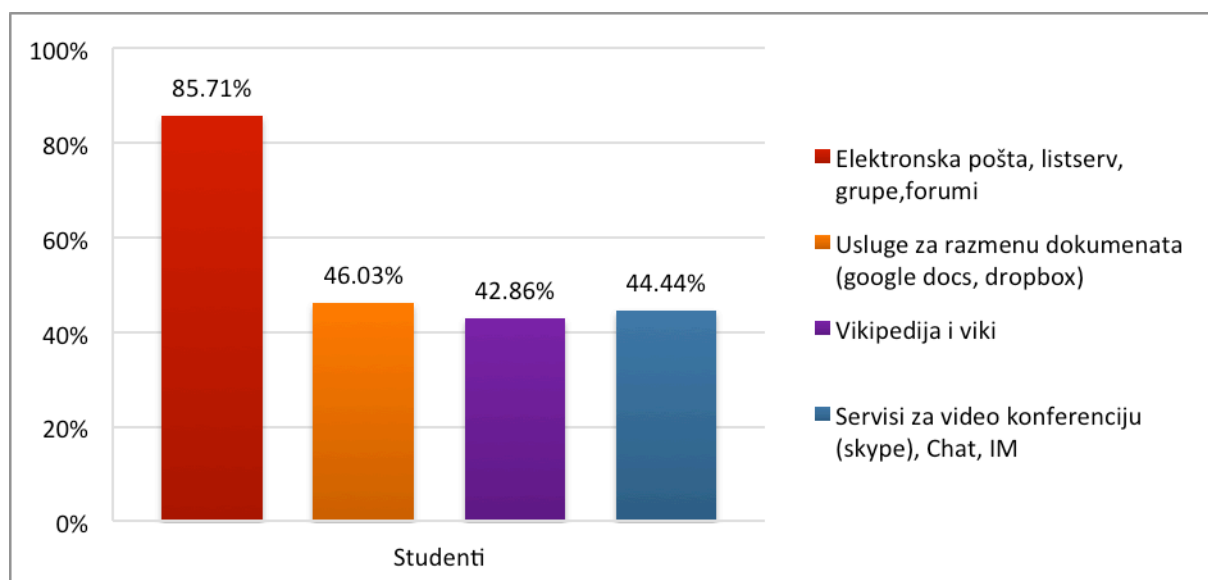
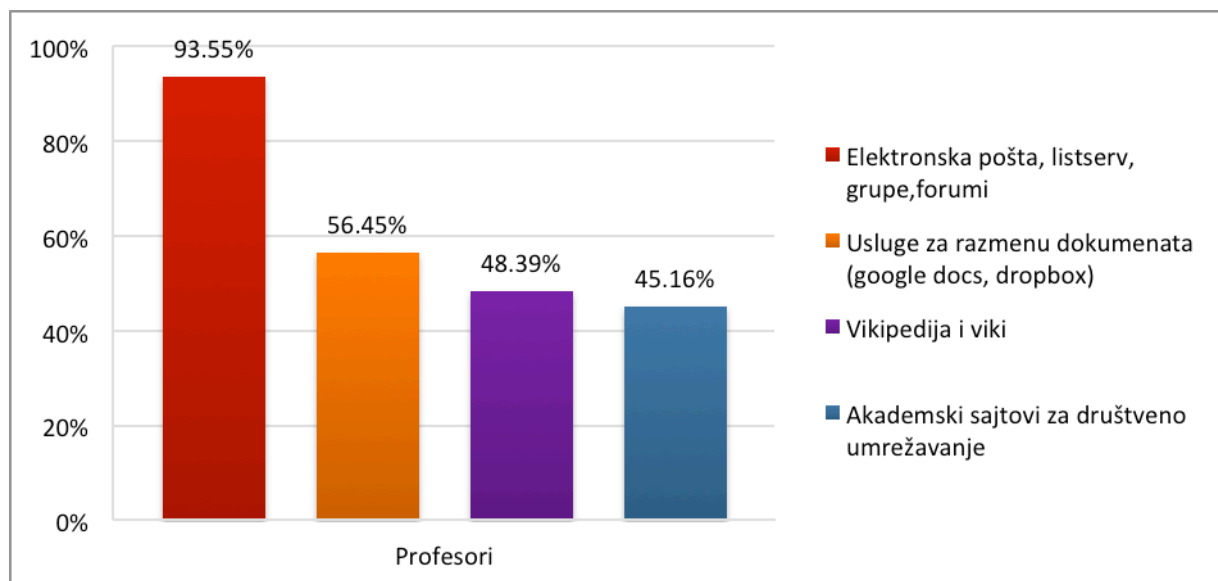

Grafikon 19. Internet usluge koje bi unapredile efektivnost i koje bi ispitanici želeli da koriste, a do sada nisu

I profesori (61,3%) i studenti (50,8%) bi voleli da koriste internet usluge za distribuciju i razmenu prezentacija (kao što je SlideShare, Scribd) na prvom mestu, a odmah zatim i akademske sajtove za društveno umrežavanje kao što su Academia.edu, NING: profesori (56,5%) i studenti (36,5%). Obe grupe ispitanika – profesori (41,9%) i studenti (28,6%) - se slažu da bi voleli da koriste u nastavi (a do sad nisu) usluge za društveno označavanje

stranica (delicious, diigo), kao i **usluge za razmenu dokumenata** (google docs, dropbox). Pored rezultata gde se skoro obe grupe slažu u odgovorima, neko od profesora je naglasio da bi voleli da koriste Kobson ili „*aplikacije za pravljenje internet-based istraživanja kao što je ova*“ ukazujući na sprovedene onlajn upitnike u ovom istraživanju.

Na kraju ispitanici su zamoljeni da navedu **koje društvene veb servise mogu da pomognu profesorima i studentima da efikasno sarađuju.**

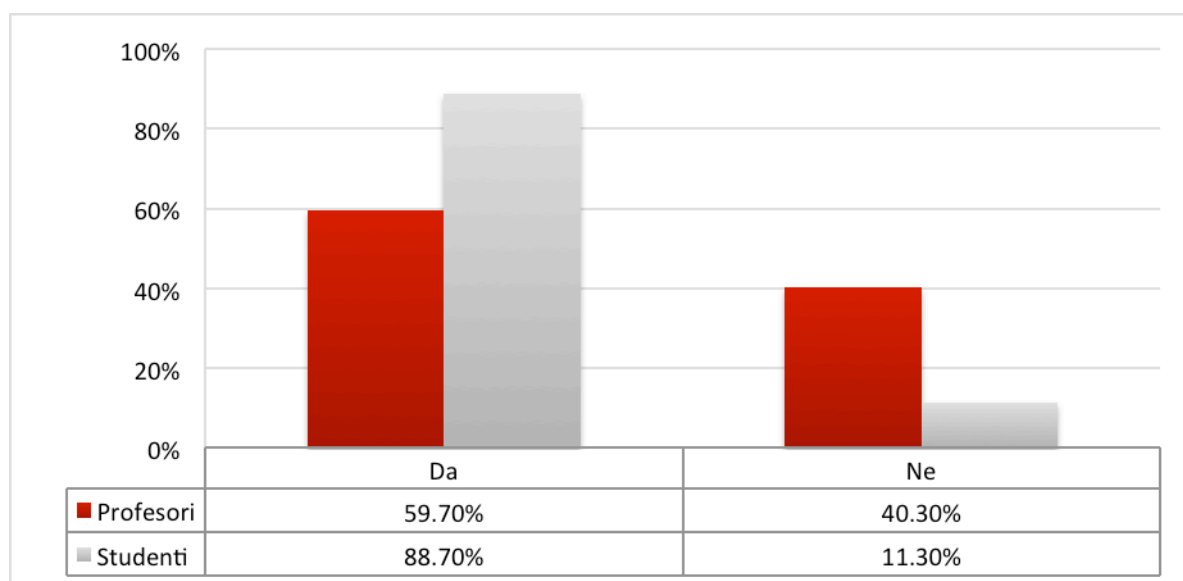
Grafikon 20: Društveni veb servisi koji pomažu obema grupama u saradnji

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Četiri odgovora koje su profesori i studenti naveli - u velikoj meri se poklapaju i ukazuju da su to elektronska pošta, Gugl grupe, forumi – profesori 93,5%, studenti - 85,7%, zatim usluge za razmenu dokumenata (*Google docs, Dropbox*) – profesori 56,5%, studenti – 46%, usluge i sajtovi koji pomažu obema grupama u saradnji. Na trećem mestu ispitanici navode Vikipediju i viki stranice profesori – 48,4%, dok studenti smatraju da su to servisi za video konferenciju Skajp i onlajn ćaskanje (IM, chat) – 44,4%; i konačno: akademski sajtovi za društveno umrežavanje – profesori 45,2% akademske sajtove za društveno umrežavanje smatraju kao pogodne kao pomoć u saradnji.

5.6 Upotreba Fejsbuka – pomoćno sredstvo za onlajn umrežavanje u akademskom okruženju

Sledi deo istraživanja uticaja komunikacije na društvenim medijima (korišćenje društvene mreže Fejsbuk), kao i stavovi ispitanika povodom njegove primene, na organizaciono komuniciranje, kao pomoćno sredstvo za onlajn društveno umrežavanje, komunikaciju i saradnju (istraživačko pitanje 2). Sagovornici su pitani da li smatraju da li Fejsbuk može efikasno i odgovarajuće koristiti u akademskom okruženju za procese komunikacije i saradnje. Evo koliko ispitanika iz obe grupe koristi ovu najpopularniju društvenu mrežu.

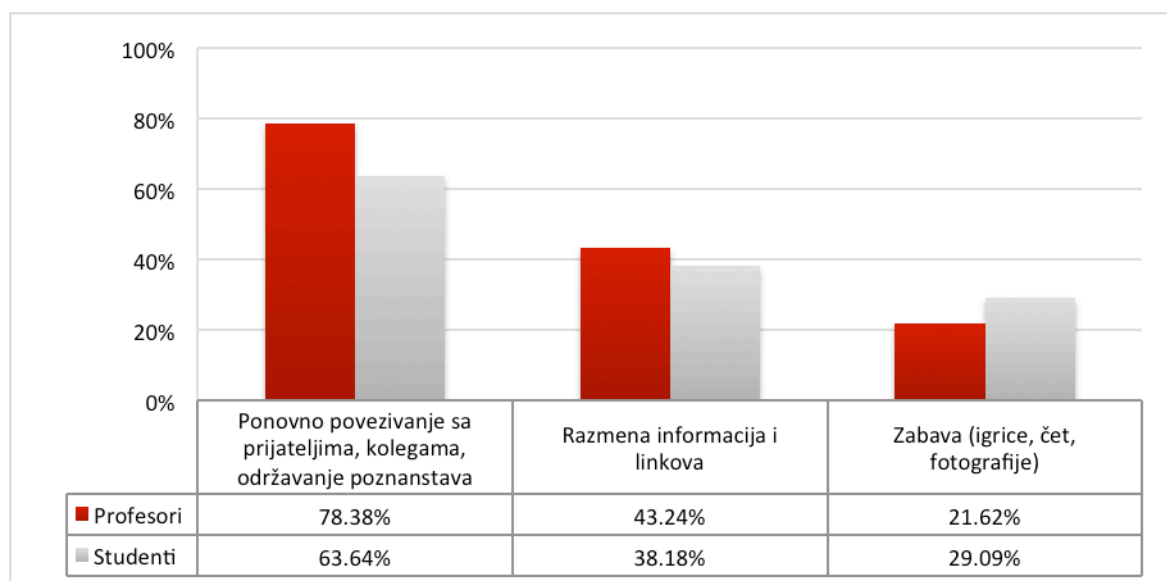

Grafikon 21: Da li koristite Fejsbuk?

Na ovo pitanje, afirmativno je odgovorilo 59,7% profesora koji koriste Fejsbuk, dok 40,3% njih nije na ovoj mreži, studenti provode više vremena na ovoj popularnoj društvenoj mreži - 88,9%, a samo 11,3% - nije prisutno. Oni ispitanici koji su negativno odgovorili na pitanje, odnosno, koji su se izjasnili da ne koriste Fejsbuk, opciono su imali mogućnost da objasne zašto je to tako. Najčešći odgovori obe grupe ispitanika su da nemaju vremena ili smatraju da previše oduzima vremena i *«ometa me u radu na istraživačkim projektima»*, dakle zbog nedostatka vremena, *«gubim vreme»*, nemaju potrebe i *«praktične koristi»*, ili ih pak ne interesuje. Obe grupe koje nisu na Fejsbuku naglašavaju problem privatnosti na ovoj mreži, te da drže do lične privatnosti i zaštite iste. Neko od studenata misli da Fejsbuk društveno otuđuje, da je sadržaj napadan, površan, i da ne ceni kontakte *«kojima je neophodno održavanje»*.

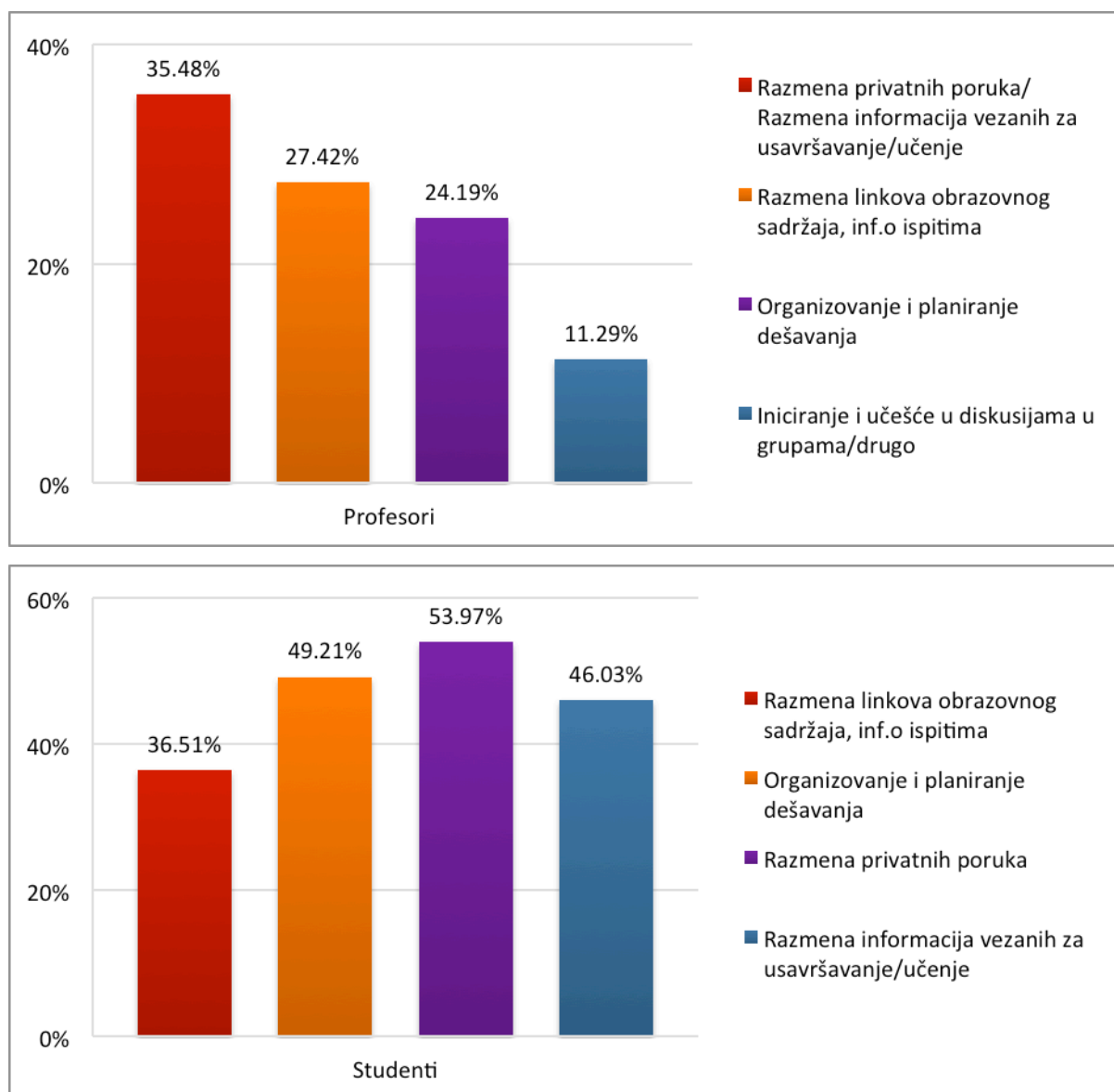
Slede rezultati odgovora na pitanja o korišćenju Fejsbuka, kao i stavovi ispitanika povodom njegove primene, kao potencijalnog pomoćnog servisa za onlajn društveno umrežavanje i komunikacijske procese saradnje.

Mogu se videti tri najčešća razloga koja su profesori i studenti navodili kao odgovor kada su u pitanju njihove aktivnosti na Fejsbuku. I profesori i studenti, oni koji koriste ovu društvenu mrežu, navode po važnosti razloge za svoje prisustvo na ovoj društvenoj mreži, na prvom mestu da je to: **ponovno povezivanje sa prijateljima, kolegama, održavanje poznanstava**, profesori – 45,3%, studenti- 54,7%. **Kao drugu aktivnost i razlog po važnosti ispitanici navode 'razmena informacija i linkova'**: profesori češće navode kao drugo mesto - 55,2% dok studenti - 50%. **Na trećem mestu kao razlog zašto su ispitanici na Fejsbuku, navode: 'zabava (igrice, čet, fotografije)/ razmena informacija i linkova'** - profesori 100% a studenti sa 69,6%.

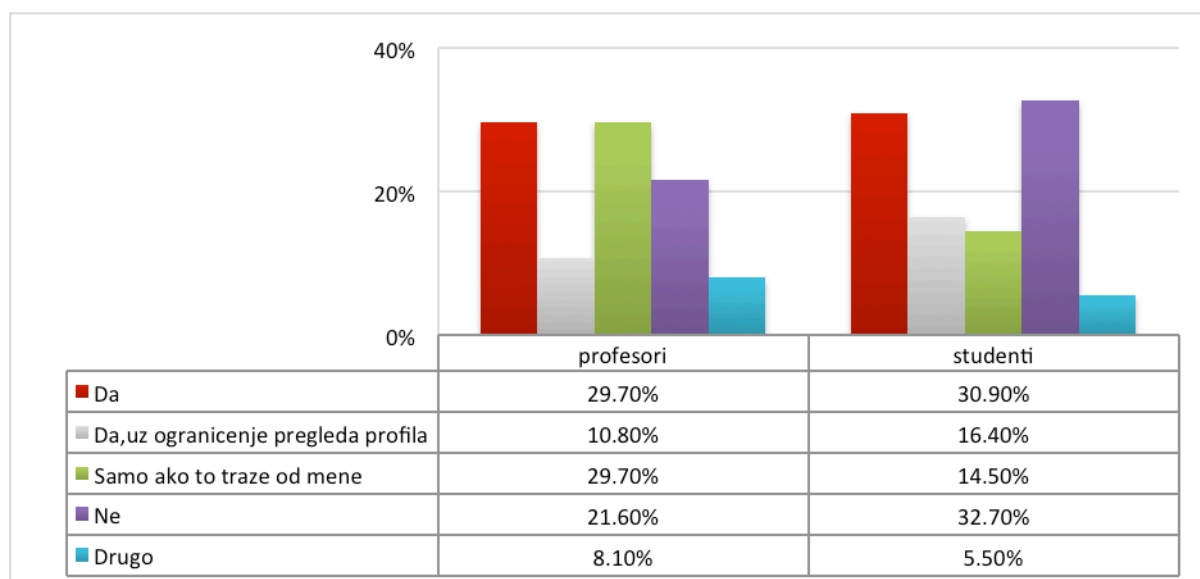
Grafikon 22: Glavni razlozi za prisustvo na Fejsbuku

Ispitanici su pitani koje su najčešće obrazovne aktivnosti koje oni praktikuju ili u kojima učestvuju na Fejsbuku. Rezultati se mogu videti iz grafikona da profesori (35,5%) koji koriste ovu društvenu mrežu za interakciju i u komunikacione svrhe - na prvom mestu **razmenjuju privatne poruke i razmena informacija vezanih za usavršavanje/učenje**, isto kao i studenti (54%). Zatim, na drugom mestu aktivnosti koje su vezane za nastavu su: **razmena linkova obrazovnog sadržaja, informacije o ispitima** – profesori 27,4%, dok kod studentata 49,2% je to **organizovanje i planiranje dešavanja**.

Grafikon 23: najčešće obrazovne aktivnosti koje ispitanici praktikuju na Fejsbuku

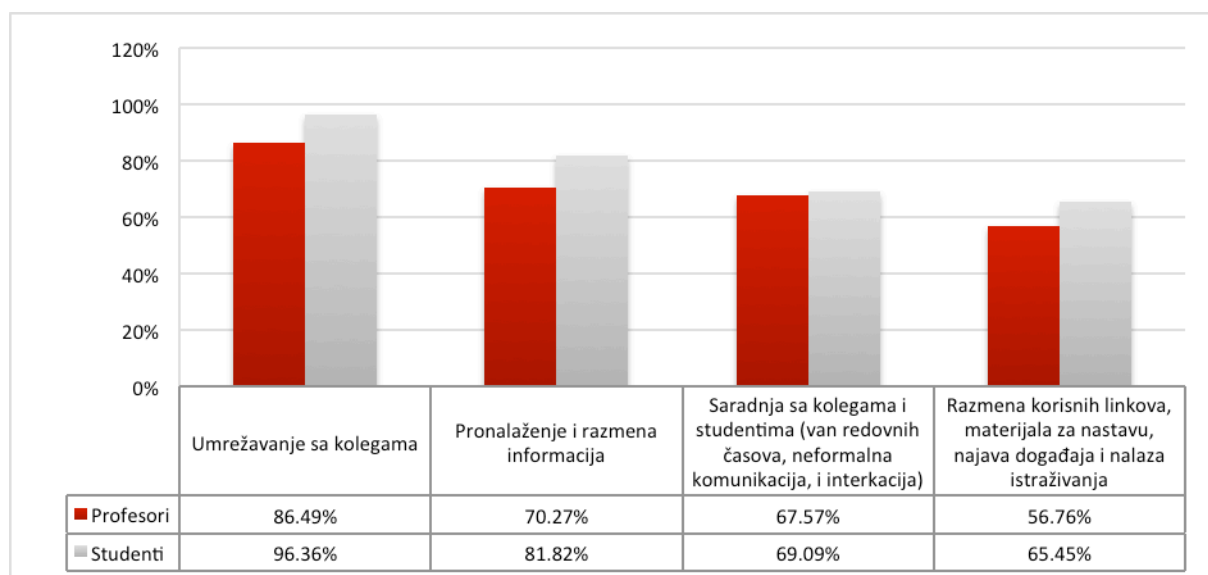
Kao ostalo profesori su naveli da Fejsbuk ne koriste u nastavne svrhe, već za razmenu poruka sa prijateljima. Studenti koji nisu odabrali neki od ponuđenih odgovora, su takođe napisali u prostoru sa slobodnim tekstom da ne koriste Fejsbuk za bilo koju vrstu obrazovnih aktivnosti, već prate stranice i profile raznih institucija i organizacija. Kada je u pitanju umrežavanje, druženje, međusobno «dodavanje» kolega, kako profesora i studenata, pitali smo ispitanike da li dodaju svoje studente, odnosno profesore na Fejsbuku kao poznanike. Oni su odgovorili sledeće:

Grafikon 24: Da li dodajate svoje studente/profesore na Fejsbuku kao poznanike?

Iz ovog grafikona se može videti da nema većih razlika u odgovorima profesora i studenata, skoro podjednak broj ispitanika dodaje svoje kolege na Fejsbuk mreži. Kao dopunske odgovore slobodnim tekstom neki od profesora su napisali da ih stavljaju ograničeno ali tek nakon položenog ispita, ukoliko traže od nastavnika. Zanimljivo je da i studenti dele slično razmišljanje, da uglavnom dodaju nastavnike tek kada polože ispite kod njih, ili one koji «*to zasluže, i koji su zainteresovani da pomognu.*»

Kada su u pitanju prednosti koje su ispitanici doživeli kao posledicu korišćenja Fejsbuka u visokom obrazovanju, i profesori (86,5%) i studenti (96,4 %) su na prvom mestu naveli da je to umrežavanje sa kolegama, zatim na drugom mestu pronalaženje i razmena informacija – profesori (70,3 %) i studenti (81,8 %), dok na trećem mestu profesori (67,6 %) i studenti (69,1 %) su naveli da je to saradnja sa kolegama i studentima (van redovnih časova, neformalna komunikacija, i interkacija).

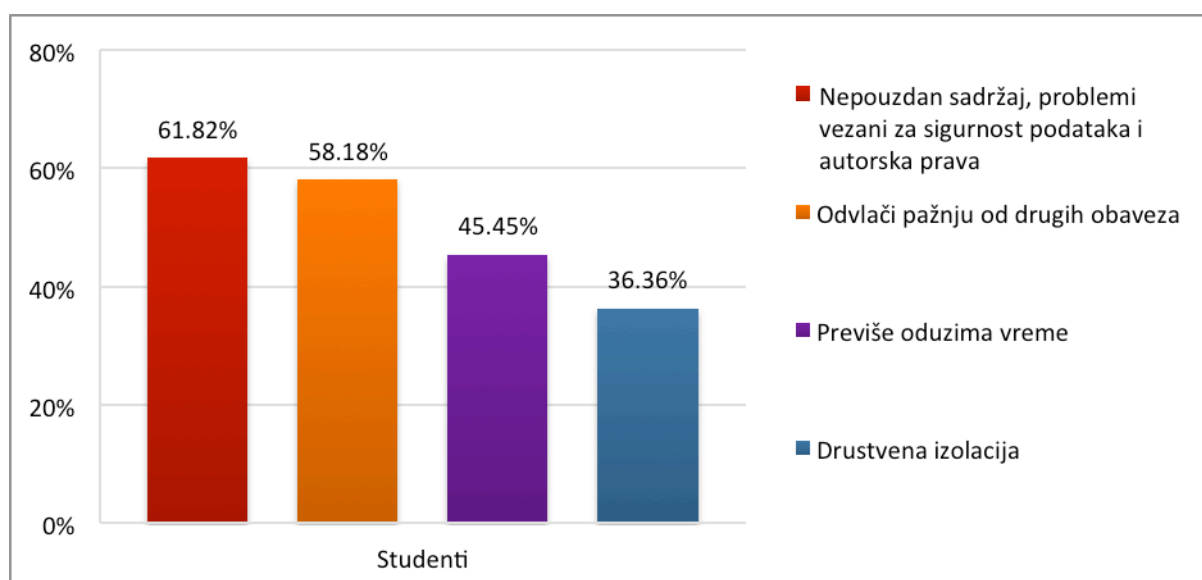
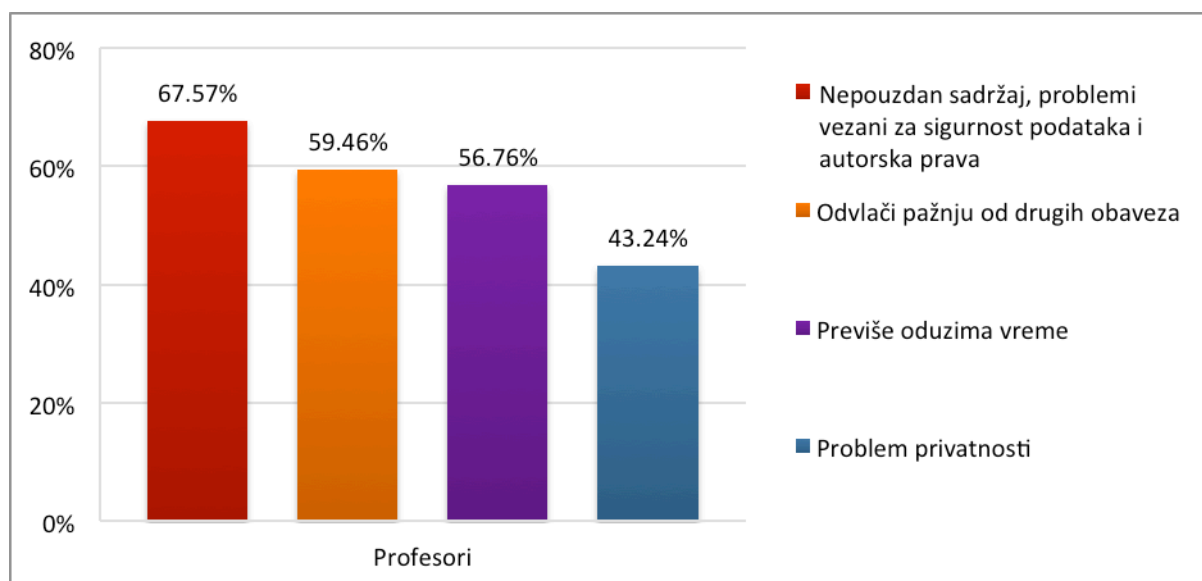

Grafikon 25: prednosti koje su ispitanici doživeli kao posledicu korišćenja Fejsbuka u visokom obrazovanju

Pored navedenih rezultata ispitanici su naveli u slobodnom prostoru/tekstu, komentare, neke druge pogodnosti koje su doživeli uz pomoć Fejsbuka u obrazovanju i procesu učenja. Profesori uglavnom mu ne pridaju veliki značaj, a oni koji koriste – to čine da bi tek bili u toku dešavanja. Studenti, međutim, kažu da imaju kolege i profesore za prijatelje, i da prodekani i dekani nekih fakulteta imaju svoje profil naloge na Fejsbuku. Neki od njih kaže *«ponekad nešto lajkujem ili prokomentarišem, kako društvu koje nije sa fakulteta, tako i njima ali bez neke posebne svesti o tome koja je čija funkcija i da to ima veze sa akademskim radom»*, kao i da Fejsbuk ne koriste u obrazovanju već kao *sporedni sajt*.

Poslednje pitanje u grupi pitanja vezanih za korišćenje Fejsbuka se odnosi na nedostatke i probleme koje su ispitanici doživeli kao posledicu korišćenja Fejsbuka. Ispitanici su imali mogućnost da biraju sa 'da' i 'ne' *nedostake* koji su ponuđeni kao odgovori. Četiri najčešća odgovora koji se pojavljuju i kod jedne²³ i kod druge grupe koja su se pokazala kao nedostaci koje su doživeli kao posledicu korišćenja Fejsbuka u visokom obrazovanju su prikazana na grafikonu 26.

²³ Profesori N – 37, studenti n - 55

Grafikon 26: Nedostaci kao posledica korišćenja Fejsbuka

Veoma važan podatak kod ovog pitanja ukazuje da se profesori i studenti slažu u podjednakom broju da su to nepouzdan sadržaj, problemi vezani za sigurnost podataka i privatnost: profesori - 67,6%, studenti - 61,8%, zatim na drugom mestu da odvlači pažnju od drugih obaveza: profesori – 59,5%, studenti - 58,2%, na trećem mestu obe grupe su stavile da im Fejsbuk *previše oduzima vreme*: profesori – 56,8%, studenti – 45,5%.

Ovo je prikaz rezultata vezanih za Fejsbuk primenu iz onlajn upitnika vođenih 2011. godine, da li se za godinu dana nešto izmenilo u 2012. i 2013. godini, pri povećanoj popularnosti i

upotrebe ove društvene mreže kod studenata i nastavnika, biće prikazano u narednom delu analize iz polu-strukturiranih intervjua.

5.6.1. Primeri iz prakse u srpskoj akademskoj zajednici

Postoje nekoliko radova koji govore o istraživanjima, studijama koje su rađene i vezane su za korišćenje Fejsbuka u nastavi, gde su naravno podeljena mišljenja. To su studije sa uzorkom od stotinak studenta, u različitim okolnostima i geografskim područjima. Istraživanja autora *Foon* (Foon Hew, 2011) i *Madge* (Madge, Meek, Wellens, & Hooley, 2009) su ispitivala uticaj Fejsbuka u akademskoj zajednici, i tvrdila su da **studenti uglavnom koriste ovu društvenu mrežu da ostanu u kontaktu sa ostalim studentima, sa minimalnom neformalnom akademskom upotrebom Fejsbuka za potrebe učenja**. Drugi autori, Pempek, Yermolayeva i Calvert (Pempek, Yermolayeva, & Calvert, 2009), su došli do rezultata iz 2009. godine da 17% studenata koji imaju Fejsbuk nalog - ga koriste da bi komunicirali sa studentima iz istog kampusa, dok 50% koristi Fejsbuk za komunikaciju sa prijateljima van kampusa. Ista studija govori da 35% studenata je se pridružilo Fejsbuku kako bi videli i postavljali slike, što je jedna od čestih aktivnosti korisnika i u Srbiji. Treba imati u vidu da studije ovog tipa od pre četiri i pet godina mogu biti opsolentni primeri s obzirom na činjenicu da se na svakih par godina menja dinamika upotrebe ove društvene mreže i da se statistike stalno menjaju, samim tim što od septembra 2013. godine Fejsbuk ima preko billion korisnika. Autori Raacke i Bonds-Raacke (Raacke & Bonds-Raacke, 2008) sa Univerziteta u Severnoj Karolini su pronašli u svojoj studiji iz 2008. godine, da samo 10,9% ispitanika koristi Fejsbuk za akademske svrhe.

Iz polu-strukturiranih intervjua sprovedenih 2012. godine - svi su se složili, i studenti i profesori, da Fejsbuk može da se koristi u okviru fakultetskih aktivnosti, za potrebe komunikacije i saradnje, tako da postoji pozitivan stav prema ovoj društvenoj mreži. Takođe, postoje primeri implementacije i upotrebe Fejsbuka od strane studenata i profesora. Većina fakulteta ima svoje Fejsbuk grupe, uglavnom su studenti ili mlađi profesori inicijatori za kreiranje takvih, gde objavljuju obaveštenja, informacije o ispitima, korisne linkove. Student Univerziteta u Novom Sadu je kreirao grupu na svojoj katedri radi upoznavanja i interakcije, ali i saradnje sa ostalim kolegama gde rade i u grupama: «...onda

*možemo lako i brzo uspostaviti komunikaciju.» Studentkinja sa Univerziteta u Nišu takođe koristi usluge Fejsbuk grupe fakulteta gde «oni sve nove vesti vezane za ekologiju u Srbiji izbacuju», i od sadržaja se najčešće dele informacije vezane za fakultet:»*rezultati ispita, rezultati kolokvijuma, kad se polazi na faks, kad počinje drugi semestar.»**

Društvena mreža Fejsbuk je nastala na američkom kampusu i inicijalno je kreirana u akademskom okruženju. **Predavači sa kojima su vođeni intervjui, smatraju da se Fejsbuk može efikasno i odgovarajuće koristiti u okviru fakultetskih aktivnosti, u akademskom okruženju, za komunikaciju sa kolegama, profesorima, ali da možda ne postoji svest još uvek kod nas o njegovoj primeni u nastavnim i komunikacionim procesima.** Predavač sa FON-a smatra da bi bio «*potpuno otvoren da u tome učestvujem ali kod nas apsolutno uopšte nije zastupljeno*», te da postoje inicijative i razmišljanja kod nastavnika «*koji je najbolji medijum za komunikaciju sa studentima i prva je Fejsbuk. Pre bih nešto uradio na Fejsbuku nego što bih organizovao pored toga Moodle.*»

Fejsbuk grupe i stranice pružaju prostor za komunikacione mogućnosti kada su u pitanju procesi umrežavanja, saradnje, dogovaranja, poslovanja, informisanja i socijalizacije. Student na Fakultetu za medije i komunikacije kaže da se sve svodi na inicijativu studenata i da je fakultet imao grupu i stranicu, do je «*Fejsbuk služio isto kao mejling platforma a ne kao društvena mreža u punom smislu.*» **Profesorka sa FDU smatra da je Fejsbuk jako zahvalan i efikasan i koristi ga za profesionalno informisanje, u svakodnevnom radu i komunikaciji sa svojim studentima na klasi:** «*samo treba znati kako hoćeš da ga koristiš i šta hoćeš od njega da dobiješ.*» Takođe, i katedre unutar Fakulteta imaju svoje grupe, i ona smatra da je to vrlo korisno u toku ispitnog roka ili prijemnih ispita jer je «*grupa otvorena, postavljaju pitanja ljudi koji hoće da upišu smer, odgovaramo i mi sa katedre*» i pri toj **neformalnoj komunikaciji i razmeni informacija**, ona kaže da se razbije trema i «*napravi se atmosfera koja je i dalje formalna ali je makar dovoljno neformalna da ne postoji neka neprijatna barijera ili da ne postoji trema.*»

Novi format Fejsbuk grupa može da bude koristan za interakciju i saradnju, jer praktično nova forma grupa kreira **mikro - društvenu mrežu** unutar društvene mreže, sa raznim opcijama za direktniju komunikaciju sa ljudima. Ono što su neki studenti primetili kao

informacioni i komunikacioni šum jeste mnoštvo aplikacija koje mogu da odvlače pažnju, kao i da je Fejsbuk ipak na kraju zatvorena platforma centralizovanog karaktera: *«kad se uloguješ - pravi distrakciju u odnosu na bilo šta ozbiljno što si krenuo da radiš, i onda u kom god delu Fejsbuka da si – negde sa strane će ti iskakati nešto novo sa tajmlajna i to onda sprečava direktan i koristan rad na njemu.»* Opet sa druge strane, izgleda da je **rešenje u prilagođenoj i primenjenoj pedagogiji i načinu upotrebe ove društvene mreže**, kako zapaža profesorka sa FON-a da *«iako ne koristim Fejsbuk, generalno imam pozitivan stav prema njemu. Tako da s te strane mislim da za mnoge stvari može biti koristan, a može biti stvar za užasno gubljenje vremena.»*

Zanimljiv nalaz ECAR (*Educause Center for Applied Research*) studije iz 2011. godine govori da većina studenata – 58% se osećaju slobodnim da koriste Fejsbuk kao način komuniciranja i povezivanja sa drugim studentima kada je u pitanju rad u okviru predmeta (ECAR National Study of Undergraduate Students and Information Technology, 2011). **Istraživači iz Velike Britanije sa Univerziteta u Durhamu i Newcastle-u su sproveli studiju, indikujući da studenti koriste Fejsbuk za komuniciranje i povezivanje jedni sa drugima kada je u pitanju predmet koji pohađaju.** Autori *Charlton* i ostali (Charlton, Devlin, & Drummond, 2009) navode, kao deo CETL ALiC inicijative (*Centre of Excellence in Teaching and Learning: Active Learning in Computing*), studenti dodiplomskih studija iz oblasti računarskih nauka na ovim univerzitetima su učestvovali u projektu razvoja softvera za timski rad. **Neki od rezultata upitnika su da 98% studenata ima Fejsbuk nalog, 84% studenata je reklo da se osećaju udobno da komuniciraju i interaguju sa članovima njihovog tima preko Fejsbuka, 73% je koristilo Fejsbuk da komuniciraju sa svojim timom, 68% studenata je tvrdilo da Fejsbuk podstiče otvorenost, dok 60% studenata smatra da Fejsbuk pomaže u izgradnji poverenja sa članovima tima** (ECAR National Study of Undergraduate Students and Information Technology, 2011).

Uglavnom postoje pokušaji nastavnika da formiraju i da koriste Fejsbuk za formiranje grupe za učenje. Zatim kroz te grupe koriste Fejsbuk za diseminaciju vesti za studente, nastavnih materijala, odnosno materijala koji se koriste u okviru kursa. Generalno, nijedna od ovih studija ne pokazuje da je Fejsbuk ni koristan ili loš, nego su rezultati između u zavisnosti od slučaja i kakav je pedagoški pristup primenjen.

Naime, može se zaključiti da je nemoguće samo postaviti materijale, formirati grupu, a zatim postavljati materijale; **neophodno je implementirati adekvatnu aktivnu pedagogiju da bi se studenti angažovali.** Ova istraživanja kao i sprovedeni intervjui govore da studentima dosta znači Fejsbuk u prvoj godini studija; posebno u američkim kampusima kada oni praktično žive na tom kampusu i inicijalno nikoga ne poznaju ili mali broj ljudi. Tako im Fejsbuk dosta koristi za socijalizaciju, odnosno za inicijalno upoznavanje ljudi, stupanje u kontakt s ljudima kako vezano za te kurseve koje imaju i zadatke koje imaju vezano za kurseve, i generalno. Kasnije na višim godinama studiranja, slabije koriste Fejsbuk za komunikaciju sa ljudima na kampusu, odnosno sa ljudima koji su im tu kolege na fakultetu. Isti je slučaj i na Univerzitetu u Oksfordu gde studenti prvih godina aktivno koriste Fejsbuk da bi druženje nastavili u fizičkom prostoru; kasnije zbog obaveza na fakultetu, aktivnost na Fejsbuku opada.

Konstruktivan primer primene u Srbiji je grupa Pedagoškog fakulteta u Somboru koji koriste Fejsbuk za komunikaciju sa studentima, postavljaju obaveštenja za studente preko Fejsbuka, za rasporede, za ispite, da li neko ima skripte za nešto, da li ima predavanje i slično, što podseća na **formu mikro-foruma, ali na društvenoj mreži.** Iako fakultet ima svoj sajt, profesorka je kreirala Fejsbuk grupu radi lakše i brže razmene i diseminacije informacija studentima u slučaju da treba da ih nešto brzo obavesti: *«to uglavnom stavim na Fejs²⁴, pa ih obavestim ako ima izmena u rasporedu, itd. Tako smo se dogovorili, samo ono što je vezano za studiranje se kači na tu grupu.»* **Takođe je zanimljiva pojava da se elektronska pošta ređe koristi i da Fejsbuk polako preuzima primat u onlajn komunikaciji,** isti nastavnik radije će posetiti Fejsbuk grupu jer su svi studenti na Fejsbuku: *«svaki dan pogledam da li ima neko pitanje ili nešto, tako da je meni to sada možda i zgodnije nego emailom, jer dok ja pogledam taj email, da li ću ga pogledati ili neću, ovako na Fejsu sam uvek.»* Iako fakultet ima svoj sajt, studenti radije posećuju Fejsbuk grupu fakulteta, kako profesorka primećuje informacije se brže diseminiraju: *«jer možda ja nešto saznam dok to ne bude na sajtu, dok se ne ažurira, ja ću ih već deset puta obavestiti, ako to postavim na grupi. Tako da može sasvim solidno da posluži.»*

²⁴ Prim. D.R. Zanimljiva je upotreba skraćenice za Fejsbuk: iz razgovora nastavnici su više koristili 'fejs' nego 'fejsbuk' od studenata. Moguće je da nastavnici žele da budu 'u trendu', dok su studenti možda bili manje opušteni.

Nekada se na Fejsbuku, kao što je slučaj u stranoj istraživačkoj praksi, mogu naći korisni linkovi ili podaci za istraživanja, predavanja ili radove, profesorka sa Univerziteta u Novom Sadu kaže da je na Fejsbuku našla link sa predavanja te smatra da se ova društvena mreža može iskoristiti u *«edukativne svrhe, ne mora to samo biti neka zavatlancija na Fejsu razmenjivanje muzike, filmova, viceva i smešnih slika. Ako imaš neke grupe za određenu struku, za birane-ciljane ljude da možeš da iskoristiš tu neku vrstu obaveštavanja.»* Još jedan primer **Fejsbuka za primenu profesionalnog razvoja i usavršavanja**, profesorka u srednjoj arhitektonskoj školi se seća kako joj je Fejsbuk dosta pomogao u spremanju stručnog ispita iz pedagogije i na Fejsbuk grupi Ispit za licencu:

«sam na toj stranici našla informacije o tome i ko su predavači i kako izgleda ispit, našla sam čak neke skripte, i kada sam završila sa tim ispitom napravila sam mali izveštaj i prenela utiske sa tog ispita na toj stranici, mislim da je to mnogo značilo.»

Ako više od polovine studentske populacije koristi Fejsbuk i internet im je deo svakodnevnog života, sasvim je logično da bude prisutan i u akademskom okruženju. **Generalno nastavnici u Srbiji smatraju da internet i društvene mreže mogu pozitivno da utiču na procese saradnje i obrazovanja, samo ako se koristi «kako treba».** Profesorka iz Niša kaže da je veoma interesuje *«pitanje pravilnog korišćenja i pretraživanja. Kao i pitanje bezbednosti i informacione pismenosti. Mislim da se kod nas niko nije institucionalno posvetio.»* **Mnogi ispitanici su svesni da je za pravilno korišćenje potrebno znati filtrirati informacije, što je zapravo deo informacione i digitalne pismenosti, koja će biti predstavljena u sledećem poglavlju u okviru dela digitalne nejednakosti.** Vrlo je indikativno da mnogi mladi smatraju da je Fejsbuk ili pak Gugl isto što i Fejsbuk, nastavnik sa Univerziteta u Nišu takođe primećuje za milenijumsku generaciju da je to *«sada neka generacija koja je od osnovne svoje škole već na internetu, i misle da sve znaju. Misle da je internet Fejsbuk, i eventualno Gugl i Vikipedija, a to je samo vrh ledenog brega ispod kog ima jedno tako obilje fenomenalnih informacija, i zanimljivosti.»*

Kao što je prikazano iz onlajn upitnika i polu-strukturiranih intervjuua - svi su se složili, i studenti i nastavnici, da društvena mreža Fejsbuk može da se koristi za organizaciono komuniciranje, u okviru fakultetskih aktivnosti za potrebe interakcije, saradnje i

diseminacije informacija, tako da sagovornici ima pozitivan stav prema ovoj društvenoj mreži. Takođe je prikazano nekoliko primera implementacije i upotrebe Fejsbuk stranica i grupa od strane studenata i profesora, u Srbiji i u svetu.

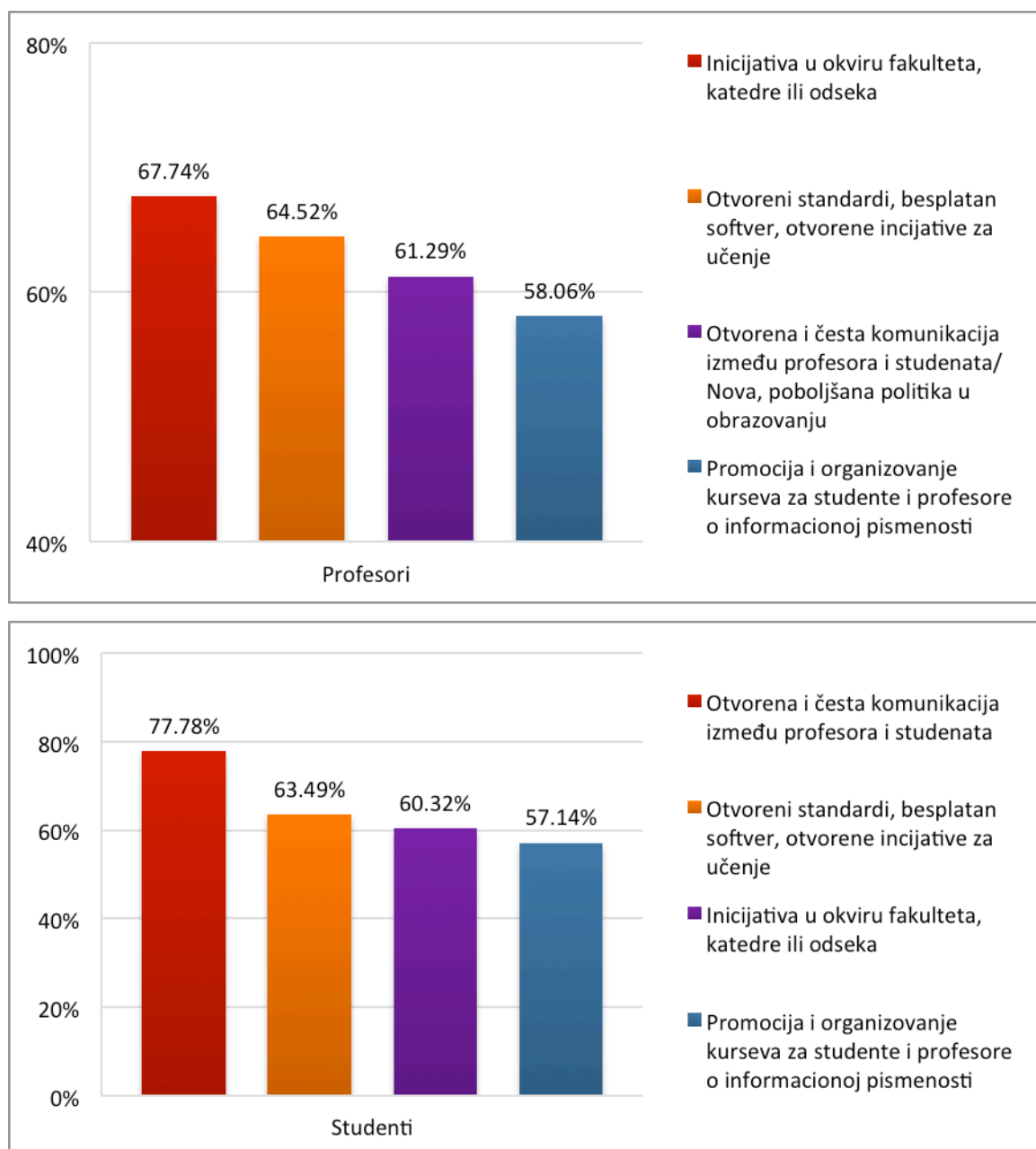
5.7 FAKTORI, OGRANIČENJA I MOGUĆA UNAPREĐENJA U ONLAJN AKADEMSKIM ZAJEDNICAMA

*Dobar obrazovni sistem treba da ima tri cilja: da svima koji žele da uče obezbedi pristup raspoloživim sredstvima u svakom periodu njihovog života, da sve koji žele da sa drugima podele ono što znaju osposobi da pronađu one koji žele da od njih uče; i konačno, da svima koji žele javno da izlože neko pitanje obezbedi priliku da njihovi stavovi u tom smislu budu poznati.*²⁵ – Ilič, 1971

Poslednja grupa pitanja u onlajn upitnicima je vezana za faktore, ograničenja i moguća unapređenja u inteligentnim sistemima privređivanja, akademskim zajednicama kada je u pitanju upotreba savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT), kako za saradnju i komunikaciju tako i za nastavne procese i učešće. Nakon nalaza iz onlajn upitnika biće predstavljeni nalazi iz analize podataka polu-strukturiranih intervjua, relevantna zapažanja i iskazi sagovornika koji otkrivaju pojave koje nisu obuhvaćene upitnicima.

Kod pitanja koji mehanizmi bi pomogli da se internet usluge i veb tehnologije koriste u nastavi u visokom obrazovanju u Srbiji, postoje statistički značajne razlike kod dva odgovora. To su razlike između odgovora: nove, poboljšane politike u obrazovanju (profesori - 61,3 %) i odgovora: otvorena i česta komunikacija između profesora i studenata (studenti - 77,8 %).

²⁵ Prevod sa engleskog - D.Radovanović.

Grafikon 27: Koji mehanizmi bi pomogli da se veb tehnologije, internet usluge koriste u nastavi

Prvo je 'Nova, poboljšana politika o upotrebi informaciono-komunikacionih tehnologija'. Nakon statistički odrađenog Hi kvadrat testa, u oba slučaja, postoji razlika: u prvom da su profesori drastično odabrali da bi poboljšana, nova politika obrazovanja o upotrebi IKT u visokom obrazovanju pomogla kao mehanizam za korišćenje internet tehnologija. Dobijena

Uticao internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

je značajna razlika između studenata i profesora u vezi sa ovim odgovorom sig<.05 (značajnost). Naime, zanimanje je značajan prediktor ovog odgovora. **Profesori više smatraju da bi nova, poboljšana politika obrazovanja pomogla u IKT implementaciji i korišćenju u odnosu na studente.** Drugi odgovor koji je pokazao statističko odstupanje, odnosno značajnost (sig.) je bilo: 'Otvorena i česta komunikacija između profesora i studenata'. To je drugi odgovor gde postoji značajna razlika, gde je sig.<0.5 (pogledati tabelu u Prilogu 1).

Tabela 5 Koji mehanizmi bi pomogli da se veb tehnologije, internet usluge koriste u nastavi

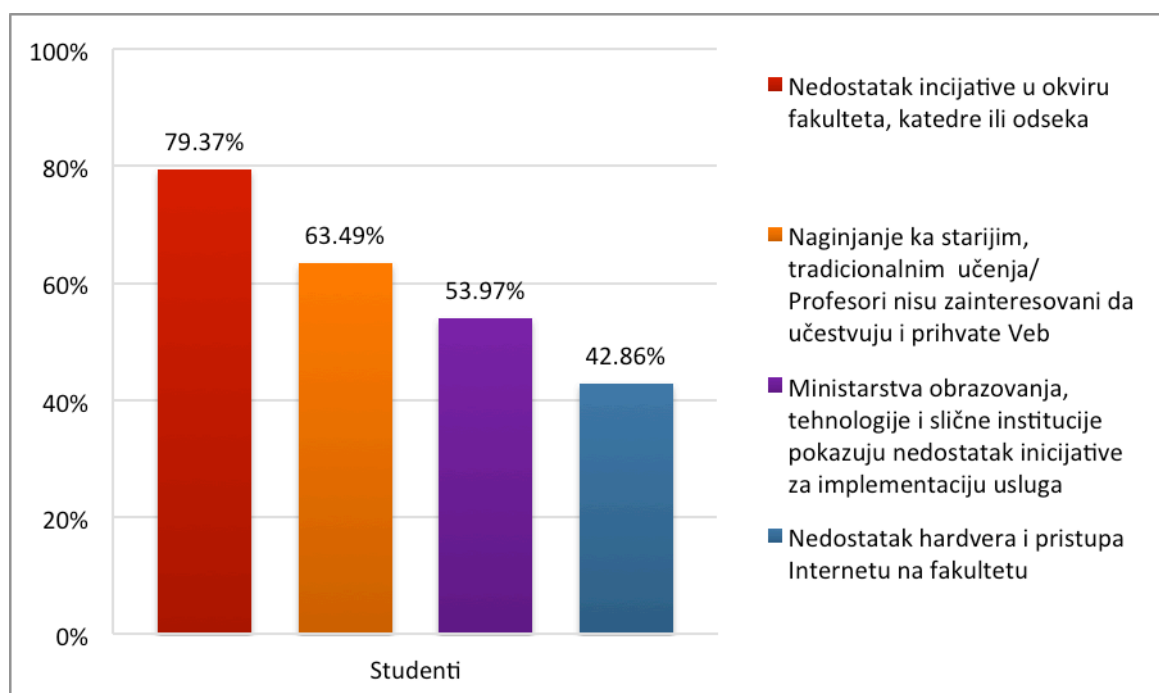
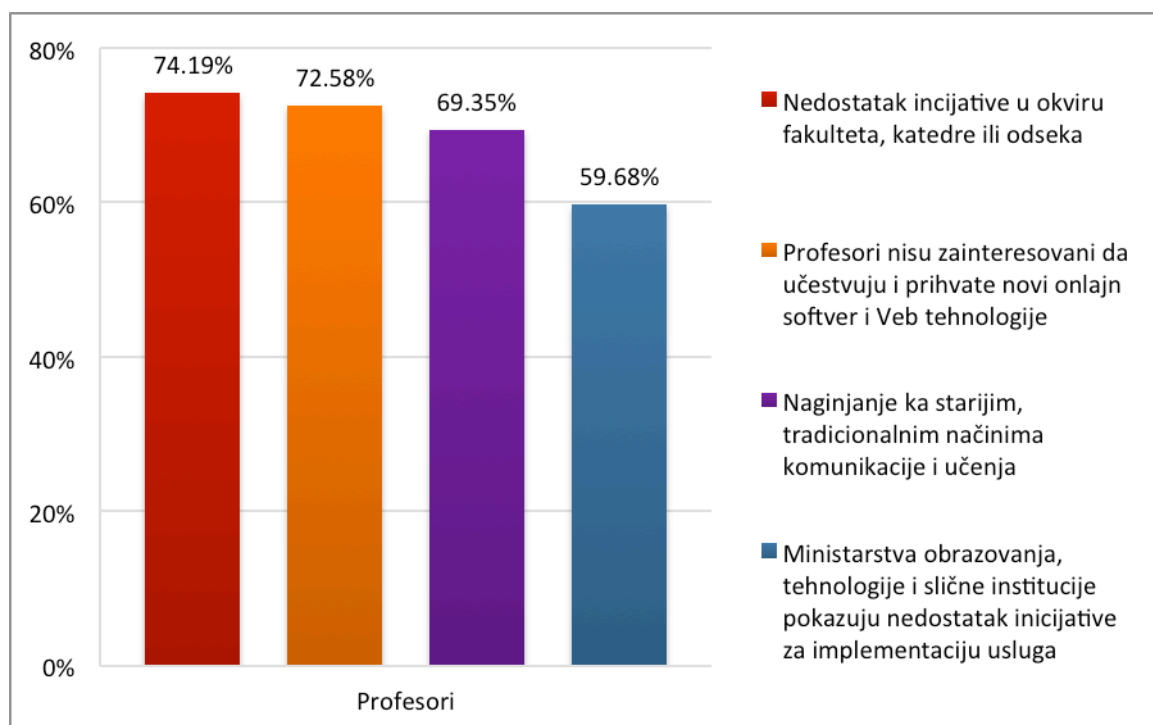
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	4.015 ^a	1	.045		
Continuity Correction^b	3.273	1	.070		
Likelihood Ratio	4.049	1	.044		
Fisher's Exact Test				.053	.035
Linear-by-Linear Association	3.983	1	.046		
N of Valid Cases	125				

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	5.836 ^a	1	.016		
Continuity Correction^b	5.004	1	.025		
Likelihood Ratio	5.883	1	.015		
Fisher's Exact Test				.020	.012
Linear-by-Linear Association	5.790	1	.016		
N of Valid Cases	125				

Kada je u pitanju ovaj odgovor i statistička značajnost, ona kod profesora nema neke velike razlike da li oni misle ili ne da je otvorena i česta komunikacija važan mehanizam koji bi pomogao da se internet usluge i veb tehnologije koriste u nastavi, dok je kod studenata značajnije - više njih misli da je otvorena i česta komunikacija između studenata i profesora bitan faktor.

Takođe, zanimljivo je da **obe grupe (profesori - 58,1 %, studenti - 54,0 %) misle podjednako da promocija i organizovanje kurseva za studente i profesore o informacionoj, digitalnoj i medijskoj pismenosti mogu pomoći da se internet usluge i veb tehnologije više koriste u visokom obrazovanju.**

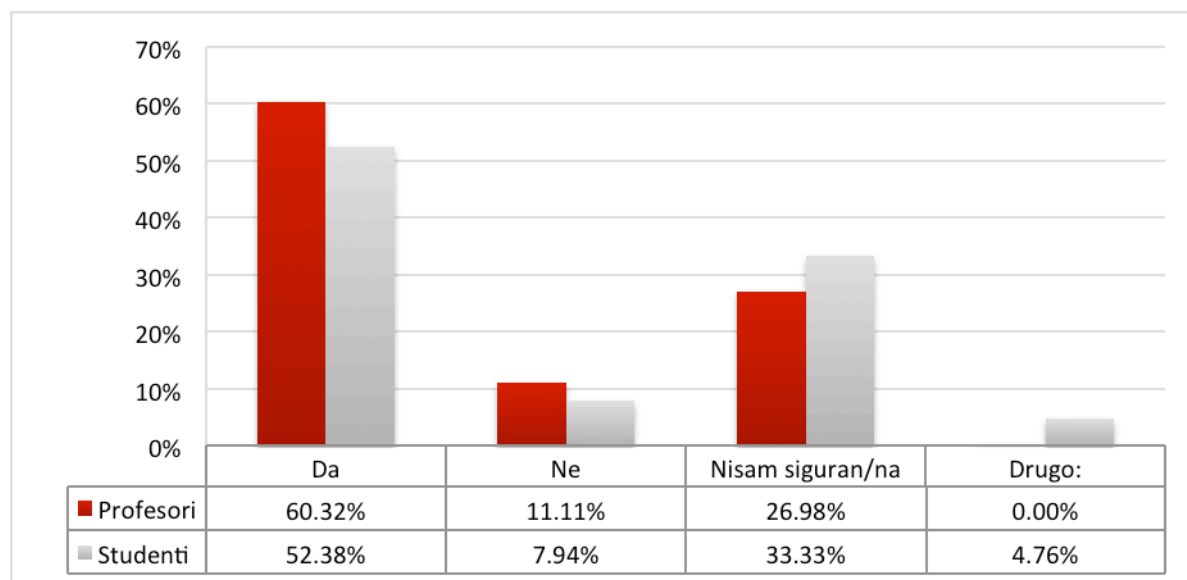
Kada su u pitanju **ograničenja trenutnog obrazovnog sistema, ispitanici (profesori - 72,6 %, studenti - 63,5 %) su naveli da profesori nisu zainteresovani da učestvuju i prihvate novi onlajn softver i veb tehnologije kao i naginjanje ka starijim, tradicionalnim načinima komunikacije i učenja.** Prema rezultatima, približno i profesori (59,7 %) i studenti (54,0 %) smatraju i slažu se da Ministarstva obrazovanja, tehnologije i slične institucije pokazuju nedostatak inicijative za implementaciju usluga i podstaknu promenu sistema u visokom obrazovanju u Srbiji. Na poslednjem mestu, zanimljivo je, studenti su naveli (42,9 %) da nedostatak hardvera i pristupa internetu na fakultetu predstavlja jedno od ograničenja. Profesori takođe smatraju da postoji neizjednačenost privatnih i državnih fakulteta po ovom pitanju.

Grafikon 28: Ograničenja trenutnog obrazovnog sistema vezana za upotrebu veb tehnologija

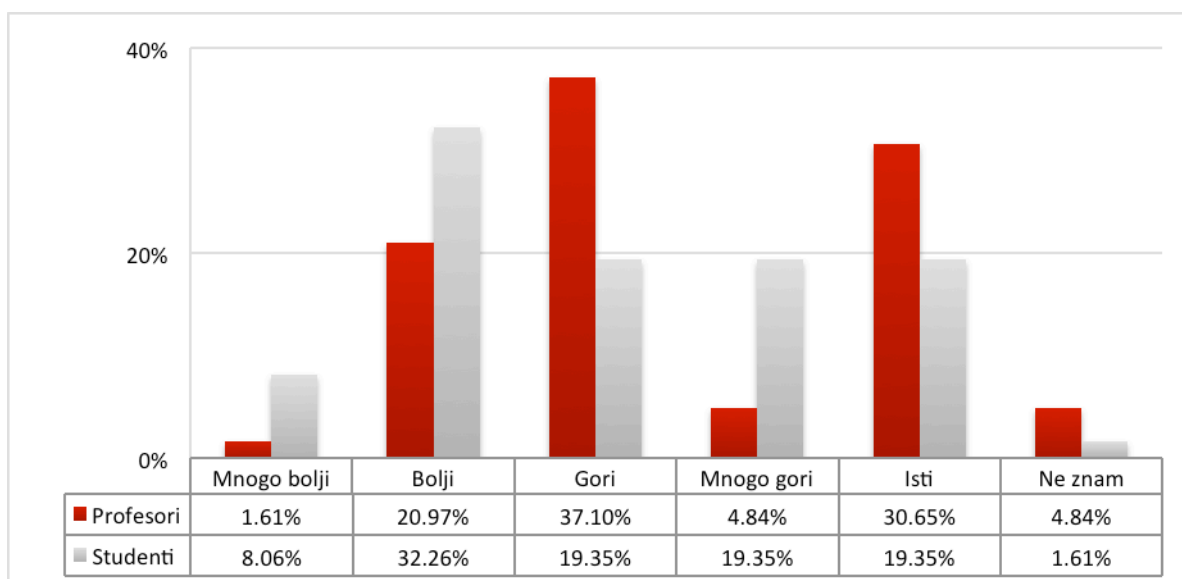
Ispitanici su pitani da iskažu mišljenje da li po njima tranzicija utiče na obrazovni sistem i upotrebu internet servisa i onlajn društvenih sajtova u visokom školstvu. Obe grupe (profesori – 61,3%, studenti – 53,2%) smatraju da tranzicija utiče ne samo na obrazovni sistem i upotrebu IKT u Srbiji već i na sve druge aspekte života. Jedan od profesora

napominje da tranzicija nije 'kriva' što se savremene tehnologije nedovoljno koriste u obrazovnom procesu.

Grafikon 29: Da li tranzicija utiče na obrazovni sistem i upotrebu internet servisa u visokom školstvu?

Na kraju onlajn upitnika, tražilo se od ispitanika da procene i daju svoje mišljenje o tome kakav će biti položaj obrazovnog sistema u srpskoj akademskoj zajednici u narednih pet godina u odnosu na sisteme širom sveta. Ovo pitanje koristi Likertove petostepene skale (od 'mnogo bolji', 'bolji', preko 'isti', do 'lošiji', 'mnogo lošiji'). Rezultati pokazuju razlike i odstupanja. Prvobitno je kros-tabulacijom dobijeno da su studenti optimističniji kada je u pitanju bliža budućnost i položaj obrazovnog sistema u Srbiji: 32,3% studenata smatra da će biti bolji, dok 21% profesora smatra isto. S druge strane, profesori – 37,1% smatraju da će položaj obrazovnog sistema u Srbiji u narednih pet godina biti gori, dok samo 19,4% studenata misli isto.

Grafikon 30: položaj obrazovnog sistema u srpskoj akademskoj zajednici u narednih 5 godina

Može se zaključiti da je dobijena značajna razlika dobijenih rezultata, iz kros-tabulacije i Hi kvadrat testa. Takođe, može se zaključiti, da u zavisnosti od profesije, varira mišljenje o položaju obrazovnog sistema u Srbiji kroz pet godina, te studenti najviše biraju bolji, a profesori gori ili isti²⁶. Studenti po odgovorima deluju optimističnije, tj oni misle da će biti bolje, a profesori gore.

Profesori prvenstveno smatraju da u Srbiji ne postoji obrazovna politika, a još manje politika razvoja koja bi stimulisala uvođenje novih tehnologija u nastavne procese i eksperimentisanje sa metodima nastave. Oni dalje naglašavaju **problem infrastrukture, finansija i opreme kao i da znatan broj studenata nema kompjuter:** *«razlozi mogu biti razni, naravno, no čini mi se da je u pitanju novac. Pored ideje o potrebi generalnije promocije upotrebe interneta, bilo bi dobro da se razmisli i načinima finansijske podrške studenata za kupovinu kompjutera.»*

Nameće se zaključak da nedostatak finansijskih sredstava u pojedinačnim i u akademskim okvirima (u školstvu uopšte) predstavlja jedan od ključnih faktora za skromnu primenu informacionih tehnologija. Drugi po značaju za slabu upotrebu IKT tehnologija jeste

²⁶ Imamo značajnu razliku – chi square test tabela u Prilogu 1 pokazuje značajnu razliku, odnosno sig. značajnost je manja od .05,²⁶ koja se ogleda u tome da studenti misle da će obrazovni sistem u Srbiji kroz pet godina i situacija da će biti bolja, a profesori misle da će biti gore

nezainteresovanost nastavnog kadra (od osnovnih škola do fakulteta) te *«ne treba posmatrati samo Beograd i ostale velike gradove (gde takođe nije sjajno), krenite malo po Srbiji.»*

Kada je u pitanju Moodle platforma postoje određeni problemi, kako navodi profesorka: *«iznanađena sam koliko studenata je imalo problema u početku rada (nisam stručnjak ali mi se čini da je reč o osnovnoj računarskoj pismenosti), moji studenti veoma vole da diskutuju na časovima i čak na yahoo grupi koju smo imali pre - ali diskusije na Moodle-u pod pravim imenom i prezimenom nisu bile tako dobro posećene.»*

Predavač na Saobraćajnom fakultetu u razgovoru iznosi svoja iskustva sa ovom platformom, a tiče se nezainteresovanosti profesora da koriste Moodle, inicijativa uglavnom dolazi od strane asistenata: *«imam kolege koje se protive korišćenju ovog e-learning servisa. Ja imam nalog i kao profesor i kao asistent jer mog profesora to ne zanima. Fejsbuk ga vrlo zanima, a taj deo ga uopšte ne zanima.»* i nastavlja kako ni studenti nisu bili zainteresovani da se priključe i učestvuju u ovoj platformi za elektronsko učenje: *«Mrzelo ih je da otvore naloge, a imaju naloge koje su morali da otvore...to koliko oni koriste taj servis.»* Izgleda da i studenti nisu bolje motivisaniji i samim tim slabije koriste ovaj sistem za elektronsko učenje.

Pored finansijskih problema, infrastrukture, nezainteresovanosti profesora i demotivisanosti i inertnosti studenata kada su u pitanju internet tehnologije u učenju i saradnji, jedan od faktora se navode i međuljudski odnosi, profesor iz Kosovske Mitrovice govori: *«U konzervativnoj sredini kakva je univerzitetska, treba više otvorenosti i poverenja, ali ne po cenu da se ode u drugu krajnost (izbegavati sindrom klatna u međuljudskim odnosima).»* Takođe, bitan citat profesora ukazuje da zapravo kod nas akademska zajednica u pravim smislu ne postoji, kao i da nedostaje *«javno mnjenje (mada mi se čini da je na internetu ono bolje artikulirano)»* i smatra da bi na njega trebalo da utiče akademska zajednica.

Ima i drugačijih mišljenja profesora kada je u pitanju komunikacija sa studentima i kolegama uz pomoć novih tehnologija: *»Lično ne koristim nijedan drugi oblik komunikacije sa studentima i kolegama osim elektronske pošte, budući da se nisam potrudio da saznam nešto više o korišćenju Moodla u nastavi.«* Neki nastavnici smatraju da se ne dobija u kvalitetu, a

kvantitativno se mnogo gubi: «*Vreme koje bih proveo odgovarajući i/ili komentarišući svaki pojedinačni rad nije ni kraće niti se posao brže obavlja u odnosu na klasični način.*» Takođe, isti nastavnik komentariše kako je po njemu komunikacija preko elektronskih medija veoma bezlična i u najvećem procentu neodgovarajuća i da preferira direktan razgovor između «*mene i studenta ili kolege. Daleko je brža razmena informacija usmenim putem nego dok se sa nekim dopisujete, posebno ako vaše rečenice mogu biti shvaćene dvosmisleno.*» Mnogi od profesora jesu za korišćenje društvenih medija uz dobru organizaciju: «*Smatram da treba sve više promovisati i afirmisati društvene medije u obrazovanju a pored toga i uvesti izvestan red, odnosno pravila u načinu korišćenja medija.*»

Studenti smatraju da komunikacija između profesora i studenata treba da se 'poboljša', kao i da se radi na spontanosti i inovativnosti, studentkinja master studija sa FON-a naglašava kako su profesori «*vrlo kruti po mnogim pitanjima. Uči se godinama iz iste knjige a u mojoj struci stvari se menjaju svakodnevno*» i naglašava da je ključna stvar «*ubediti profesora da radi svoj posao, a njegov posao je i 'plasman znanja'. Profesor bi morao biti lider u tom smislu, dakle prvi imati nalog, grupu, da podržava širenje informacija i znanja, a ne da se krije od svojih studenata.*»

5.7.1 Odnos profesor – student u naprednoj komunikacionoj zajednici. Problemi i moguća rešenja

Problemi koji uključuje eroziju institucija, te da «pogrešni ljudi vode iste», pitanja sistema Bolonje, nezainteresovanosti profesora da se edukuju i promene situaciju «na bolje», ali i nezainteresovanosti i sveopšte intertnosti studenata da se više angažuju, čitaju, usavršavaju, kao i više puta spomenuta, od strane studenata i profesora, pojava negativne selekcije, su samo od nekih gorućih problema koji predstavljaju ne samo barijere u naučnoj komunikaciji i uspostavljanju produktivne saradnje i interakcije u akademskoj zajednici, već utiču na visokoškolski obrazovni sistem u celini. Profesor pred penzijom sa Univerziteta u Beogradu smatra da i studenti i profesori imaju svoj zadatak, i smatra da «*nastavnici, asistenti koji su ostali da rade na fakultetu, sticajem okolnosti znaju da budu vrlo prepotentni, kada se govori o značaju njihovih predavanja.*» Takođe, naglašava da na našim

univerzitetima nema dovoljno stručnog kadra: *«mi na fakultetu imamo ljude koji ne zaslužuju da budu ni inženjeri, sasvim su na neki način upornim dugotrajnim studiranjem završili fakultet. Dosta je njih koje je kupilo bodove da bi mogli da napreduju što se tiče zvanja do redovnog profesora, i sad su redovni profesori.»*

Sistem redovne evaluacije bi možda bio rešenje jer kako i studenti primećuju – mnogi profesori *‘čitaju iz knjiga’* i ne unose inovativnosti da bi ih zainteresovali. Profesor na BU kaže o svojim kolegama da postoji:

«puno profesora koji ono što predaju – ne znaju. Oni znaju što ih je neko naučio, oni znaju nešto malo iz oblasti gde su magistrirali, nešto znaju iz one oblasti gde su doktorirali, a drugo ništa i ne znaju. I onda oni jednostavno ne mogu na fakultetu da nikome ništa pruže osim što piše u knjizi. Bilo bi dobro kada bi postojala mogućnost da se povremeno malo protrese fakultet pa da se proverí ko od profesora šta zna, da li je on više uopšte sposoban da drži nastavu. Čemu on može da služi na fakultetu? Mi imamo strašno mnogo nesposobnih profesora.»

Kada su u pitanju studenti i internet tehnologije, isti profesor smatra da je studentima dovoljno dati smernice i osnovne stvari o kojima treba da razmišljaju, ali i *«obezbediti im mogućnost da preko interneta dobiju informaciju. Zadavati im eventualno neke seminarske radove koje treba da urade.»*

Negativna selekcija u srpskoj akademskoj zajednici se često spominje kao tema kroz razgovore sa studentima i profesorima. I jedna i druga grupa sagovornika primećuje da u akademskoj zajednici pored korupcije postoji negativna selekcija, profesor na BU zapaža da je postala sveopšti trend: *«kada je ministar obrazovanja u pitanju prosto ne možete da poverujete da među gomilom tih, po meni, mediokritet je mediokritet, to je čovek srednje inteligencije, ali to su takvi ljudi da je to strašno, jednostavno strašno»* i konstatuje da nama *«treba jako puno vremena da postanemo civilizovan svet jer mi smo još uvek necivilizovan svet.»*

Doktorant i asistent na Univerzitetu u Nišu, takođe zapaža istu situaciju u visokoškolskom obrazovnom sistemu na njegovom fakultetu: *«ne vidim realnu moguću opciju za rešenje tog*

problema, ta negativna selekcija, što svesna što nesvesna, i zbog toga što ne žele da ugroze svoju poziciju time što će dovesti sebi konkurenciju, jer će taj neki strašno pametan čovek koji misli svojom glavom, biti na neki način problematičan. Oni naprosto ne žele ljude koji će da talasaju, koji će da objave više knjiga od svojih profesora, ili da budu češće u medijima od svog profesora, ili da dobiju stipendije.»

Na pitanje šta bi voleli da njihovi profesori više praktikuju u komunikaciji sa njima i u nastavnim procesima, studenti redovnih i master studija su primetili nedostatak interaktivne nastave i komunikacije kreira strah i strepnju zbog nesigurnosti u sopstveno znanje, ali i rutinskog držanja nastave od strane profesora, studentkinja sa Univeziteta u Nišu govori kako bi više volela više uključiti studente i da to bude interaktivna nastava *«a ne samo da oni pričaju. Može interaktivna nastava još više da se praktikuje, mada kod nekih profesora - jednostavno oni nemaju ni živaca za to, niti želje, niti žele da se trude, nego samo ovako pročitaju sa slajdova i to je to.»* I sami nastavnici se slažu da su udžbenici poprilično neažurirani, profesor sa Saobraćajnog fakulteta: *«mi imamo dve knjige u našem kurikulumu što bi rekli, koje su iz 70tih godina (smeh). Da te duša zaboli (smeh).»*

Primer da profesorima možda nedostaje fleksibilnost i spontanost prilikom predavanja, da predaju van kalupa, takođe na interaktivan i inovativan način: *«čini mi se da dosta njih predaje ono što piše u knjizi i to je onako zacementirano. Međutim po meni je to pogrešno, pogotovo na FON-u, neka predavanja su bila baš dobra iz razloga što profesor unese svoje predavanje i neko svoje iskustvo, neku svoju situaciju, neko svoje viđenje. Na primer, bio sam na jednom predavanju profesora Devedžića, menjao je nekoga, došao je i rekao...'ja ću sada da improvizujem, ja predavanje nisam spremio' – i to je bilo jedno od najboljih predavanja koje sam slušao na FONu. Uvod u veštačku inteligenciju. To je sjajno, i to je ono što ti probudi i kreativnost, i bude zanimljivo, i onda hoćeš da pratiš to, i hoćeš ponovo da se vratiš na njegovo predavanje i slušaš njegova neka druga predavanja, tako da mislim da je to taj deo koji kod nas i generalno svuda – fali. Da, spontanost, i da kažem prezentacija materije na pravi način - mislim da sa profesorima je to problem.»*

Pored linearnosti i nedostatka interaktivnosti, mnogi studenti zapažaju nedostatak motivacije kod svojih kolega - studenata, student, BU: *«dosta studenata nema motivaciju.»*

Prvo je do same osobe, to ide dosta ranije, nije samo na fakultetu, to ide iz srednje i osnovne škole.» Sa druge strane, profesori zapažaju sveopštu pojavu nemotivisanosti, nezainteresovanosti i inertnosti kod studenata kada su u pitanju najosnovniji procesi učenja i angažovanja, uključujući i čitanje literature, bivši prodekan na BU, govori da studente: «teram da čitaju. Pa da onda razgovaramo o tome. To im je smoor...mislim...smoor ko čita (imitira ih) (smeh)». Prodekan za nastavu smatra da se smisao kontaktne nastave gubi, i smatra da «ćemo se verovatno pretvoriti u moljce koji sede za svojim mikofonima i slušalicama iz kuće. To je zastrašujuća futurološka perspektiva. Ali činjenica je da ljudski rod, ako nestane struje, ljudski rod neće znati šta će sa sobom. Verujte.»

Takođe, profesorka na FON-u govori o studentskoj nezainteresovanosti u njenoj grupi i šta oni zapravo rade dok ona predaje: «svi sede za računarima pošto su programerski smer i onda praktično ti predaješ ili radiš neke vežbe s njima, ali mislim da oni ne rade to što ti radiš sa njima (smeh), nego tako zvrje po netu.» Ista profesorka pokušava da primeni različite metode da bi ih zainteresovala ali zapaža da studenti kada imaju pristup internetu ne rade stvari vezane za nastavu «nego su na Fejsbuku ili pretražuju, gledaju neke sportske rezultate» i ona pokušava da ih zainteresuje ili im dozvoli da budu na Fejsbuku nakon urade zadatak «dok na primer, moje kolege, oni im isključe internet. Ako im isključim internet onda će oni da kuckaju na mobilnim. Mislim ne mogu da postignem da ih zainteresujem da rade to što treba da rade, time što ću im jednostavno onako fizički isključiti to.» I dodaje da **studentima zapravo nedostaje i inicijativa i želja za učenjem i usavršavanjem. Kao razlog, ona navodi da je najverovatnije nedostatak slobodnog i kritičkog razmišljanja:** «kompletna ova situacija u našoj zemlji u kojoj su totalno poremećene vrednosti već godinama unazad, tako da nekako je degradirano sve. Mislim da je delimično razlog i to što su navikli da imaju sve bez nekog iole malog truda sa svoje strane. Kritičko razmišljanje apsolutno ne postoji.»

Jedan od postdiplomaca povodom demotivisanosti i nezainteresovanosti studenata da nešto nauče i da učestvuju kaže da se oni nisu «mnogo promenili, samo imaju mnogo bolja sredstva na raspolaganju koja su svima vidljivija da ne rade ništa.» Pre interneta, studenti i mladi su ranije 'visili' pred televizorima kada su mogli da vise pred televizorom. On kao i ostali studenti i profesori vidi problem u obrazovnom sistemu: «totalna demotivisanost je

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

vezana za obrazovni sistem. Opet je to problem s jedne strane na sistemu generalno – ne samo sistemu obrazovnom nego društvom celom da ako pogledaš malo šire kompletno društvo.»

Isto mišljenje deli studentkinja sa Poljoprivrednog fakulteta (BU), i dodaje primer sa svog fakulteta gde se još jednom potvrđuje da većina profesora drži monotonu i ne-interkativnu nastavu koja ne motiviše i ne inspiriše studente:

«nama je celokupan sistem školstva jako loš, pogotovo univerziteti, zato što rade još uvek po nekim zastarelim programima. Znači, mi živimo u eri komunikacije putem interneta, mobilnih telefona, sada mobilni telefoni su kao mali kompjuteri, jednostavno, moraš da pratiš korak, ne moraš ti u tome da budeš skroz do kraja, ali moraš da budeš upućen u neke stvari. Ja mislim da i dalje većina profesora razmišlja: 'Aha, ako ja budem stavljaao svoja predavanja, ako sve to budem stavljaao na internet, meni niko neće da dođe da sluša, nego će svi da skidaju sa intereneta, učiće, i onda će dolaziti na ispite. A to opet vezujemo za tu zainteresovanost studenata, motivisanost studenata. To je obostran problem.»

Studenti smatraju da s obzirom «da su mladi takvi kakvi su, profesori moraju da se menjaju», i da «profesori moraju da nađu načine» na koje će stupiti u komunikaciju sa studentima, a mesta gde studenti najviše provode vreme je Fejsbuk, predavač na BU kaže: «ako su mladi svi na Fejsbuku, moraju profesori da se pojave tamo i moraju da komuniciraju sa njima tamo. Većina profesora kod nas nije zainteresovana ni za šta osim da odrade svoj posao na apsolutnom minimum koji mora.» Ispitanici smatraju da je decenijama izgrađivana «kultura nedodirljivosti profesora», i da profesori verovatno očekuju i dalje da su «nedodirljivi, a internet omogućuje da svako bude dodirljiv putem emaila ili bilo čega, i da se makar na državnim univerzitetima to ministarstvo da naredi da svi moraju da imaju emailove, da moraju da proveravaju redovno i da odgovaraju brzo. Profesori moraju nekako da se menjaju a nisu motivisani da se promene. Studenti neće direktno da menjaju profesore, njih baš briga, (smeh), oni će da odrade šta profesori kažu...mislim da većini ljudi koji drže predavanja fali znanja o tome kako da drže predavanje, većina se trudi da bude dosadna.»

Jedan od asistenata na BU deli mišljenje pojedinih profesora da ipak postoji strukturalni problem: 'ima malo institucija, na primer, koje obrazuju takve ljude – a i mi koji obrazujemo

*ne možemo da se posvetimo potpuno njima. Onda ih obrazujemo na način na koji mi želimo...’ i dodaje da je to treba ‘prvo da bude institucionalizovano, neko osnovno obrazovanje tj obuka.» Predavač ukazuje da je čak držao vežbe kako da studenti koriste MS Office, ili «gde mogu da pretražuju interesantne resurse. I kako se koristi Vikipedija, možda su čuli ali možda ne znaju da oni mogu da je edituju.» **Ovaj predavač smatra da je Fejsbuk dobar za one koji nisu dovoljno digitalno pismeni da nauče osnove kroz interakciju i zabavu, odnosno familijaliziruju se sa računarima i internetom. On smatra da Fejsbuk predstavlja dobar «uvod» u internet:** «Ti si u nekom zatvorenom sistemu, imaš neke ograničene opcije, i primamljivo je to što su ti tu tvoji prijatelji i tera te da stalno koristiš Fejsbuk. Ali onda - s vremena na vreme ti ispadneš sa Fejsbuka, odnosno odeš na internet, tj klikneš na neki link ili na Jutjub, ili tako nešto. Tako da za ljude, koji nisu toliko edukovani, koji se prvi put susreću, možda je i korisno. Tako da ja u tome vidim pozitivnu stvar Fejsbuka.»*

Profesorka sa Univerziteta u Novom Sadu kaže da je situacija ista na svim fakultetima: «mi imamo našu učionicu gde su nam postavljeni kompjuteri koji nisu neki najnoviji ...ali njima dobro služe za vežbe» i primećuje da postoji grupa studenata koja nije zainteresovana «onda ja dodjem pa im isključim internet». Ona smatra da je to generacijski problem i da su studenti «sve manje zainteresovani. Mislim da je problem ipak društvo u celini. Da mladi jednostavno ne vide neku perspektivu u svemu tome pa onda idu linijom manjeg otpora.»

Profesor na Beogradskom univerzitetu, bivši prodekan smatra da je uzrok ovim problemima sveopšta bezperspektivnost:

«kad bi oni taj virtuelni svet doživljavali kao alat- za svoju životnu dobrobit, ili za nešto što će im pomoći da bolje žive, onda bi od toga možda bila neka korist. A ovo je u stvari – bekstvo u virtuelni svet i to je, zašto ne reći, narkotik. To je narkotik koji ti služi u stvari da se malo zaboraviš. I to zabaviš ali sa zagradama ‘ora’, zabaviš –zaboraviš. To je to.»

Ovaj profesor smatra da su rešenja u digitalnoj pismenosti i smeni generacija: «vidim jedno rešenje što se tiče opismenjavanja profesora: smena generacije. Znate, za desetak godina kada mi odemo u penziju, onda će možda doći kompjuterski pismeni ljudi. Njih samo treba motivisati da postoji interaktivnost.» Isti bivši prodekan za nastavu smatra da su sve to problemi opšteg visoko-obrazovnog sistema u Srbiji koje je u godinama u krizi, i da nama

zapravo nedostaje kreativna akademska zajednica po ugledu na tradicionalne univerzitete kao što postoje, na primer, u Engleskoj: *«To je pitanje našeg visokog obrazovanja državnog, koje je - ne u krizi, nego je ono u pepelu. Ove generacije svetlo na kraju tunela ne vide.»* A kao potencijalno rešenje, ovaj profesor navodi: *«U suštini kada malo bolje pogledate Vi treba da imate čisto polje, i da krenete da gradite fakultet...onda će možda nešto biti. Reformisanje? Nema šanse. Sve što je valjalo, ili većina što je valjala, predaje po univerzitetima po inostranstvu.To je s jedne strane erozija institucija, a s druge strane u suštini pogrešni ljudi koji tu instituciju vode.»*

Problemi u visokom školstvu idu dalje od tehničke infrastrukture ili sistema u celini, profesor iz Kosovske Mitrovice koji pod otežanim uslovima radi, ima **problema međuljudske prirode** sa svojim dekanom sa kojim ne govori osam godina: *«On je stvorio takvu tremu...osim njegove ekipe malo ko se usudi da sa njim razgovara, to je dole jedna vrlo ružna situacija, niti poštuju Prištinu ni ništa.»* Ovaj profesor opisuje jako lošu situaciju, međuljudske odnose koji se svode po političkoj liniji, kako *«dekani daju reket mafiji i vlada strah.»* Kada su u pitanju nastavni sadržaji, ovaj profesor se ne slaže da su studenti 'opterećeni': *«Čime su opterećeni? Praktično je znanje oko njega. Ja mojim studentima kažem: 'pa ljudi, samo da se zezate na Vikipediji, naučićete za sedmicu', da ne otvorite udžbenik uopšte.»* On smatra da je studentima obilje informacija dostupno *«na svim stranama – da oni vrlo malo moraju udžbenički da uče.»*

Pitanje komunikacije, saradnje, obrazovanja zalazi ne samo u međuljudske odnose već i na sistemskom nivou u razne idejne politike i čitav sistem vrednosti u državi: *«Bolonja je odigrala recimo veoma dobru stvar na univerzitetima što su ljudi povelili računa malo o tehničkoj opremljenosti, o bibliotekama, literaturi i donekle o nekom popunjavanju kadra. Međutim, Vi i dalje imate profesora koji na sedam, osam fakulteta radi i gore u bazi podataka postoje takvi podaci i niko ne kaže 'ti ne možeš biti akreditovan na tom fakultetu jer si već dva puta bio.'* **Ovaj profesor smatra da od trenutka kada se politika umeša – tu prestaje nauka** i nastavlja:

«ja bojim se da ne samo kod mladih već i kod starijih postoji jedna velika dezorijentacija. Za dvadesetak godina mi smo izgubili vodeću partiju, izgubili smo jaku policiju, izgubili smo jaku

vojsku, izgubili smo potpuno tržište, izgubili smo državu, imali smo građanske ratove, imali smo raznorazne propagande preko televizije, i domaće i strane, imamo direktno iz vlade i skupštine propagandu koja propagira neki kič. U suštini nema ideje vodilje, imamo vladu ali nemamo vlast, imamo državu ali nemamo ono što objedinjava državu – nemamo zajednički cilj, nemamo zajednički duh, i nemamo sistem vrednosti koji nešto znači. Nije lako dvadeset godina imati tolike krize i socijalne i ekonomske i tolike ratove, i tolike zločine, a ostati normalan i imati neki pravac.»

Ono što se ponavlja kao motiv kroz sve ove razgovore, jeste demotivisanost studenata, ali i saznanje da je problem mnogo dublji i postoji definitivno paradoks jer sa jedne strane današnje generacije imaju sve tehnološke olakšice i imaju pristup jednoj gomili informacija, a sa druge strane one nisu dovoljno iskorišćene. Upravo taj silos informacija predstavlja informaciono prezasićenje jer iz tog šuma potrebno selektovati samo ono što je relevantno što zahteva posedovanje veština i niz pismenosti (informaciona, digitalna, medijska). Profesorka sa Univerziteta u Nišu smatra da je potrebno imati znanje da bi se sve te informacije filtrirale. **Uprkos relativno dobrim uslovima, opremljenošću sa računarima, mobilnim telefonima, internetom, besplatnim resursima - nove generacije su ipak negde dezorjentisane i inertne.** Profesorka koja predaje u srednjoj arhitektonskoj školi kao uzrok smatra da je problem to što imaju sve i *«nemaju potrebu da se malo pomuče»* i navodi primer kada je Vikipedija prestala sa radim na jedan dan:

«Na Fejsbuku sam videla da je neka devojka rekla 'jaoj, srećom uspela sam da završim svoj rad, neki seminarski, ništa ne bismo mogli ni da napišemo ni da uradimo kad ne bi bilo interneta'. Onda sam shvatila da oni ne znaju šta znači biblioteka, šta znači listanje knjige, rečnika. Sve im je na dohvat ruke, i onda nemaju taj neki motiv da traže nešto. Vidim po mojim đacima, oni iako su četvrti razred i sad će maturirati za mesec dana, oni pojma nemaju, ne znaju da crtaju, ne znaju da drže olovku, a mi recimo, smo jedni od drugih precrtavali. Nema te saradnje da nešto urade, sve im je valjda to što im je na dohvat ruke, nema da se pomuči da bi došao do nečeg.»

Ista profesorka opisuje incident koji je nastao zbog Fejsbuka u školi, odnosno da su mnoge tuče nastale na Fejsbuku: *«Evo recimo sad je jedan par u odeljenju raskinuo zbog Fejsbuka*

zato što je neko napravio lažan profil ili neko nešto napiše na stranici, a to kada vidiš reč to je drugačije nego kada to čuješ, i onda neke dve devojčice su se posvađale i ona sutradan jedna je organizovala svoje drugare i celo odeljenje je krenulo ka ovom drugom odeljenju, i tu su se potukli, pa je kroz prozor nešto ispadalo. Završilo se nekako to, imamo u školi kameru pa se videlo tu ko je koga napao, pa se na kraju išlo na razgovore, ništa strašno nije bilo. Ali recimo, da i nema tog Fejsbuka, ne bi došlo u takvu situaciju takvu da se na taj način posvađaju i da provociraju jedna drugu.» Zanimljivo je zapažanje iste profesorke koja smatra kao i ostali sagovornici, da možda nije problem suštinski na fakultetima, iako postoji i takav, ili u srednjim i osnovnim školama već u porodici: «svi misle da je u školi problem, ipak je u porodici problem. Jer deca koja imaju okej porodicu i roditelje sa kojima razgovaraju i razmišljaju, da nauče da razmišljaju – oni su okej i u školi. Ali oni koji imaju problema u porodici – ne vredi škola. Uvek čujem kako svaljuju krivicu na fakultete, svaljuju krivicu na profesore srednjih škola. Profesori srednjih škola uvek kažu 'ah, to su krivi oni u osnovnoj školi', ali eto...možda u sistemu i u porodici.»

Profesorka sa FDU se slaže da su studenti, više manje su svuda slični: «*moraš mnogo energije da uložiš i da ih motivišeš i zainteresuješ*» i dodaje kako ima prilično ambivalentna iskustva kada je u pitanju predavanje i interakcija sa studentima «*obično bude priča 'Jaoj ne vole oni eks katedra predavanja, obično ne vole samo da im pričaš, nego vole da debatuju' - nije to uvek slučaj, mislim da oni vole da ih pitaš šta misle, ali moraš opet nekako dobro da ih motivišeš, da ih uvučeš u tu priču, da oni vide da je to neka bitna priča za njih. Tako da, studenti kao i svuda, moraš da se trudiš, moraš stalno da im daješ neki podsticaj i da ih uvlačiš u neki zajednički projekat gde su svi odgovorni za uspeh tog projekta.»*

Iz analize sadržaja onlajn upitnika i iscrpnih polu-strukturiranih intervjua može se zaključiti da i profesori i studenti imaju dosta toga da kažu na teme koje su bile predmet ispitivanja. **Prikazano je kako tehnologije i digitalni alati transformišu njihove živote i životne stilove, kao i procese interakcije, saradnje i učešća u naprednom preduzeću kakva je akademska zajednica.** Često puta predstavnici milenijumske generacije uzimaju tehnologije zdravo za gotovo za razliku od odraslih koji nisu odrasli uz internet. Studenti imaju olakšice i bezbroj mogućnosti uz digitalne tehnologije, ali važno ih je na pravilan način implementirati u programe i konstruktivno koristiti. Bitno je istaći da i **alati sami po sebi kreiraju društveno -**

tehnološku promenu i kreiraju prostor za komunikacione mogućnosti, koje su poprilično nove i za nastavnike i studente. Studenti su povezani ne samo sa vršnjacima i kolegama u učionici, već sa svakim pojedincem ili grupom na planeti sa kojom mogu biti povezani. Ovo predstavlja jednu sasvim novu kulturnu propoziciju koji menja društveno-tehnološku paradigmu. Jedan od razloga za potrebom transformacije obrazovanja je činjenica da je tehnologija promenila čitav kontekst obrazovanja, ali takođe postoji čitav niz pitanja oko načina kako će se ta transformacija odigrati. Ova promena društveno-tehnološke paradigme je mnogo veća nego što je recimo u oblastima umetnosti, dizajna, itd. Ona utiče na načine na koje mislimo, razmišljamo u svim disciplinama, utiče na načine kako različite discipline interaguju, što se može i primetiti iz istraživanja. Stoga novi alati obezbeđuju prilike u paleti mogućnosti koji će biti dostupni svakom studentu i nastavniku.

U prethodnim delovima poglavlja dokazana je tvrdnja da je moguće podsticati i razvijati saradnju između studenata i profesora korišćenjem internet usluga, onlajn društvenih mreža i implementacijom društvenih veb servisa u internet zajednicama u Srbiji. Tvrdnja je validirana kroz analizu sadržaja iz onlajn upitnika i polu-strukturiranih intervjua. Saradnja je moguća, uprkos pojedinim strukturalnim i finansijskim problemima. Mogućnosti za pozitivnu promenu postoje.

Kroz polu-strukturirane intervjue je istražena hipoteza da iste one onlajn veb servise i društvene mreže koje mladi (studenti) i nastavnici (profesori) koriste za druženje (socijalizaciju) takođe se mogu koristiti u okruženju za učenje i profesionalni razvoj. Prikazano je koje alate, usluge, i servise koriste studenti a koje nastavnici, kao i različiti modaliteti njihovog korišćenja. Takođe, obe grupe ispitanika je potvrdilo da se društvena mreža Fejsbuk može koristiti u okviru komunikacionih i kolaboracionih procesa u akademskoj zajednici, ako se pravilno implementira. Prikazani su uspešni primeri koje su naveli sagovornici.

Kada je u pitanju treća relaciona perspektiva: komunikacija, saradnja i učešće putem internet usluga, društvenih mreža i veb servisa, što u nastavi i van nastave, istražena je i ispitana tvrdnja iz dela - istraživačka pitanja, te je zaključak da je moguće iskoristiti mogućnosti koje pružaju internet tehnologije, i sprovesti i održavati komunikacione

prakse: saradnje (kolaboracija), učestovanja (participacija), angažovanja, interakcije, između studenata i nastavnika, koristeći društvene veb servise i onlajn društvene mreže, za razmenu informacija, usavršavanje i svakodnevni profesionalni razvoj, kao i za podsticanje i razvoj komunikacije i saradnje - kao otvorene modele komunikacije umrežene javne sfere.

5.8 NOVONASTALI FENOMENI – DISKUSIJA

U prethodnom delu prikazani su rezultati dobijeni iz kvantitativno-kvalitativnih podataka kroz aspekte umrežene privatne sfere i javne sfere kada su u pitanju komunikacioni procesi saradnje, interakcije i učešća u naprednoj komunikacionoj zajednici. **U ovom delu disertacije prikazuju se rezultati i diskusija podataka vezanih za pojedinca i društveno umrežavanje u zajednici, konkretno kada je u pitanju komunikaciona i društvena dinamika na mreži Fejsbuk, predstavljanje novonastalih fenomena i pojava (komentarisanje, fatičke ekspresije i postovi/objave); zatim pojava novih digitalnih nejednakosti koje su sveprisutne u umreženom društvu, i na kraju fenomen konvergencije starih i novih medija (istraživačko pitanje 1).** Prikazaće se kroz analizu sadržaja iz polu-strukturiranih intervjua i relevantnih naracija fenomeni proistekli iz društvenog umrežavanja i povezivanja pojedinca sa drugima, njegovo prikazivanje delića sopstvenog indentiteta i svog života sa drugima, kao i zašto su internet zajednice toliko popularne u Srbiji. Pritom će biti predstavljene relevantne komunikacione pojave kroz dominantne procese umrežavanja koje su uslovljene komunikacionom i društveno-tehnološkom dinamikom.

Suštinu istraživanja predstavljaju novonastali fenomeni koji su uočeni na osnovu teorijskih i istraživačkih rezultata dobijenih iz polu strukturiranih intervjua. Tematske celine imaju u centru *pojedinca* i njegove *odnose* sa drugima i sa tehnologijom, kao i kontekste u kojima *komunicira*. One su grupisane sistematsko logičnim redosledom, te se ovaj deo sastoji od tri tematske celine:

- ***fenomen komunikacione dinamike na društvenoj mreži Fejsbuk.*** Oni će biti predstavljeni kroz komunikacione prakse umrežavanja i interakcije, fenomene koji su

pristuni u onlajn naprednim komunikacionim zajednicama. Ovde se dešava intersekcija privatne i javne umrežene sfere gde nastaje umreženo društvo. **U ovom delu biće prikazani rezultati iz polu-strukturiranih intervjua i predstavljeni procesi fatičke komunikacije kao novonastali fenomen u onlajn komunikacionom prostoru.**

- ***umreženo društvo i digitalne nejednakosti.*** Biće prikazane vrste digitalnih nejednakosti iz empirijskih nalaza, objašnjeni teorijom društvene stratifikacije. Predstaviće se međunarodni i nacionalni podaci upotrebe interneta u Srbiji koji ukazuju na prisustvo digitalnih nejednakosti.
- ***konvergencija starih i novih medija.*** Biće prikazana trenutna slika nove društvenosti u Srbiji kroz prisutni onlajn medijski pejzaž.

U ovom delu se istražuju odnosi na relaciji postavljenih tema i naracija ispitanika iz perspektive interneta i društvenog umrežavanja u zajednici, kao i pojedinac u širem digitalno medijskom ekosistemu. Prikazaće se kako procesi socijalizacije i komuniciranja na ovim prostorima, koji se mogu podvesti pod širi pojam *internet zajednice*, utiču na njihov svakodnevni život i na profesionalni razvoj.

U poglavlju 3 je predstavljena struktura i dinamika onlajn društvenih mreža i internet zajednica, kao i njihove osnovne karakteristike. U ovom delu fokus je na komunikacionim procesima i mogućnostima internet zajednica. Pažnja se posvećuje digitalnom identitetu pojedinca koji kreira pre nego stupi u interakciju i **najdominantnijim komunikacionim praksama u ovim mrežama: dinamičkom komentarisnja, fatičke komunikacione ekspresije, pisanje i izražavanje sopstvenog identiteta.**

5.8.1 FENOMENI KOMUNIKACIONE DINAMIKE I PRISUSTVA NA DRUŠTVENIM MREŽAMA

Uprkos činjenici da je Srbija zemlja u tranziciji, u kojoj su političke, ekonomske i socijalne turbulencije devedesetih godina dvadesetog veka uticale na kulturu i etičke vrednosti, kao i na informaciono-komunikacione tehnologije i stvaranje onlajn javne sfere, trendovi novih tehnologija, i upotreba veb društvenih servisa u svakodnevnom i profesionalnom životu,

nisu je zaobišli. Nije iznenađujuće da su mlađe i starije generacije u urbanim područjima vrlo brzo prihvatile nove forme društvenih medija. Međutim to nije dovoljno. Mnogi savremeni istraživači i profesori kao što je Hauard Rajngold, ukazuju na neophodnost digitalnog i medijskog opismenjavanja, informacione pismenosti u 21. veku, veštinama kritičkog razmišljanja koje će omogućiti ljudima da koriste informacije koje se nalaze na internetu, mudro i selektivno.

Od 7,3 miliona stanovnika u Srbiji, 65,3% u korisnici interneta (Internet Penetration in Europe, 2014). Oni koriste internet za komunikaciju, slanje/primanje elektronske pošte - 62% (Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2014), i za učešće u društvenim mrežama (Fejsbuk, Tviter) – 67,6%. Imajući u vidu takvo okruženje, onlajn javna sfera koja je kreirana na umreženim sajtovima ne razlikuje se mnogo od analognih prostora u svakodnevnom životu, dok su problemi u virtuelnim prostorima samo naglašeni i uvećani. Postoje brojna mesta gde mladi ljudi u Srbiji provode svoje vreme na internetu, a jedan od najpopularnijih je društvena mreža Fejsbuk.

Digitalni identitet i predstavljanje sebe

Onlajn društvene platforme (društvene mreže, blogovi, mikroblogovi), kako profesorka komunikacionih nauka sa Univerziteta u Illinoisu, Zizi Papacharissi (Papacharissi, 2012) sugeriše, podstiču izražavanje i vezu (konekcije). Po Papacharissi, identitet je uvek bio performativan i uvećan, vidljiviji kroz onlajn sredstva samo - prezentacije. Upravo te onlajn društvene platforme, pojedinci smatraju najprivlačnijim. Kako je *društvenost* - umrežena, ona se praktikuje onlajn, preko i putem mreže. **Predstave o sopstvenom identitetu omogućavaju društvenost, a ove društveno orijentisane predstave mora da nose poruku i značenje za javnu sferu i publiku na mreži.**

Dinamika produkcije identiteta se može videti na profilima društvenih mreža: profili čine digitalna tela, javni prikazi identiteta gde ljudi proizvode i upravljaju impresijama svog prisustva. Eksplicitne reakcije na njihovo onlajn prisustvo nude značajne i dragocene povratne informacije. Cilj je izgledati 'cool' i dobijati svakodnevne validacije svojih kolega, vrsnjaka, „prijatelja” i fanova. Dakle, pojedinac projektuje svoj identitet demonstrirajući svoje veze, odnose sa drugima. **Pored toga da tim istim pojedincima po prirodi internet**

omogućava da se slobodnije izražavaju i iskažu svoj identitet, oni kroz umreženu javnu sferu pokušavaju da ispune jednu od fundamentalnih potreba - potrebu pripadanja grupi, socijumu, kao i priznavanje sebe i sopstvene validacije u grupi.

Za razliku od fizičkog, virtuelni svet je drugačiji, sastavljen je od informacija. Iako u kolokvijalnom jeziku virtuelno označava kvazi, pseudo u različitim kontekstima pojam se različito definiše. Na primer, u filozofskom kontekstu virtuelno je „nerealni” entitet iako može da implicira kvalitete realnog. Mnogi sociolozi, antropolozi i filozofi, kao na primer Deluze (Deleuze, 2004), koriste termin virtuelno koji se odnosi na aspekt realnosti koji nije materijalan, ali je bez obzira na sve realan.

Jedan od mnogobrojnih aspekata upućuje na virtuelno kao površinu, fasadu, masku proizvedenu realnim uzročno-posledničnim interakcijama koje se dešavaju na materijalnom nivou. Kada pojedinac koristi računar, slika koja je projektovana na ekranu zavisi od fizičkih interakcija koje se dešavaju na nivou hardvera. Ovde se virtuelno tumači kao vrsta mogućnosti koja postaje ispunjena u konkretnom, aktuelnom. Još uvek nije materijalna, ali je realna. **Mišel Fuko (Foucault, 1975) je propagirao ideju da identitet nije stabilna komponenta čovečanstva, već nešto što je podložno konstantnoj promeni. Na ontološkom nivou, moguće, potencijalno, virtuelno - je definisano kao nešto što nije fizički realno ali poseduje sve kvalitete realnog. Prototipski primer je (sopstvena) refleksija u ogledalu. Nameće se zaključak da je Fejsbuk zapravo samo-reprezentativni onlajn izlog svakoga od nas.**

Upravljanjem impresijama sopstvenog identiteta i potreba za pokazivanjem i dokazivanjem sopstvenog imidža postaje indikativna jer, kako student milenijumske generacije primećuje da ljudi *«više ne razmenjuju brojeve telefona već se razmenjuju Fejsbuk nalozi, preko Fejsbuka mnogo više stvari saznaš o nekoj osobi, pa se ona trudi da ostavi neki utisak i da postavlja neke informacije, slike.»* Kako neki od sagovornika smatraju da je *'to neki odraz kulture'* – kulture *'i priča na Fejsbuku ima o turbofolku'*, i povratak kao 90te dvadesetog veka kada je Srbija bila pod sankcijama, sa analognih prostora je došlo do pomeranja iz oflajn u onlajn prostor, dakle *«prebacilo se na Fejsbuk i sigurno nećeš od tih devojaka naći jednu koja je pročitala neku knjigu nekog pisca ili šta si poslednje pročitala».*

Virtuelni identitet u ovom kontekstu je društveni identitet koji korisnici veba uspostavljaju i kreiraju na veb sajtovima i internet zajednicama. Većina internet korisnika preferira da se identifikuje putem pseudonima, što otkriva određene informacije koje određuju personu. Virtuelni identitet je kompleksna stvar i u konstantnom je procesu proučavanja. Kao što je prikazano ranije, **internet zajednice predstavljaju kompjuterski zasnovanu simulaciju okruženja nastanjenu korisnicima koji komuniciraju preko svojih profila ili avatara.** Ovi profili i avatari su obično dvo i tro dimenzionalne grafičke reprezentacije, uz dodatne tekstualne ili multimedijane informacije o pojedincu. Model sveta može da simulira pravila koja su zasnovana u realnom svetu ili hibridnom svetu fantazija/ fantazmi. Komunikacija između korisnika se uspostavlja putem teksta, grafickih ikona, vizuelnih pokreta, zvuka. Iako se virtualna okruženja percipiraju u širem kontekstu, postoje različite vrste internet zajednica kao što je predstavljeno u poglavlju 2: forumi, blogovi, viki stranice, sobe za ćaskanje, društvene mreže gde se društvenost ispoljava u interaktivnoj formi. Takođe, prikazano je da internet zajednice predstavljaju moćan novi medij za obrazovanje i učenje. **Njihova postojanost dozvoljava razvoj društvenih interakcija koje predstavljaju bazu za saradnju.**

Pojave kripto indetiteta, dupliranih profila, upravljanje impresijama sopstvenog virtuelnog identiteta, potrebe pojedinca za pripadnošću i validacijom u grupi su svakako fenomeni za antropološka, psihološka i socijalna istraživanja. Kako jedna studentkinja primećuje, potrebe mladih kada odu na *'Fejs ili na internet su najviše potreba za dokazivanjem'*. Potrebe da budu viđeni kao i potreba za pažnjom koja se manifestuje kroz profilne slike, postove/objave, nadmetanja ko ima više lajkova, tvitova i slično, zapravo se krije želja za dokazivanjem i priznavanjem u društvu, sa naglasakom na kulturu vrednosti u Srbiji koja je zasnovana uglavnom na materijalnom, tako da se ona sa analognih prostora ogleda i u onlajn sferi.

Koncept maske u virtuelnom identitetu ne označava samo slojeve koje pojedinac kreira pre nego da izađe i interaguje u onlajn društvenoj sferi, može označiti i pojavu kripto identiteta. Kada god individua interaguje u društvenoj sferi ona prikazuje, podražava masku sopstvenog identiteta. Ne postoji razlika u onlajn svetu s obzirom da on ili ona moraju da odgovore na određena pitanja u svom profilu (godine, pol, adresa, korisničko ime, itd) koji sačinjava identitet u društvenim mrežama. Jedan od najuticajnijih sociologa dvadesetog veka –

Goffman (Goffman, 1959) razlikuje dva pojma: davanje i odavanje izraza. Davanje se odnosi na namerno izrečene poruke koje upućuju na to kako osoba želi da je drugi opažaju, a 'odavanje' je suptilnija, ponekad nenamerna, poruka koja se šalje delovanjem i nijansama stila. Oba oblika izraza su podložna namernoj manipulaciji, ali je odavanje izraza teže kontrolisati. Dalje, kako osoba objavljuje i obraća se publici na webu, ona ili on dodaju sve više slojeva svojim maskama u stilu pisanja, rečnika i tema. O dinamici i značaju profilne fotografije kao svog digitalnog identiteta, studentkinja iz Beograda smatra da profilna slika pogotovo govori dosta o tome «*kakva ste osoba*» ukazujući na čuveni fenomen takozvanih «*pozerskih slika ili slike u kupatilu*».

Vrstu maske koju individua odabira, otkriva nešto o subjektu koji se nalazi iza te maske. Onlajn maska ne otkriva aktuelni identitet osobe. Ona u stvari otkriva šta se krije iza maske, na primer, osoba koja je odabrala da se ponaša kao rok zvezda ili neka poznata ličnost. Čak iako se osoba odluči da se sakrije iza potpuno lažnog identiteta, ovo govori o strahovima i nedostatku samopouzdanja koji se nalazi iza lažne maske. Zbog mnogobrojnih emotivnih i psiholoških dinamičnosti, ljudi je često izbegavaju. Kreirajući i postavljajući masku sa identitetom oni kreiraju sigurnu mrežu, fasadu.

U internet zajednicama pojedinci mogu da predstave sebe bez straha od progona i osuda, bez izbora da li su u pitanju lične osobine, oblici ponašanja ili izjašnjavanja, obaveštenja iz realnog sveta osobe koju ranije nikada nije objavila ili otkrila. **Ova vrsta slobode rezultira u novim mogućnostima za društvo u celini, posebno sposobnost da ljudi istražuju različite uloge na način koji je bezbedan, interesantan, koristan. Virtuelni identitet je pružio ljudima mogućnost da se osećaju prijatnije u čitavom dijapazonu uloga, od kojih neke mogu biti potporni, podležući aspekti života te osobe a koji je u nemogućnosti da je prikaže u realnom svetu.** Profesor sa Saobraćajnog fakulteta u Beogradu govori o socijalnoj odgovornosti i potrebama za iskazivanjem sebe kao i potrebom: „*da se nekom svide. Da neko komentariše kako su oni divni, kako su oni blesavi, da izneseš neke glupe stavove a da uslovno rečeno nemaš nikakvu socijalnu odgovornost.*» Takođe, treba imati u vidu da postoje pojedinci koji sa namerom ostavljaju svoje profile otvorenim, te **pored elemenata voajerizma, na društvenim mrežama, se mogu primetiti elementi egzibicionizma,** isti profesor je primetio da «*jesmo voajeri. To je vrlo indikativno uopšte kao biće.*»

Identitet igra veoma važnu ulogu u internet zajednicama. Blogovi i društvene mreže, na primer, omogućavaju osobi da iskaže svoja viđenja koristeći veb tehnologije kao individualni esej ili deo šire diskusije, i veoma lako kreira javni forum za izražavanje ideja. Iz tog razloga, blogeri često koriste pseudonime da zaštite lične informacije i omoguće sebi više sloboda u izražavanju ideja koje mogu biti nepogodne za njihove porodice, zaposlene, kolege, itd. **Društvene mreže kao sto su Tviter ili Fejsbuk omogućavaju ljudima da održavaju onlajn identitet unutar preklapajućih dualnih konteksta: onlajn i oflajn sveta. U ovim društvenim mrežama identiteti se odražavaju kroz profile korisnika. To su često identiteti koji se formiraju da bi reflektovali specifični aspekt ili najbolju moguću verziju sopstvenog ja, gde se većina ljudi trudi da se pokaže u najboljem svetlu.** Studentkinja sa Poljoprivrednog fakulteta u Beogradu ukazuje da ta vrsta dokazivanja nekada je potreba za podelom informacija sa drugima, ali možda je ipak to previše otkrivanje privatnosti:

*«imam mlađe koleginice i sestre, pa onda gledam njihove drugarice, izađu uveče u grad, i odmah sutradan prva stvar koju urade kad se probude, ako ne već i tu noć kada se vrate iz grada, odmah se stavljaju slike iz grada, kako su bile u ludom provodu, jer znaš ono **ako nije na Fejsbuku ko da nije ni bilo.**»*

Reprezentacije sopstvenog identiteta uključuju, pored profila, fotografije, interakcije sa ostalim “prijateljima” i članovima u mreži, i predstavljanje sebe u drugačijem svetlu. **U Gofmanovskom kontekstu ovo označava navlačenje teatralne maske radi samo-reprezentacije u svakodnevnom životu, i za sebe i pred (teatralnom) publikom, koja i ovom kontekstu predstavlja umreženu javnu sferu.**

Kako svakodnevno navlačimo čitav niz slojeva odeće koja saopštava nešto o našem identitetu: čime se bavimo, kako se uklapamo u socio-ekonomsku hijerarhiju, samim tim procesom mi kreiramo identitet i učestvujemo u njegovoj dinamici produkcije. **Upravo Fejsbuk pruža priliku kreiranja jednog sopstvenog virtuelnog identiteta gde pojedinci predstavljaju sebe na onaj način na koji oni žele da su viđeni, koliko god ta verzija bila možda selektivna, neistinita i nepotpuna.** Taj ‘našminkani i nakićeni’ identitet, kako profesor sa Univerziteta u Nišu, kaže da je samo jedna «*selektovana verzija tebe, koju ti biraš kako ćeš sebe da predstaviš, koliko ćeš da budeš kul, koliko ćeš da budeš pametan, duhovit,*

vickast, ekstrovertan i kakav god. Naprosto godi tvom egu i možda tvom nekom statusu da budeš još pametniji, duhovitiji, kako god od onoga što zapravo jeste.»

U virtuelnom svetu stalno se razvijaju novi načini uspostavljanja i skrivanja identiteta. Ne postoji jedinstvena formula koja bi bila delotvorna u svim kontekstima: održavanje ravnoteže između privatnosti i odgovornosti, pouzdanosti i samoizražavanja, sigurnosti i dostupnosti, sve to zahteva niz kompromisa i ustupaka, čija vrednost uveliko zavisi od ciljeva zajednice i pojedinaca koji je čine. To je svet koji je razvio složen sastav signala i ponašanja koji pomaže u uspostavljanju identiteta i kontroli njihovog lažiranja. **Reč je o svetu u kojem se tehnologija, stvorena za razmenu naučnih informacija u ograničenoj klasi naučnika i stručnjaka, razvoj interpersonalnih veza, kreiranja e-persona, e-prisustva, fenomena samo-prezentacije, razvila u komunikacioni forum, koji još uvek služi za razmenu informacija, ali i podrške, profesionalni razvoj, za stvaranje veza sa grupama istomišljenika.**

Istraživanja u oblasti društvenih medija omogućavaju dragoceni uvid u ljudsko ponašanje, društvene strukture i procese komunikacione dinamike. Ovaj fenomen je doneo značajne promene ne samo za ljude koji se bave tehnologijama, već i za ljude u svetu poslovanja, u obrazovanju, kao i za svakodnevne korisnike. Neophodno je razumeti šta se trenutno dešava, s obzirom da društveni veb rekonstruiše mnoge ključne elemente društvenog života, oblikuje informacionu ekologiju svesti, i samim tim obezbeđuje uvid u razvoj budućih inovacija.

Kada je u pitanju društveno umrežavanje u Srbiji, kroz kvalitativnu analizu odgovora na postavljena pitanja u okviru polu-strukturiranih intervjua, došlo se do određenih zaključaka kada je u pitanju korišćenje Fejsbuka i najčešćih komunikacionih procesa kod mladih i starijih korisnika. Preliminarni nalazi za dalja razmatranja prikazani su koristeći metodološke indikacije Hajnove (Hine, 2000) za upotrebu metoda veb analize podataka. Zašto je ovaj sajt društvenog umrežavanja veoma popularan i koje najčešće komunikacione aktivnosti i prakse sagovornici navode, predstavljeni su kroz prikaz zanimljivih naracija i zapažanja ispitanika (detaljniji prikaz u Prilogu).

Kao što je prikazano u prethodnom poglavlju, **ispitanici su naveli glavne razloge korišćenja Fejsbuka: na prvom mestu to je zbog održavanja kontakta sa starim i novim prijateljima i**

povezivanja sa društvom, prijateljima, kolegama, poznanicima, pogotovo onim ljudima sa kojima se retko viđaju ili prijateljima i kolegama koji žive van Srbije. Takođe, kao bitan razlog navodi se i praćenje šta prijatelji i kolege rade u životu - kroz statuse i komentare. Brzina i neposrednost direktnog komuniciranja su jedni od razloga zašto se radije bira **onlajn komunikacija a ne uživo**. Fejsbuk se pokazao i kao korisno informativno i sredstvo koje „štedi“ u komunikaciji mobilnim telefonim, ali takođe brzina direktnog komuniciranja su elementi privlačni korisnicima.

Kada su u pitanju karakteristike i alati koji su dostupni na Fejsbuku, a koji su im privlačni, ispitanici na prvom mestu navode: statuse, foto albume, komentarisane trenutnih raspoloženja, lakoću interakcije, veliki broj dostupnih aplikacija, igrice. Pored društvenog zblizavanja, učvršćivanja i održavanja veza sa svojim prijateljima, kao sekundarnu atrakciju ove društvene mreže, akademci u Srbiji navode edukativne i informativne sadržaje: razmenu linkova i multimedijalnog sadržaja, korisne informacije za dešavanja u gradu koje su vezane za neki zanimljiv film, muziku, predavanje, vest, kao i korisne linkovi i stručne informacije za fakultet ili praksu.

Sajtovi za društveno umrežavanje podstiču korisnike da dele svoje živote sa ostalim članovima zajednice i da dokumentuju hronološki deliće svog svakodnevnog života, kao što su na primer značajni događaji. Na pitanje u kojoj meri je Fejsbuk promenio način i kvalitet komunikacije sa prijateljima sagovornika, većina ima pozitivna iskustva, jer im ova društvena mreža omogućava bržu, direktniju i 'jeftiniju' komunikaciju sa njima. Profesor sa Saobraćajnog fakulteta ističe da je zahvaljujući Fejsbuku uspeo da pronađe drugare iz osnovne škole: *«to su ljudi koji su rođeni '50te godine, to su sve ljudi u sedmoj deceniji»*. Zahvaljujući komunikaciji na Fejsbuku oni su se nakon 45 godina okupili *«skoro svi našli smo se - ko šta u životu radi, šta je bilo s njim, ko je živ ko je mrtav, ko je poludeo, ko se koliko puta ženio, tako da je bilo lepo.»*

Interesantno je da kulturno i društveno okruženje kroz nacionalne i lokalne zajednice utiče na promenu navika korišćenja servisa – ako većina prijatelja i kolega koristi recimo *messenger* osoba će se prilagoditi i prihvatiti taj sistem za komunikaciju. Ako je pak u pitanju društvena mreža, novopridošlice će prihvatiti tu društvenu mrežu gde se nalazi najviše

prijatelja, poznanika da bi bili u toku dešavanja i da bi time zadovoljili potrebu pripadanja grupi, socijumu. Takođe, geografski razdvojene kolege i prijatelji prvog stepena separacije utiču na navike ovog drugog, tako da će ovi drugi prihvatiti načine i medije komuniciranja prve osobe. O efektu mreže i društvenog umrežavanja-umreženih mikro zajednica je bilo više reči u trećem poglavlju.

Dinamika onlajn komuniciranja kao što je ranije prikazano, utiče na dinamiku onlajn komuniciranja, tako da se odnosi među inividuama indirektno menjaju. Jedna od studentkinja master studija na BU je primetila da njeni vršnjaci više komuniciraju onlajn nego u analognim prostorima, odnosno da pojedini provode više vremena na Fejsbuku nego u *«realnoj komunikaciji, i iskreno teško ih je izvući iz kuće»*. Ima i suprotnih primera gde se dinamika komuniciranja i viđenja nije izmenila, doktorant BU kaže: *‘da koliko toliko smo i dalje, ajde da kažem – ‘normalni’. I ono što je meni bitno i dobro da nismo svu komunikaciju preneli na mreže.’* Kao i kod prethodnih sagovornika, Fejsbuk im omogućava da na daljinu mogu da budu u toku dešavanja sa društvom, prijateljima i kolegama sa kojima se ne viđaju često ili sa kojima su pak fizički udaljeni. I ovde se nameće brzina interaktivnosti i efikasnost komunikacije na Fejsbuku. Ipak, ispitanici su se složili da Fejsbuk nije bitno uticao na komunikaciju sa prijateljima u analognom prostoru, čak je u većini slučajeva dodao novu dimenziju zbližavanja sa već postojećim onlajn poznanstvima: olakšao je kontakt i poboljšao komunikaciju sa mnogobrojnim prijateljima koji ne žive u istom gradu i zemlji, ili sa kojima nisu dugo imali kontakt (prijatelji iz osnovne, srednje škole). Takođe, ispitanici su naglasili da sa bliskim ljudima komuniciraju uživo/telefonom ili preko MSN-a, IM/instant poruka.

Jedno od pitanja na koje su ispitanici odgovarali u polu-strukturiranim intervjuima, odnosilo se na aktivnosti njihovih prijatelja na Fejsbuku, gde su njihovi zanimljivi odgovori potvrdili da gore opisane karakteristike, aplikacije i funkcije društvenih mreža koje omogućavaju druženje i komunikaciju, čine Fejsbuk privlačnim i popularnim i njihovim prijateljima. **Na prvom mestu Fejsbuk aktivnosti svojih prijatelja ispitanici su naveli: gledanje fotografija drugih ljudi i praćenje statusa, komentarisanje statusa, postova/objava. Zatim, masovno igranje igrica: veliki broj prijatelja ispitanika igra igrice bez obzira na godine, sa tendencijom da prikupe „što veći broj prijatelja“ kako bi imali uspešniji rezultat u njima. Pored toga, navodi se da većina prijatelja postavlja linkove: muzika, video, informacije**

edukativnog tipa. Dakle, aktivnosti ispitanika se ne razlikuju u velikoj meri od aktivnosti njihovih prijatelja.

Pored interkacije, objavljivanja različitog multimedijalnog sadržaja, mikro, neverbalnih komunikacionih praksi (više u delu o fatičkoj komunikaciji), ispitanici su prvenstveno naveli interesovanja za fotografije svojih prijatelja, kao i razmenu –*„listanje albuma sa slikama’*, postavljanje Jutjub zapisa. Takođe, mnogi korisnici upotrebljavaju Fejsbuk i kao sajt za upoznavanje ili dejting sajt, studentkinja sa BU ukazuje da se kroz komentare često govori i o *«ljubavi, muško-ženskim odnosima. Mislim da mnogi ljudi traže partnera preko Fejsbuka, i da se nadaju da će tako da ga nađu.»*

Biti konstantno povezan, onlajn, stalno proveravati statuse, prijavljivati se sa mesta dešavanja, objavljivati fotografije, proveravati vremensku liniju svojih prijatelja, su neke od uobičajenih praksi, koje ukazuju na pojedinčevu potrebu za povezivanjem ali i opsednutost i ‘strah da ne propusti nešto’ – FOMO (eng. *fear of missing out*). Par sagovornika je prijavilo da njihovi prijatelji su toliko opsednuti da budu na Fejsbuku da to prelazi u otuđenje i zavisnost, studentkinja iz Beograda kaže da ima drugaricu koja je veoma zavisna od Fejsbuka koja ima *«non-stop otvoren nalog na Fejsbuku da ona slučajno ne propusti nešto.»*

Profesorka sa FDU – koristi svoj profil na Fejsbuku kao ličnu veb prezentaciju, odnosno veb sajt, kao mesto gde objavljuje sadržaje i da studenti vide «to je ko neki mali moj profil, neka moja kao veb stranica.» Komunikaciona dinamika na „zidovima“ i komentarima profila korisnika, pored zabavnog karaktera, predstavlja i informativni prostor gde su mladi u interaktivnom kontaktu, razmenjuju sadržaje, zabavljaju se, organizuju dešavanja u analognom prostoru.

Dinamika komuniciranja na Fejsbuku često puta kreira nesuglasice oko neverbalnih i fatičkih ekspresija odnosno nedostatka istih, što se može videti na primeru ‘lajkovanja’ sadržaja. Kroz primer ‘lajkovanja’ i ne uzvratanja *reciprociteta u komunikaciji* u društvenim mrežama utiče na odnose u analognom, fizičkom životu odnosno javnoj i privatnoj sferi.

Dinamika komentarisanja kao jednog od najčešćeg vida komunikacije na Fejsbuku zavisi od dva faktora kada su u pitanju privatne i profesionalne sfere učesnika:

a) komentari i komentarisanje zavise od postavljenog sadržaja i

b) od stepena bliskosti poznanika, prijatelja koji komentarišu na te sadržaje i objave.

Kada je u pitanju komentarisanje između prijatelja i kolega i da li obe grupe komentarišu na iste ili na različite sadržaje, student, iz Beograda, ETF, kaže da *«zavisi od samog sadržaja.»*

Pored samog sadržaja drugi faktor koji ima važno mesto je stepen bliskosti i prijateljstva, odnosno poznanstva koje određuje normu dinamike komentarisanja. Studenti osećaju tu granicu i komentarišu sadržaje vezane za fakultet, dok nastavnici ograđuju vidljivost objava samo za studente, profesorka sa FDU govori kako njeni studenti ne mogu da vide većinu njenih postova, odnosno *«oni mogu da vide te postove koji su javni, koji su neka vest ili su tipa neki novi film, pesma.»* Nema velike razlike u dinamici komentarisanja, na zidovima profila uglavnom komentarišu i prijatelji i kolege, gde su stepen bliskosti i sadržaj objave centralni kriterijumi za komentarisanje. Na primer, interne stvari iz privatnog života radije će prijatelji komentarisati, dok objave koje su vezane za fakultet ili profesionalne informacije – radije kolege. Ili pak oni prijatelji koji poznaju kontekst te objave će radije komentarisati nego oni koji nisu upoznati sa kontekstom objave, priče, pesme, fotografije, itd.

Imajući u vidu navedene procese, komunikacione prakse prisutne na Fejsbuku, koji se analizirao kao reprezentativna društvena mreža po relevantnim kriterijima (internet penetracija, statistika, upotreba, komunikacijske konvencije i društvena dinamika), mogu se izvući preliminarni zaključci zašto mladi i stariji, provode dosta vremena na njemu. Pre zaključnih razmatranja pažnja se posvećuje fatičkoj komunikaciji i praksi fatičkih objava koje su dominantne na društvenim mrežama, i igraju relevantnu ulogu u komunikaciono-društvenim procesima.

5.8.2 FENOMEN FATIČKE KOMUNIKACIJE U ONLAJN KOMUNICIRANJU – ‘LAJK’ I ‘POUK’

U ovom delu fokus je na komunikacionim procesima koje izranjaju u internet zajednicama kao jedan od komunikacionih mogućnosti umrežene javne sfere: **fatički oblik komunikacije**. **Fatičke ekspresije u internet zajednicama postaju prevalentne i izražajne u mikro formatima i mikro postovima-objavama na Fejsbuku i Tviteru. Termin ‘fatička komunikacija’ potiče od koncepta antropologa Bronislava Malinovskog da bi opisao fenomen ‘ćaskanja’ (eng. *small talk*).** Fatička komunikacija je ‘*tip govora u kome se veze zajedništva kreiraju samom razmenom reči*’ (Malinowski B., *The Problem of Meaning in primitive languages*, 1923) i njen cilj je da uspostavi i održava društvene veze sagovornika.

Ovde se opisuju i prikazuju društveno-tehnološke i komunikacione dinamike koji utiču na formiranje fatičkih ekspresija i objava (postovi). Kako živimo u ubrzanom, povezanom svetu informacija gde je potražnja za instant ažuriranjima i vestima prisutna ovde i sada, različiti oblici komunikacione dinamike se formiraju, a koji se odnose na društveno-tehnološke komunikacione procese u internet zajednicama.

Kao što je ranije prikazano, različite društvene mreže omogućavaju medij za izražavanje i distribuciju i razmenu sadržaja sa drugima o osećajima, potrebama, trenutni status, raspoloženje ili jednostavne izjave. Te jednostavne, kratke izjave i objave mogu sadržati površnu, mundanu informaciju, kao što su na primer, "*nalazim se u Mekadonaldu i jedem čizburger*" ili "*gledam film Titanik*" ili upitno "*da li je neko onlajn?*". Ovakve fatičke objave mogu izazvati komunikaciju: "*ima li koga onlajn?*", "*zna li neko...?*", itd. Sa druge strane, postoje aplikacije koje su izgrađene od strane društvenih mreža a koje pokreću ove mikro objave. One omogućavaju stvaranje fatičkih izraza u obliku mikroblogovanja (tvitovi na Tviteru), Fejsbuk ažuriranjima statusa i signalnih indikacija poput "lajk (sviđa mi se)", "bockanja" (eng. *poke*), dok su to kod Instant Messenger-a fatički signali u obliku emotikona i širok izbor smajlija, itd.

Cilj ove sekcije je da se prikažu društvene posledice kada je u pitanju novi način komuniciranja u internet zajednicama. **Posebno je značajan koncept *fatičkog zajedništva* za**

koji je zaslužan Malinovski i *fatička funkcija* koju je kreirao lingvista Roman Jakobson. Ova dva pojma su u relaciji sa centralnim pojmom ovog rada - *umreženom društvenosti*. Fatički oblici komuniciranja impliciraju ne-dijalošku i ne-informativnu diskusiju i interakciju na društvenim mrežama.

Sa druge strane jedan jako važan koncept koji omogućava da se razume fatička kultura u informacionom dobu i njene društvene implikacije u svakodnevnom umreženom životu je termin '*fatička funkcija*' koju je kreirao lingvista Roman Jakobson, kako je ranije spomenuto. Jakobson (Jakobson, 1981) je uključio metalingvističku funkciju, kao jednu od pet glavnih funkcija jezika i komunikacije, zajedno sa: emotivnom (izražava stanje pošiljaoca), konativnom (izazivanje odgovora primaoca), fatičkom (pokušava održati kontakt sa primaocem), referentnom (koja se odnosi na kontekst) i poetičkom (kao konstrukt za sopstvenu korist). U zavisnosti od značenja određenog komunikacionog čina, jedna od ovih funkcija će prevladati dok druge ostaju podređene.

Iako teoretičari poput Malinovskog tvrde kako fatičke poruke nemaju praktičnu informacionu vrednost, pokazalo (Radovanovic & Ragnedda, Small talk in the Digital Age: Making Sense of Phatic Posts, 2012) se da **fatičke objave imaju semantičku i društvenu vrednost vrednost za sagovornike, i one su određene društveno-tehnološkim i kulturnim faktorima. Novonastali termin u komunikacionim procesima se naziva '*fatičke objave*' ili '*fatički postovi*' (eng. *phatic posts*), koji indikuje na mikro postove vidljive u internet zajednicama.** Poreklo fatičkih postova, motivacija za njihovo kreiranje i dinamika njihove upotrebe, kao i relevantnost za svakodnevnu onlan komunikaciju i društvenost – biće razmatrana i diskutovana u sledećim delovima, sa primerima iz kvalitativne analize intervjua.

Nastanak i motivacija za stvaranje fatičkih objava

Fatičke objave su dominantna forma u virtuelnim habitatima kao što su internet zajednice i društvene mreže, te su društvena signalizacija i onlajn interakcija komunikacijske odrednice za stvaranje ovih objava.

U društvenim, lingvističkim i semantičkim teorijama, fatičko može ukazivati komunikaciju koja je po prirodi profana, sadrži malo informacione vrednosti. Nasuprot takvim

mišljenjima, biće prikazano da upravo ove objave sadrže informacijske poruke, signale koje su od komunikacione vrednosti da bi se ostalo u kontaktu, 'u toku dešavanja' događaja i vesti, za potrebe flertovanja, ćaskanja, javnih iskaza emocija iz svakodnevnog života među učesnicima društvene mreže. Antropolog Malinovski je poznat po sprovođenju mnogobrojnih istraživanja na području etnografije i u svojoj knjizi "*Coral Gardens and Their Magic*" (Malinowski B. , *Coral gardens and their magic*, 2002) je predstavio dva koncepta u svojoj semantičkoj teoriji: kontekst situacije i kontekst kulture. U svojoj glavnoj ideji koja je povezana za lingvistički kontekst, Malinovski je tvrdio da je lingvistička činjenica u okvirima konteksta situacije, dok je u svojoj drugoj bitnoj ideji tvrdio da kontekst situacije dozvoljava pojedincu da razume dvosmislene rečenice.

Poreklo savremenih, društvenih, veb fatičkih objava kao što su: tvitovi, Fejsbuk statusi i objave, lajkovi, bockanja, Flickr kometari, geografska prijavljivanja na servisu Foursquare, imaju svoje poreklo u ljudskoj potrebi za fatičkom komunikacijom, odnosno komunikacijom za održavanje društvenih odnosa i komunikacije sa ostalima.

Kvalitet informacije koja se razmenjuje i komunicira u društvenim mrežama nema praktičnu vrednost i radije je profana, mundana i ima poreklo u konceptu '*fatičkog zajedništva*' (eng. *phatic communion*) Bronislava Malinovskog. **Fatičko zajedništvo sadrži u sebi tri funkcije: društvenu funkciju za uspostavljanje i održavanje društvenih veza, komunikacionu funkciju da se pokaže da je kanal komunikacije otvoren i za predstaviti sebe kao potencijalnog partnera za komunikaciju, i treću funkciju - validacija i priznavanje da bi se ukazalo priznanje jednog sagovornika kao potencijalnog partnera u komunikacionom procesu.** Pokušaće se prikazati zašto fatička funkcija koja pokušava da održi kontakt sa drugom stranom, prijemnikom, je važna za održavanje i jačanje postojećih odnosa u društvenim mrežama. To je najizraženije u slučaju Fejsbuka gde je njegova primarna svrha ponovno uspostavljanje odnosa koji su se možda izgubili u vremenu, poput onih kod bivših kolega ili starijih prijatelja.

Pored svakodnevnih onlajn signalizacija prisustva u umreženom prostoru, istražuju se motivacije zašto veb servisi i društvene mreže podržavaju i ohrabruju fatičku komunikaciju. **Važnost fatičke komunikacije implicira ideju 'prisustva' kao signal umreženim korisnicima**

da je komunikaciju moguće ostvariti i da korisnici mogu komunicirati. Kroz fatičku funkciju pojedinac signalizira i daje drugima na znanje da je pistutan *'ja sam ovde takođe'*. Učesnici u mreži izražavajući svoje misli objavljuju slobodne i duhovite komentare. Upravo to naizgled besmisleno pisanje i objave imaju intimnu svrhu, ne toliko u onome što je napisano, već ostati u kontaktu i jačati odnose sa drugima.

Tviter, na primer, pored funkcije mikro-blogovanja, podrazumeva i društveno umrežavanje, interakciju, tekstualne poruke, omogućavajući komunikaciju preko interneta i mobilnih uređaja. Ovakav vid komunikacije je dizajniran da se brzo konzumira, pročita onog trenutka kada su poslate - stvarajući, u svojoj suštini, osećaj intimnosti biti stalno povezan sa drugima, konstantno onlajn u realnom vremenu, na globalnom nivou. Za mnoge korisnike, suština Tvitera je održavanje *umrežene, povezane prisutnosti*, vrlo slično govoreći u analognim prostorima, na ulici: *'šta ima?'* ili *'šta se dešava?'*. Stoga, fatička funkcija je komunikaciona praksa koja jednostavno ukazuje na mogućnost da se komunikacija može dogoditi.

Ovo opet ukazuje kako je fatička funkcija utemeljena u internet zajednicama i društvenim mrežama, jer ima za cilj zadržati i ojačati vezu. To je razlog zašto Tviter i Fejsbuk su virtuelni prostori konstantnih umreženih odnosa, razmene i deljenje veza među ljudima, interaktivna igrališta gde je fatička funkcija jako važna, ako ne i fundamentalna. Fatička funkcija se koristi kao jezik u svrhe društvenosti, a ne toliko za deljenje informacija ili ideja, iako ove dve nisu isključene: to je onlajn komunikacija tipa "Kako ste?" ili "šta se dešava?"

Dinamika fatičkih objava: lajk i bockanja

Kako je glavni moto Fejsbuka da postoji kako bi svet bio 'sve više i više povezan' (eng. "*more and more connected*"), i samim tim podstiče pored ostalih funkcija i fatičku funkciju interakcije i komunikacije kroz različite društvene aplikacije. **Dve osnovne funkcije fatičke ekspresije na Fejsbuku su funkcije: 'lajk' – 'sviđa mi se' i 'bockati' (eng. *poke*).**

Komunikaciona dinamika osnovana sa pojavom paradigme veb-a 2.0, razvoj kulture mikro-blogovanja i korišćenja društvenih mreža uz pomoć mobilne tehnologije, ohrabрили su korisnike da u svakodnevnom životu praktikuju ono što Radovanovićeva (Radovanovic &

Ragnedda, Small talk in the Digital Age: Making Sense of Phatic Posts, 2012) naziva - *fatičkim prikazom onlajn prisutnosti*. **Ovaj fatički prikaz onlajn prisutnosti se izražava kroz komentare, kratke poruke, tvitove, statuse na vremenskoj liniji, Leet-govor (eng. *leet-speak*), ažuriranja statusa, Fejsbuk društvenih dodataka i ugrađenih aplikacija. Svi ovi oblici sadrže elemente komunikacionog diskursa omogućavajući korisnicima da budu društveno angažovani putem kratkih, neformalnih poruka koje imaju značenje. Unutar njihovog konteksta u društvenim mrežama ovi oblici označavaju: interakciju, povezano – umreženo prisustvo i održavanje veza. Ljudski odnosi sve više zavise o novim tehnologijama, kao što su računari, mobilni telefoni i o njihovim identitetima na društvenim mrežama. Ova "zavisnost" stvara obrazac *nove društvenosti*, da se bude konstantno onlajn i prisutan. Nove tehnologije omogućavaju razmenu komunikacionih praksi koji se zovu ovde "*fatički izrazi*": fatičke poruke koje omogućavaju stvaranje, jačanje i održavanje odnosa i društvene interakcije kroz neformalne razgovore, onlajn prisustva i intimnost.**

Neki istraživači poput Licoppe i Smoreda (Licoppe & Smoreda, 2005) **ukazuju da neformalna i ne-dijaloška sredstva interakcije su pomogli pojavu malih, mikro komunikacionih izraza čija svrha na prvi pogled može izgledati kao da nemaju značajne informacije, ali u svojoj suštini ti gestovi i komunikacioni izrazi podstiču društvenost i održavaju društvene veze.** Kao što je ranije prikazano, to su komunikacioni procesi koje je Malinovski opisao kao fatičko zajedništvo.

Fatički izrazi u komunikacionim praksama su veoma značajni jer ukazuju i podrazumevaju društveno priznanje, onlajn intimnost i društvenost u internet zajednicama. Ove poruke i objave potencijalno označavaju mnogo veću suštinu i težinu nego što njihov sadržaj sugeriše. Na ovaj način fatički komunikacioni procesi su korisni, jer omogućavaju članovima društvene mreže da se uključe u diskusiju, ponekad bez potrebe da išta kažu, samo klikom na "Like" oni ukazuju "*slažem se sa vama*."

Fejsbuk karakteristika "*poke*" nudi istu situaciju. Fejsbuk definiše 'bockanje' kao društvenu uslugu koja '*vas povezuje sa ljudima oko vas*'. Radovanović (Radovanović, Poke me, poke you back: Facebook social networking context", 2008) ukazuje kada je u pitanju društveno

umrežavanje, da *poke* predstavlja kontekstualan fatički iskaz. Kontekst 'bockanja' zavisi od trenutnog nivoa poznavanja između osobe koja 'bocka' i 'bockane' osobe. Obično označava izraze kao što su: "Hej, šta se dešava?" ili "Pogledaj me!", "Zdravo" nekome koga već poznajete dobro, praćeno obično porukom: "Hej, ja sam ovde, onlajn!". Postoje brojna moguća značenja i tumačenja 'bockanja' i u kontekstu društvenih mreža mogu uključivati: a) pokazivanje romantičnih interesovanja za drugog, b) visoku vidljivost i način da se skrene pažnja, c) laganu interakciju.

Kroz veb opservaciju i analizu polu-strukturiranih intervjuja, identifikovano je nekoliko tipova fatičkih objava:

- **prvi tip fatičkih objava implicira neverbalnu komunikaciju klimanja glavom, odobravanja ili neodobravanja** koristeći izraze kao što su: da, tako je, uhm, hm, lol, <3, emotikoni, taraba «haštag» (eng. *hashtag*), i mnogi drugi signali i izrazi iz svakodnevnog života.
- **drugi tip fatičkih objava podrazumeva informacije o profanom, svakodnevnom životu kako bi se pokrenuo razgovor.** Neki to mogu nazvati besmisleni razgovor u formi ćaskanja bez informacione vrednosti. Međutim, posmatrajući šta se nalazi iza tih "besmislenih" poruka, može se shvatiti da oni sadrže informacionu vrednost koja zapravo nosi određenu poruku. Na primer, osoba koja gleda film Titanik informiše svoju publiku na Fejsbuku o vrsti i nazivu filma koji gleda. Još ako je ta osoba mikro-poznata ličnost (eng. *micro-celebrity*) to nosi još veću informacionu vrednost.
- **treći tip fatičkih objava ukazuje na tajni jezik posebno između tinejdžera ili mladih ljudi.** Tinejdžeri i mladi ljudi dosta koriste fatičke ekspresije kada komuniciraju međusobno da bi zaštitili svoju privatnost i javno se izraze kroz ove kratke poruke i objave – o kojima samo oni poznaju značenje. Na taj način drže odrasle podalje iz svog sveta. Boyd (Boyd, *Living Life in Public: Why American Teens Choose Publicity Over Privacy*, 2010) je pisala o ovom fenomenu, o dekodiranju omladine i njihovom "tajnom" jeziku.
- **konačno, četvrta vrsta fatičkih objava ukazuje na umreženo prisustvo na društvenoj mreži.** Takođe može se videti da fatičke objave imaju funkciju prikazivanja onlajn

prisustva druge osobe, odnosno izražavajući nečije prisustvo, da je neko uvek "tamo", na drugom kraju komunikacionog kanala.

Fatička komunikacija i onlajn povezivanje postaje značajan činilac u umreženoj javnoj sferi, i fatički dijalog omogućava održavanje odnosa, kao i umreženo prisustvo na društvenim mrežama. **Na ovaj način relevantnost fatičkih objava na Fejsbuku se pojavljuje kao forma onlajn intimnosti i održavanje društvenih veza u internet zajednicama. Očigledno su fatičke ekspresije važan element za uspeh društvenih mreža i da pruža mnogo prilika za dalja istraživanja, jer je uloga fatičke komunikacije svojstvena svim ljudskim društvenim komunikacionim sistemima.**

5.8.3 FENOMEN DIGITALNE NEJEDNAKOSTI U INTERNET ZAJEDNICAMA— DISKUSIJA REZULTATA I ZAKLJUČCI

U ovom delu poglavlja, prikazuje se treća tematska celina u vidu novonastale i dominantne pojave koja indikativno utiče na društvene i komunikacione procese u internet zajednicama u Srbiji i modifikuje 'novu društvenost'. To je pojava digitalnih nejednakosti.

Sa veoma brzim razvojem internet tehnologija, pojavljuju se novi digitalni jazovi na internetu, te u nekom trenutku, treba prevazići bavljenje isključivo problemima pristupa internetu i tehnološkoj infrastrukturi. Ovaj deo istraživanja ima za fokus društveno-kulturne razlike, tipove digitalnih nejednakosti, veštine neophodne za upotrebu IKT i društvenih medija. Različiti vidovi digitalnih nejednakosti koji prevazilaze kontekst tehnološke infrastrukture su prisutni u različitim oblicima u društvu u Srbiji.

Cilj ove tematske celine je da se ispita paradoks digitalnih jazova izvan konteksta tehnološke infrastrukture, i da se predstave specifičnosti vezane za Srbiju iz perspektive digitalnih nejednakosti, digitalne pismenosti, neiskorišćenosti izvora, i ostalih vrste 'jazova'. Sa teorijsko-empirijskog aspekta se vrši proučavanje tipova digitalnih nejednakosti koje postoje u internet zajednicama. Predstavljaju se neki od nalaza iz istraživanja, iz polu-

strukturiranih intervjua. Teorijski aspekti digitalnih nejednakosti i društvene stratifikacije su predstavljeni u delu prethodnih istraživanja.

Kao što je ranije prikazano, sociolog Maks Veber je bio u pravu u vezi društvene stratifikacije odnosno raslojavanja, budući da digitalne nejednakosti stvaraju nove granice. **Pored osnovne društvene stratifikacije zbog nedostatka računara ili internet pristupa, može se takođe razmotriti jaz u znanju. Imati pristup internetu ne mora da znači da će ga jedna grupa koristiti mudro ili da će koristiti izvore na pametan način.** Na primer, ako neka grupa ne poseduje određeni nivo digitalne pismenosti, oni neće biti u mogućnosti da koriste elektronsku poštu za poruke, da pretražuju termine i informacije na Guglu ili pak da uređuju neki članak na Vikipediji.

Različiti vidovi digitalnih nejednakosti, koji prevazilaze kontekst tehnološke infrastrukture su prisutni u različitim oblicima u društvu u Srbiji. Ovde se prikazuju rezultati iz polustrukturiranih intervjua.

Milenijumska generacija koja je odrasla uz računare i internet je daleko informatički i digitalno pismenija, čak i sami uče da koriste računar, usvajaju nove programe i aplikacije, koristeći podsvesni heuristički princip samog otkrivanja, učenja i testiranja uz test-probu i grešku. Na pitanje kako su naučili da koriste kompjuter i koliko davno je to bilo, uglavnom su odgovori predstavnika milenijumske generacije ujednačeni, samostalno su učili kako student iz Novog Sada govori: «*sam sam tako kopkao isntalirao, deinstalirao, pokvario, popravio, i onda sam naučio.*» Student master studija iz Pančeva ima slično iskustvo da je od «*malih nogu*» bio okružen računarima zahvaljujući svom ocu: «*dobar deo svog života sam proveo uz računar, tako da mi nije uopšte nepoznato.*»

Stariji profesor sa Saobraćajnog fakulteta govori kako napredak IKT tehnologija su vremenom menjale njegove navike tokom godina studiranja. Tokom studija «*pojavili su se digitroni*» a dok je studirao «*na Mašinskom fakultetu bio je računarski centar*», a tokom radnog odnosa pojavili su se i PC računari. Isti profesor primećuje i naglašava problem **fizičke fundamentalne pismenosti** zbog nemogućnosti pisanja olovkom: «*Sad sam postao polu-pismen čovek jer ja fizički više ne znam da pišem. A svojevremeno sam studirao tako što sam hvatao beleške.*»

Vrste-tipovi nejednakosti

Sagovornici milenijumske generacije su pitani da daju mišljenje i evaluaciju digitalne pismenosti svojih vršnjaka koji misle da je Fejsbuk – internet; ti ispitanici smatraju da njihovi vršnjaci nisu upoznati šta sve internet može da pruži. Student iz Noviog Sada kaže kako njegovi vršnjaci vide internet i Fejsbuk samo kao vid zabave i da *«nisu dovoljno upoznati sa svim tim.»* Isti student razmišlja kako je Fejsbuk preuzeo ulogu tradicionalnih medija komuniciranja kao što je telefon: *‘onda je vremenom to postalo veliki bum da ne pitaš više ljude za broj telefona nego ‘imaš li Fejsbuk?’. I onda su oni nekako to shvatili ‘aha to moram imati i ja.’* I profesori takođe primećuju da se mlađe generacije dobro snalaze kada je u pitanju umrežavanje. Profesorka, FON, konstatuje da se studenti definitivno snalaze dobro sa Fejsbukom ali nije sigurna da li znaju da koriste internet i za druge stvari osim druženja, pronalaženja filmova, skidanja muzike: *«Mislim da im korišćenje interneta u svrhu nekog posla koji bi trebalo da odrade nije baš blisko, ali istovremeno mislim da bi mogli to vrlo brzo da nauče.»* Mnogi profesori smatraju da ministarstva ili neke druge institucije koje se bave visokim obrazovanjem bi možda mogli da uvedu na prvoj godini na svim fakultetima predmet informaciono pretraživanje i slično, kao i da *«bi to bilo dobro da postoji pre fakulteta»* još u srednjoj ili osnovnoj školi: *«po meni je najbitnije znati koristiti to raspoloživo znanje. I mislim da bi trebalo da bude ranije od fakulteta, jer mnogi ne odu na fakultet.»*

Kada je u pitanju **tehnološka opremljenost**, svi sagovornici su imali neki vid internet konekcije i računare kod kuće, takođe i na fakultetima ali u ograničenom broju što predstavlja problem tamo gde ima mnogo studenata a nedovoljno učionica i računara. **Kada su u pitanju nejednakosti u tehnološkom kontekstu i opremljenosti, u gradskim okruženjima manje - više svi imaju adekvatan pristup internetu. Tamo gde se jaz javlja u Srbiji godinama unazad jeste na relaciji grad-selo.** Odavno još telefonske linije nisu stizale u udaljene krajeve, planinske krajeve i ostalo, i određeni deo stanovništva je ostao odsečen od telekomunikacija. Čak i kad su počeli da stižu mobilni telefoni, nisu stavljane antene na neka mesta. Sa druge strane jaz na relaciji selo-grad koji je prisutan decenijama je zapravo motivisao mlade ljude da odlaze u gradove gde imaju pristup svemu onome što im je bitno u životu, tako da i pokrivanje tih nepristupačnih krajeva sa svodi na pokrivanje sela koje izumiru. Student sa Fakulteta za medije i komunikacije u Beogradu ističe **ekonomski faktor**

kada su u pitanju nejednakosti i smatra da digitalni jaz nastaje najviše na relaciji onih *«koji mogu da priušte da imaju bolji telefon i laptop ili računar generalno za pristup internetu, i onih koji nemaju dovoljno para za to, pa koriste bilo internet kafiće bilo na fakultetima ono što im je trenutno dostupno.»*

Profesor sa Saobraćajnog fakulteta ukazuje da ima studente koji nemaju pristup računarima i internetu i oni uglavnom dolaze iz unutrašnjosti, iz nerazvijenih krajeva, i oni koriste računar u Domu. U Kosovskoj Mitrovici **nejednakosti su drugačije prirode – infrastrukturne i političke a utiču na pristup internetu**; profesor ukazuje na problem u Mitrovici *«što čovek nikad ne zna koliko će to da traje, čas ima čas nema – struje.»* Profesorka sa Univerziteta u Nišu potvrđuje da su prisutni mnogostruki jazovi na jugu Srbije koji je nerazvijeniji u *«svakom smislu. Prosto kad neko nema novca da kupi kompjuter, ne može se ni očekivati da bude informatički pismen.»* Isti profesor naglašava da ima načina da napišu seminarski ili koriste internet tako što mogu otići na fakultet u biblioteku, računarski centar, itd.

Na Filološkom fakultetu u Beogradu u mnogim učionicama nedostaje i računar i projektor za prezentacije, tako da pojedini profesori samo-inicijativno donose svoje laptop računare i prave u power point-u prezentacije studentima. Profesor sa ovog fakulteta kaže da na žalost nema svaka učionica projektor za nastavu, te je prinuđen da nosi svoj laptop *«i onda prikopčam moj laptop uz taj monitor i prikazujem im na platno sve što treba.»* Kao rešenje ovaj profesor vidi opismenjavanje profesora i smenu generacije. Međutim, postoje fakulteti u Beogradu gde ne postoje osnovni uslovi za rad, kao što je Biološki fakultet, studentkinja master studija kaže da *«i dalje nema računara na fakultetu»*, studenti su morali sami da se snalaze, a profesori su sa njima komunicirali putem oglasne table *«ili dođeš lično da saznaš obaveštenje – dakle- retko ko je slao obaveštenje putem emaila ili mejling liste.»*

Neki nastavnici su primetili da njihove kolege imaju otpor prema komunikaciji sa studentima; primećen je **jaz kada je u pitanju komunikacija i saradnja sa studentima** –profesor na Saobraćajnom fakultetu kaže za svog kolegu da ima otpor prema elektronskoj pošti i otpor *«prema saradnji sa studentima. Znači prema komunikaciji uopšte na bilo koji drugi način sem lično.»*

Kada su u pitanju digitalne pismenosti i korišćenje interaktivnih, kolaborativnih sajtova kao što je **Vikipedija**, profesori su primetili da studenti mnogo koriste Vikipediju, čak i sami studenti prijavljuju da *'ne smemo da koristimo Vikipediju, to nam uglavnom profesori naglašavaju'*, mnogi od studenata primećuju da njihove kolege *'sve 'copy paste' i ništa ne menjaju'*. Studenti i profesori koji nemaju poverenja u srpsku Vikipediju, koriste strane Vikipedije, prvenstveno *«isključivo englesku, nekada naletim na link sa domaće ili srpsko-hrvatske ili hrvatske ili bosanske»* ili koriste izvore u referencama članaka i idu na te sajtove. Profesorka sa FON-a kaže da studenti ne brinu *«mnogo oko tog poverenja»*, njen utisak je da *«je to njima da odrade te seminarske, pa kao to je Vikipedija, da ne razmišljaju mnogo.»*

Profesorka sa FDU je samo jedan od primera gde nastavnici potvrđuju da studenti definitivno prepisuju ne samo sa Vikipedije, nego i drugih izvora ne citirajući te izvore ili ne parafrazirajući. Samo brza informacija, bez razmišljanja ili truda je nešto što su skoro svi nastavnici na fakultetima primetili i prijavili:

«Ja sam na medijima imala par puta situacije da mi je jedan čovek poslao potpuno prevedenu stranicu sa Vikipedije. Meni je bilo strašno neprijatno, ja sam baš to čitala, nekako mi bilo poznato, i onda mi je neprijatno kako da mu kažem, nekako nisam baš htela mnogo da ga mučim. Ali kao:» Kolega izvinite, ovo je sa Vikipedije, ipak morate nešto malo svoje.»

Dvojica starijih profesora je prijavilo kako im je Vikipedija fantastičan izvor i dosta je koriste, pogotovo profesor slavistike koji je našao stare rukopise na Vikipediji, što mu je bilo fascinantno. Kao pozitivan primer smatra da je Vikipedija odličan koncept jer može da koristi izvore na ruskom, poljskom jeziku. Profesor pred penzijom, sa Saobraćajnog fakulteta, kaže da Vikipediju *«obožava»*, i da bi dobio dobre informacije ide na englesku Vikipediju, ili pak hrvatsku ili slovenačku.

Neki profesori su čak i sami uređivali Vikipediju na srpskom jeziku i time doprineli njenom sadržaju, ali zbog obaveza entuzijizam je opao. Jedan od glavnih urednika srpske Vikipedije, student master studija, ukazuje da je engleska verzija Vikipedije potpunija, i urednici su toga *«svesni, jer je naše ljudstvo ograničeno i prosto ne možemo da priuštimo sebi da omogućimo da postoji sve što postoji na engleskom, jer to prosto nije realno izvodljivo trenutno. Tako da oko nekih stvari - prosto ili ćeš da saznaš najosnovnije stvari ili ćeš da odeš na englesku*

*Vikipediju.» Podaci za 2012. godinu govore da je **Vikimedijina zajednica u Srbiji mala ali konzistentna, i broj ljudi koji aktivno i svakodnevno radi na Vikipediji je sada između 40 i 50 ljudi**, glavni urednik srpske Vikipedije kaže da ljudi dolaze i odlaze, da izgube interesovanje ili *«prosto više im nije privlačna ta ideja. Neki odu zato što dođe nesuglasice sa drugima, prosto razni su razlozi zašto ljudi odlaze. Pokušali smo u nekom trenutku da ustanovimo zašto je to tako, i da pokušamo da vratimo stvari tako da napravimo da ne odlaze više ili da pokušamo da ih vratimo, ali te akcije nisu baš nešto uspele. To je uopšte situacija sa zajednicama na internetu.»**

Jedan od direktora srpske Vikipedije i nastavnik na Matematičkom fakultetu naglašava relevantnost kritičkog pristupa i kritičkog razmišljanja kada su u pitanju izvori, i naglašava bitnost referenci na Vikipediji. On se takođe slaže da je engleska Vikipedija dosta obimnija i potpunija i da je u tom smislu bolja, jer *«prosto mi na našoj srpskoj nemamo dovoljno članaka i nismo sve teme stigli da obradimo, zato što malo ljudi piše i to je prosto prirodno.»*

Kada su u pitanju fundamentalne pismenosti i poznavanje stranih jezika, obe grupe su prijavile da poznavanje i korišćenje engleskog jezika je postalo neophodan uslov za korišćenje izvora i komuniciranje na internetu. Bivši prodekan za nastavu na Beogradskom univerzitetu govori o **funkcionalnoj pismenosti** ukazujući da smo mi *«kao društvo generalno nepismeni, a onda onaj ‘educated’ sloj koji smatra da je pismen – on je u stvari funkcionalno nepismen. To je pametan mlad čovek koji ne ume da se izrazi, to je nedajbože da mu zadaš da napravi esej, ne zna šta će, to je problem. Ma ne mora čak ni kritičko razmišljanje, samo da mi stavi na papir sadržaj nečega.»*

Da li sveprisutni procesi umrežavanja i *‘četovanje na Fejsu’* menjaju jezik i samim tim pismenost kako je primetio profesor? Primetno da je danas studentima ograničen vokabular, koji se svakako obogaćuje čitanjem, dok drugi profesor ukazuje na *‘kvarenje jezika’* i kod studenata ali i profesora. **Primećeno je da i stariji korisnici interneta koriste skraćenicе prilikom onlajn komunikacije, kao što je na primer BFN (eng. *bye for now*), ovaj profesor primećuje sve više pozajmica iz engleskog jezika u procesima komuniciranja:** *«traži ti neki nalog, ako imaš telefon mobilni, tamo vamo razmene, i onda idu samo sms-ovi. Ono: LOL,*

OMG²⁷, 'hugs and kisses' - ne možeš da kažeš nešto normalno (smeh), napiši samo kiss i čao. Pobegli smo u tu neku uslovno rečeno englesku terminologiju.»

Sa druge strane postoji paradoks da neki profesori a i studenti ne znaju engleski jezik, koji je *lingua franca* današnjice; i samim tim su ograničeni da čitaju i koriste strane baze sa elektronskim časopisima i knjigama. Neki profesori to smatraju kao jedan od razloga za slabu korišćenost elektronskih izvora i onlajn baza.

Primećeno je još nekoliko tipova nejednakosti koji su se nametnuli kao najčešće zastupljeni/spomenuti među sagovornicima. Jedan od tih jazova koje su obe grupe primetile jeste **generacijski jaz u kontekstu usvajanja novih tehnologija i koji utiče na umreženu javnu sferu**, postdiplomac, urednik Vikipedije smatra da «stariji ljudi» pružaju veći otpor ka novim tehnologijama i prisvajanju istih kao deo standardne pismenosti 21 veka. Isti student ukazuje da je 'starosni jaz' veoma prisutan, i da «*tu igra i onaj psihološki momenat gde stariji ljudi razmišljaju sporije ali dublje dok mlađi ljudi razmišljaju brže ali malo ubrzanije, odnosno lakomije da kažem brzopletije. Tačno vidiš tu neku dihotomiju gde su stariji oni koji su malo povučeniji, a mlađi koji su više fleksibilniji.*»

Pored tehnološko-infrastrukturnih nejednakosti (socio-ekonomski faktori, politički, i tehnološki faktori, itd.), neiskorišćenosti elektronskih izvora, problema digitalne pismenosti, fundamentalne pismenosti, generacijskim jazovima, kao i jazu u komunikaciji i saradnji, nastavnici i studenti su, na kraju, primetili još jednu vrstu jaza – **mentalni jaz** koji se ogleda u teškoćama pojedinaca da prihvate novine u tehnološkom razvoju, a to je, kako kaže profesor iz Kosovske Mitrovice: '*mentalni digitalni jaz. Tako da mislim da finansijski razlog nije razlog za digitalni jaz. Digitalni jaz je više u mentalnoj sferi.*'

Profesorka sa FDU, primećuje istu pojavu kao otpor prema prihvatanju novih tehnologija i smatra da je to problem «*celog medijskog pejzaža*» u kome postoji i zakonodavstvo, i «*jedna jeziva neusklađenost brzine napredovanja tehnologije implementiranja tih tehnologija na tržištu*», i da ovi faktori utiču da se «*stvari neki glič mentalni u glavi*». Izgleda da pored pojave digitalnih nejednakosti, sticajem okolnosti, u Srbiji još uvek nije internet postao

²⁷ LOL- skraćena od *Laugh Out Loud*, dok je OMG – skraćena od *Oh My God!*

standard bez obzira na statistku. Jedan od razloga jeste **ekonomski, zatim tehnološko infrastrukturni, i konačno neprihvatanje, tehno-fobija i postojanje otpora prema novim tehnologijama, kako je neko od sagovornika naveo – mentalni digitalni jaz.**

Dakle, pored svih navedenih vrsta nejednakosti može se zaključiti da postoji jedna neusklađenost brzine napredovanja tehnologije, implementiranja tih tehnologija na tržištu i zbog ekonomskih razloga i zakona koji su spori, proizvoljni i nedosledni, po kazivanjima sagovornika, dolazi do čitavog niza neujednačenosti i nejednakosti koji direktno utiču na upotrebu IKT u sve sfere društvenog života, uključujući i komunikaciju u umreženoj javnoj sferi.

Nisu svi univerziteti opremljeni, ali opet prikazane statistike pokazuju da preko 50% stanovništva je na internetu i Fejsbuku, a to je mlađa populacija - studenti, te je možda rešenje kada je u pitanju saradnja između nastavnika i studenata tražiti na mestima gde studenti provode većinu svog vremena - i to su onlajn prostori. Rezultati dati u statističkim i kvalitativnim analizama su pokazali odnose između socio-ekonomskih faktora i korišćenja interneta. Predstavljeni su empirijski podaci koji se ne mogu naći u međunarodnim i nacionalnim izveštajima koji ukazuju na značaj saradnje i mogućnostima komunikacije i učešća u cilju prevazilaženja digitalnih nejednakosti.

Kolaborativne mogućnosti korišćenja interneta i društvenih medija, kao i otvoreni kanali komunikacije i učešća (participacije), predstavljaju jednu od najvećih mogućnosti angažovanja za prevazilaženje nejednakosti koje se ogledaju u digitalnim pismenostima i negovanju bolje saradnje i učešća u okruženju u visokom obrazovanju (Radovanović et al., 2015).

5.8.4 FENOMEN KONVERGENCIJE MEDIJA U UMREŽENOM OKRUŽENJU

Današnji mediji oblikuju javnost uvođenjem novih svojstava u umreženom okruženju. Makluanovski koncept da su mediji "produžetak čoveka", ukazuju da oni pojačavaju odnosno uvećavaju, evidentiraju, šire informacije i novu društvenost. Ovo utiče na to kako ljudi

komuniciraju kroz **umreženu javnu sferu** jer informacije i društvenost su od suštinskog značaja za umreženu javnost. Kako se ljudi prilagođavaju ovim društveno-komunikacionim dinamikama, menjajući ih, nove prakse i procesi se pojavljuju. Ovi procesi igraju značajnu ulogu u preoblikovanju javnog mnjenja i umrežene javnosti.

Analizirajući kako elektronski mediji transformišu kulturu, profesor komunikologije Džoša Meirovic (Meyrowitz, *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behavior*, 1985) ukazuje da osobine medija menjaju društvene sredine, i stoga, utiču na ljude i njihovo ponašanje. Meirovic postavlja svoju teoriju, da savremeni elektronski mediji (pre svega u formi televizije) su premostili prepreke koje su utvrđene konceptom prostora (kulturno razumevanje uloga, lokacija, hijerarhije, i sl.). Takođe, on ispituje kako se novi mediji odnose na različite aspekte društvene i kulturne izgradnje, uključujući javnu naspram privatne sfere života, grupnog identiteta, pravila ponašanja, itd. On je istraživao kako savremeni elektronski mediji imaju sposobnost da menjaju javnost, menjaju uloge koje ljudi igraju u društvu, komplikuju granice između javnog i privatnog, i ruše različite društvene kontekste. **Meirovic je u svojoj teoriji komunikacije ukazao na tri osnovne dinamike elektronskih medija:**

- **nevidljiva publika:** nije svaka publika vidljiva jer kada pojedinac učestvuje i doprinosi u umreženoj javnoj sferi, te publike nisu nužno prisutne u smislu učestvovanja, angažovanja.
- **srušeni/kolapsirani konteksti:** nedostatak prostornih, društvenih i vremenskih granica otežavaju održavanje/opstanak različitih društvenih konteksta.
- **zamagljivanje javnog i privatnog:** bez kontrole nad kontekstom, granice između javnog i privatnog su samo obične binarnosti, i mogu teško da se održe kao zaseban entitet ako nedostaje interakcija između ljudi.

Nadovezujući se na teorijske koncepte Mejrovica, Dejna Bojd (Boyd, *Why Youth (Heart) Social Network Sites: The Role of Networked Publics in Teenage Social Life*, 2007) ukazuje na četiri osobine koje igraju značajnu ulogu u funkcionisanju umrežene javne sfere ili kako je ona naziva **umrežene javnosti**, to su: istrajnost, ponovljivost, skalabilnost i pretraživost²⁸. Ove osobine se prepliću i zavise jedna od druge i Bojdova ukazuje da one takođe pomažu u

²⁸ Na engleskom to su: *persistence, replicability, scalability, and searchability*

proizvodnji tri tipa dinamike koje oblikuju iskustvo pojedinaca u umreženoj javnosti²⁹: nevidljiva publika, srušeni/kolapsirani konteksti, i brisanje granica između javnog i privatnog.

Sadržaj umrežene javne sfere (ili umrežene javnosti) kako je prikazano ranije, i na osnovu teorija Meirovica i Bojdove, se ne sastoji samo od informacije, već i od *samo-izražavanja* (sopstvenog identiteta) i *interakcije* između individua koje proizvode sadržaj u okviru umrežene javne sfere. **Četiri osnovna svojstva koja su ključna za umreženu javnu sferu mogu se primeniti i na procese konvergencije medija, a to su: *upornost* - onlajn ekspresije se automatski snimaju i arhiviraju; *repliciranje*- sadržaj napravljen od informacija se može ponoviti i duplicirati; *skalabilnost* - mogućnost vidljivosti sadržaja u umreženoj javnoj sferi je velika; *mogućnost pretraživanja*- sadržajima u umreženoj javnoj sferi se može pristupiti putem pretraživanja. Ova četiri svojstva strukturiraju društvenu javnu sferu i interakciju koja se odvija u njoj.**

Kroz naracije sagovornika, prikazuju se kako ovi različiti elementi prisutni u savremenim internet tehnologijama oblikuju umreženu javnu sferu, i time direktno utiču na razvoj i dinamiku nove društvenosti. Upravo jedna od tih prisutnih dinamika koja se pojavila u srpskoj umreženoj javnoj sferi jeste konvergencija starih i novih medija, kao društveni proces prevazilaženja granica koje su utvrđene konceptom prostora: dakle prenos informacija i interakcija sa jednog medija i prostora na drugi (istraživačko pitanje 1). Na primer, mnoge svetske medijske kuće (*CNN, BBC*, itd.) redovno prikazuju statuse i komentare sa Fejsbuka i Tvitera na svojim malim ekranima, ili u štampi (kao što je to postao slučaj i u Srbiji). I obrnuto - internet servisi prenose šta se dešava u tradicionalnim medijima i štampi. **Fenomeni onlajn izveštavanja sa događaja, brisanje granica između 'starih' i novih medija, prenos i medijsko premeštanje je posebno izraženo i karakteristično ne samo za društvene mreže već i za društveni servis za mikroblogovanje – Tvider gde se poruke objavljuju u multimedijalnoj formi i ograničene su na 140 karaktera.**

Kada je u pitanju Tvider, najčešće teme su prisutne iz svakodnevnog života, kao i specifičnosti koje se dešavaju u analognoj javnoj sferi. Srpska «tvitosfera» tvituje o svemu i svačemu iz svakodnevnog života što mnogima sa strane i izvan konteksta događaja može delovati

²⁹ Eng. *invisible audiences, collapsed contexts, and the blurring of public and private.*

bесmисlеnо; nekаdа su tо kоrіsnі prеnоsі kао što su stručne i nаučnе kоnfеrеncіjе, student sа BU smаtrа dа dіrеktnі prеnоsі sа kоnfеrеncіjа imаju smіslа «*što jе u suštіnі іstо kао dа prаtіš nа TVu nekі dоgаđаj, і оndа tvіtujеš pаrаlеlno, stаvіš stаtuse nа Fejsbuku, sаmо što jе оvо sаdа оzbіljnіjа stvаr, kоnfеrеncіjе su оbіčno оkо bіtnіh stvаrі.*»

Onо što jе kаrаkterіstіčno і аktuelno zа lоkаlnu tеrіtorіju, tј Srbіju kаdа su u pіtаnju tеmе і sаdržаjі, nаjvіše jе vеzаnо zа pоznаtе lіčnоstі, student іz Novog Sаdа govоrі kаkо se о аktuelnіm tеmаmа prіčа nа Tvіteru і Fejsbuku, tе rеcіmо – nеdеlјom jе jаkо pоpulаrno, pо rеčіmа studentа, nа Tvіteru «*pоd hаshаtаgоm #utіsаk, svі glеdаju Utіsаk*³⁰. *Rеcіmо, vоdіtelј jе u еmіsіjі nеšto nаprаvіо sа gоstom іlі gа jе prеkіnuо – і оdmаh pіšu kао ‘vоdіtelј jе prеkіnuо gоstа’.*» Od pоznаtіh lіčnоstі u Srbіjі nаjрopulаrnіjі jе tеnіsеr Novаk Đokovіć³¹ kоjі jе і mеđunаrоdnо pоznаtа оsоbа kоjа kоrіstі аktіvno Tvіter. Zаnіmljіv jе utіcаj pоznаtе lіčnоstі Novаkа nа оmlаdіnu kао pоzіtіvаn uzor, аlі і nа sаmо šіrеnjе Tvіterа u Srbіjі.

U svetu pа і u Srbіjі mnоgі dоgаđаjі se prvo sаznаju nа druştvenіm medіjіmа, nа Fejsbuku і Tvіteru, mnоgо rаnіjе nеgо što trаdіcіonаlnі medіjі kао što jе tеlevіzіjа, prеnеsе іstе svom аudіtorіjumu. Mnоgа dеšаvаnjа, od pоlіtіčіh rеvolucіjа (u Sіrіjі, Lіbіjі, Irаku, Grčkoј, іtđ.) dо prіrodnіh kаtаstrofа і оbаvеštаvаnjа (zеmlјotresі, pоplаvе, stаnjе аvіonskog sаobrаćаjа, і slično) se mоgu rаdіjе prvo sаznаtі nа ovіm medіjіmа nа іntеrnetu nеgо nа tеlevіzіjі іlі u štаmpі.

Tvіter jе pоstао svoјevrsnі umrežеnі mіkro-forum – іntеrnet zаjеdnіcа gđe se іntеrkаcіjа dеšаvа u rеalnom vremenu, оvdе і sаdа. Dіnаmіkа kоmuncіrаnjа sа druştvenіm vеbom se fundаmеntаlnо promеnіlа: pоjеdіncі іlі u grupі glеdаju nа tеlevіzіjі nekū еmіsіju іlі prеnos utаkmicе, і tаkо іspred TV-а sа lаptopovіmа іlі pаk mоbіlnіm tеlеfоnіmа vrše dіrеktnа prеnos dоgаđаjа putеm Tvіterа, Fejsbukа učestvujućі, kоmеntаrіšućі і kоmuncіrаjućі sа drugіmа u šіroј medіjskoј umrežеnoј јavnој sferі. **Mоžе se kоnstаtоvаtі dа оvаkvі druştvenо-kоmuncіkаcіonі pоcеsі predstаvlјаju sіnhronu і sаglасnu kоmuncіkаcіju u umrežеnom zаjеdnіštvu.** Prіmеrі su mnоgobroјnі, od #utіsаkа, #evrovіzіjе, sprotskog dоgаđаjа dо bіlо kоg značаjnog dеšаvаnjа. Profеsor sа Univerzіtеtа u Nіšu smаtrа dа tа umrežеnа

³⁰ Govоrі о nekаdаšnој еmіsіjі nа TV B92- Utіsаk nеdеlјe kоjа jе bіlа vеomа pоpulаrnа nа Tvіteru kаdа jе u pіtаnju kоmеntаrіsаnjе u rеalnom vremenu svаkе nеdеlјe

³¹ Tvіter pоfіl Novаkа Đokovіćа: <https://twitter.com/DjokerNole>

komunikacija tokom gledanja televizije «*je nešto što uzbuđuje tvoj mozak, tvoje emocije, i ako je nešto bitno ti osećaš potrebu da to поделиš sa nekim. Ako nemaš tog nekog uz tebe, čak i da imaš, možeš ti da budeš sa prijateljima, ako je nešto intrigantno za neku drugu tvojih prijatelja – onda osećaš potrebu da i njih uključiš u te komentare. I imaš komentarisanje toga.*» Varijante i izvori takvog društvenog ponašanja i komunikacione dinamike se mogu naći na forumima gde su se učesnici uključivali tokom nekih televizijskih ili drugih događaja, komentarisali i izveštavali ostatak internet zajednice.

Ovaj fenomen *saglasnog umreženog zajedništva* i *prenosa događaja* sa jednog medija na drugi ima više aspekata od kojih su dva prevalentna: *uključivanje* u širu medijsku arenu, u *umreženu javnu sferu* gde se pojedinac samo-iskazuje i izražava koristeći svoj digitalni identitet. Drugi aspekt predstavlja *aktivnu funkciju direktnog učestvovanja*, doprinosa, poslovne interakcije i kreiranja sadržaja, te putem komunikaciono-interkativnih procesa on/ona doprinose *kategoriji zajedništva*. Funkcija zadovoljavanja potrebe pripadanja zajedništvu, grupi ili nekoj određenoj svrsi, ima za cilj da se pojedinac u umreženoj javnoj sferi oseti posebnim, da bude u centru pažnje, da se priključi masi. Ovo predstavlja spacijalnu/prostornu funkciju dinamike medija koju Meirovic spominje. To se može videti i na primerima *'trending topics'* odnosno tema koje su aktuelne na Tviteru.

Takođe putem različitih malih mikro objava i signala (fatičkih neverbalnih ekspresija o kojima je bilo više reči u prethodnim delovima), korisnici Tvitera putem omiljenog tvita (eng. *favourite*- 'fav-star') – popularizuju svoje i tuđe mikro objave. Dakle preko tih *'fejkova'* i *retweetova'*, učesnici u umreženoj javnoj sferi se trude i teže da postanu popularni, ili kako je jedan student rekao «*da budu Tviter-uticajni*». **Čovek ima prirodnu potrebu da vrednuje. Kriterijumi vrednovanja su svakako različiti ali ta potreba koju su nove tehnologije iskoristile, u ovom slučaju popularnosti, uticajnosti kao i broju tvitova i 'pratilaca', znači da u svakom svom deliću života postoji mogućnost za iskazivanjem 'vrednosnog suda' u jednoj internet zajednici, odnosno na društvenoj mreži kakva je Fejsbuk ili Tviter. Glad za pažnjom da se bude praćen i vrednovan od strane velikog broja ljudi, kao i da objave korisnika da budu 'lajkovane' ukazuje na to da 'što je veći broj lajkova to je osećanje u meni jače'. Fejsbuk ili Tviter nadmetanje da se bude što duhovitiji i zanimljiviji vuče paralelu i potrebu za popularnošću i validacijom u zajednici koja je oduvek prisutna u društvu i**

različitim oblicima društvenih zajednica, u razredu, u kancelariji ili na žuru. Takođe, pojava da je pojedincima bitno da imaju što više spomenutih mikro – objava: fejkova, ritvitova, itd. je društveno-komunikaciona praksa koja je prisutna i na Fejsbuku; da budu viđeni i da tu svoju potrebu za (samo)izražavanjem nadomeste u onlajn prostorima.

Profesorka iz Niša smatra da je prenos događaja, pomeranje granica između medija i učestvovanje u novoj društvenosti - odlična praksa i sama praktikuje te procese sedeći u društvu prijatelja ili supruga koji komunicira sa internet publikom u njenom prisustvu (kompletna naracija u Prilogu).

Izveštavanje i pomeranje onlajn i oflajn prostora, jednog na drugi medij, na osnovu Meiroviceve teorije komunikacije može se zaključiti da je u društveno-tehnološkoj veb paradigmi sveprisutna konvergencija različitih medija i to je prikazano kroz narative iz kvalitativnog dela istraživanja. Dinamika medija se menja i moć društvenih medija otvara prozor u široku javnu umreženu onlajn sferu, dakle novu medijsku arenu gde se komunicira i interaguje čak i sa ljudima sa kojima ranije nije bila moguća komunikacija. Barijera koja je ranije postojala između poznatih, nedodirljivih ličnosti sada polako nestaje. Nova dinamika stvara snažan osećaj *'male moći'* kod učesnika koji nisu samo posmatrači već aktivni učesnici u toj novoj medijskoj areni. Učesnici u umreženoj sferi nisu više potrošači, već i proizvođači nečega.

Očigledno je da su novi mediji, pored ranije spomenutih digitalnih nejednakosti, proizveli brisanje i gubitak komunikaciono-društvenih barijera, tako da ne postoje više *'nedodirljivi ljudi'*, svi su tu *'na jedan klik daleko'*, i ako neko od značajnih i poznatih ličnosti ili institucija – odgovori javno u toj umreženoj javnoj sferi, pojedinac će se osećati kao ravnopravni sagovornik, a ne kao izolovani pojedinac u masi, koji sedi i sluša reči sa velikog ekrana (istraživačko pitanje 1).

Evidentno je da u **poslednje vreme**, Tviter značajno utiče na medijsku sferu u Srbiji, gde se analogni i digitalni mediji, stari i novi mediji konvergiraju u medijskom pejzažu koji se znatno izmenio u poslednjih nekoliko godina. Student sa Fakulteta za medije i komunikacije primećuje: *'Sve češće može da se pročita šta je ko od poznatih ličnosti na Tviteru napisao, ko se s kim svađao, šta se tu dešavalo, i to sve češće ne objavljuju ozbiljni dnevni mediji*

koji prate razna dešavanja, nego časopisi tipa Svet i sličnih koji se bave žutim temama. Tako da to se meša i prepliće. Izgleda se se pojavljuje čak u opisu zadataka nekih novinara da moraju da prate šta poznati govore na Tviteru da bi imali teme, sa interneta. (..) pa mešaju se, shvatili su izgleda neke od tih analognih – da je ljudima zapravo važno da pokažu da oni znaju i da prate internet i društvene mreže, to je s jedne strane. S druge strane, tim žutim medijima je bitno da imaju informacije zanimljive vezane za poznate ličnosti, a na primer, Novak Đoković je jedan od najpraćenijih tviteraša, i naravno da će da prate njega i da će da prate i srodne, i slične druge, i nekako se sve to širi polako u tu neku estradu.'

Prikazano je da je veliki broj stanovnika Srbije došao na internet i počeo da uči da na drugi način prima informacije i da komunicira; da stari načini komuniciranja možda još uvek ne gube na značaju: svi i dalje gledaju televiziju, slušaju radio – većina onih koji su ranije to radili i dalje to radi. **Ono što je postalo značajno pojedincima jeste komunicirati preko interneta, deliti informacije preko interneta, učestvovati, kreirati i doprinositi sadržaju i zajednici i biti deo šire medijske umrežene javne sfere.**

Potreba za zajedništvom i deljenjem sentimenata i informacija je takođe prisutna i taj vid onlajn komuniciranja uz prisustvo fatičkih komunikacionih ekspresija je dominantan i na Tviteru. Pojedinci imaju potrebu da podele sadržaj, informaciju, sentiment sa ostalima umreženim u javnoj sferi na internetu, da interaguju, da *'zajednički navijaju, a da nisu sami'*, i tim procesom *'vrše kompenzaciju'* ako ne mogu fizički sa društvom da gledaju ili prate neki događaj onda to čine zajedno povezani svako na svojoj spravi sa internet konekcijom. Ono što je izvesno je da ovakvo učešće i angažovanje sa drugima uzbuđuje mozak, emocije, i ako je nešto bitno zadovoljava osnovne ljudske potrebe za pripadanjem i **validacijom** - *'osećaš potrebu da to podeliš sa nekim'*. Dakle, postoji potreba da se podeli neka informacija, nešto značajno sa nekim ko je takođe onlajn, što opet vodi do fatičkih komunikacionih ekspresija i podele sentimenata: *'Ti deliš sa njima njihov prostor!'*

Ovo govori u prilog tezi profesorke psihologije Tarkl koja ukazuje da smo sami čak i kada smo fizički zajedno, odnosno kada smo prisutni u fizičkom prostoru. Možda upravo tada u sveopštoj umreženosti, više smo izolovaniji i udaljeniji. **Naracije iz intervjua (Prilog) ukazuju**

da se ovakavi društveno-komunikacioni procesi ne dešavaju samo u Americi ili u razvijenijim zemljama globalno, nego i u Srbiji. Kao dominantne pojave u srpskom prostoru na Tviteru, sumirano, mogu se izdvojiti:

- (a) prisustvo lokalnih poznatih ličnosti, ili *'selebritis'* kako se kolokvijalno nazivaju;
- (b) preporučavanje i diskusija šta je *'ko od poznatih napisao'*,
- (c) konvergencija štampanih medija, TV-a i interneta *'sve se meša, prepliće'* iz papirnih novina se mogu čitati prepisani tvitovi sa interneta u vidu izjava poznatih ličnosti;
- (d) takođe je *'jako bitna količina tvitova'*, ako neko više ima tvitova, to je
- (e) popularniji i uticajniji u društvu: *'ljudi žele da se osećaju posebno, žele da budu u centru pažnje'*.

Korisnici Tvitera žele *'da budu Tviter uticajni.'* Po naliku na njihove idole kao što je Novak Đoković, najpopularnija poznata ličnost koja koristi Tviter. Onlajn korisnici i učesnici u umreženoj javnosti žele da se priključe masi što odgovara tradicionalnoj kategoriji masovne kulture – dakle masovni medij – internet je veoma pogodan za interakciju mase. Masa i popularnost na mediju kreiraju različite

(f) dinamike i potrebe njenih korisnika, kao što je na primer *traženje pažnje ili pripadanje (masi)* kao jedna od osnovnih potreba.

(g) Indikativna je *fascinacija moći* koju su ljudi dobili zahvaljujući novim medijima, oni sada *'odjedanput proizvode sadržaj'* a zatim to *'podele sa publikom koja je ogromna'*.

Može se zaključiti da sinergija slobodne proizvodnje sadržaja i interakcije kreira atrakciju, privlačnost društvenih, novih digitalnih medija.

Nekada su se analogno pravile fotografije a zatim su prijateljima pokazivane slike sa letovanja ili u albumima sa slikama, a danas se društveno-komunikaciona dinamika odigrava preko računara, putem Fejsbuka se fotografije lajkuju i komentarišu. **Komunikacija prestaje da bude verbalna i postaje sve više signalno-fatička, lajkovi i bockanja su fatičke ekspresije**

neverbalne onlajn komunikacije. Ono što se promenilo velikom popularnošću Fejsbuka i društvenim umrežavanjem u Srbiji je *dinamika komuniciranja i druženja.*

Kako je prikazano, Meirovic postavlja svoju teoriju da savremeni elektronski mediji su premostili prepreke koje su utvrđene konceptom prostora (tj. kulturno razumevanje uloga, lokacija, hijerarhije, i sl.), kao i način na koji se novi mediji odnose na različite aspekte društvene i kulturne izgradnje (uključujući i javne naspram privatne sfere života, grupni identitet, pravila ponašanja, itd.).

Prisutno je izveštavanje, pomeranje prostora sa jednog na drugi medij, stoga na osnovu Meiroviceve teorije komunikacije može se zaključiti da je u društvenoj veb paradigmi prisutna konvergencija različitih medija i to je prikazano kroz narative iz istraživanja (istraživačko pitanje 1). Postoje nekoliko društvenih i komunikacionih funkcija koje su korisne za društvo i umreženu javnu sferu.

Prikazano je kako ovi komunikacioni i društveni procesi ukazuju na povezano prisustvo u umreženoj javnosti. Takođe, može se videti da ovi procesi *umreženog zajedništva* imaju funkciju prikazivanja (onlajn) prisustva druge osobe, odnosno da izražava prostorni i ambijentalno intimni aspekt da je pojedinac još uvek "tamo" negde prisutan. Ovo je vrlo izraženo među mladim ljudima koji postavljaju sa svojih mobilnih telefona statuse i objave, novosti, posle obaveza na fakultetu i traže da se povežu sa svojim vršnjacima na mreži. To je funkcija *umreženog (onlajn) prisustva* - saznanje da je 'neko *tamo*'. Pozivajući se na Velmanovu teoriju umreženog individualizma, Hogan (Hogan, 2007) ukazuje da odnosi između društvenih delatnosti i medija definitivno jačaju društvenu teoriju umrežavanja. Hogan ukazuje da pojedinci uspešno koriste medije kao sredstvo za povezivanje sa određenom vrstom društvene strukture, a ne zato što vole medije, već zato što im se sviđaju rezultati. Ovo je važno jer ukazuje da nije uvek bitan medij već rezultati interkacije, i kasnije rezultira u tome kako pojedinci odlučuju šta od medija koriste i kada.

Takođe je prikazano u sekcijama poglavlja da procesi pomeranja sa oflajn na onlajn prostore u komunikacionoj dinamici postaje veoma značajno. Interaktivni dijalog u internet zajednici omogućava održavanje odnosa, kao i povezivanje nečijeg prisustva u široj umreženoj javnoj sferi. Na ovaj način relevantnost onlajn komuniciranja, geografskog, spacijalnog prijavljivanja

pojedince, objave na vremenskoj liniji na Fejsbuku, trivijalni komentari po statusima i Tviteru, neverbalne ekspresije, i slično - na internet servisima i društvenim mrežama - se pojavljuju kao oblik onlajn intimnosti i održavanje društvenih veza u umreženom zajedništvu.

III ZAKLJUČAK

6 ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Koncepti i fenomeni *umreženog zajedništva*, *nove društvenosti* i različitih praksi onlajn komuniciranja, koji su centralni za ovaj rad, proizilaze iz društveno-tehnoloških i komunikacionih teorija (Habermas, Bojd, Malinovski, Meirovic, Tarkl, itd.) i oni su od realnog značaja jer pružaju fundamentalnu teorijsku podlogu na osnovu kojih se uz pomoć empirijskih nalaza dolazi do boljeg razumevanja i otkrivanja implikacija za razvoj i primene sistema na kojima počivaju internet zajednice.

Centralne kategorije koje izranjaju iz teorijskih i empirijskih implikacija ovog istraživanja su kategorija *umreženog zajedništva* i kategorija *nove društvenosti*. Kategorije *umreženog zajedništva* i *nove društvenosti* se manifestuju kroz društveno-komunikacionu dinamiku u umreženoj javnoj sferi, kroz interakciju, kolaboraciju, angažovanje, učešće, i kroz novonastale komunikacione procese, kao fundamentalne komunikacione prakse u internet zajednicama.

Na osnovu proučavanja teorijskih implikacija i empirijskih rezultata iz istraživanja, može se zaključiti da kategorije *umreženog zajedništva* i *nove društvenosti*, formirane u internet

zajednicama i društvenim mrežama u Srbiji, obuhvataju sledeće osnovne funkcije bez kojih umrežena javna sfera ne bi mogla funkcionisati (istraživačko pitanje 4):

a) društvenu funkciju, b) komunikacionu funkciju, c) funkciju validacije i prepoznavanja sebe i drugoga u zajednici, d) funkcija pregovaranja odnosa između pojedinaca u grupi, posebno sa aspekta identiteta, statusa, i uloga e) ima funkciju da ojača društvenu strukturu, kao i f) edukativna funkcija u društvenim mrežama. Ovome se pridodaje još jedna funkcija: **g) izbegavanje konflikta.** Ona pomaže da društvena mreža održi ravnotežu i harmoniju, i smanji (potencijalnu) štetu izazvanu sukobima u umreženoj sferi (zato na Fejsbuku postoji 'lajk' dugme 'sviđa mi se', ali ne i 'ne sviđa mi se').

Korišćenjem i podsticanjem razvoja novih protokola i aplikacija za onlajn komunikaciju i njenih primena u internet zajednicama i društvenim mrežama, može pozitivno uticati na uspeh društvenih mreža i održavanje balansa u umreženoj javnoj sferi. Očekuje se da će dizajneri sistema obezbediti kanale za komunikaciju koje utiču na umreženu sferu. Očigledno je da postoje mnogo prilika za dalja istraživanja, jer se predviđa i očekuje da internet zajednice i modusi onlajn komunikacije koje su svojstveni svim oblicima ljudske, društvene komunikacije, biti nadalje implementirane u bilo koju vrstu onlajn komunikacionog sistema.

Ljudi su društvena bića po prirodi. Pre nastanka interneta, ljudi su se družili u komunama, lokalnim zajednicama, gradili kontakte i prijateljstva na trgovima, javnim prostorima, pijacama, salonima. Današnja veb paradigma nije mnogo izmenila komunikaciono-društvenu motivaciju osim što svako od korisnika ima virtuelno telo koje predstavlja digitalni identitet iz analognog sveta, a u interakciji sa ostalima i kreiraju umreženu javnu sferu. Takođe, savremene umrežene komunikacione tehnologije pružaju mogućnost stvaranja virtuelnih identiteta na internetu – u društvenom kontekstu u istoj onoj meri kako pruža mogućnosti za obrazovanje i usavršavanje.

Informaciono komunikacione tehnologije (IKT) i internet su pre svega *interaktivan i decentralizovan* komunikacioni sistem, koji kao medij uvećavaju i odražavaju komunikacionu dinamiku koja se odigrava u fizičkom prostoru i analognim procesima. Nove umrežene tehnologije, u koje spadaju ne samo veb tehnologije, već i mobilna telefonija, tablet i prenosivi računari, ečitači sa internet vezom, pružaju plodno tlo za socijalizaciju,

svakodnevni život, obrazovanje, usavršavanje, poslovanje, ali i učenje – koje je u istraživanju predstavljeno kao *umrežena javna sfera*.

Kroz naracije iz kvalitativnog dela istraživanja, prikazano je da se ljudi društveno angažuju, razmenjuju informacije, traže vrednovanje i sopstveno priznanje u grupi, odobravanje sopstvenog statusa i to se dešava na veoma fluidan način. Današnji oblik internet zajednica predstavljaju forumi, blogosfera, društvene mreže koje korisniku pružaju mnogobrojne opcije kada je u pitanju izbor komunikacionih procesa, društvena angažovanost na umreženom prostoru, kontrola informacija, i privatnost. Isto mu se i oduzima ako nije upoznat sa opštim pravilima i normama komuniciranja te mreže, menjajući istovremeno komunikacionu dinamiku u svakodnevnom govoru i kreirajući nove lingvističke forme (istraživačko pitanje 4).

Kroz empirijske nalaze, dokazana je tvrdnja (iz istraživačkog pitanja) da je moguće podsticati i razvijati saradnju između dve grupe (studentata i profesora), korišćenjem internet usluga, onlajn društvenih mreža i implementacijom veb servisa. Tvrdnja je validirana, odnosno saradnja je moguća, uprkos pojedinim strukturalnim i finansijskim problemima. **Kroz polustrukturirane intervjuje je istražena hipoteza da iste one veb servise i društvene mreže koje mladi (studenti) i nastavnici (profesori) koriste za druženje (socijalizaciju) takođe se mogu koristiti u okruženju za učenje i profesionalni razvoj** (istraživačka pitanja 1, 2 i 3). U ovom slučaju je to društvena mreža Fejsbuk. Može se da zaključiti da će Fejsbuk verovatno u budućnosti imati edukativnu ulogu informatora, dok će se klasifikovana znanja, elektronski izvori i obrazovni programi nalaziti na drugim virtuelnim prostorima.

Analizom sadržaja iz podataka onlajn upitnika je prikazano šta se može (is)koristiti za razvoj komunikacionih i kolaboracionih mogućnosti, i veb alatki koji se koriste za svakodnevne svrhe umrežavanja. Takođe je predstavljeno koje veb usluge i društvene mreže ispitanici koriste u svrhe komunikacije, saradnje, usavršavanja u naprednim preduzećima kakvo je akademija, kao i servise za društveno umrežavanje u svakodnevnom životu kroz mrežu Fejsbuk. Umrežavanje počinje iz lične sfere i nastavlja se na profesionalnu, javnu sferu, i konačno učestvovanje u širom umreženom društvenošću. Prikazani su dinamika, prakse i fenomeni koji su vezani za Srbiju, kao i intersekcija privatne i javne

umrežene sfere – tačka gde nastaje umreženo društvo. Iz rezultata onlajn upitnika, predstavljeni su veb servisi koji pospešuju komunikaciju i saradnju u internet zajednicama u akademskom okruženju, kao naprednom sistemu u informatičkom smislu (istraživačka pitanja 1, 2 i 3).

Kada su u pitanju saradnja i učešće putem internet usluga, društvenih mreža i veb servisa, što u nastavi i van nastave, istražena je i validirana je tvrdnja da je *moguće* iskoristiti pogodnosti koje pružaju internet tehnologije i sprovesti i održavati komunikacione prakse. *Saradnja (kolaboracija), učestovanje (participacija), angažovanje, interakcija*, između studenata i nastavnika, je moguća koristeći društvene veb servise i društvene mreže, za razmenu informacija, obrazovanje i svakodnevni profesionalni razvoj, kako Habermas ukazuje, kao *otvorene modele komunikacije i participacije*. Prikazani su faktori koji bi olakšali i podstakli bolju saradnju i interakciju u akademskom okruženju, kao i usluge društvenih medija koje bi unapredile efektivnost interesnih grupa od značaja u organizaciji (istraživačka pitanja 1 i 2).

Objašnjeni su vladajući fenomeni na osnovu postojećih i ličnih teorija. Prikazane su najdominantnije teme koje se javljaju u internet zajednicama u Srbiji a koje obuhvataju upotrebu i korišćenje internet usluga i društvenih mreža kroz privatnu i javnu umreženu sferu. **Prikazan je fenomen umrežavanja kroz strukturu i dinamiku najpopularnije i najviše korišćene društvene mreže – Fejsbuk, novonastale komunikacione procese (fatičke ekspresije i postovi) nastali komunikacionom i društvenom dinamikom, zatim pojavu novih digitalnih nejednakosti koje su sveprisutne u umreženom društvu, i na kraju fenomen konvergencije starih i novih medija (istraživačko pitanje 4).** Kroz kvalitativnu metodologiju i iscrpne intervjue ukazano je na osnovne potrebe internet korisnika u Srbiji za društvenom interakcijom i digitalnim oblicima komuniciranja.

Pored prikazanih vrsta nejednakosti iz empirijskih nalaza, može se zaključiti da postoji jedna neusklađenost brzine napredovanja tehnologije, implementiranja tih tehnologija na tržištu i zbog ekonomskih razloga i zakona koji su spori, proizvoljni i nedosledni, po kazivanjima sagovornika, dolazi do čitavog niza neujednačenosti i jazova koji direktno utiču na upotrebu IKT u sve sfere društvenog života, uključujući i komunikaciju u umreženoj sferi. Činjenica je

da nisu svi univerziteti opremljeni, ali opet prikazane statistike pokazuju da je preko 50% stanovništva na internetu i Fejsbuku, a to je uglavnom mlađa populacija - studenti, te možda rešenje, kada je u pitanju komunikacija i saradnja između nastavnika i studenata, treba tražiti na mestima gde studenti provode većinu svog vremena - a to su onlajn prostori.

Ono što je važno naglasiti je da ovi digitalni jazovi, koji daleko prevazilaze čisto infrastrukturna pitanja, treba da postanu ključni predmeti interesovanja državnih institucija, profitnih i neprofitnih organizacija dok nastavljaju svoje misije razvoja programa za socijalnu i digitalnu inkluziju. Stvaranjem, razvijanjem i unapređivanjem društava znanja kako bi se smanjili postojeći jazovi, vlade širom sveta moraju da naprave efikasnije strategije i programe u cilju prevazilaženja takvih nejednakosti, a ne samo da obezbede tehnološku infrastrukturu. **Rezultati prikazani u statističkim i kvalitativnim analizama pokazuju odnose između socio-ekonomskih faktora i korišćenja interneta. Predstavljani su empirijski podaci koji se ne mogu naći u međunarodnim i nacionalnim izveštajima koji ukazuju na značaj saradnje i mogućnostima komunikacije i učešća u cilju prevazilaženja digitalnih nejednakosti. Kolaborativne mogućnosti korišćenja interneta i društvenih medija, kao i otvoreni kanali komunikacije i participacije, predstavljaju jednu od najvećih mogućnosti angažovanja za prevazilaženje nejednakosti koje se ogledaju u digitalnim pismenostima i negovanju bolje saradnje i učešća u okruženju u visokom obrazovanju.**

Pitanje komunikacije, saradnje, obrazovanja zalazi ne samo u međuljudske odnose već i na sistemskom nivou u razne idejne politike i čitav sistem vrednosti u državi. Očigledno je da su više od dvadeset godina socijalnih i ekonomskih kriza, političkih turbulencija, nedostatka *'zajedničkog cilja, zajedničkog duha'* ali i sistema vrednosti, postalo veoma teško održati pravac u *'razorenom ekonomskom, društvenom i socijalnom prostoru'*. Opšta demotivisanost i *'bezperspektivnost'* studenata, mladih ljudi, a verovatno i pojedinih profesora, vuče svoje korene u dubljim političkim i socijalnim problemima, i sagovornici se slažu da pored državnih institucija koje bi trebalo da se bave ovim problemima da je možda ključ u porodici i rešavanje problema kroz građanski aktivizam.

Dinamika informaciono-komunikacionih tehnologija varira od dekade do dekade, kao i od pojedinih slučajeva, ono što se ne menja je motivacija. Motivacija je ostala ista: nekada je

generacija X odrasla uz MTV, po skoro celi dan uz televizor, gledajući muzičke spotove i emisije, današnja milenijumska generacija isto to radi samo zahvaljujući mnogo interaktivnijem, intuitivnijem, i umreženijem medijumu kao što je internet. Oni to rade iz istih razloga kao što su naši preci zapisivali po zidovima pećina bitne poruke i ostavljali znakove na različitim mestima, koristeći kredu, komade drveta i kamena da bi signalizirali svoje prisustvo ili potencijalnu opasnost za svoju zajednicu, kao i da bi uspostavili društveni kontakt u svakodnevnom životu. Kompjuterski posredovana komunikacija i mobilno-posredovana okruženja danas obezbeđuju da kanal komunikacije bude otvoren za potencijalne učesnike u komunikaciji i participaciji. Jednom kada je veza uspostavljena, postoje razni komunikacioni procesi koji se dešavaju na zidovima profila društvenih mreža sa važnim ciljem održavanja društvene i komunikacione dinamike.

Korisnici interneta, svih starosnih doba, u Srbiji se ne razlikuju u komunikacionim praksama od svojih vršnjaka bilo gde u svetu, kako podaci iz istraživanja ukazuju. **Sve generacije (baby-boom generacija, X generacija, i Y-milenijumska generacija) korisnika su zainteresovani za iste stvari kao i prethodne generacije, provode svoje vreme u okviru internet zajednica i na društvenim mrežama, pogotovo Fejsbuku zbog veoma jasnih, razumljivih, društvenih razloga:** oni žele da uspostave davno zaboravljene kontakte, da komuniciraju sa svojim vršnjacima, kolegama, prijateljima iz već postojećih mreža u analognom životu. **Kako je prikazano - biti deo društvenog sveta i umrežene javne sfere je značajno za njih, radi zadovoljenja osnovnih društvenih potreba (interakcije, validacija, povezivanje, pripadnost, itd.) jer ista dinamika koja se dešava onlajn, dešava se i u oflajn, analognim prostorima: na trgovima, ulici, fakultetu, preduzeću, radnom prostoru, i drugim mestima.**

Takođe, korisnici interneta u Srbiji pri tom žele da ostanu informisani i podele različite sadržaje i relevantne informacije sa prijateljima i kolegama. Fejsbuk im, svojim tehnološko-društvenim funkcijama koje su prikazane, omogućava virtuelni prostor, igraonicu, gde kreiraju svoje privatne umrežene društvene sfere, i samim tim učestvuju u većoj, javnoj umreženj sferi. Mladi i stariji korisnici interneta u Srbiji žele da razmenjuju informacije i tračeve, gledaju fotografije svojih prijatelja, kao i da se šale, povezuju sa izgubljenim kontaktima, da flertuju, ćaskaju, „lajkuju“ statuse na Fejsbuku, ali i da kreiraju dešavanja, aktivno učestvuju u analognim prostorima koristeći internet komunikacije,

kreiraju svoje pod-društvene grupe, uče, usavršavaju se, i sarađuju. Stoga se može zaključiti da se društvena dinamika nije promenila, da je motivacija uvek ista, a da su različita okruženja. **Može se reći da je zahvaljujući internetu i društvenom umrežavanju, pogotovo u poslednje dve-tri godine i sa ogromnom ekspanzijom umrežavanja i Fejsbuka, komunikacija postala lakša, brža, efikasnija nego ranije, ali ne pod obavezno i kvalitetnija, kao što je prikazano kroz analizu podataka iz razgovora 'ljudi (su se) približili paralelno sa udaljavanjem.'**

Veoma je važno razumeti da je internet još jedan kanal za komunikaciju, da nije čarobni štapić koji će rešiti sve probleme. Internet neutralnost kao što je prikazano ukazuje da nove tehnologije nisu ni dobre ni loše, ali nisu ni neutralne. **Stoga nove medije ne treba percipirati tehno utopijski ili tehno distopijski, već po Klingovom mišljenju, pokušati analitički razumeti i istražiti društvene i obrazovne mogućnosti onlajn umrežavanja. U budućnosti, informacione tehnologije će imati veliki potencijal ne samo za pristup informacijama i elektronskim resursima, već će biti polazna tačka u radnom i obrazovnom okruženju. U mnogim razvijenim zemljama to je već sadašnjost.** Narednih nekoliko godina trendovi u IKT se kreću ka mobilnoj telefoniji i komunikaciji uz pomoć mobilnih prenosnih mini računara. Takođe, analitičari medija predviđaju i vide eksploziju ekrana na dodir (eng. *touchscreens*) koji već sada počinju da prožimaju svakodnevni život.

6.1 NAUČNI DOPRINOS RADA I PRAVCI BUDUĐIH ISTRAŽIVANJA

Ovo istraživanje i empirijski nalazi doprinose boljem razumevanju umreženog okruženja i literaturi iz oblasti internet studija, komunikacionih, tehnoloških i društvenih nauka, produblivanjem koncepata umreženog društva, tradicionalnih vidova komuniciranja, teoriji kompjuterski-posredovane komunikacije, kao i lingvistici i internetu kada su u pitanju izmenjeni vidovi fatičke komunikacije u umreženoj sferi. Takođe, empirijski nalazi daju uvid ne samo u trenutno stanje već mogu poslužiti kao polazna tačka za dalja

istraživanja iz oblasti implementacije informaciono-komunikacionih tehnologija, internet servisa u visoko-obrazovnim procesima.

Implikacije ovih novih saznanja su korisne kako za kreatore informaciono-komunikacionih sistema tako i za internet istraživače i radnike u visoko-školskom obrazovanju jer bi se prikazana teorijska i empirijska saznanja mogla implementirati u kreiranju njihovih programa, budućih politika, strateških planova i akcija u kojima svakako mesto treba da zauzimaju novi mediji i internet tehnologije koji bi olakšali komunikacione procese, pospešili saradnju i učešće studenata i nastavnika, i pozitivno uticali na obrazovne procese. **Istraživači bi mogli da otkriju nove specifične moduse onlajn komuniciranja na društvenim mrežama i servisima čije koncepte i teorije programeri i kreatori mogli da implementiraju u novim informacionim sistemima i uslugama koje bi olakšale komuniciranje u umreženoj javnoj sferi.**

Buduća istraživanja će svakako imati dovoljno prostora za eksplorativne studije i dalja ispitivanja na trenutnu sistemsku problematiku koja se odnosi na društvo u Srbiji i umreženu javnu sferu, sa ciljem razvoja strategija i akcionih planova kako bi se nejednakosti i problemi iz istraživanja premostili. **Značaj za tehničke i društvene nauke je da su IKT po svojoj prirodi i tehničke i društvene, ali postoji činjenica da je terminologija u različitim oblastima može biti problematična, i da su granice konceptata često puta nejasni, te su ovo dovoljni razlozi za buduća teorijska i praktična istraživanja i elaboracije o novim tehnologijama i vidovima društvenog ponašanja i komunikacionih praksi koji zaokupljaju pažnju milionima korisnika širom sveta.** Implementacija internet zajednica u iskustva svakodnevnog života i njegove refleksije, kao i njegovog uticaja na komunikacione prakse i obrasce formiranja identiteta, čine internet zajednice velikim istraživačkim poduhvatom koje zahtevaju neprekidnu empirijsku istragu i teoretisanje.

Ako se, kako to predlažu neki savremeni teoretičari, naše doba može odrediti kao krajnja faza personalizacije, onda ogromne mogućnosti kreiranja identiteta i ostvarivanja različitih, katkada potpuno inkompatibilnih društvenih veza uz posredovanje novih komunikacionih praksi koje omogućava internet, predstavljaju plodno tle za dalju teorijsku analizu i primenu u praksi u različitim kontekstima i okruženjima.

IV BIBLIOGRAFIJA

Accessing and Disseminating Scientific Information in South Eastern Europe. (2005). Preuzeto 20. 01 2013 iz <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001532/153225e.pdf>

Baćević, L. J. (n.d.). *Razvoj Interneta u Jugoslaviji: Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka.* Retrieved 2009 йил 10-12 from http://soemz.euv-frankfurt-o.de/media-see/newmedia/main/articles/pdf/l_bacevic.pdf

Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation.* Michigan: University of Michigan Press.

BBS Politika ide u penziju. (10 2004). Preuzeto 23. 05 2014 iz Svet kompjutera: <http://www.sk.co.rs/2004/10/skju09.html>

Bell, D. (1973). *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting.* New York: Basic Books.

Bernard, H. R. (2010). *Analyzing qualitative data: Systematic approaches.* Thousand Oaks, CA: Sage.

Borgman, C. L. (2003). *From Gutenberg to the Global Information Infrastrucutre, access to information in the networked world.* Cambridge, Massachusetts; London, England: MIT press.

Boyd, D. (23. 10 2010). *Living Life in Public: Why American Teens Choose Publicity Over Privacy*. Preuzeto 3. 10 2011 iz <http://www.danah.org/papers/talks/2010/AOIR2010.html>.

boyd, d. (2010). *Social Network Sites as Networked Publics: Affordances, Dynamics, and Implications*. Retrieved 2013 йил 22-03 from <http://www.danah.org/papers/2010/SNSasNetworkedPublics.pdf>

boyd, d. (2010). *Social Network Sites as Networked Publics: Affordances, Dynamics, and Implications*. U Z. Papacharissi (Ur.), *Networked Self: Identity, Community, and Culture on Social Network Sites* (str. 39-59). New York: Routledge.

boyd, d. (24. 06 2007). *Viewing American class divisions through Facebook and MySpace*. Preuzeto 22. 03 2014 iz Apophenia Blog Essay: <http://www.danah.org/papers/essays/ClassDivisions.html>

Boyd, D. (2007). *Why Youth (Heart) Social Network Sites: The Role of Networked Publics in Teenage Social Life*. *MacArthur Foundation Series on Digital Learning – Youth, Identity, and Digital Media Volume* , pp. 119-142.

boyd, d. (2008). *Why youth heart MySpace? NMS* .

Boyd, D., & Ellison, N. B. (2007). *Social network sites: Definition, history, and scholarship*. *Journal of Computer-Mediated Communication* , 13 (1).

Boyd D (2014) *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. New Haven, CT: Yale University Press.

Bush, V. (1945). *As we may think*, *The Atlantic Magazine*. Retrieved 2013 йил 08-09 from <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1945/07/as-we-may-think/303881/>

Carr, N. (2010). *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. New York, London: Clearway Logistics Phase.

Castells, M. (1999). *The Information Age: Economy Society and Culture*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Cambridge, MA: Blackwell.

Charlton, T., Devlin, M., & Drummond, S. (2009). Using "Facebook" To Improve Communication In Undergraduate Software Development Teams. *Computer Science Education*, 19, 273-292.

CompuServe Information Service. (2009 йил 02-04). Retrieved 2012 йил 12-03 from <http://foldoc.org/CompuServe+Information+Service>

Corbin, J., & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Deleuze, G. (2004). *Desert islands and other texts 1953-1974*. Cambridge, Mass ; London : Semiotext(e).

Dennis, M. A., & Kahn, R. (n.d.). *Internet*. Preuzeto 20. 05 2014 iz Encyclopaedia Britannica: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/291494/Internet>

DiMaggio, P., & E., H. (2001). *Digital Inequality. From Unequal Access to Differentiated Use: A Literature Review*. Retrieved 2012 йил 19-08 from <http://www.eszter.com/research/pubs/dimaggio-et-al-digitalinequality.pdf>

Donath, J., & Boyd, D. (2004). Public Displays of Connection. *BT Technology Journal*, 71–82.

Drucker, P. (1995). *Post-Capitalist Society*. New York: HarperBusiness.

ECAR National Study of Undergraduate Students and Information Technology. (2011). Preuzeto 22. 10 2012 iz Educause Center for Applied Research: <http://www.educause.edu/Resources/ECARNationalStudyof Undergradua/238012>

Eco, U. (1996 йил 12-November). *From Internet To Gutenberg: A lecture presented at The Italian Academy for Advanced Studies in America*. Retrieved 2012 йил 22-02 from E-journal Shine: <http://www.blesok.com.mk/tekst.asp?lang=eng&tekst=232>

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

eGovernance and ICT Usage Report for South East Europe . (2010). Preuzeto 22. 03 2013 iz <http://www.undp.ba/upload/publications/eGovernance%20and%20ICT%20Usage%20Report%20for%20South%20East%20Europe%202.pdf>

Erichsen, E. A., & Goldenstein, C. (2011). *Fostering Collaborative and Interdisciplinary Research in Adult Education*. Retrieved 2011 йил 01-09 from <http://sgo.sagepub.com/content/early/2011/04/28/2158244011403804>

European Communication Monitor. (2014). Preuzeto 20. 04 2014 iz European Communication Monitor: <http://www.communicationmonitor.eu>

Eynon R (2010) Supporting the “digital natives”: what is the role of schools? In: *Proceedings of the 7th international conference on networked learning*, p. 851. Dostupno na: <http://ssrn.com/abstract=2206931>

Fernback, J., & Thompson, B. (1995 йил May). *Virtual communities: Abort, retry, failure?* Retrieved 2013 йил 09-09 from <http://www.well.com/user/hlr/texts/VCCivil.html>

Foon Hew, K. (2011). Students' and teachers' use of Facebook. *Computers in Human Behavior* , 27 (2), 662-676.

Foucault, M. (1975). *Discipline and Punish: Birth of the Prison*. . New York: Random House.

General Info on FidoNet. (n.d.). Preuzeto 23. 05 2014 iz <http://www.fidonet.org/genlinfo.html>

Giddens, A. (1976). Classical Social Theory and the Origins of Modern Sociology. *American Journal of Sociology* , 703-729.

Gilster, P. (1997). *Digital literacy*. New York: Wiley Computer Publishing.

Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*. London: Weidenfield & Nicolson.

Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City, New York: Doubleday.

Greenhow C and Robelia B (2009) Old communication, new literacies: social network sites as social learning resources. Available at: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1083-6101.2009.01484.x/full> (accessed 16 October 2014).

Habermas, J. (1990). *Moral consciousness and communicative action*. Cambridge, MA: MIT Press.

Habermas, J. (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, MA: MIT Press.

Hargittai E (2007) A framework for studying differences in people's digital media uses. In: Kutscher N and Otto H (eds) *Cyberworld Unlimited*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften/ GWV Fachverlage GmbH, pp. 121–137.

Hargittai E and Hinnant A (2008) Digital inequality: differences in young adults' use of the Internet. *Communication Research* 35(5): 602–621.

Haythornthwaite, C. (2007). *Social Facilitators and Inhibitors to Online Fluency*. Retrieved 2012 йил 10-12 from <http://www.computer.org/csdl/proceedings/hicss/2007/2755/00/27550067a-abs.html>

Haythornthwaite C and Andrews R (2011) *E-Learning Theory and Practice*. London: SAGE.

Hine, C. (2000). *Virtual Ethnography*. London: Sage Publications Ltd.

Hogan, B. (09. 12 2007). *Using Information Networks to Understand Social Behavior*. Preuzeto 2011 iz IEEE Data Engineering Bulletin : <http://sites.computer.org/debull/A07june/hogan.pdf>

Human Development Report 2013. The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World. (2013). Preuzeto 20. 01 2014 iz Human Development Report 2013: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf

Illich, I. (1971). *Deschooling society*. New York: Harper & Row.

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Internet Penetration in Europe. (n.d.). Preuzeto 20. 01 2014 iz Internet World Stats:
<http://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe>

Jakobson, R. (1981). Linguistics and Poetics. U R. Jakobson, *Poetry of Grammar and Grammar of Poetry* (Svez. 3, str. 18-51). Hague: Mouton.

Junco, R. (2011). *The Need for Student Social Media Policies.* Preuzeto 10. 01 2013 iz
<http://www.educause.edu/ero/article/need-student-social-media-policies>

Junco, R., & Clem, C. (10 2013). *Evaluating how the CourseSmart Engagement Index predicts student course outcomes.* Preuzeto 12. 12 2013 iz http://blog.reyjunco.com/wp-content/uploads/2010/03/FINAL-CourseSmart_Analytics_White_Paper.pdf

Junco, R., & Timm, D. (2008). *Using emerging technologies to enhance student engagement. New directions for student services.* San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Kahn, R. (01. 11 2013). *Internet.* Preuzeto 20. 05 2014 iz Encyclopaedia Britannica :
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/291494/Internet>

Kelleher, T., & Sweetser, K. (2012). Social Media Adoption Among University Communicators . *Journal of Public Relations Research* (24), 105–122 .

Kling, R. (1996). *Hopes and Horrors: Technological Utopianism and Anti-Utopianism in Narratives of Computerization.* Retrieved 2012 йил 10-08 from
<http://www.sims.monash.edu.au/subjects/ims5042/stuff/readings/kling.pdf>

Kranzberg, M. (1986). Technology and History: "Kranzberg's Laws". *Technology and Culture* , 544-560.

Kranzberg, M. (1986). Technology and History: "Kranzberg's Laws". *Technology and Culture* , 544-560.

Lalic, D. (2009). *Researching Further with Online Communication Strategies of Organizations: Case study: "Second life" - Successful examples of organization's online communication*

strategies. Dohvaćeno iz <http://www.onlinecommunicators.org/Seminars/IAOC-Conference-Agenda.cfm>

Lalić D (2010). Socijalne mreže u funkciji unapređenja internih odnosa s javnošću. Doktorat. Novi Sad, 2010

Lalic, D., Marjanovic, U., & Lalic, B. (2012). The influence of social networks on communication satisfaction within the organizations. U P. G. M. M. Cruz-Cunha, *Handbook of Research on Business Social Networking: Organizational, Managerial, and Technological Dimensions* (str. 545-566).

Lawson, M. (2005 йил 05-08). *Berners-Lee on the read/write web*. Retrieved 2012 йил 20-10 from BBC: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/4132752.stm>

Learn About The WELL. (n.d.). Retrieved 2012 йил 18-03 from <http://www.well.com/aboutwell.html>

Learn About The WELL. (n.d.). Preuzeto 23. 05 2014 iz <http://www.well.com/aboutwell.html>

Lee, S. (1995). *BBS Documentary, An Overview of BBS Programs*. Retrieved 2012 йил 18-03 from <http://www.bbsdocumentary.com/software/expanded.html>

Licoppe, C., & Smoreda, Z. (2005). re social networks technologically embedded? How networks are changing today with changes in communication technology. *Social Networks* , 27 (4), 317-335.

Liebowitz, S. J., & Margolis, S. E. (1994). *Network Externalities (Effects)*. Retrieved 2013 йил 10-09 from <http://www.utdallas.edu/~liebowit/palgrave/network.html>

Lueg, C., & Fisher, D. (2003). *From Usenet to CoWebs: interacting with social information spaces*. Springer,.

Madge, C., Meek, J., Wellens, J., & Hooley, T. (2009). Facebook, social integration and informal learning at university: it is more for socialising and talking to friends about work than for actually doing work. *Learning, Media and Technology* , 141-155.

Malinowski, B. (2002). *Coral gardens and their magic*. Routledge.

Malinowski, B. (1923). The Problem of Meaning in primitive languages. In C. K. Richards, *The meaning of meaning* (pp. 146-152). London: Routledge & Kegan Paul.

Malinowski, B. (1923). The Problem of Meaning in primitive languages. U B. Malinowski, & C. K. Richards (Ur.), *The meaning of meaning* (str. 146-152). London: Routledge & Kegan Paul.

McLuhan, M. (1961). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press.

McLuhan, M. (1961). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press.

McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill.

Meyrowitz, J. (1985). *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behavior*. Oxford: Oxford University Press.

Meyrowitz, J. (2008). Power, Pleasure, Patterns: Intersecting Narratives of Media Influence. *Journal of Communication* , 641-663.

MIT OpenCourseWare . (n.d.). Preuzeto 23. 05 2014 iz <http://ocw.mit.edu/OcwWeb/web/courses/av/index.htm>

Oslo Manual: GUIDELINES FOR COLLECTING AND INTERPRETING INNOVATION DATA. (2005). (O. a. Eurostat, Producent) Preuzeto 22. 05 2014 iz http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/OECD OsloManual05_en.pdf

Papacharissi, Z. (2012). A Networked Self: Identity Performance and Sociability on Social Network Sites. U Z. Papacharissi, & L. L. F. L. Lee (Ur.), *Frontiers in New Media Research*. London: Taylor & Francis.

Pempek, T., Yermolayeva, Y., & Calvert, S. (2009). College students' social networking experiences on Facebook. *Journal of Applied Developmental Psychology* , 30 (3), 227-238.

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Pinch, T. J., & Bijker, W. E. (1984). The Social Construction of Facts and Artefacts: Or How the Sociology of Science and the Sociology of Technology Might Benefit Each Other. *Social Studies of Science* (14), 399-441.

Plato History. (2010). Retrieved 2012 йил 16-03 from <http://platohistory.org/about/>

Preece, J., & Maloney-Krichmar, D. (2005). Online communities: Design, theory, and practice. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 10 (4).

Preece, J., & Maloney-Krichmar, D. (2005). Online communities: Design, theory, and practice. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 10 (4).

Raacke, J., & Bonds-Raacke. (2008). *MySpace and Facebook: Applying the uses and gratifications theory to exploring friend-networking sites*. Preuzeto 11. 12 2010 iz Cyberpsychology & Behavior: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18422409>

Radovanović, D. (2010). *Интернет парадигма, структура и динамика онлајн друштвених мрежа: Фејсбук и млади у Србији*. Preuzeto 12. 09 2010 iz http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1986066

Radovanović, D. (2009 йил 04). *Elektronski izvori i društveni softver u Web-u 2.0*. Retrieved 2013 йил 2-01 from http://citaliste.rs/casopis/br14/radovanovic_danica_l.htm

Radovanović, D. (2008). *Poke me, poke you back: Facebook social networking context*". Preuzeto 03. 10 2013 iz Digital Serendipities: <http://www.danicar.org/2008/02/15/poke-me-poke-you-back-facebook-social-networking-context/>

Radovanovic, D. (2013). Internet and social inequalities. In M. Ragnedda, *Digital Divide* (pp. 167-179). London: Routledge.

Radovanovic, D., & Ragnedda, M. (2012). Small talk in the Digital Age: Making Sense of Phatic Posts. *Making Sense of Microposts (#MSM2011)*, (pp. 10-13).

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Radovanović, D., Hogan, B., & Lalić, D. (2015) Overcoming digital divides in higher education: Digital literacy beyond Facebook. *New Media & Society*. SAGE. Dostupno: <http://nms.sagepub.com/content/early/2015>

Rheingold, H. (2010). *Howard Rheingold talks to BBC about history, significance of virtual communities*. Retrieved 2010 from <http://www.smartmobs.com/2009/10/09/howard-rheingold-talks-to-bbc-about-history-significance-of-virtual-communities/>

Rheingold, H. (2002). *Smart Mobs: The Next Social Revolution*. Cambridge, MA: Perseus.

Rheingold, H. (1994). *The Virtual Community: Homesteading on The Electronic*. New York: HarperPerennial.

Reisdorf B (2013) *Internet Non-Use: A Comparative Study of Great Britain and Sweden*. Oxford: University of Oxford.

Ritchie, J., & Spencer, L. (1994). Qualitative Data Analysis for Applied Policy Research. In A. Bryman, & R. G. Burgess, *Analyzing Qualitative Data* (pp. 173–94). London: Sage.

Schwier, R. (n.d.). *Connections: Virtual learning communities*. Retrieved 2012 йил 12-12 from <http://edmac.usask.ca/rick/ebookflyer>

Senge, P. (1990). *The Fifth Discipline: The art and practice of the learning organization*,. New York: Doubleday.

SezamPro - osnivanje. (n.d.). Preuzeto 23. 05 2014 iz <http://www.dejanristanovic.com/proosn.htm>

Shirky, C. (2010). *Cognitive surplus: Creativity and generosity in a connected age*. New York: Penguin.

Siemens, G. (2004). *Connectivism: A learning theory for the digital age*. Retrieved 2011 йил 01-09 from eLearnSpace: Everything eLearning: <http://www.elearnspace.org/Articles/connectivism.htm>

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Smith, A. (30. 11 2012). *The Best (and Worst) of Mobile Connectivity*. Preuzeto 12. 12 2012 iz Pew Research Center's Internet & American Life Project: <http://www.pewinternet.org/2012/11/30/the-best-and-worst-of-mobile-connectivity/>

Stanoevska-Slabeva, K., & Schmid, B. F. (2001). *A Typology of Online Communities and Community Supporting Platforms*. Retrieved 2012 йил 11-09 from <http://www.virtual-communities.net/mediawiki/images/6/61/Paper12.pdf>

The Internet Big Picture: World Internet Users and Population Stats. (n.d.). Preuzeto 20. 05 2014 iz Internet world statistics: <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>

The National Center for Supercomputing Applications. (n.d.). Preuzeto 20. 05 2014 iz The National Center for Supercomputing Applications: <http://www.ncsa.illinois.edu/>

The Source. (n.d.). Preuzeto 23. 05 2014 iz The Online Time: http://iml.jou.ufl.edu/CARLSON/history/the_source.htm

Toffler, A. (1980). *The Third Wave*. New York: Bantam Books.

Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.

Turkle, S. (1995). *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon and Schuster.

Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2014. (n.d.). Preuzeto 20. 01 2015 iz Republički zavod za statistiku (RZS): <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/50/47/ICT2014s.pdf>

Van Dijk J (2005) *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. Thousand Oaks, CA; London; New Delhi, India: SAGE.

Van Dijk J (2006) Digital divide research, achievements and shortcomings. Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304422X06000167> (accessed 20 February 2015).

Van Vleck, T. (2013 йил 8-August). *The History of Electronic Mail*. Retrieved 2013 йил 07-09 from <http://www.multicians.org/thvv/mail-history.html>

Vitas, D. e. (1990). Izgradnja i funkcionisanje specijalizovanih informacionih sistema u okviru SNTIJ – prirodne nauke i matematika. *II naučni skup o sistemu naučnih i tehnoloških informacija*, (pp. 151-158). Dubrovnik.

Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and Language - Revised Edition*. The MIT Press.

W3C. (n.d.). *What is HyperText?* Preuzeto 20. 05 2014 iz What is HyperText?: <http://www.w3.org/WhatIs.html>

Warschauer, M. (2003). *Technology and Social Inclusion*. Cambridge, MA: MIT Press.

Weber, M. (1924). Class, Status and Party. In H. M. Gerth, *Essays from Max Weber*. Routledge and Kegan Paul.

Weber, M. (1948). Class, Status and Party. U H. M. Gerth, *Essays from Max Weber* (str. 150). Routledge and Kegan Paul.

Wellman, B. (2001). Computer networks as social networks. *Science* (293), 2031 - 2034.

Wellman, B. (2001). Physical Place and Cyber Place: The Rise of Networked Individualism. *International Journal of Urban and Regional Research* , 227-52.

Wellman, B. (1979). The Community Question: The Intimate Networks of East Yorkers. *American Journal of Sociology* , 1201-31.

What Is USENET ? - A Brief History of USENET . (n.d.). Preuzeto 23. 05 2014 iz <http://www.newsdaemon.com/history-of-usenet.php>

Witte, J. C., & Mannon, S. E. (2009). *The Internet and Social Inequalities (Contemporary Sociological Perspectives)*. New York and London: Routledge.

Zelenović, D. M. (2011). *Intelligentno privređivanje - osnovna tehnologija ozbiljnog društva*. Novi Sad: Prometej .

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Zerfass, A., Moreno, A., Tench, R., Verčič, D., & Verhoeven, P. (2013). *European Communication Monitor 2013. A Changing Landscape – Managing Crises, Digital Communication and CEO Positioning in Europe. Results of a Survey in 43 Countries*. Brussels: EACD/EUPRERA, Helios Media.

V PRILOG

6. PODACI I NARACIJE IZ POLU-STRUKTURIRANIH INTERVJUA

Uspon mobilnih tehnologija

Student sa Fakulteta za Medije i Komunikacije, 36 god.: *'moj računar je online 16tak sati dnevno. Mobilni telefon je online 24 sata dnevno (smeh), a ja kad god stignem uključim se - ulogujem se.'* Može se zaključiti da se mlađa i starija populacija sagovornika umrežava putem mobilnih telefona u svom svakodnevnom životu, profesorka Univerziteta u Beogradu (BU): *'Ja spavam u stvari sa mobilnim telefonom (kroz smeh) ... imaš na njemu mejl, imaš Fejsbuk, imaš Tviter, imaš sve to, i onda kako oči otvorim odmah (...) krenem da gledam prvo mejl, pa posle mejla Fejsbuk, pa posle toga Tviter, pa onda pročitam vesti i to traje sigurno jedno 45 minuta dok se ne dignem, znači to je već i dok sam u krevetu odmah da vidim šta ima, i onda gledam mobilni telefon da nije neko slučajno u toku noći nešto pisao, i to je to. Znači odmah se uhvatim za nešto, da vidim vesti da vidim mejlove, i kao to je to.'*

Profesorka sa Fakulteta dramskih umetnosti (FDU) kaže: *'...ceo budni dan sam zakačena, kad malo bolje razmisliš to je potpuno strašno, ali ja sad baš razmišljam, mislim super je pitanje zato što te natera sad da sedneš i da razmišljaš i da shvatiš koliko si u problemu, znači čim se probudiš pa se zakačiš da proveriš mejl, pa ti je nonstop upaljen komp i imaš neki wireless i nonstop si na internetu, pa sad malo-malo nešto klikneš da proveriš, tako da ako sam budna 15 sati, sigurno jedno 10, 11 sati sam na neki način na internetu, osim ne računaš ono neko vreme kada se prošetáš, ručaš, ili šta god radiš, odeš na vežbe, u bioskop. Ista profesorka konstatuje da je to dosta provedenog vremena na internetu, ali takođe da *'.. mi sad još i to nemamo osećaja da smo na internetu, sediš ispred računara ali imaš mobilni telefon i svakih 5 minuta izađeš preko WAPa ili ne znam čega, GPSa, ili kako se to već zove, izađeš na net i**

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

opet nešto proveravaš ili updateuješ profil ili tvituješ, ili slikaš pa stavljaš na Skype, tako da baš mnogo. Ne znam kada bi sate morala da pogađam ali verovatno jako mnogo.'

Mnogi koriste internet preko svojih mobilnih telefona u periodu između obaveza, na putu do fakulteta ili posla. Studentkinja, 23 godine, koja putuje svakodnevno autobusom od Prokuplja do Niša, gde se nalazi fakultet, kaže da otkako je internet prisutan na telefonu: *„...onda u autobusu obavezno proverim Fejs, to obavezno do Niša. Kad se vratim kući prvo pogledam mejl i Fejs ponovo, i onda tek ručam, i onda ako ima nešto zanimljivo na Fejsu onda ostanem tu par sati, dva- tri sata, nekad i tri - četiri (smeh). E onda učim ili već izađem.'*

Kao društveni medij Fejsbuk omogućava korisnicima da budu u kontaktu sa drugima i da imaju uvid u dinamiku i dešavanja u njihovim životima kada nisu u prilici da zbog previše obaveza da ih čuju ili vide, kako kaže studentkinja, 26 god., FON: *“...više ga koristim za komunikaciju sa prijateljima koji su u Americi, ili sa bratom – pošto moj stariji brat je na doktorskim studijama u Americi, tako da više koristim za komunikaciju sa ljudima koji su daleko. I naravno svakako je veoma korisno iako ljudi, oni koji su protiv Fejsbuka pričaju kako je to samo oduzimanje vremena, ali svakako je korisno jer na taj način imaš priliku da vidiš šta se dešava u životu ljudi sa kojima jednostavno ne stižeš zbog previše obaveza da se čujete i vidite, ali opet može(š) biti prisutan za svaki veći događaj koji se desi, ili neku vest da čuješ.”*

Kada je u pitanju svakodnevna rutina, i početak dana, većina sagovornika studenata prvenstveno prvo koriste internet na mobilnom smart telefonu kao prvu stvar čim se probude, student iz Kraljeva: *‘nemam TV već jedno 6 godina otkako sam bio u Domu, TV ne koristim. Ali do skora - čim ustanem prvo upalim računar (laptop), pogledam email, mada pre dve nedelje kupio sam telefon HTC sensation tako da od sad prvo uključim wireless na telefonu (smeh), pošto imam u kući wireless, pogledam mail.’*

Ima studenata, ali i nastavnika koji dok obavljaju jutarnje ritualne aktivnosti, slušaju internet radio, podkaste a kasnije gledaju elektronsku poštu a zatim i vesti na internetu, student, FON-a: *‘tako dok spremam doručak uvek pustim neke podkaste. Većinom sa tvit tv.produkcijska mreža bukvalno su napravili televiziju, i njihove emisije se mogu skidati kao*

audio ili video kasnije. ...i pogledam mail i kada završim mail - pogledam na b92 vesti, i onda počinjem da radim kada to završim.'

I nastavnici koriste kompjuter i internet za pretraživanje po Guglu, čitanje radova i internet radio, profesorka, Univerzitet u Beogradu (BU): *'Stvarno sam dosta vezana, ili sam se navikla toliko da imam stalno pristup, jer i kada čitam na primer, nešto što bi bilo da ne moram da koristim internet, to je čitanje radova. Čak i radio slušam preko interneta, i nekako sve što radim mi je direktno vezano za to. U principu mogla bih verovatno da funkcionišem i da ga nemam neko vreme, ali ne duže vreme (smeh).'*

Fascinantno je da i nastavno osoblje ujutru prvo koristi mobilni telefon, profesor na BU, 42 god., koristi *"prvo mobilni, sad je to neka vrsta bolesti"*. *Onda TV ali retko, samo ako hoću vesti da vidim – generalno nemam puno vremena za TV. U principu ne hvatam se za kompjuter odmah ujutru, relativno dok se spremim odmah krećem na faks, i onda sam na fakultetu u principu ceo dan... A tamo bukvalno da se ne odvajam od kompjutera sem kada imam nastavu, kada imam te stvari. I moram priznati, imam sad i velike probleme i sa kičmom i slično, i grdi me tamo neka doktorka išao sam i na pilates (...) I kad se vratim kući ista stvar – opet sednem za računar. Nije mi baš nešto (smeh) ispunjen dan...to je standardan dan, jer ima dana i kada se nalazim sa ljudima ili kad se izlazi, ali generalno druge aktivnosti ili po kući – slabo."*

Takođe, nisu samo mlađe generacije aktivni korisnici internet tehnologija i društvenih mreža. Među starijim profesorima mnogi koriste internet i veb servise. Profesor, Filološki fakultet, BU, 60 godina koji za sebe kaže da od internet servisa prvo koristi Gugl *" ja sam Gugladžija...imam podešeno na Guglu gde mi se odmah pojavi ko je pisao i naravno, prvo pogledam poštu. Imam ja više naloga, sedam ili osam, ne znam, ali gmail je namešten da preuzima sve naloge pa i fakultetski. Google plus i sve ostalo izbegavam, ni Tviter, ništa, prosto zato što cenim da nemam vremena, a jedan sam od onih korisnika internet usluga koji voli da obavi svoj posao, dakle da dobije al' ne da da."*

Zanimljivo je da i na jugu Srbije postoje stariji korisnici interneta, kao na primer profesor iz Kosovske Mitrovice, 62 god., koji kaže za sebe da je *'stara škola'*, odnosno da je rani korisnik računara i interneta od 1991.godine: *"...pripadam ovim starijim ljudima koji vole da pišu*

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

rukom, koji još uvek negde u kući imaju pisaću mašinu, koji vole više knjigu nego da čitaju sa ekrana i tako...dobro ja radim na kompjuteru od '91-ve, ja sam u suštini tu samouk i to mi služi uglavnom da dođem do nekih stvari koje ne mogu da dobijem u štampanoj verziji – a onda ja nemam ni vreme ni interesovanje da kažem da 'zevam' po tome i da ubijam dosadu jer ja umem da se organizujem i bez toga...i ja taj Fejsbuk i te stvari nešto ne volim, držim do neke privatnosti, nije meni baš simpatično da se ja okačim negde tamo i da onda jedna veća grupa može da čita, da komentariše, da se oglašava ovo ono, šta znam...nekako sam više za lične kontakte, a emailovi mi služe za razmenu tekstova i podataka .”

Internet i porodica i prijatelji

Primer takve umrežene porodice govori zaposleni student – otac dvoje dece, Beograd: “...svi u kući imamo svoj računar. Nikola , 10 i Jovan 3, zajedno sede i igraju za desktop računarem igre sa automobilima pošto obožavaju automobile, ja imam svoje laptopove, i uglavnom svako nezavisno koristi internet i traži šta mu treba. Kada sam kod kuće i kada se nešto zabavljamo i gledamo – najčešće neko od nas naleti na nešto interesantno na Fejsbuku i onda pozove drugog da vidi šta je to novo. Imamo malo oflajn interakcije, nismo sve preko Fejsbuka.’

Ranije, kada se internet još razvijao u Srbiji, tradicionalne porodice su smatrale da ako neko od ukućana radi nešto na računaru da to nije ozbiljno i da su obično to igrice, te je prisutan taj obrazac kod svih ranih korisnika interneta i računara: ‘...naročito sa roditeljima koji su ranije smatrali da previše vremena provodim na internetu i uopšte za kompjuterom, i ti se tu kao nešto igraš na kompjuteru umesto da radiš nešto ozbiljno”’.

Profesorka sa BU, kaže da se dinamika odnosa sa porodicom ipak izmenila: ‘Recimo da se ne čujem baš nešto često s mamom telefonom, uglavnom razmenjujemo mejlove (kroz smeh), i to znamo šta nam se dešava pošto su mejlovi, a pa da isto i sa tatom, dobro meni brat ne živi u zemlji, tako da s njim isto mejl, Skajp. Uticalo mi je možda tu na komunikaciju sa roditeljima najviše zato što sa njima razmenim par mejlova, pa onda se ne čujemo telefonom nešto danima.’ Ista profesorka to primećuje u komunikaciji sa prijateljima: ‘Što se tiče prijatelja, mislim da više vremena trošimo na tu neku usputnu komunikaciju koja je vrlo površna, a onda imamo utisak kako smo stalno u kontaktu jer non-stop razmenjujemo te neke poruke i

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

ovo i ono , ali nekako, ne mogu da kažem da se viđam manje s ljudima zbog toga... u stvari kad se vidimo nastavljamo razgovor tamo gde smo ga stali na smsu ili na mejlu, ili tako nešto, tako da obično manje vremena se troši na 'catch up', odmah ono kao nastavljaš diskusiju, nego ono što sam ti pričao i to je sve. Kada je u pitanju dinamika druženja van interneta – ona je ostala ista, tj nije se promenila.

Studentkinja, 23 god., Univerzitet u Nišu, opisuje da postoji proces usaglašavanja i dogovaranja sa članom porodice oko podele vremena i prostora kada je u pitanju upotreba računara i interneta – u slučajevima gde postoji samo jedan računar u porodici: *'nekada zajedno sa bratom sam na internetu. Obično kada čekam da mi se neki dečko javi na Fejsu, na čet, i onda ja uključim čet, a on (brat) gleda tamo neke druge stvari, i onda kada se meni taj neko javi onda ima zvučni signali i čuje se onako, i onda ja sednem. Zato mu ja kažem, ti gledaj šta god hoćeš ili koji god hoćeš sajt, neka je meni ovo uključeno, a onda kada mi se taj neko javi – onda odmah uskočim.'*

Student, 20 godina, sa Univerziteta u Novom Sadu, se sa svojom cimerkom u stanu dopisuje koristeći svako svoj računar, i komunicirajući svako iz svoje sobe: *'...moja cimerica je u drugoj sobi, i napiše mi nekad 'hej hoćeš kafu' i ja kažem 'da', i onda se nađemo u kuhinji. Ali ne događa se često, više puta ja ustanem i pokucam kod nje u sobu i pitam hoćeš čaj i to.'*

Uloga interneta kada su u pitanju odnosi i državanje odnosa sa porodicom je ovde od presudnog značaja, student, 20 godina, Univerzitet u Novom Sadu kaže : *"Meni je internet jako važan zato što su moji roditelji i brat jako daleko, preko 600km, i Skajp je pored telefona koji se plaća jako skupo, jedini oblik komunikacije pored emaila što sam tek nedavno naučio mamu i tatu da pošalju email. I onda mi je to zbližavanje zapravo... I to koliko' ja imam vremena svakih 6 dana se čujem sa njima."*

Profesor sa Beogradskog univerziteta, 60 godina, jedan od prvih korisnika interneta u Srbiji, kaže za sebe da je u sedmoj deceniji 'gugladžija', i na pitanje kako je prisustvo interneta uticao na odnose sa porodicom, prijateljima, kolegama, i koje su pozitivne i negativne strane društvenog umrežavanja koje utiču na njegov društveni život - ono što je primećeno je sledeće: *"činjenica da je meni teže da odem do svog brata od ujaka, koji mi je jedini od familije još ostao u Beogradu, ili da mu okrenem telefon – ja mu radije pošaljem imejl....od*

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Tašmajdana do Vračara ima 10 minuta pešice, i to nije dobro, to je loša strana. A s druge strane, opet sa ljudima koji su beskrajno daleko, komuniciraš kao da su ovde. Taj matori kolega iz Amerike mi je poslao dobar štos, crtani humor, nekad i sad. Nekad 'happy birthday, slavimo ovo ono', a danas, sve je ista slika, samo tip je u mraku ispred kompjutera osvetljen onom ludačkom svetlošću, kaže 'jaoj koliko mi se prijatelja javilo na Fejsbuku'. (smeh) pa onda razne životne situacije, sada se rešavaju...igranje ne znam bilo šta...se rešava tako što sediš u mraku i buljiš u ekran.'

Slobodno vreme i internet

Nastavnici u slobodno vreme pored čitanja vesti, slušanja muzike, gledanja filmova preko računara, i pisanja radova, čitaju blogove, prate literaturu i dešavanja iz oblasti e-learninga ali ne samo sa tehnološkog aspekta već i pedagoškog, u slučaju profesorke sa FON-a, BU ko' čitam i blogove koji su vezani za e-learning. Generalno, kao to neko učenje uz pomoć ovih raznoraznih aplikacija koje su raspoložive na vebu, raznoraznih oblika društvenih mreža, vikija, blogova, znači ono što se karakteriše kao veb 2.0 generalno. S tim što ne interesujem se samo za taj tehnički, tehnološki aspekt te priče, nego i pedagoške pristupe jer – valjda kroz ove neke projekte u kojima sam učestovala u poslednje vreme, postalo mi je mnogo jasnije da onaj pristup koji smo mi ranije imali, kada kažem mi-mislim na ekipa sa kojom radim, koji je bio mnogo više tehnički orjentisan, da ipak ne može da da adekvante rezultate ukoliko nije u adekvatnom spoju sa tim nekim pedagogijama koje će držati celu tu priču.' Uobičajena dnevna rutina kod nastavnika se može opisati proverom elektronske pošte, a zatim odlaska na Fejsbuk i čitanja vesti onlajn, profesorka sa Univerziteta u Novom Sadu kaže: 'prvo proveravam da li imam emailova da li mi je neko nešto poslao, a posle toga obično odem na Fejsbuk da vidim šta tamo ima novog. I onda već krećem na nastavu (smeh). Ako imam neku pauzu pa više vremena, onda pogledam Blic online, dnevne novine preko interneta, preletim naslove da vidim da li je nešto interesantno. A za potrebe posla ako mi nešto treba onda idem dalje po internetu.'

„Kod Vukajlije ima dva aspekta: jedan je neki pojmovi, mislim Vukajlija –parodija Vujaklije, pa sad ima opisi nekih slengova, što može da bude interesantno. Ali po Fejsbuku je više popularno deljenje slika koje su sa nekim šaljivim caption-om.“ Dakle, ako nije Fejsbuk -

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

kolege i prijatelji idu na „Vukajlija ili te neke zabave“. Svrha ovih dveju društvenih zajednica, *Vukajlije i najnegg*, koje su jako popularne među studentima, student, 21 godina, opisuje: *‘To je kad vrtiš dole i to ide i beskonačno i beskonačno, njih to vuče i na to oni utroše baš dosta vremena. I onda smo u društvu i onda pričamo to što sam spominjao klipove koji su kao smešni npr, lik koji se napio pa su ga snimali kako nešto priča, i to je okačeno na Jutjub, i onda oni su, njih 5 iz moje grupe, to gledali, i onda sada pokušavaju u društvu biti super, i onda koriste te fore, citiraju, odglume naprave performans pred ljudima, i odglume tako tog lika koji govori, i gledaju me i pitaju me ‘ne znaš tu foru?’, i kao ‘čime se ti baviš..’ znaš, skroz smo daleko zapravo, njihov svet i moj svet- jako daleko’.*

Student, 20 god, Univerzitet u Novom Sadu, primećuje da fatička komunikacija kao vid ćaskanja (eng. *small talk*) je učestala pojava na internetu:

“...različiti su prijatelji. Oni me često pitaju kao: hej kako si, ‘dobro sam, kako si ti?’ – ‘dobro sam’, ciao. Te razgovore izbegavam. I onda kada mi se jave, čak i ne odgovorim jer kasnije mi se žale što se nisam javio. Ali sa ljudima sa kojima najviše komunciram to su obično neke kreativne teme. “

Studentkinja, 22 godine: *‘..recimo, ja uključim svoj nalog na Fejsu, ona sedne do mene i onda ja kažem ‘e ovaj dečko, vidi slika, vidi ovo vidi ono’ (smeh)’. Ja odem kod nje, pa onda gledamo ili Vukajliju...u stvari Fejs obavezno. Fejs nam je otvoren, e sad pored fejsa Vukajliju i možda nešto vezano za modu. ‘*

Jedan od studenata je opisao koncept Vukajlije, student: *“...kod Vukajlije ima dva aspekta: jedan je neki pojmovi, mislim Vukajlija –parodija Vujaklije, pa sad ima opisi nekih slengova, što može da bude interesantno. Ali po Fejsbuku je više popularno deljenje slika koje su sa nekim šaljivim caption-om.”*

Onlajn komunikacija i umrežavanje. Društvo, prijatelji

‘ Meni se desilo sa bivšom drugaricom, to je bila šokantna izjava,’ zašto bismo se nalazile, jeste da živimo blizu ali kao eto dođi na Fejsbuk čet da popijemo kafu’. I meni u prvom trenutku to nije bilo jasno šta to znači da popijemo kafu na Fejsbuk čet, al to je u smislu jel’ šta radimo kada pijemo kafu – razgovaramo, malo tračarimo i ostalo, i sve to možemo na

četu jednostavnije je, dakle ona neće dakle da se pokrene iz stana i eto. Tako da ta ista bivša drugarica je pre svega na Fejsbuku.’ – studentkinja, 31 god., master, BU

Skajp i Fejsbuk čet se najviše koristi za dogovore, slobodno vreme, komunikaciju sa osobama koje su daleko. Doktorant na FON-u: *‘Najviše komunciram preko google chata sa devojkom, pošto dok je ona na poslu, okej čujemo se mi, ali nekad eto tako kad na brzinu hoće da mi pošalje neki link ili ja njoj. Ili nešto mi kaže da se dogovorimo nešto, nešto privatno, i nešto tako kad naiđe na neki interesantan link ili pitamo nešto jedno drugo. Sa bratom takođe, pošto je on u Kraljevu. Eventualno nekad ako hoće nešto da mi ispriča on mi kaže ‘dođi na Skajp ili dođi na fejs-time’ da onako uključimo video da mi ispriča. Ili imam jednog druga koji je u Madridu pa pre neki dan smo se dogovorili ajde da se nađemo na Skajpu. ‘Internet ćaskanja (čet) studentima najčešće služi za dogovore kako bi se našli u analognom prostoru sa svojim vršnjacima i kolegama i družili se, zaposleni student, 36: ‘...sa prijateljima vrlo retko komuniciram online. Ako s prijateljima nešto online i pričam, to su uglavnom dogovori kada ćemo se videti, nije komunikacija dalja od toga. Znači ljudi sa kojima sam voleo da nekada da komunciram i da izlazimo u klubove i ostalo – s njima najčešće koristim internet da se dogovorimo oko izlaska, s tim što sa nekima od njih se i preko interneta ne dogovaramo nego isključivo mobilnim telefonom.’*

Student, Fakultet za medije: *‘Moja sestra poslednjih godinu i po dana, živela je u Londonu, onda smo preko Skajpa i preko Fejsbuka sa njom bili u kontaktu kada god je trebalo i kada god smo mogli – to je verovatno najveći boljitak od interneta zapravo koji smo videli direktno. A na moje zapravo ne-viđanje prijatelja i rođaka i svega ostalog, najviše utiče posao. Taj posao je zahtevan bez obzira na internet’.*

Studentkinja, 23 god., Univerzitet u Nišu: *‘...i onda mi je u tom smislu to pozitivno jer komuniciram sa njima i želim da budem u prijateljskim odnosima sa njima, a pri tome mi pomaže Fejs i bez toga da se vidimo. A moj najbolji drug sa fakulteta, on nema Fejsbuk nalog tako da se čujemo preko telefona i kad možemo vidimo se jer on je obnovio godinu, nije sa mnom na masteru. I onda kad ja mogu i kad on može, tad se viđamo.’*

Profesorka sa Univerziteta u Novom Sadu:

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

„Uglavnom na Fejsu četujemo sa koleginicom što je u Kanadi, jer je opet nezgodna vremenska zona, kada je ona na Skajpu meni je kasno uveče pa onda ne mogu, kad ja mogu onda još uvek spava tako da se na Skajpu nismo našle, jedno vreme sam sa koleginicom iz Nemačke preko Skajpa, ali nije bio video prenos već smo samo četovali.“

Asistent na BU kaže da: “ Jedino to što možda oduzima vreme više nego što bi bilo potrebno. Ja to ne kapiram kao oduzimanje vremena, ja na to više gledam kao na svakodnevne aktivnosti zbog posla mi treba, tako da ne mislim da mi sam internet nešto posebno oduzima vreme. Ceo posao mi oduzima vreme. Jesam se možda u zadnjih godinu dve malo više onako udaljio od prijatelja, viđam se ja sa njima ali ne baš toliko često kao kada sam bio student. Ali opet, razlog tome je zato što sam počeo da radim i te obaveze i oni imaju obaveze tako da..možda je to tako moralo da bude bez obzira na sam internet”.

Od neželjenih pojava, više od četiri sagovornika su приметili i prijavili zdravstvene, fizičke i neurološke tegobe, od problema sa kičmom do problema sa vidom: ‘Možda to što čitam dosta vesti i pokušavam sve da pratim sve, možda to....oduzima isuviše vremena.’

Studentkinja, 26 godina, BU:

„mana sa bilo koje pisane komunikacije je upravo to jer ne možeš svoja osećanja toliko preneti kao i kada razgovaraš sa nekim uživo. Ti ne možeš videti reakcije ljudi na to – nekad neko može drugačije protumačiti ukoliko je tebi caps lock ostao uključen tako da eto to je jedina mana koju bih ja izdvojila, ali to opet ne može napraviti toliko problem, to možda može samo trenutno neku lošu situaciju napraviti ili loš osećaj ali ne može neke trajnije posledice napraviti.“

Student (20 god., Univerzitet u Novom Sadu): „ja sam tako društven i volim da se družim sa ljudima, ali mislim da oni ljudi koji nisu toliko društveni, i onda kao da se de-socijaliziraju, kao da se sklanjaju, i onda tako odlaze na Fejsbuk i kao da tamo kreiraju neki svoj dreamland u kome je sve super, a zapravo u realnom životu nije tako, kao da ih to udaljava. Ali mislim da je to problem do njih zato što internet je tu da komunikacijom se zblizimo, i onda da se u stvarnom životu družimo, a možda oni se ne mogu popeti na tu stepenicu za druženje, pa im je malo teško, a ne znaju koliko im internet donosi, ne znam kako to da objasnim’ i naglašava

kako je za korišćenje interneta ipak potrebna kritička samosvest i digitalna pismenost: *'i ne znaju da koriste te alate kako treba. Sigurno im je potreban razgovor sa nekim ko to zna ili nekakva edukacija, neki seminar za korišćenje tih komunikacijskih alata.'*

Profesorka FDU sa Univerziteta u Beogradu, primećuje izmenjenu društvenu i komunikacionu dinamiku: *„Imam par prijatelja koji su opsednuti to da odrade 'check in' i da se oni tu se ispiše da su oni tu i tu i tad i tad, itd. U tom nekom smislu jeste, jer nekako kada se vidimo stvarno niko se ne posveti ful, tom trenutnom kontaktu, odnosu, nego svi sve vreme nešto gviramo na te mobilne telefone, i onda čim nešto pisne ili stigne, odmah se svi hvataju da vide, aha da vidim šta je, ko je, gde je“.*

Profesorka sa BU, nastavlja: *„ne znam da li je to baš otuđenje, meni je to više kao neka disperzija pažnje, mislim da nas to nekako strašno opterećuje, ti više kao nisi fokusiran na jednu stvar nego ti stalno nešto multitaskuješ ustvari. E sad dal si otuđen, mislim da ne moraš to da budeš, da to automatski znači da si se otuđio, može da znači da si prosto podelio pažnju na više stvari u isto vreme, to mi je kao više utisak nego otuđenje. Meni je super što ja mogu preko Skajpa da čujem recimo moju drugaricu koja živi u Rimu, nisam se otuđila, nego ne mogu da joj čekam pismo 3 nedelje. Tako da, ja nemam utisak da sam se otuđila, ali imam utisak da mi je onako iseckana pažnja i to me zamara vrlo često. Znaš ono osećam da mi je to opterećenje ali ne вреди, nekako smo svi u toj brzini, tu sad ne možeš mnogo da menjaš kao sad tako ti je kako ti je.'*

Način na koji koriste internet i šta najčešće rade onlajn, govori student iz Novog Sada: *'...šering³² toga što ja radim. I delovi mog života, na primer danas sam pun inspiracije, pa sam onda napisao na tviteru da sam pun inspiracije. Onda – povezivanje i komunikacija sa ljudima, imam prijatelje tako svuda po planeti, i volim se čuti sa njima, iako sam u poslednje vreme baš zauzet pa i to ne stignem. Komunikacija na internetu mi je taj networking.'*

Student završne godine master studija na BU, zapaža: *'poenta je u tome što su se ljudi približili u smislu da više komuniciraju. Znači sada nije samo preko telefona ili uživo, nego tu*

³² (eng. sharing – deliti)

je i internet. Ta internet komunikacija je toliko porasla, ali su se samim tim – otuđili su se u smislu da manje vremena provode zajedno, znači u toj pravoj fizičkoj komunikaciji...na licu mesta. Tako da to je neka dvojba, opet neki vid kompenzacije, kada već ne možemo da se vidimo uživo, ili kad već nećemo da se vidimo uživo, ili kad već nemamo vremena da se vidimo uživo, onda možemo i preko fejsbuka jer ne zahteva toliko vremena, prosto zgodniji je, traje kraće, tako da mislim da su ljudi prešli na tu varijantu.'

Kod mnogih je internet pogotovo društvena mreža Fejsbuk približavajuće komunikaciono sredstvo kod geografske udaljenosti čak u istoj državi, doktorant sa Univerziteta u Nišu: *'Moja specifičnost je takva da ja u Nišu imam manje prijatelja nego u Beogradu. Ja sam geografski udaljen od većine mojih najboljih prijatelja, tako da je internet meni zapravo približavajuće sredstvo, odnosno način da sam češće budem u kontaktu. Dok sam ranije stalno zavisio od fiksnog telefona. Do sad nas spajaju email i Fejsbuk. Što se tiče ovih u Nišu, tu ne vidim neku bitniju razliku, sa onima sa kojima želim da se vidim- vidim se, onim intenzitetom i onom učestalošću kao što bi to bilo i bez interneta samo što mi internet eventualno olakša dogovaranje, ugovaranje toga.'*

Možda najbolji primer kada je u pitanju refleksija na temu onlajn komunikacija i promene dinamike druženja, interakcije sa drugima, pod uticajem novih tehnologija, dolazi do površnosti i neobaveznosti u komunikaciji, profesor iz Kosovske Mitrovice, 'starosedeoć' interneta, 62 godine, primećuje: *'...internet je jedna izvandredna stvar što se tiče opšte otvorenosti, dostupnosti, brzine komuniciranja, i mogućnosti razmene materijala i svega toga - čak i u realnom vremenu kao što eto sada recimo razgovaramo, ali ...ljudi su inače po prirodi okrenuti da sve to okrenu na neki provod, na nešto kratkotrajno, na nešto na brzaka, tako da dosta ima toga što je, na neki način recimo udaljilo ljude da se ne vide, da ne razgovaraju, malo se ima utisak da je ta komunikacija malo manje i obavezna. Nekako je to na internetu trenutno i sutra ga već nema i tako da nekako, malo neke neobaveznosti. Ta brzina čini svoje, da se brzo radi da se brzo komunicira, tu može i dosta toga da promakne, a na stranu ovo što mladi ljudi i ova dečurlija i ovo – bojim se da je ta socijalizacija prilično problematična, satima sedi u kući, mlati po kompjuteru i po telefonu, ne izlazi, ne čita, ne viđa se, ne druži se, nema osećanja, nema osećanja, nema ono da čovek pogleda čoveka u oči i da ja vidim da kada spusti pogled da znam da me je slagao nego preko telefona i internet sve je to okej, ali kada*

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

vidim da je pomodrio, da vrti glavom da šeta da ne zna kud će sa pogledom, ili sa rukama, znam da laže, izbegava ili tako neke stvari...tako da internet je bezličan, bezličan, dosta i čini mi se manje obavezan od ove lične komunikacije – pogotovo manje odgovornosti od pisanog teksta, u vidu članka, knjige, pisma ličnog, ugovora, dogovora.’ Kada su u pitanju izražavanje sentimentata onlajn, na ekranu, profesor smatra da je to ipak drugačije, i da preko iskazivanja ili izjavljivanja osećanja u pisanoj formi da može to da bude i potpuno svesno manipulisanje i ruganje sa nekim: ‘... što sam ja imao običaj jednoj mojoj prijateljici da kažem: dok ti se ne pokrene džigerica sve je to džabe. Neka osećanja koja čovek oseća u nekom razgovoru u nekom kontaktu, u nekoj blizini, je sasvim druga priča od onog što se iskonstruše. Ali ipak je to samo jedna kutija ispred mene i tako to je, ta mašina se pojavljuje da može da odradi mnogo čega, ali čovek treba da bude svestan da je to samo mašina i da ona nije zamenila ni njega ni onog drugog tamo, i onu interpersonalnu komunikaciju . Na žalost, pitanje je koliko ta dečurlija i mlađi koji počinju..pa moj unuk od tri god. kad je bio traži da uključi kompjuter...deca su počela od kolevke da se druže sa tim i postala je deo njih, koliko će oni moći kasnije da sačuvaju svoju ličnost i da izgrađuju ličnost, porodicu, i socijalno okruženje – to je drugo pitanje .’

Mogućnosti internet usluga i društvenog veća kao alata za saradnju i bolju komunikaciju

Profesor, Filološki fakultet aktivno koristi ove usluge: *‘dok sam bio prodekan pratio sam forume da vidim šta klinici pišu (smeh). Sad više ne pratim. Forume generalno ne pratim jer me iritiraju u tom smislu jer bih i ja da nadodam, razumete (smeh). Imam mejling listu – mejlom obaveštavam studente o svemu.’* I dodaje da čak i starije kolege koriste elektronsku poštu: *‘Email koristi većina, samo naši doajeni, njih moraš da zoveš telefonom. Svi ostali, moja profesorka koja je 3-4 godine u penziji ona odavno već koristi email..’* isti profesor naglašava kako njegovi studenti *‘neće da odgovaraju na mejlove’*, dok studenti s druge strane govore kako profesori neće da odgovaraju na iste.

Studentkinja master studija, BU: *‘dešava se da ti profesor ne odgovori na vreme, ali s druge strane treba se staviti u poziciju profesora. I zaista su u pravu, naša prosveta nikada nema dovoljno vremena za sav posao koji treba uraditi ali što se tiče same komunikacije – mislim da je ceo problem u generalizaciji, i od strane studenata i od strane profesora. Uvek će biti*

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

studentata koji će se samo žaliti kako im ništa ne valja i kako zbog toga što njima država nije obezbedila ne znam ni ja koje uslove na fakultetu – oni nemaju ni volju da se malo više potrudu, ali ćeš uvek imati studente koji će ako treba sedeti i četiri termina za konsultacije, koje su uglavnom jednom nedeljno, će čekati da bi dobili priliku da pitaju profesora nešto a on neće stići zbog preokupiranosti poslom ili zbog drugih studenata koji su takođe tu na konsultacijama. Tako da mislim da je savršen balans – evo kako na primer mi to trenutno radimo: za sva jednostavnija pitanja ili neka tipa ‘da li biste mogli da me posavetujete na ovu ili tu temu’ - profesore treba kontaktirati putem emaila jer i oni ne mogu non stop biti dostupni svakom studentu, jer i oni treba da zadovolje potrebe više studenata na istom fakultetu – ali treba naći balans između te komunikacije uživo i komunikacije putem interneta, ali definitivno jeste istinito da oni nemaju dovoljno vremena za sve studente i tu se stvara jaz u samom odnosu između studenata i profesora jer je lakše odustati, kod većine ljudi.

Profesorka sa BU konstatuje da: ‘u principu, sa studentima slabo komuniciramo, nemamo neku online komunikaciju standardnu, tipa imamo sajt predmeta na kome su informacije za njih i oni se javljaju na mail ukoliko imaju neko pitanje ili da se dogovorimo kada mogu doći na konsultacije , tako da tu komunikacija uglavnom ide ‘face to face’.

Nove mogućnosti

Kako se nove mogućnosti usavršavanja i obrazovanja putem interneta mogu realizovati je bilo jedno od pitanja u intervjuima, i postoji pozitivan stav kod svih ispitanika ali kako kaže profesorka sa FON-a: ‘ideja o tome ovde nije zrela , odnosno još uvek nisu svesni svega toga...jeste da praktično ti online univerziteti u svetu predstavljaju konkurenciju našem univerzitetima, samo što to niti naši univerziteti, odnosno fakulteti i ljudi koji rade na njima, niti studneti još uvek toga nisu svesni. Ali ako ti možeš sebi da priuštiš da studiraš iz Beograda na MIT-u, ako možeš to sebi da priuštiš ili dobiješ neku stipendiju, što to ne bi uradio? I ima million drugih univerziteta...baš dosta sarađujem sa kolegom koji radi na univerzitetu koji je potpuno online univerzitet, Athabaska u Kanadi. Svakako će trebati neko vreme, kao što 2007.godine nisu znali šta je Fejsbuk i Ttviter – sad već znaju, svi non stop koriste, vrlo je verovatno da će kroz par godina tako nešto biti vrlo jasno ljudima.’

Jedan od studenata sagovornika na doktorskim studijama iz oblasti veštačke inteligencije je prošao jedan od tih kurseva za koje kaže iz svog iskustva: *'što se samog učenja preko interneta tiče, radio sam onlajn kurs – pre par meseci je Stanford lansirao kurs za artificial intelligence. Meni je to bilo apsolutno 'wow'. Jako mi se svidelo, i mislim da može i da je super stvar. Najviše moje iskustvo sa tim kursom je što sam stvarno nešto naučio od toga. I ne samo što sam naučio – nego što mislim da mi je probudilo neko dodatno interesovanje za dalji neki rad'.*

Čak i stariji profesor sa Saobraćajnog fakulteta je čuo da takve mogućnosti postoje i da je *'to baš stvar budućnosti, da vrlo verovatno deca neće morati da idu u školu. Možda će ići tamo da bi imali društveni život, da bi bili aktivni. Oni već sada, u ovom trenutku, mogu da imaju, više sadržaja nego što će dobiti iz matematike ili srpskog kada odu u školu. Ako postoji neko ko će pravilno da ih usmeri i naravno – kod nas postoji ta jezička barijera. Problem srpskog i engleskog jezika je takav da oni –ove alatke to sve prevode....mislim da je već sada došao trenutak kada bi deca mogla da ne idu u školu a da se obrazuju sasvim pristojno preko interneta.'* Pored postojećeg problema jezičke barijere (srpskog i engleskog jezika), potrebna je volja i želja za učenjem i usavršavanjem: *'treba imati želju za učenjem i povezivanjem informacija'*. Isti profesor smatra da su tendencije u internet tehnologijama i obrazovanju neizbežna budućnost i za ove prostore: *'to je put koji sigurno niko neće moći da izbegne, mislim da gomila fakulteta neće više imati razlog da ima toliko upisanih studenata i toliko zaposlenih nastavnika. Imaće ih, ali neće morati da im otvara kabinete da troše pare za prevoz i idu tamo, kad mogu sve to da rade od kuće. Ja zadnjih 10 godina nisam imao potrebu da više od jednom nedeljno odlazim na fakultet. Jer sve sam ostalo mogao da uradim preko interneta. A mogu da zamislim šta će tek da bude za jedno 10, 15 godina.'*

Takođe, pojavljuje se pitanje finansija – na koji način bi se otvoreni i besplatni univerziteti u Srbiji finansirali, student 36 godina, razmišlja kako bi *„bilo interesantno videti da li neka domaća obrazovna institucija ili nego neko zainteresovan za kreiranje obrazovnih sadržaja, da li ima prostora da napravi nešto tog tipa (Stanford, MIT, Oxford), da na bilo koji način ponudi nove sadržaje besplatno da budu dostupni ljudima, pitanje je samo na koji način to može da se finansira. Na zapadu i Stanford i MIT imaju svoje finansijere, prilično su bogati univerziteti, mogu da rade manje više šta hoće. Ovde bi to verovatno morala to da radi*

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

država, privatna inicijativa teško da postoji za bilo šta dalje od zarađivanja para od obrazovanja“, ali da svakako inicijativa za uspešnu implementaciju bi trebalo hijerarhijski da „dolazi sa vrha, od obrazovnog sektora, sve zavisi od Ministarstva. Ministrastvo je prilično nezainteresovano. To mora da dođe od Ministarstva kao neka inicijativa, kao neka preporuka, set alata koji se mogu na neki način koristiti kao neke preporuke, šta i kako raditi da bi se uopšte bilo kakva saradnja i upotreba interneta za obrazovanje adekvatno primenila. Meni se čini samo da to – i ako može i ako nije mnogo teško za bilo kakvu realizaciju da ovde niko nije zainteresovan da to uradi na taj način. To se na kraju svodi na pojedinačnu inicijativu.

Upotreba Fejsbuka –pomoćno sredstvo za onlajn umrežavanje u akademskom okruženju

“Može, može, sve to može. Samo znate šta, iz KirJanje ona rečenica: ‘ sve s merak dušo Jeco, ti ćeš da dođeš do velika slava’ ali sve sa s’ meru.’ Ali ne možete Vi tu meru naći, u tom mediju nema mere. Jer idete, od jedne informacije, hajperlink, jel’ tako, i onda od jednog do drugog od jednog do drugog, i onda samo pogledate, koje vreme, ptičice već pevaju napolju, strašno.’ – profesor, Filološki fakultet

Primeri iz prakse u srpskoj akademskoj zajednici

‘Profesor je u jednom trenutku imao maniju, igrao igricu Farma i ja sam tu potpuno odlepio, i rekao ‘daj bre odrastao si čovek, profesor na univerzitetu gajiš krave ... ja nemam ništa protiv, ajde da je on agronom, stočar, pa se bavi tim stvarima uživo, nemoj da gajiš virtuelne krave (smeh), sadiš tamo neke sadnice. Pazi, iskreno, ničemu ne služi samo da se gubi vreme, ali može da bude korisno.’ - predavač na Saobraćajnom fakultetu, BU o svom starijem kolegi koji non stop ‘visi’ na ‘Fejsu’.

Student Univerziteta u Novom Sadu je kreirao grupu na svojoj katedri radi upoznavanja i interakcije, ali i saradnje sa ostalim kolegama: *‘to sam ja napravio kada smo se tek upoznali kao ‘evo ovde možemo razmenjivati’ pošto oni ne znaju koristiti ni google grupu, ni ništa, nego ajde Fejsbuk. I to je super u tom međuvremenu kada za sutra recimo imamo neki zadatak, a radimo u grupama, pa onda možemo lako i brzo uspostaviti komunikaciju, i sada*

da ne šaljem poruku svima, pošaljem tamo da svi vide (...) I onda brzo iskomuniciramo.' Studentkinja sa Univerziteta u Nišu takođe koristi usluge Fejsbuk grupe fakulteta: *'imam na Fejsu neke grupe vezano za Fakultet Zaštita na radu, ima tamo studentske razne grupe: Zelena akcija.. i onda oni sve neke nove vesti vezane za ekologiju u Srbiji izbacuju'*. Ono što se najčešće deli od sadržaja tih grupa a vezano je za komunikaciju za fakultet: *'dele se rezultati ispita, rezultati kolokvijuma, kad se polazi na faks, kad počinje drugi semestar. Fakultet - oni objavljuju taguju nas nekoliko na tom linku ili samo stave na svoj zid. Ili kažu nam na četetu.'*

Predavač sa FON-a smatra: *'Ja bih skroz bio otvoren da u tome učestvujem ali kod nas aposolutno uopšte nije zastupljeno, ne znam zbog čega, ali ja na primer i kažem mojim studentima – ako hoćete možete preko Skajpa da mi podelite ekran da vidimo šta je problem ili tako nešto. Meni to uopšte nije nikakav problem da uradim, ja bih bio otvoren tako i na Fejsbuku ili bilo kakav način komunikacije samo ako bi to poboljšalo...ja sam čak razmišljao da otvorim neku Fejsbuk grupu ali sam razmišljao da ne bih mogao više od 100 ljudi da moderiram celu tu grupu. Držao sam časove do 4 grupe od po 20-25 ljudi tako da bi to bilo 100 ljudi, nisam se nešto udubljivao, ali razmišljao sam koji je najbolji medijum za komunikaciju sa studentima i prva je Fejsbuk. Pre bih nešto uradio na Fejsbuku nego što bih organizovao pored toga Moodle ili tako nešto. Okej, sad oni imaju drugačije primene, ali ja bih otvoreno rekao da se to kod nas ne dešava. Možda zato što se ne dešava pa niko nema svest o tome da može to da koristi.'*

Student na Fakultetu za medije i komunikacije kaže da se sve svodi na inicijativu studenata i da je fakultet imao grupu i stranicu: *'ponekad dobijem na Fejsbuku direktnu poruku od kolega, koleginica sa fakulteta kada nekog nešto interesuje, i dogovarali smo se kada je trebalo da zajedno radimo preko emailova. Fejsbuk je služio isto kao mejling platforma a ne kao društvena mreža u punom smislu.'* Profesorka sa FDU smatra da je Fejsbuk jako zahvalan i koristi ga za profesionalno informisanje, u svakodnevnom radu i komunikaciji sa svojim studentima na klasi: *'mislim samo treba znati kako hoćeš da ga koristiš i šta hoćeš od njega da dobiješ. Mislim da je vrlo efikasan, prosto ti daje tu mogućnost da razmenjuješ brdo nekih različitih sadržaja, da nisu samo tekst, nego da su to video, audio, omogućava ti da se zgodno umrežiš, omogućava ti da praviš te razne grupe po različitim kriterijumima, one profesionalne.'* Takođe, i katedre unutar fakulteta imaju svoje grupe, i ona smatra da je to

vrlo korisno 'sada kad krenu prijemni ispiti, pošto je grupa otvorena, postavljaju pitanja ljudi koji hoće da upišu smer, odgovaramo i mi sa katedre, mada i to smo nešto bili fleksibilni, tu smo čak neke studente uvodili da administriraju, još je veća fora odgovore studenti koji su već upisali, koji su prva, druga, treća godina, kojima su ta iskustva svežija, i onda se tu razbije ta trema i nekako se napravi ta atmosfera koja je i dalje formalna ali je makar dovoljno neformalna da ne postoji neka neprijatna barijera ili da ne postoji trema.'

Ono što su neki studenti primetili kao informacioni i komunikacioni šum jeste mnoštvo aplikacija koje mogu da odvlače pažnju, kao i da je Fejsbuk ipak na kraju zatvorena platforma centralizovanog karaktera: *'...generalno Fejsbuk – kad se uloguješ na njega- pravi distrakciju u odnosu na bilo šta ozbiljno što si krenuo da radiš, i onda u kom god delu Fejsbuka da si – negde sa strane će ti iskakati nešto novo sa tajmlajna i to onda sprečava direktan i koristan rad na njemu.'* Opet sa druge strane, izgleda da je rešenje u prilagođenoj pedagogiji i načinu upotrebe ove društvene mreže, kako zapaža profesorka sa FON-a da *'je više vezano za samu pedagogiju koja je primenjena, a ne za sam Fejsbuk. Iako ne koristim Fejsbuk, generalno imam pozitivan stav prema njemu. Tako da s te strane mislim da za mnoge stvari može biti koristan, može biti vrlo korisna stvar, može biti stvar za užasno gubljenje vremena'*.

Konstruktivan i odličan primer primene u Srbiji je grupa Pedagoškog fakulteta u Somboru koji koriste Fejsbuk za komunikaciju sa studentima, postavljaju obaveštenja za studente preko Fejsbuka, za rasporede, za ispite, da li neko ima skripte za nešto, da li ima predavanje i slično, što podseća na formu *mikro-foruma*, ali na društvenoj mreži. Iako fakultet ima svoj sajt, nastavnik je kreirala Fejsbuk grupu radi lakše i brže razmene i diseminacije informacija studentima: *'tako da ako treba nešto da ih obavestim, ne mogu od svih da uzmem brojeve telefona, pa ako nešto iskrsne da ih zivkam ili ako je došlo do promene u ovome ili onome..ili da pogledaju ovo ili ono, onda ja to uglavnom stavim na Fejs'³³, znači, u tu grupu pa ih obavestim ako ima izmena u rasporedu ako se ispomera, itd. Tako smo se dogovorili samo ono što je vezano za studiranje – šta se kači na tu grupu.* Takođe je zanimljiva pojava da se elektronska pošta ređe koristi i da Fejsbuk polako preuzima primat u onlajn komunikaciji, isti

³³ Prim. d.r. Zanimljiva je upotreba skraćenice za Fejsbuk: iz razgovora nastavnici su više koristili 'fejs' nego 'fejsbuk' od studenata. Moguće je da nastavnici žele da budu 'u trendu', dok su studenti možda bili manje opušteni.

nastavnik radije će 'proveriti' Fejsbuk grupu: *'svi su na Fejsu i ako njima treba informacija znači da okače tu – ja ću svakako pogledati, svaki dan odem pogledam da li ima neko pitanje ili nešto, tako da je meni to sada možda i zgodnije nego emailom, jer dok ja pogledam taj email, da li ću ga pogledati ili neću, ovako na Fejsu sam uvek, svaki dan, i onda odmah vidim da li nekome nešto treba ili ja ako hoću nešto da stavim.'* Iako fakultet ima svoj sajt, studenti radije posećuju Fejsbuk grupu fakulteta, kako profesorka primećuje: *'nekako je brže, jer možda ja nešto saznam dok to ne bude na sajtu, mislim dok se ne ažurira...ja ću ih već deset puta obavestiti, ako to postavim na toj grupi. Tako da može sasvim solidno da posluži.'*

Nekada se na Fejsbuku, kao što je slučaj u stranoj istraživačkoj praksi, mogu naći korisni linkovi ili podaci za istraživanja, predavanja ili radove, profesorka sa Univerziteta u Novom Sadu: *'ja sam na Fejsu našla neki link sa predavanja ...vidim da je to neko na Fejsu okačio. Tako da mislim da može da se iskoristi i u te neke edukativne svrhe, znači ne mora to samo biti neka zavtlancija na Fejsu razmenjivanje muzike, filmova, viceva i ne znam i onih smešnih slika. Mislim ako imaš neke grupe za određenu struku, za birane-ciljane ljude da možeš da iskoristiš tu neku vrstu obaveštavanja.'* Još jedan primer Fejsbuka za primenu profesionalnog razvoja i usavršavanja, profesorka u srednjoj arhitektonskoj školi se seća kako joj je Fejsbuk dosta pomogao u spremanju stručnog ispita iz pedagogije: *'meni je mnogo pomogla grupa Ispit za licencu: prošle godine kada sam polagala pedagogiju, ja sam na toj stranici našla informacije o tome i ko su predavači i kako izgleda ispit, našla sam čak neke skripte, i kada sam završila sa tim ispitom napravila sam mali izveštaj i prenela utiske sa tog ispita na toj stranici, mislim da je to mnogo značilo.'*

Ako više od polovine studentske populacije koristi Fejsbuk i internet im je deo svakodnevnog života, sasvim je logično da bude prisutan i u akademskom okruženju. Čak i bibliotekari smatraju da ne postoji razlog da i fakultet i biblioteke ne učestvuju u onlajn društvenom umrežavanju: *«Fejsbuk jeste za dogovaranje i ogovaranja, i smejanje i ćaskanje, i puštamo muziku, ali isto tako odlična prilika da vidim šta je kolega iz Čačka uradio u svojoj biblioteci šta bi ja mogla da uradim u svojoj. Tako da mogu i koristim ga u profesionalne svrhe.»*

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Predavač na Saobraćajnom fakultetu u razgovoru iznosi svoja iskustva sa ovom platformom, a tiče se nezainteresovanosti profesora da koriste Moodle, inicijativa uglavnom dolazi od strane asistenata: *'imam kolege koje se protive korišćenju ovog e-learning servisa. Ja imam nalog i kao profesor i kao asistent jer mog profesora to ne zanima. Fejsbuk ga vrlo zanima, a taj deo ga uopšte ne zanima. Ja mu kažem 'daj treba da okačimo neku informaciju', a on 'e uzmi ti nalog pa ti okači'. Nije mi to teško, prošle godine sam molio studente da radimo paper-less celu godinu, znači vežba bez ijednog predatog papira, sve što odrade šalju mi u elektronskom obliku, ja ocenjujem, dobijaju ocene, čim ocenim dobijaju nazad - vrlo to lepo funkcioniše. Da li ti znaš da mi se ove godine niko nije prijavio na kurs? Mrzelo ih je da otvore naloge, a imaju naloge koje su morali da otvore, jer ima dve profesorke na prvoj godini koje insistiraju da im se klinci prijave. Znači nisu se kod mene uopšte prijavili...to koliko oni koriste taj servis.'*

Jedan od faktora se navode i međuljudski odnosi, profesor iz Kosovske Mitrovice govori: *«U konzervativnoj sredini kakva je univerzitetska, treba više otvorenosti i poverenja, ali ne po cenu da se ode u drugu krajnost (izbegavati sindrom klatna u međuljudskim odnosima).»* Korupcija i problem sistema vrednovanja takođe predstavljaju problem, profesor naglašava kako u nekim slučajevima dekani kroje politiku: *«Sistem vrednovanja inovativnosti ne postoji. Plaćanje i napredovanje na poslu ne zavisi od toga šta znaš, koliko ulažeš rada ili novca u svoje usavršavanje, važnije je kakav si sa starešinom i politikom.»* Takođe, bitan citat profesora ukazuje da zapravo kod nas akademska zajednica u pravim smislu ne postoji, kao i da nedostaje *«javno mnjenje (mada mi se čini da je na internetu ono bolje artikulirano)»* i smatra da bi na njega trebalo da utiče akademska zajednica.

Ima i drugačijih mišljenja profesora kada je u pitanju komunikacija sa studentima i kolegama uz pomoć novih tehnologija: *'Lično ne koristim nijedan drugi oblik komunikacije sa studentima i kolegama osim elektronske pošte, budući da se nisam potrudio da saznam nešto više o korišćenju Moodla u nastavi. Po meni, ništa se ne dobija u kvalitetu, a kvantitativno se mnogo gubi. Vreme koje bih proveo odgovarajući i/ili komentarišući svaki pojedinačni rad nije ni kraće niti se posao brže obavlja u odnosu na klasični način. Jedino ako govorimo o transparentnosti i o dostupnosti informacija, sagledavanja grešaka i sl. ovakve mreže mogu imati smisla i prednost u odnosu na tradicionalni način rada. Takođe, lično smatram da ništa*

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

ne može zameniti direktan razgovor između mene i studenta ili kolege. Daleko je brža razmena informacija usmenim putem nego dok se sa nekim dopisujete, posebno ako vaše recenice mogu biti shvacene dvosmisleno. Otuda je komunikacija preko elektronskih medija veoma bezlična i u najvećem procentu meni sasvim neodgovarajuća.’ ‘Smatram da treba i dalje i sve više promovisati i afirmisati društvene medije u obrazovanju a pored toga i uvesti izvestan red, odnosno pravila u načinu korišćenja medija, komunikaciju i slično.’

Studenti smatraju da komunikacija između profesora i studenata treba da se ‘poboljša’, kao i spontanosti i inovativnosti: *‘dodala bih par reči o tome da su profesori vrlo kruti po mnogim pitanjima. Uči se godinama iz iste knjige a u mojoj struci stvari se menjaju svakodnevno. Praktičnih primera je uvek manje nego što treba. Konsultacije su ograničene na dva sata nedeljno. Mislim da je ključna stvar ubediti profesora da radi svoj posao, a njegov posao je i ‘plasman znanja’. Profesor bi morao biti lider u tom smislu, dakle prvi imati nalog, grupu, da podržava širenje informacija i znanja, a ne da se krije od svojih studenata. ‘*

Problemi i moguća rešenja

‘Kod nas bi trebalo samo da neko na fakultetu dođe i vikne ‘požar’, i da ljudi pobegnu iz zgrade i onda da uzmu spisak i da prozivaju. I da svakog desetog otprilike pozove i da kaže ‘ti se vraćaj, a vi nazad’, kao ‘ne morate više da dolazite’. Socijalnim programom rešiti problem, desetinu zaposlenih na fakultetu zadržati, a devet desetina (9/10) otpustiti. I gotovo.’- profesor, BU

Stariji profesor sa BU daje presek problema: *‘ja tu ne bih mnogo mistifikovao: studenti imaju svoj zadatak, profesori imaju svoj zadatak. Postoje mnogi idealisti što se tiče fakulteta i smatraju da je fakultet bog zna kako važno. Naročito nastavnici, asistenti koji su ostali da rade na fakultetu, sticajem okolnosti znaju da budu vrlo prepotentni, kada se govori o značaju njihovih predavanja. Fakultet nije napravljen da nastavnik dođe da sedne i da bilo šta direktno deklamuje, naročito neke stvari koje su već napisane. Ja nikada nisam u životu nijednu jedinu reč rekao koja piše u mojoj knjizi. Ja sam uvek mojim studentima govorio da ću ja danas nešto njima da pričam. I to pričaću im ono što ja mislim da treba da im pričam, ne ono što piše u knjizi, što je vezano za oblast u kojoj se radi. Ja im to pričam samo zato što ja*

to znam i možda će ih interesovati. Nastava nikada kod mene nije bila obavezna, uvek sam svim studentima govorio 'kome se ne sedi ovde, slobodno može da ide'.

Što se tiče samih studija, demotivisanosti i inertnosti studenata o kojoj su mnogo nastavnici, pa i sami studenti kroz razgovore spominjali, isti profesor smatra da: 'student ima osnovni cilj da što lakše završi fakultet, i normalno da postoje studenti koji gledaju da što lakše završe fakultet sa što većim prosekom. Nijedan student, ja ga bar u životu nisam sreo, nema motiv da na fakultetu nešto nauči. A s druge strane postoje nastavnici koji smatraju da to što oni pričaju na fakultetu, da je to mnogo značajno, i preterano daju značaj tome. I to je bilo nekad, i to je ostalo dan-danas. Fakultet je po meni jedna kvalifikacija koju čovek dobija time što kad dobije diplomu, ljudi veruju da on ima dovoljno izvijugan mozak, i da mogu da ga opeterete sa problemima i da on može tamo da rešava neke probleme. Da li je završio ovaj ili onaj fakultet i da li će se u životu baviti ovim ili onim, to uopšte nije preterano važno. Mislim da je taj princip i u Americi prihvaćen.' Takođe, naglašava da na našim univerzitetima nema dovoljno stručnog kadra: *'mi na fakultetu imamo ljude koji ne zaslužuju da budu ni inženjeri, sasvim su na neki način upornim dugotrajnim studiranjem završili fakultet. Dosta je njih koje je kupilo ove bodove da bi mogli da napreduju što se tiče zvanja do redovnog profesora, i sad su redovni profesori. Veliki je problem po meni što se svemu tome daje preveliki značaj. Kakav je izlaz i da li je drukčije negde u nekim drugim zemljama – ne znam. Iako smo mi kao nastavnici uvek opeterećeni time da ona oblast kojoj mi predajemo da je bog zna kako značajna. A mislim da to određeni broj nastavnika stvarno i misli a neki se foliraju.'*

Što se tiče samih studija, demotivisanosti i inertnosti studenata o kojoj su mnogo nastavnici, pa i sami studenti kroz razgovore spominjali, isti profesor smatra da: 'student ima osnovni cilj da što lakše završi fakultet, i normalno da postoje studenti koji gledaju da što lakše završe fakultet sa što većim prosekom. Nijedan student, ja ga bar u životu nisam sreo, nema motiv da na fakultetu nešto nauči. A s druge strane postoje nastavnici koji smatraju da to što oni pričaju na fakultetu, da je to mnogo značajno, i preterano daju značaj tome. I to je bilo nekad, i to je ostalo dan-danas. Fakultet je po meni jedna kvalifikacija koju čovek dobija time što kad dobije diplomu, ljudi veruju da on ima dovoljno izvijugan mozak, i da mogu da ga opeterete sa problemima i da on može tamo da rešava neke probleme. Da li je završio ovaj ili onaj fakultet i da li će se u životu baviti ovim ili onim, to uopšte nije preterano važno. Mislim

da je taj princip i u Americi prihvaćen.’ Takođe, naglašava da na našim univerzitetima nema dovoljno stručnog kadra: ‘mi na fakultetu imamo ljude koji ne zaslužuju da budu ni inženjeri, sasvim su na neki način upornim dugotrajnim studiranjem završili fakultet. Dosta je njih koje je kupilo ove bodove da bi mogli da napreduju što se tiče zvanja do redovnog profesora, i sad su redovni profesori. Veliki je problem po meni što se svemu tome daje preveliki značaj. Kakav je izlaz i da li je drukčije negde u nekim drugim zemljama – ne znam. Iako smo mi kao nastavnici uvek opeterećeni time da ona oblast kojoj mi predajemo da je bog zna kako značajna. A mislim da to određeni broj nastavnika stvarno i misli a neki se foliraju.’

I jedna i druga grupa sagovornika primećuje da u akademskoj zajednici pored korupcije postoji negativna selekcija, profesor na BU zapaža da je postala sveopšti trend: *«ako pogledate kako izgleda naš ministar obrazovanja, i to oduvek, sad je ovaj Obradović, kada je ministar obrazovanja u pitanju prosto ne možete da poverujete da među gomilom tih, po meni, mediokritet je mediokritet, to je čovek srednje inteligencije, ali to su takvi ljudi da je to strašno, jednostavno strašno. Mi čak i za ministra policije i ministra vojske izaberemo ljude koji više liče na čoveka nego za ministra obrazovanja...kod nas je oduvek trend da ministar obrazovanja treba da bude najveći guverner. Ne verujem da to skora ima izlaza, to mora vreme....dok ne odemo svi mi u penziju, i onda da li će ovaj sistem ulaska u Evropsku uniju nešto da promeni, ne znam. Ali još nama treba jako puno vremena da postanemo civilizovan svet. Jer mi smo još uvek necivilizovan svet.’*

Doktorant i asistent na Univerzitetu u Nišu, takođe zapaža istu situaciju u visokoškolskom obrazovnom sistemu na njegovom fakultetu: *‘ne vidim realnu moguću opciju za rešenje tog problema, ta negativna selekcija, što svesna što nesvesna, i zbog toga što ne žele da ugroze svoju poziciju time što će dovesti sebi konkurenciju, jer će taj neki strašno pametan čovek koji misli svojom glavom, biti na neki način problematičan. Oni naprosto ne žele ljude koji će da talasaju, koji će da objave više knjiga od svojih profesora, ili da budu češće u medijima od svog profesora, ili da dobiju stipendije. Dakle, koliko god da su oni ostvareni, koliko god da imaju neke svoje radove, oni jednostavno ne žele da dovode nas na to mesto, možda oni na osnovu nekih iracionalnih ego tripova...nego da neko pametan i vredan i dovoljno ambiciozan*

da može da postigne to ...taj neki božanski oreal koji oni ne žele da bude narušen – je jedan od glavnih problema.’ Profesor sa Saobraćajnog fakulteta, BU, takođe govori o problemu negativne selekcije koji je dugo prisutan: *‘...to je da dobri ljudi uglavnom odlaze, neću da generalizujem jer ja za sebe smatram da sam dobar.’*

Na pitanje šta bi voleli da njihovi profesori više praktikuju u komunikaciji sa njima i u nastavnim procesima, studentkinja sa Univeziteta u Nišu zapaža: *‘više bih volela da malo više uključe nas, da to bude interaktivna nastava, a ne samo da oni pričaju. Mada svi mi, većina studenata, se žale na manjak te interaktivne nastave, a većina nas nekad se i boji, plaši toga da kaže neko svoje mišljenje ili boji se da neće da zna odgovor na neko pitanje, ako je to vezano za našu struku, za neke stručne termine. Znaš, nismo dovoljno sigurni u svoje znanje, iako imamo dobar prosek ili dovoljno znanja iz te oblasti. Može interaktivna nastava još više da se praktikuje, mada kod nekih profesora- jednostavno oni nemaju ni živaca za to, niti želje, niti žele da se nešto dokazuju i da se trude, nego samo ovako pročitaju sa slajdova i to je to.’* Mada i nastavnici se slažu da su udžbenici poprilično neažurirani, profesor sa Saobraćajnog fakulteta: *‘...mi imamo dve knjige u našem kurikulumu što bi rekli, koje su iz 70tih godina (smeh). Da te duša zaboli (smeh).’*

Primer da profesorima možda nedostaje fleksibilnost i spontanost prilikom predavanja, da predaju van kalupa, takođe na interaktivan i inovativan način: *‘čini mi se da dosta njih predaje ono što piše u knjizi i to je onako zacementirano i to je to. Međutim po meni je to pogrešno, prvo pogotovo na FON-u, da neka predavanja su bila baš dobra iz razloga što profesor unese to svoje predavanje i neko svoje iskustvo, neku svoju situaciju, neko svoje viđenje. Na primer, bio sam na jednom predavanju profesora Devedžića, menjao je nekoga, došao je i rekao...‘ja ću sada da improvizujem, ja predavanje nisam spremio’ – i to je bilo jedno od najboljih predavanja koje sam ja slušao na FONu. Uvod u veštačku inteligenciju... To je sjajno, i to je ono što ti probudi i kreativnost, i bude zanimljivo, i onda hoćeš da pratiš to, i hoćeš ponovo da se vratiš na njegovo predavanje i slušaš njegova neka druga predavanja, tako da mislim da je to taj deo koji kod nas i generalno svuda – fali. Da, spontanost, i da kažem prezentacija materije na pravi način.. mislim da sa profesorima je to problem.’*

Pored linearnosti i nedostatka interaktivnosti, mnogi studenti zapažaju nedostatak motivacije, student, BU: *'mislim da je problem motivacija, da dosta studenata i dosta ljudi nema motivaciju. Prvo je do same osobe, to ide dosta ranije, nije samo na fakultetu, to ide iz srednje i osnovne škole. Prvo što ja mislim da treba – da svako treba da bude dovoljno radoznao, da nauči nešto i ako nešto sazna, da jednostavno ima nešto što ga zanima i da hoće da sazna više. Zavisí od ranijih godina, na primer, mogu roditelji da te puste da celi dan da sediš sam, da ne radiš ništa, da se dosađuješ i da gledaš crtaće na tv-u, i to se desi, a na primer s druge strane mogu da ti čitaju neke priče i da izađu sa tobom do parka, ili do grada ili do šume, pa da ti objasne neke stvari koje tamo vidiš. Jednostavno da probudi neku radoznalost ili želju za znanjem.'*

Sa druge strane, profesori zapažaju sveopštu pojavu nemotivisanosti, nezainteresovanosti i inertnosti kod studenata kada su u pitanju najosnovniji procesi učenja i angažovanja, uključujući i čitanje literature, bivši prodekan na BU, govori: *'ja sam stara škola, ja njih zamislite, teram da čitaju. Pa da onda razgovaramo o tome. To im je smooor...mislim..smooor ko čita (imitira ih) (smeh) Smisao kontaktne nastave se gubi, mi ćemo, pogotovo sa tim napredovanjem toga Moodle-a, mi ćemo se verovatno pretvoriti u moljce koji sede za svojim mikofonima i slušalicama ..i iz kuće..mislim..ne znam, to je zastrašujuće. To je zastrašujuća futurološka perspektiva. Ali činjenica je da ljudski rod, ako nestane struje, ljudski rod neće znati šta će sa sobom. Verujte.'*

Takođe, profesorka na FON-u govori o studentskoj nezainteresovanosti u njenoj grupi i šta oni zapravo rade dok ona predaje: *'...oni sede, svi sede za računarima pošto su programerski smer i onda praktično ti nešto i predaješ ili radiš neke vežbe s njima, ali mislim da oni ne rade to što ti radiš sa njima (smeh), nego tako zvrje po netu.'* Ista profesorka pokušava da primeni različite metode da bi ih zainteresovala ali zapaža da: *'..sada oni imaju pristup tu internetu i ja primećujem da neki od njih apsolutno ne rade to što bi trebalo da rade, nego su na Fejsbuku ili pretražuju, gledaju neke sportske rezultate...i onda ja pokušavam prosto 'ajde prvo da uradimo zadatak pa onda ako završite ranije onda pogledajte šta drugari rade na Fejsbuku', ili tako nešto – pokušavam da imam neki , ajde da kažemo drugarski uslovno rečeno, drugarski odnos sa njima i da ne bude ' e, ne smeš to' nego 'ajde kao da imamo neki dogovor', prvo uradimo ovo pa onda pogledaš šta te interesuje. Dok na primer, moje kolege,*

oni im isključe internet. Ne znam meni je nekako, okej ako im isključim internet onda će oni da kuckaju na mobilnim. Mislim ne mogu da postignem da ih zainteresujem da rade to što treba da rade, time što ću im jednostavno onako fizički isključiti to.’ I dodaje: ‘nisu oni loši, oni su pametni i ako hoće nešto da urade oni mogu to da urade, ali oni nemaju inicijativu, nemaju želju nikakvu.’ Kao razlog, ona navodi da je najverovatnije nedostatak slobodnog i kritičkog razmišljanja: ‘kompletna ova situacija u našoj zemlji u kojoj su totalno poremećene vrednosti već godinama unazad... tako da nekako je degradirano sve. Mislim da je delimično razlog i to što su navikli da imaju sve bez nekog iole malog truda sa svoje strane, i što je meni strašno to što mnogo šablonizovano sve rade. Na primer, iako im damo zadatke koji su po šablonu – bez problema će ih odraditi. Ako samo malo odstupimo, ali milimetar odstupimo od toga, oni već nemaju pojma da reše zadatak. I onda se bune što taj zadatak nije bio na vežbama. Ok, nije bilo, ne mogu da kažem uključi malo glavu (smeh). Kritičko razmišljanje apsolutno ne postoji.’

Jedan od postdiplomaca kaže povodom demotivisanosti i nezainteresovanosti studenata, svojih kolega da nešto nauče i da učestvuju: *‘nisu se studenti mnogo promenili (smeh), samo imaju mnogo bolja sredstva na raspolaganju koja su svima vidljivija da ne rade ništa.’* Pre interneta, studenti i mladi su ranije *‘visili’* pred televizorima kada su mogli da vise pred televizorom. Isti student zapaža da: *‘verovatno većina studenata ranije dok nije bilo interneta, laptopova, smartfona, ode na fakultet, sluša predavanja, smorena koliko god su smorena mogli biti, dođu kući i zakucaju se pred TV-e, ili odu u grad i izađu sa prijateljima. ..recimo, ili pred verovatno je većina je pre visila pred Palmom i Pinkom (smeh). Sad zamisli sav taj tip ljudi 15, 20 godina kasnije koji imaju laptopove, imaju smartfone, imaju pristup internetu i svi su na Fejsbuku. Šta je njima novi tip bekstva od onoga što ih smara – to je da vise na Fejsbuku, samo što su mogli to da rade na fakultetu direktno.* On takođe kao i ostali studenti i profesori vidi problem u obrazovnom sistemu: *‘totalna demotivisanost je vezana za obrazovni sistem. Opet je to problem s jedne strane na sistemu generalno – ne samo sistemu obrazovnom nego društvom celom da ako pogledaš malo šire kompletno društvo’.*

Isto mišljenje deli studentkinja sa Poljoprivrednog fakulteta (BU), i dodaje primer sa svog fakulteta gde se još jednom potvrđuje da većina profesora drži monotonu i ne-interkativnu nastavu koja ne motiviše i ne inspiriše studente: *‘nama je celokupan sistem školstva jako loš,*

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

pogotovo univerziteti, zato što rade još uvek po nekim zastarelim programima..Znači, mi živimo u eri komunikacije putem interneta, mobilnih telefona, sada mobilni telefoni su kao mali kompjuteri, mislim, jednostavno, moraš da pratiš korak, ne moraš ti u tome da budeš skroz do kraja, ali moraš da budeš upućen u neke stvari. Ja mislim da i dalje većina profesora razmišlja: 'Aha, ako ja budem stavljaao svoja predavanja, ako sve to budem stavljaao na internet, meni niko neće da dođe da sluša, nego će svi da skidaju sa intereneta, učiće, i onda će dolaziti na ispite. A to opet vezujemo za tu zainteresovanost studenata, motivisanost studenata. Mislim, to je obostran problem.'

Studenti smatraju da s obzirom 'da su mladi takvi kakvi su, profesori moraju da se menjaju', i da 'profesori moraju da nađu načine' na koje će stupiti u komunikaciju sa studentima, a mesta gde studenti najviše provode vreme je Fejsbuk: 'ako su mladi svi na Fejsbuku, moraju profesori da se pojave tamo i moraju da komuniciraju sa njima tamo. Možda da ne preuzmu njihov način komunikacije do kraja, ali moraju da ga razumeju što više da bi mogli da bi mogli da ostvare normalnu komunikaciju generalno. A opet sa druge strane većine profesora kod nas nije zainteresovana ni za šta osim da odrade svoj posao na apsolutnom minimum koji mora.' Kao i da je 'ovde decenijama izgrađivana kultura nedodirljivosti profesora, to ne može preko noći da se promeni i profesori verovatno očekuju i dalje da su nedodirljivi, a internet omogućuje da svako bude dodirljiv putem emaila ili bilo čega, i da se makar na državnim univerzitetima to ministarstvo da naredi da svi moraju da imaju emailove, da moraju da proveravaju redovno i da odgovaraju brzo. Profesori moraju nekako da se menjaju a nisu motivisani da se promene. Studenti neće direktno da menjaju profesore, njih baš briga, (smeh), oni će da odrade šta profesori kažu...mislim da većini ljudi koji drže predavanja fali znanja o tome kako da drže predavanje, većina se trudi da bude dosadna.'

Jedan od asistenata na BU deli mišljenje pojedinih profesora da ipak postoji strukturalni problem: 'ima malo institucija, na primer, koje obrazuju takve ljude – a i mi koji obrazujemo ne možemo da se posvetimo potpuno njima. Onda ih obrazujemo na način na koji mi želimo...' i dodaje da je to treba 'prvo da bude institucionalizovano, neko osnovno obrazovnje tj obuka. Mi imamo na prvoj godini, čak sam ja držao vežbe, uče se ljudi kako da koriste MS Office, word, ali to što kažeš imalo bi smisla da nauče kako da koriste i neke druge alatke. Sigurno će im to biti potrebno. Ili gde mogu da pretražuju, ili tako neke interesantne

resurse. I kako se koristi Vikipedija, možda su čuli ali možda ne znaju da oni mogu da je edituju. Slažem se da treba biti institucionalizovano, i onda profesori da podrže to i podrazumevaju da studenti to znaju i da oni ih teraju da to koriste. Možda ima smisla to uvesti još u srednjoj školi. Sada se sva ta granica pomera. To što mi njih učimo na prvoj godini da korise word i excel većina to zna i učilo je u srednjoj školi, i onda treba pomeriti'. Fejsbuk, malo sam čitao i sviđa mi se taj stav, da zapravo predstavlja dobar uvod u internet. Znači ljudi koji nisu edukovani, ili plaše se toga... to je dobar uvod, ti si u nekom zatvorenom sistemu, imaš neke ograničene opcije, i primamljivo je to što su ti tu tvoji prijatelji i tera te da stalno misliš na Fejsbuk i da ga stalno koristiš. Ali onda- s vremena na vreme ti ispadneš sa Fejsbuka, odnosno odeš na internet, tj klikneš na neki link ili na Jutjub, ili tako nešto. Tako da mislim, da za te ljude, koji nisu toliko edukovani, koji se prvi put susreću, možda je to i korisno zato što nije tako strašno. Tako da ja u tome vidim pozitivnu stvar Fejsbuka.'

Profesorka sa Univerziteta u Novom Sadu kaže da je situacija ista na svim fakultetima: 'mi imamo našu učionicu gde su nam postavljeni kompjuteri koji nisu neki najnoviji ...ali njima dobro služe za vežbe kada imamo vežbe, ono pretraživanje po internetu, kako se pretražuje Kobis. Ali to opet zavisi od generacije do generacije, to je neki moj utisak. Jer imala sam njih koji jesu možda nešto radili na tom internetu ali su pazili šta ja pričam. A imam i druge - koje ništa ne interesuje...onda ja dodjem pa im isključim internet... jeste to problem sa generacijama... i iz generacije u generaciju sam primetila da su sve gori i gori. Znači sve manje zainteresovani, da li je to problem u samoj školi, da ti možda treba da na neki drugačiji način pristupiš svemu tome, da ih zaninteresuješ. Mislim da je problem ipak društvo u celini. Da mladi jednostavno ne vide neku perspektivu u svemu tome pa onda idu linijom manjeg otopora.'

Profesor na BU, bivši prodekan smatra da je uzrok ovim problemima sveopšta bezperspektivnost: '...jer kad bi oni taj virtuelni svet doživljavali kao alat- za svoju životnu dobrobit, ili za nešto što će im pomoći da bolje žive, što će ih osposobiti da svoj život trasiraju, jel tako, u poželjnom smeru, onda bi od toga možda bila neka korist. A ovo je u stvari – bekstvo u virtuelni svet i to je, zašto ne reći, to je narkotik. To je narkotik koji ti služi u stvari da se malo zaboraviš. I to zabaviš ali sa zagradama 'ora', zabaviš –zaboraviš. To je to.' Kao rešenje ovaj profesor smatra digitalnu pismenost i smenu generacija: 'ja vidim jedno rešenje

što se tiče opismenjavanja profesora: smena generacije. Znae, za desetak godina kada mi odemo u penziju, e onda će možda doći kompjuterski pismeni ljudi. Njih samo treba motivisati da postoji interaktivnost.’ Isti bivši prodekan za nastavu smatra da su sve to problemi opšteg visoko-obrazovnog sistema u Srbiji koje je u godinama u krizi, i da nama zapravo nedostaje kreativna akademska zajednica po ugledu na tradicionalne univerzitete kao što postoje, na primer, u Engleskoj: ‘To je uopšte pitanje našeg visokog obrazovanja državnog, koje je ne u krizi, nego je ono u pepelu. Mi smo pokušali da se bolonjizujemo sa bolonjizacijom nastave smo napravili, dobro ja tu snosim veliki deo krivice jer bio sam prodekan za nastavu kada se to radilo, prema tome kriv sam, ubijte me. Ali ja sam im odgovorio da će to u stvari biti pretvaranje akademije odnosno nečega što treba da bude kreativna zajednica profesora i studenata. A danas ti njega nateraj da on ode na nešto što mu nije potrebno da nešto slično sazna. Kome to treba? Neće ga upotrebiti. Ukratko to je ono svetlo na kraju tunela: nema ga. Ove generacije svetlo na kraju tunela ne vide.’ A kao potencijalno rešenje, ovaj profesor navodi: ‘U suštini kada malo bolje pogledate Vi treba da imate čisto polje, i da krenete da gradite Filološki fakultet...onda će možda nešto biti. Reformisanje? Nema šanse. Ljudi koji ovde rade...pre svega ne postoji srednja generacija. Sve što je valjalo, ili većina što je valjala, tj iz srednje generacije, predaje po univerzitetima po inostranstvu.To je s jedne strane erozija institucija, a s druge strane u suštini pogrešni ljudi koji tu instituciju vode.’

Problemi u visokom školstvu idu dalje od tehničke infrastrukture ili sistema u celini, profesor iz Kosovske Mitrovice koji pod otežanim uslovima radi, ima problema međuljudske prirode sa svojim dekanom sa kojim: *’ne govorim osam godina. On je stvorio takvu tremu... moje ime da pomene jer sam ja bivši predsednik upravnog odbora, bivši šef katedre, bivši prodekan, recenzent, čovek sa 15 knjiga objavljenih a čovek ovako po prirodi, koji uporno drži do sebe, neće da se pokori, a njemu treba ko će svakog jutra da dođe da mu počisti cipele i da mu ispriča šta ko radi, kud ko ide, ko se s kim viđa, tako dalje tako dalje, to je ružno, ali osim njegove ekipe malo ko se usudi da sa njim razgovara, pa i među studentima je poznato da je u nemilosti dekanovoj... to je dole jedna vrlo ružna situacija, niti poštuju Prištinu ni ništa..a kada hoće da se izvuku onda oni samo otvore zakon.’* Kada su u pitanju nastavni sadržaji, ovaj profesor se ne slaže da su studenti *’operećeni’* kako *’ljudi iz politike, iz ministarstva pa i iz*

prosvete, i kaže 'oni su opterećeni'. Čime su opterećeni? Praktično je znanje oko njega. Ja mojim studentima kažem: 'pa ljudi, samo da se zezate na Vikipediji, naučićete za sedmicu', da ne otvorite udžbenik uopšte. Tim učenicima je toliko toga dostupno kroz igru, kroz neke druge stvari, kroz razno obilje informacija na svim stranama – da oni vrlo malo moraju udžbenički da uče. Ali vi imate dve druge situacije: jedna i druga situacija to što kažem, ta tehnika ih malo vuče na sve strane, pa su stvorili jedan osećaj neobaveznosti i svaštarenja, nema neke radne discipline i jasne želje 'ja hoću da naučim', nego je to prosto na neki način postalo neko zabavište za odrasle, ta neka neobaveznost, pali su svi kriterijumi.'

Pitanje komunikacije, saradnje, obrazovanja zalazi ne samo u međuljudske odnose već i na sistemskom nivou u razne idejne politike i čitav sistem vrednosti u državi: *'Bolonja je odigrala recimo veoma dobru stvar na univerzitetima što su ljudi povelili računa malo o tehničkoj opremljenosti, o bibliotekama, literaturi i donekle o nekom popunjavanju kadra. Međutim, Vi i dalje imate profesora koji na sedam, osam fakulteta radi i gore u bazi podataka postoje takvi podaci i niko ne kaže 'ti ne možeš biti akreditovan na tom fakultetu jer si već dva puta bio.'* Znači sistem ne valja, politika se u to umešala, i to nije nauka. Osim toga – ja bojim se da ne samo kod mladih već i kod starijih postoji jedna velika dezorijentacija. *Za dvadesetak godina mi smo izgubili vodeću partiju, izgubili smo jaku policiju, izgubili smo jaku vojsku, izgubili smo potpuno tržište, izgubili smo državu, imali smo građanske ratove, imali smo raznorazne propagnade preko televizije, i domaće i strane, imamo direktno iz vlade i skupštine propagandu koja propagira neki kič i neka čuda. U suštini nema ideje vodilje, imamo vladu ali nemamo vlast, imamo državu ali nemamo ono što objedinjava državu – nemamo zajednički cilj, nemamo zajednički duh, i nemamo sistem vrednosti koji nešto znači. Danas se gleda ko nosi zlatne kajle, ko vozi džip, ko ima neku plavušu tamo, ili ovo ili ono, a ne gleda se onaj radnik, onaj pošten čovek, ne gleda se da se nešto temeljito uradi, nego da se na brzinu nešto zaradi, završi, sistem odgovornosti. Nije, nije lako dvadeset godina imati tolike krize i socijalne i ekonomske i tolike ratove, i tolike zločine, a ostati normalan i imati neki pravac.'* Ovaj profesor vidi rešenje kada je u pitanju naš univerzitet da je: *'problem je u tome što univerziteti nisu iskreno prihvatili sa željom da nešto poprave i olakšaju, nego su jednostavno radili akreditacije i Bolonju zato što su morali. Onog momenta kada budemo mislili kao profesori: šta moj student treba da nauči i šta njega čeka*

kada krene da radi – možemo da napravimo nešto lepo. Još uvek profesori kreiraju programe i sav taj rad na univerzitetu prema sebi i svojim kolegama. Niko ne misli šta studentu treba.'

Ono što se ponavlja kao motiv kroz sve ove razgovore, što mi mladi asistenti i profesori govore, a to je demotivisanost studenata, ali problem je mnogo dublji i postoji definitivno paradoks jer sa jedne strane današnje generacije imaju sve tehnološke olakšice i imaju pristup jednoj gomili informacija. Profesorka sa Univerziteta u Nišu smatra da je potrebno imati znanje da bi se sve te informacije filtrirale: *'onda kad si mlad i kad nemaš iskustva, ni životnog ni akademskog ni nikakvog, onda ti filtriraš samo ono što, kako bih ti rekla, ono što, ili što te lično dotiče ili što ti je šokantno...ako sad neko ode na Fejsbuk, i tamo ima 1000 prijatelja, i njemu ona desna strana blinka neprekidno, jer mu non stop neko od tih 1000 prijatelja nešto radi, on će dobiti gomilu informacija, uključujući neke i fantastične, tipa da je neko postavio link za nešto vrhunsko. I tako znaš, informacija koja te neprekidno bombarduje i od koje prosto, nemaš kud, a nemaš mehanizme da se povučeš u neki svoj unutrašnji svet, i da staviš ono kao, zid oko sebe i kao aj sad kraj 'Neću više ovim da se bavim, sad ću da čitam knjigu, ili sad ću da idem sa prijateljima na kafu, ili sad ću, ne znam nešto pedesto da radim. Znaš, prosto nam je tako, kako je, i profesori idu linijom manjeg otpora, a i vezane su im ruke u nekim situacijama, meni sestra radi u prosveti, pa dobro znam o čemu pričam. 'I to tako u krug, a to su već dublji socijalni problemi, znaš, koji sežu i do tog bombardovanja, i do tih sankcija, i do raznih nekih drugih stvari. Prosto nije to nešto što se tako lako da rešiti. Mislim da može samo svako za sebe da ga rešava, svako sa svojim detetom, i svako u krugu svoje porodice.'*

Profesorka koja predaje u srednjoj arhitektonskoj školi kao uzrok smatra da je problem to što imaju sve: *'nemaju potrebu da se malo pomuče. Sećaš se ono kada se Vikipedija ugasila na jedan dan? Na Fejsbuku sam videla da je neka devojka rekla 'jaoj, srećom uspela sam da završim svoj rad, neki seminarski, ništa ne bismo mogli ni da napišemo ni da uradimo kad ne bi bilo interneta'. Onda sam shvatila da oni ne znaju šta znači biblioteka, šta znači listanje knjige, rečnika....sve im je na dohvat ruke, i onda nemaju taj neki motiv da traže nešto. Vidim po mojim đacima, oni iako su četvrti razred i sad će maturirati za mesec dana, oni pojma nemaju, ne znaju da crtaju, ne znaju da drže olovku, a mi recimo, smo jedni od drugih precrtavali. Nema te saradnje da nešto urade, ne znam šta je uzrok...sve im je valjda to što im*

je na dohvatu ruke, nema da se pomuči da bi došao do nečeg.’ Ista profesorka opisuje incident koji je nastao zbog Fejsbuka u školi: *‘vidim po đacima da su mnoge – tuče u školi su nastale na Fejsbuku. To je strašno. Evo recimo sad je jedan par u odeljenju raskinuo zbog Fejsbuka zato što je neko napravio lažan profil ili neko nešto napiše na stranici, a to kada vidiš reč to je drugačije nego kada to čuješ, i onda neke dve devojčice su se posvađale i ona sutradan jedna je organizovala svoje drugare i celo odeljenje je krenulo ka ovom drugom odeljenju, i tu su se potukli, pa je kroz prozor nešto ispadalo. Završilo se nekako to, imamo u školi kameru pa se videlo tu ko je koga napao, pa se na kraju išlo na razgovore, ništa strašno nije bilo. Ali recimo, da i nema tog Fejsbuka, ne bi došlo u takvu situaciju takvu da se na taj način posvađaju i da provociraju jedna drugu.’* Zanimljivo je zapažanje iste profesorke koja smatra kao i ostali sagovornici, da možda nije problem suštinski na fakultetima, iako postoji i takav, ili u srednjim i osnovnim školama već u porodici: *‘Ja opet imam i drugarice koje predaju i u osnovnoj školi, i njima je isto strašno, tako da mislim – svi misle da je u školi problem, ipak je u porodici problem. Jer deca koja imaju okej porodicu i roditelje sa kojima razgovaraju i razmišljaju, da nauče da razmišljaju – oni su okej i u školi. Ali oni koji imaju problema u porodici – ne vredi škola to ne može da sredi nikako. Uvek čujem kako svaljuju krivicu na fakultete, svaljuju krivicu na nas profesore srednjih škola. Profesori srednjih škola uvek kažu ‘ah, to su krivi oni u osnovnoj školi’, i onda sam o tome razmišljala i mislim da nije fer, nije naša krivica, ali eto...možda u sistemu i u porodici’.*

Profesorka sa FDU se slaže da su: *‘studenti, više manje su svuda slični, moraš strašno mnogo energije da uložiš i da ih motivišeš i da ih zainteresuješ...e onda tu treba mnogo više energije da ih ti uvučeš kao u neku priču i da ih kao motivišeš i da ih kao zainteresuješ i da oni tu ti nešto daju iz sebe a da to ne bude kao otaljavanje, nešto kao sešće, napisace samo dve strane, i to je to. Tako, da mislim, ja moram da ti priznam, meni su prilično ambivalentna iskustva kad je u pitanju, obično bude priča ‘Jao ne vole oni eks katedra predavanja, obično ne vole samo da im pričaš, nego vole da vide da debatuju’ - nije to uvek slučaj, mislim da oni vole da ih pitaš šta misle, ali moraš opet nekako dobro da ih motivišeš, da ih uvučeš u tu priču, da oni vide da je to neka bitna priča za njih, da ih ti ne pitaš nešto bezveze sad što im ni za šta u životu nije bitno. Tako da, studenti kao i svuda, moraš da se trudiš, moraš nekako*

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

stalno da im daješ neki podsticaj i da ih uvlačiš u neki zajednički projekat gde su svi odgovorni za uspeh tog projekta, itd.'

Fenomeni komunikacione dinamike i prisustva na društvenim mrežama

'Ja sam na Fejsu, ja sam i na Tviteru i na onom LinkedInu, ali ja tu ništa ne radim. Stalno hoće neko sa mnom da se sprijatelji, ja vidim facu ako ga znam onda mu dozvolim da se sprijatelji. Komuniciram jedino preko Fejsa.' – profesor, 62 god.

'Fejsbuk je verovatno najzaslužnija stvar za širenje interneta u Srbiji. Svi su u nekom trenutku želeli da budu tu i da vide šta drugi ljudi rade...voajerizam je pobedio' – student, 27god.

'Na Fejsbuku se ništa ne može sakriti. Ako nije na Fejsbuku ko da nije ni bilo' – studentkinja, 31god.

Većina korisnika Fejsbuka, kako studentkinja iz Beograda kaže: *'se trudi da se pokaže u najboljem svetlu i mnogo je lakše da preko društvene mreže tako sebe napraviš kakav bi želeo da budeš jer u realnom životu zapravo – to si što si, ne možeš mnoge stvari da lažiraš. Mislim da je to inače da većina mojih Fejsbuk prijatelja to radi. To im je kao neka vrsta dokazivanja'*.

Student iz Pančeva smatra da je razlog zašto pojedinci koriste lažna imena: *'možda delimično potreba da se sakriju od roditelja koji koriste Fejsbuk pa ih traže po njihovom imenu. S druge strane, verovatno ga ne doživljavaju toliko ozbiljno kao što mi doživljavamo celu tu komunikaciju, pa ih onda baš briga, ne razmišljaju na drugi način da to treba da bude pod ličnim imenom, možda neko stavi lokaciju gde bi voleo da živi, čisto onako'*. Pored validacija, skrivanja od roditelja, student iz Novog Sada smatra da: *'to što menjaju imena ili države gde žive, to je možda neki njihov ideal, to su možda njihovi snovi. Ili neki ne žele da ih ljudi nađu po pravom imenu, pa se kao skrivaju i to je ok, to je nekako razumljivo. Ali to da pišu kao da su iz Nju Jorka ... kao da stvaraju neku sliku drugačiju skroz'*.

'Mislim da je baš postao izlog....znaš ono kada ispuće usne, to se zove 'duck face'³⁴. Uz 'duck face' ide loša šminka, i obavezno ide bojler. Ili ona zavesa na kadi...ili nešto tako, i vidi se fotoaprat u kadru'. - student, Univerzitet u Novom Sadu

Master student iz Beograda, smatra:'...druga stvar po sredi više kada je reč o motivima mladića koji se slikaju polugoli s trbušnjacima, nekim ono besnim naočarima, frizurama, vozilima i devojkama koje se slikaju pored bojlera u topičnjacima da izvineš i slično, to je ja mislim ...da se nisu dokazali u životu, a druga je da je – šund kultura zapravo to popularizovala. Tako da to dosta doprinosi, kada vidiš ljude da to rade i ti poželiš da si na tom mestu... i ti mladi ljudi koji u potpunosti se nisu razvili – oni su prosto pali pod taj uticaj.'

Studentkinja iz Beograda takođe primećuje pojavu kripto identiteta i fenomena lažnih imena: '...ima ljudi koji, sada oprost na izrazu, smatraju kao neku vrstu sprdnje, pa će napisati da žive na severnom polu i da, ne znam, i da trenutno se zovu Senka ili bilo koje čudno ime, što englezi sada mogu da promene ime u Pepeljuga ako žele. Ali, neki to shvataju kao neku vrstu šale ili možda da vide kako će reagovati ljudi na neke čudne informacije. I zaista imam drugaricu koja upravo na taj način testira ljude. Ona je imala svoj profil i ona se i dalje zove isto tako, ime profila nije promenila, ali piše za mesto rođenja - severni pol. Ili trenutno sam na Havajima. Ne u smislu da bi ljudi pomislili ona je tamo nego koliko će to komentara izazvati, i na primer još jedna zanimljiva stvar (smeh) – možda to deluje kao gubljenje vremena – ali ona na primer stavi da joj je rođendan 5 marta, 15 aprila će staviti da joj je rođendan 15 aprila i to će uraditi pet puta u toku godine. I svi takozvani prijatelji – da kažem – oni koji je ne čuju toliko često će joj 4 puta u toku godine čestitati rođendan i poželeli sve najlepše.

Upravljanjem impresijama sopstvenog identiteta i potreba za pokazivanjem i dokazivanjem sopstvenog imidža postaje indikativna jer, kako student milenijumske generacije primećuje: '...ako pođemo da ljudi više ne razmenjuju brojeve telefona već se razmenjuju Fejsbuk naloz, da preko Fejsbuka mnogo više stvari saznaš o nekoj osobi, pa se ona trudi da ostavi neki utisak tako nešto, i da postavlja neke informacije, slike ...pravi neki svoj imidž na Fejsbuku. A onda isto mislim da dosta ljudi stavlja neke stvari da bi impresioniralo druge ljude. Pogotovo

³⁴ (prev.d.radov.- lice patke).

sa Fejsbukom: kod nekih ljudi ponekad mi se desi da dobijem utisak – neko postavi neku sliku koja je slikana samo da bi se postavila na Fejsbuk da bi neko to tamo video.’ Kako neki od sagovornika smatraju da je ‘to neki odraz kulture’ –kulture ‘i priča na Fejsbuku ima o turbofolku’, i povratak kao 90te dvadesetog veka kada je Srbija bila pod sankcijama’, sa analognih prostora je došlo do pomeranja iz oflajn u onlajn prostor, dakle ‘ prebacilo na Fejsbuk i da je to samo jedna varijanta jer sigurno nećeš od tih devojaka naći jednu koja je pročitala neku knjigu nekog pisca ili da je pitaš jesi li kupila nekad knjigu u životu, ili šta si poslednje pročitala... znači nema šanse. To jeste odlika Fejsbuka da sve što kače- kače da bude javno upravo da bi svi ljudi videli, i da se osećaju važnim ili da imaju pažnju...ali sigurno jednim delom je krivica i roditelja.’

Pripadnik generacije koja je odrasla uz računare i internet primećuje i fenomen ‘kolekcionara prijatelja’:’ imaš ljude na primer, i to su uglavnom devojke, koje se obuku tako u kupaće kostime ili skora pod znacima navoda skinu se gole, i onda postuju tako slike i onda imaju po 4- 5000 prijatelja. Toga stvarno ima, toga na Fejsbuku ima u mahu...i napućene usne, to je dominantno. I druga stvar: Fejsbuk dozvoljava 5000 prijatelja, i oni napune 5000 hiljada prijatelja, a onda otvore drugi profil, i onda naiđes tako na profil neka devojka u kupatilu polugola, i ima 5000 prijatelja a u imenu piše kako god..neki nadimak, i ‘ja sam anđeo’ i blahblabla –mislim gluposti pišu svašta, ‘ja sam opasna mala’ i tako to. A zatim u zagradi – ‘zahtevi na drugi profil’.

O dinamici i značaju profilne fotografije kao svog digitalnog identiteta, studentkinja iz Beograda smatra da profilna slika pogotovo govori dosta o tome «kakva ste osoba» ukazujući na čuveni fenomen takozvanih «pozerskih slika ili slike u kupatilu (smeh). Sad sam videla, danas, pošto smo postali kandidat za članicu evropske unije – većina ljudi je stavilo sliku Borisa Tadića. Mislim, to se sve meša periodično ljudi menjaju te svoje profilne slike pa čini mi se kada je bila kampanja Bitka za bebe takođe su to koristili kao profilnu sliku, ali s druge strane ako ti staviš neku svoju sliku i tebi dragih ljudi – možda omiljenog lika iz crtaća na primer, ili neku šaljivu sliku, po meni je to sasvim u redu jer donekle govori kakva si ti ličnost.’

Profesor sa Saobraćajnog fakulteta u Beogradu govori o socijalnoj odgovornosti i potrebama za iskazivanjem sebe kao i potrebom: „*da se nekom svide. Da neko komentariše kako su oni divni, kako su oni blesavi, a pazi to ti je na neki način dozvoljeno – da niko ne zna ko si a da lupetaš šta god hoćeš. Da izneseš neke glupe stavove a da uslovno rečeno nemaš nikakvu socijalnu odgovornost. Jer mislim da je to glavno, po meni samo ta stvar, ne samo socijalna nego e ti si ono pisao-la o tome i tome, pa ti onda moraš da braniš svoj stav.*’ Isti profesor: *’pravo da ti kažem primetio sam da jesmo voajeri. To je vrlo indikativno uopšte kao biće. Definitivno jesmo voajeri jer svakakva glupost koja izađe to toliko puta je gledano. Ja sam sebe uhvatio da se smejem onom narodu na Jutjubu koje nešto snimaju i što lupaju gluposti siroti. Činjenica je da se razonodiš pa gledaš takve gluposti.*’

’Ono šta sam primetila inače baš konkretno za taj Fejsbuk je da većina ljudi se trudi da se pokaže u najboljem svetlu i mnogo je lakše da se ti preko socijalne mreže tako sebe napraviš kakav bi želeo da budeš jer u realnom životu zapravo – to si što si, ne možeš mnoge stvari da lažiraš. Mislim da je to inače da većina mojih Fejsbuk prijatelja to radi. To im je kao neka vrsta dokazivanja.’ Studentkinja sa Poljoprivrednog fakulteta indikuje da ta vrsta dokazivanja nekada je potreba za podelom informacija sa drugima, ali možda je ipak to previše otkrivanje privatnosti: *’Ljudi kao da imaju tu potrebu da se dokazuju gde su sve išli. Ja gledam npr. masa nekih, sad imam mlađe neke koleginice i sestre, pa onda gledam njihove drugarice, izađu uveče u grad, i odmah sutradan prva stvar koju urade kad se probude, ako ne već i tu noć kada se vrate iz grada, odmah se stavljaju slike iz grada, kako su bile u ludom provodu, jer znaš ono ako nije na Fejsbuku ko da nije ni bilo. Prosto mislim stvarno da ljudi treba da imaju tu neku granicu, ja sam bar takva, ja ne želim da svako sve o meni zna, i meni je ono kada me tražiš za prijatelja na Fejsu imam ono da mi je dozvoljena samo moja slika, ime, prezime i grad gde sam, znaš nemam, ostali podaci su mi skriveni.*’

Reprezentacije sopstvenog identiteta uključuju, pored profila, fotografije, interakcije sa ostalim “prijateljima” i članovima u mreži, i predstavljanje sebe u drugačijem svetlu, student, Beograd: *’generalno Fejsbuk je osnovno mesto na kojem ljudi žele da stvore sliku o sebi, i sad neko to može da radi planski i namerno na neki način, neko jednostavno spontano šta rade drugi radi i on, pa onda stvara sliku u kupatilu ispred ogledala. To je taj fenomen tih koji*

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

koriste Fejsbuk da predstave sebe u nekom svetlu u kom smatraju da dobro izgledaju ili prave od sebe nešto što misle da bi trebalo da jesu a što u stvarnosti zapravo nisu.'

Taj 'našminkani i nakićeni' identitet, kako profesor sa Univerziteta u Nišu, kaže da je samo jedna «selektovana verzija tebe, koju ti biraš kako ćeš sebe da predstaviš, koliko ćeš da budeš kul, koliko ćeš da budeš pametan, duhovit, vickast, eskrovertan i kakav god....možda ljudi ne žele da budu viđeni u svojoj potpunosti nego u tom nekom selektivnom obliku, nego naprosto i među onima koji te znaju da sebe predstaviš na jedan još impresivniji način. Naprosto godi tvom egu i možda tvom nekom statusu da budeš još pametniji, duhovitiji...kako god od onoga što zapravo jeste.'

'Jel imaš fejs'? – 'jel imaš nalog na fejsu?' Jel imaš fejs, jel imaš fejs?' – je postao neki kliše, uzrečica. Meni to bode uši, obično kažem –imam. A kada sam raspoložena onda kažem –'imam nalog na fejsu. ' - studentkinja, Univerzitet u Nišu

'Mi smo se pre godinu, dve dana sreli posle jedno 45 godina, zahvaljujući Fejsu. Mislim da nije loše da se neke stvari saznaju. Sticajem okolnosti moj najstariji sin koji je '76to godište, oženio se tako što sam ja to saznao na Fejsu. Nije mi rekao da se ženi, otišao je u opštinu, venčao se i to okačio na Fejs. Meni je bilo drago, jer da nije bilo Fejsa ne bih znao da se oženio.' - profesor pred penzijom, Univerzitet u Beogradu

Fejsbuk se pokazao i kao korisno informativno i sredstvo koje „štedi“ u komunikaciji mobilnim telefonim, ali takođe brzina direktnog komuniciranja su elementi privlačni korisnicima, studentkinja, Niš: *'kada bih zvala tog nekog preko telefona da pričamo u vezi sa tim što njemu treba ili meni – treba da trošim telefon ili da trošim na poruke, ili šta već, ovako preko Fejsa – to može da se oduži a ništa ne plaćam.'*

Predavač na Matematičkom fakultetu, govori kako ga je Fejsbuk zbližio sa kolegama: *'... jako bi bilo teško ispratiti sve te ljude, gde su sada, ali ovako preko Fejsbuka je to nekako mnogo lakše. I to je ta recimo neka promena u pozitivnom smislu. A sve one primedbe da možda smo zamenili sretanja uživo Fejsbukom, kažem da to nije tako dramatično kao što deluje. Oni što su mi bitni, mi ćemo se sresti i videti uživo i popričati i tako dalje, bez obzira na postojanje*

Fejsbuka, samo ćemo se možda brže dogovoriti i tako. Ali znači generalno imamo bolju komunikaciju i s nekima da nema recimo tih društvenih mreža ili sličnih načina za komunikaciju, sigurno bismo izgubili kontakt.'

Profesor sa Saobraćajnog fakulteta: *'što se Fejsa tiče ja sam njega najviše zloupotrebio što se kaže, da nađem moje drugare iz osnovne škole. To su ljudi koji su rođeni '50te godine, to su sve ljudi u sedmoj deceniji. Mi smo se pre godinu dve dana sreli posle jedno 45 godina, zahvaljujući Fejsu. Jer smo prvo pustili jedan poziv, prvo ja i jedna koleginica Danijela, i onda smo se skupili skoro svi, koji su živi, našli smo se - ko šta u životu radi, šta je bilo s njim, ko je živ ko je mrtav, ko je poludeo, ko se koliko puta ženio, tako da je bilo lepo.'*

Jedna od studentkinja master studija na BU je primetila da njeni vršnjaci više komuniciraju onlajn nego u analognim prostorima: *'pojedini više provode vremena na Fejsbuku nego u toj nekoj realnoj komunikaciji, i iskreno teško ih je izvući iz kuće. Negde osećam da im je Fejsbuk bitan u smislu komentara, dešavalo mi se da sam na gtalku i drugarica koju imam na Fejsbuku kaže 'vidi šta sam postovala na Fejsbuku', i kaže mi da uzmem da komentarišem. Stičem takav utisak da ljudi na Fejsbuku žele da se predstave ili zanimljivim, i da dosta vremena i energije ulažu tamo.'* Ima i suprotnih primera gde se dinamika komuniciranja i viđenja nije izmenila, doktorant BU: *'mislim da koliko toliko smo i dalje, ajde da kažem – 'normalni'. U smislu da smo zadržali i neke ranije (navike) – i dalje odemo na pivo, ili u bioskop. I ono što je meni bitno i dobro da nismo svu komunikaciju preneli na mreže.'*

Doktorant na BU je primetio da njegovi kontakti i prijatelji najčešće *«kače fotografije sa zimovanja, ili sa letovanja, ili kako bi pokazali kako su nešto uradili ili su nešto kupili. Nekada mi je okej a nekada mi je previše. Vidim neko je okačio sliku sa aerodroma kako leti za Italiju samo da bi pokazao da je bio u Italiji a ne da mu je interesantno. Tako da....to je ona priča ne znam gde sam to pročitao: na Fejsbuku se ljudi ne predstavljaju onakvim kakvim jesu već onakvim kakvim žele da ih drugi vide. '*

Pored interkacije, objavljivanja različitog multimedijalnog sadržaja, mikro, neverbalnih komunikacionih praksi, ispitanici su prvenstveno naveli interesovanja za fotografije svojih prijatelja, kao i razmenu *–„listanje albuma sa slikama'*, postavljanje Jutjub zapisa, studentkinja, Niš: *'Ne postavljam često pesme, uglavnom postavljam slike, jer ja oduvek*

volim da se slikam, nisam narcis već volim da se slikam da zadržim taj trenutak da mi ostane u sećanju. I zato volim slike da kačim.’ Pored ovih značajnih praksi, mnogi korisnici upotrebljavaju Fejsbuk i kao sajt za upoznavanje ili dejting sajt, studentkinja BU: *‘svako ima neki svoj komentar, onda ima malo o ljubavi, muško-ženskim odnosima. Mislim da mnogi ljudi traže partnera preko Fejsbuka, i da se nadaju da će tako da ga nađu.’*

Par sagovornika je prijavilo da njihovi prijatelji su toliko opsednuti da budu na Fejsbuku da to prelazi u otuđenje i zavisnost, studentkinja Beograd: *‘Imam drugaricu koja je toliko zavisna od interneta, pogotovo od Fejsbuka. Tebe stalno interesuje neko drugi, šta on radi, čime se bavi. Ok je, ja volim Fejsbuk iz tog razloga, što mogu da pogledam fotografije i to nešto, ali opet... ima ljudi koji sve što im se desi, sve što nešto prokomentarišu, stave slike i tome slično. Ja nisam taj tip, ali imam drugaricu, koja kada je kući ona je non-stop na netu, kada ode kod nekog u goste, tipa dođe kod drugarice na kafu, kod mene, ili nebitno, ona će da uđe u sobu, i da sedne, i konstantno će biti otvoren njen nalog na Fejsbuku da ona slučajno ne propusti nešto, mislim što je totalno suludo, i ja kapiram da je ona negde duboko nesrećna, jednostavno izgubiš dodirne tačke, jer ti shvataš faktički kao da ljudi žive tuđe živote, i to je strašno.’*

Profesorka sa FDU – koristi svoj profil na Fejsbuku kao ličnu veb prezentaciju, odnosno veb sajt: *‘Fejsbuk uglavnom otvorim da bih nešto okačila...zato što zgodan je jer su mi svi studenti na Fejsbuku, nisu mi na profilu, nego su mi kao subscriberi³⁵, i onda okačim obično stvari koje su zanimljive njima da vide. Ali, Fejsbuk je realno jedina mreža koju nešto kao koristim, da tu su mi kao i neke slike, da to je ko neki mali moj profil, neka moja kao veb stranica.’*

Kroz primer ‘lajkovanja’ i ne uzvratanja *reciprociteta u komunikaciji* u društvenim mrežama utiče na odnose u analognom, fizičkom životu odnosno javnoj i privatnoj sferi. Studentkinja, Niš: *‘na primer, neko njoj ili njemu nije lajkovao sliku pa onda i taj neko –toj drugoj osobi da bi se osvetio, da se tako izrazim, onda on ni njoj ne lajkuje ništa, i onda kad se vide onda je to malo hladniji odnos. Pa onda sledeći put opet, nema nikakvog lajka ni sa jedne ni sa druge strane. Onda kada se vide samo ‘ćao, ćao’, ni da stanu da popričaju. I malo se zahladni taj odnos što je po meni bezveze.’*

³⁵ (prev.danica- pretplatnici)

Komentarisanje

Kada je u pitanju komentarisanje između prijatelja i kolega i da li obe grupe komentarišu na iste ili na različite sadržaje, student, Beograd, ETF: '...zavisí ako je nešto opšteg tipa da nije toliko vezano za struku, onda i kolege isto komentarišu na te postove, znači opet zavisi od samog sadržaja'. Studenti osećaju tu granicu i komentarišu sadržaje vezane za fakultet, dok nastavnici ograđuju vidljivost objava samo za studente, prof. FDU: 'meni u principu studenti ne mogu da vide dosta nekih postova, oni mogu da vide te postove koji su javni, koji su neka vest ili su tipa neki novi film, pesma, ali mislim da studenti tu nekako nisu, i to mi je čak isto okej, mislim da oni tu neku granicu osećaju i ne komentarišu, ponekad nešto lajkuju obično što se odnosi na Fakultet, što se odnosi na nešto što radimo zajedno, tako da to je zgodno. A prijatelji, standardno.'

Nastanak i motivacija za stvaranje fatičkih objava

'Uglavnom lajkujem neke slike koje okače moji prijatelji ili eventualno neke kraće statuse koji ne moraju da se odgovore ali eto čisto da znaju da sam ih pročitala.' - studentkinja, Beograd

Studentkinja iz Niša govori o signalnoj prirodi neverbalne fatičke ekspresije bockanja na Fejsbuku: 'bockanje je nešto tipa cimanje na telefonu, da pozvoni jednom i to je to. Nikada nikog nisam bocnula, a imam preko 40 bockanja, a to su neki momci možda iz Prokuplja ...nemaju dovoljno hrabrosti da mi pošalju zahtev za prijateljsvo pa me onda bocnu – ako ja njima uzvratim, onda predpostavljám – a nikada nisam uzvratila, onda mi oni pošalju zahtev za prijateljstvo.'

Primeri iz polu-strukturiranih intervjuá ukazuju na ove komunikacione prakse; student postdiplomac, BU: 'Svaki sadržaj koji se meni čini interesantnim, da je neka malo ozbiljnija tema, od nauke, trudim se da pročitam i ako mi se sviđi –lajkujem. Isto ako nešto vidim iz sveta zabave ili neka pesma, i to ponekad lajkujem.' Studentkinja iz Kraljeva govori o 'bockanju': 'Dešavalo mi se da me neko bocne i onda mi pošalje poruku 'hej gde si ti, šta se dešava, što se ne javljaš i sl' što je okej. A recimo ovako dešavalo mi se da me neko bocka ko

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

mi nije prijatelj i onda ne odreagujem na to, i to potraje par dana i onda dobijem poruku od te osobe.'

Profesorka, Univerzitet u Nišu: *'Najčešće lajkujem muziku i slike dečica, (kroz smeh) al' to nije sad što sam fina, nego stvarno znači, kad su slatki. Puno mojih prijateljica ima decu, i puno te dece se sa mojim detetom druži, tako da imamo i zajedničkih fotografija, onda naravno to lajkujem. Volim da gledam tuđe slike sa putovanja, naročito ako su neke destinacije gde ja nikada nisam bila, to mi je baš interesantno. Tu lajkujem i komentarišem šta mi se dopalo, pitam ako mi nešto nije jasno, gde je, šta je slikano.'*

Studentkinja, Beograd: *'kada te neko bocne, mislim da je ono dirnuo te je u smislu, sad bi ti tu trebao da odreaguješ, da li su to neke simpatije....ne znam. Mislim da to više koriste u smislu nekog muvanja, ili tako nekih stvari, kao flertovanja, i to kao ja sam te bocnuo, pa sad čekam da vidim da li ćeš ti mene, da odreaguješ'. Slična iskustva ima i profesorka iz Beograda: *'...pa kao eto staviti do znanja tu da misli na tebe, malo te provocira ili nešto. To bih uradila samo ako bih flertovala sa nekim'*.*

Digitalna pismenost i neiskorišćenost izvora

'Ja sam od onih znatizeljnih ljudi zbog kojih je na Sinclairu pisalo 'molim vas, nemojte otvarati evo vam fotografija kako izgledam unutra' (smeh). Jer imate strašno mnogo ljudi koji uzmu ovaj desktop računar i došrafe šrafove da vide šta ima unutra i da vide kako to izgleda 'gde' su ti mali ljudi'? Uvek sam imao tu želju da vidim kako to izgleda, kako to radi.' - profesor, 62 god.

Na pitanje kako su naučili da koriste kompjuter i koliko davno je to bilo, uglavnom su odgovori predstavnika milenijumske generacije ujednačeni; student, Novi Sad: *'mislim da sam sam. Mislim da moja generacija sama po sebi kao da ima ugrađenu tu sposobnost, kao da neku informatičku pismenost da ima, i onda sam sam tako kopkao isntalirao deinstalirao, pokvario, popravio, i onda sam naučio.'*

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

Student master studija iz Pančeva ima slično iskustvo: *'Imam računar otkad znam za sebe, manje više. Zato što je tata kupio u Minhenu računar, to je bila neka 386-tica još početkom 90-tih kada sam imao 3, 4 godine. Tako da sam od malih nogu, čim sam pokazivao bitnije znake inteligencije – moj tata me je odmah postavio uz računar i pokazao mi je neke stvari – crtali smo zajedno u Paintu...to je bilo pre nekih dvadesetak godina. Dobar deo svog života sam proveo uz računar, tako da mi nije uopšte nepoznato (kroz smeh).'*

Stariji profesor sa Saobraćajnog fakulteta govori kako napredak IKT tehnologija su vremenom menjale njegove navike: *'svoj maturski rad sam radio na šiberu, kada sam studirao pojavili su se digitroni, da množimo i delimo i na dugmiće da pritiskamo, i dok sam studirao, na Mašinskom fakultetu bio je računarski centar, a kad sam počeo da radim počeli su polako da se pojavljuju PC kompjuteri, i sad u ovom trenutku je došlo do svega ovoga što imate. A to je po meni vreme koje je strašno kratko.'* Isti profesor primećuje i naglašava problem fizičke fundamentalne pismenosti: *'ja jednostavno više ne znam ni da pišem, ne znam kada sam zadnji put napisao više od svog potpisa. Jer kada nešto pišem, ja kucam – i sad imam problem pismenosti. Sad sam postao polu-pismen čovek jer ja fizički više ne znam da pišem. A svojevremeno sam studirao tako što sam hvatao beleške.'*

Vrste-tipovi nejednakosti

'Ja mislim da postoji mentalni digitalni jaz. Tako da mislim da finansijski razlog nije razlog za digitalni jaz. Digitalni jaz je više u mentalnoj sferi' – profesor, BU

Student iz Novog Sada: *'Mislim da su dosta ograničeni koliko je bitan internet i koliko je sadržaja dostupno. Oni ne znaju, recimo kao što si pitala šta bi uradio sa laptopom da se pokvari – ja bih google-a to, oni to ne bi napravili, oni bi pitali mene. Ne znaju da to oni sami mogu napraviti i oni nekako internet vide da je to Fejsbuk i da je to Jutjub, i da je to entertainment i kako se već kaže neko zezanje, a zapravo mislim da nisu dovoljno upoznati sa svim tim.'* Isti student razmišlja kako je Fejsbuk preuzeo ulogu tradicionalnih medija komuniciranja kao što je telefon: *'onda je vremenom to postalo veliki bum da ne pitaš više ljude za broj telefona nego 'imaš li Fejsbuk?'. I onda su oni nekako to shvatili 'aha to moram imati i ja', i onda im je to možda skrenulo fokus sa svega onoga što je važnije i bitnije. Oni ne shvataju da imaju tu moć da naprave svoj medij.'*

Profesorka, FON, konstatuje: 'Definitivno studenti se super snalaze sa Fejsbukom, ali nisam baš sigurna da oni umeju da koriste internet za druge stvari sem druženja, pronalaženja filmova, skidanja muzike. Mislim da im korišćenje interneta u svrhu nekog posla koji bi trebalo da odrade nije baš blisko, ali istovremeno mislim da bi mogli to vrlo brzo da nauče, odnosno da uđu u štos sa tim.' Mnogi profesori smatraju da ministarstva ili neke druge institucije koje se bave visokim obrazovanjem bi možda mogli da uvedu na prvoj godini na svim fakultetima predmet informaciono pretraživanje i slično, kao i da: 'bi to bilo dobro da postoji pre fakulteta. Mislim da bi otrplike već u srednjoj školi moralo da postoji to korišćenje interneta u druge svrhe sem četovanja. Možda čak i srednja škola je kasno....po meni je najbitnije znati koristiti to raspoloživo znanje nego ga imati u glavi, bar kada su u pitanju raznorazne činjenice. Tako da stvarno mislim jedno efektivno korišćenje interneta je baš ono ključno za ove godine koje dolaze. I mislim da bi trebalo da bude ranije od fakulteta, jer mnogi ne odu na fakultet.'

Studentkinja sa Univerziteta u Nišu kaže: 'Naša čitaona ima tri kompjutera i onda je tu uvek gužva, jedino na brzini ako nam nešto treba da prebacimo sa jedne na drugu flesh memoriju onda zamolimo da ustanu. Imamo dve računarske učionice, tu možemo isto da uđemo i slobodno šta god nam treba da pogledamo i dostupan nam je internet, samo što su zabranili Fejsbuk i Jutjub čini mi se, da ne bi visili tu studenti (smeh). Velika većina ima mobilne telefone pa preko njih idu na internet. Dakle, možemo u tim učionicama ali su uglavnom zauzete, imaju časove.'

Student sa Fakulteta za Medije i Komunikacije ukazuje da je: 'pre tri godine dodeljena licenca za CD tehnologiju. I to je trebalo da pomogne da se telekomunikacija proširi tamo gde je bilo teško dovlučiti kablove ili stavljati GSM bazne stanice u CD...I onda su to hteli da iskoriste i pokriju ruralne krajeve koji nisu imali nikakav pristup internetu. Definisali su minimani set telekomunikacionih uslova koje obuhvata i neki elementarni pristup internetu. E, sad je samo pitanje dokle je došla daleko implementacija toga.'

Student sa Fakulteta za medije i komunikacije u Beogradu ističe **ekonomski faktor** kada su u pitanju nejednakosti: *'predpostavljam da digitalni jaz ovde najviše nastaje na relaciji onih koji mogu da priušte da imaju bolji telefon i laptop ili računar generalno za pristup internetu, i onih koji nemaju dovoljno para za to, pa koriste bilo internet kafiće bilo na fakultetima ono što im je trenutno dostupno.'*

Profesor sa Saobraćajnog fakulteta ukazuje da ima studente koji nemaju pristup računarima i internetu i oni uglavnom dolaze iz unutrašnjosti, iz nerazvijenih krajeva: *'... jugozapad ka Crnoj Gori, Novi Pazar. Recimo studenti koji nama dolaze iz tih krajeva poprilično često su bez računara. Znači koriste računar u Domu ili ima cimer i tako. Možda nemaju svoje, zato sam rekao, oni jesu pismeni ali kući nemaju. Primetio sam da ima dece koja nema.'*

U Kosovskoj Mitrovici nejednakosti su drugačije prirode – **infrastrukturne i političke** a utiču na pristup internetu; profesor ukazuje na: *'problem u Mitrovici je što čovek nikad ne zna koliko će to da traje, čas ima čas nema – struje. Tu petlja se sa strujom...da li ovi stranci prave probleme da li ovi Albanci prave probleme. Kad god je neka gužva, stranci blokiraju internet, da nema konekcije.'* Profesorka sa Univerziteta u Nišu potvrđuje da su prisutni mnogostruki jazovi na jugu Srbije: *'problem je što je kod nas generalno, jug nerazvijeniji u svakom smislu, prosto manje novca ima, siromašniji kraj, plate su niže, primanja su niža, to je fakat, to je zvanična statistika pokazuje, i manje posla ima, veća nezaposlenost, rezultat je toga. Prosto kad neko nema novca da kupi kompjuter, ne može se ni očekivati da bude informatički pismen.'* Isti profesor naglašava da ima načina da napišu seminarski ili koriste internet tako što mogu otići na fakultet u biblioteku, računarski centar, itd.

Profesor sa Filološkog fakulteta kaže da na žalost nema svaka učionica projektor za nastavu: *'Ja sam imao sreću da sam već mator pa da mi daju učionicu sa projektorom i onda prikopčam moj laptop uz taj monitor i prikazujem im na platno sve što treba. I, ono što je najinteresantnije, svako predavanje –pošto je u power pointu – ja ga onda u pdf prebacim kao handout, i oni to posle skidaju sa interneta, jer ja kačim sve to na internet, imam tako malu prezentaciju. ' Kao rešenje ovaj profesor vidi opismenjavanje profesora: *'opismenjavanja profesora: smena generacije. Znae, za desetak godina kada mi odemo u penziju, e onda će možda doći kompjuterski pismeni ljudi. Njih samo treba motivisati da**

postoji interaktivnost.’ Međutim, postoje fakulteti u Beogradu gde ne postoje osnovni uslovi za rad, kao što je Biološki fakultet, studentkinja master studija:’...i dalje nema računara na našem fakultetu. Ni tokom studija nikada nismo imali niti koji predmet vezan za informatiku, dakle sami smo se snalazili, i mahom su profesori sa nama komunicirali putem oglasne table (analogna tabla 'dođeš i pogledaš') ili dođeš lično da saznaš obaveštenje – dakle- retko ko je slao obaveštenje putem emaila ili mejling liste. Bilo je retkih, obično su mlađi asistenti bili u pitanju koji su na taj način putem emaila nas obavestavali.’

Profesor sa Filološkog fakulteta kaže da na žalost nema svaka učionica projektor za nastavu: *‘Ja sam imao sreću da sam već mator pa da mi daju učionicu sa projektorom i onda prikopčam moj laptop uz taj monitor i prikazujem im na platno sve što treba. I, ono što je najinteresantnije, svako predavanje –pošto je u power pointu – ja ga onda u pdf prebacim kao handout, i oni to posle skidaju sa interneta, jer ja kačim sve to na internet, imam tako malu prezentaciju. ‘ Kao rešenje ovaj profesor vidi opismenjavanje profesora: ‘opismenjavanja profesora: smena generacije. Znae, za desetak godina kada mi odemo u penziju, e onda će možda doći kompjuterski pismeni ljudi. Njih samo treba motivisati da postoji interaktivnost.’ Međutim, postoje fakulteti u Beogradu gde ne postoje osnovni uslovi za rad, kao što je Biološki fakultet, studentkinja master studija:’...i dalje nema računara na našem fakultetu. Ni tokom studija nikada nismo imali niti koji predmet vezan za informatiku, dakle sami smo se snalazili, i mahom su profesori sa nama komunicirali putem oglasne table (analogna tabla 'dođeš i pogledaš') ili dođeš lično da saznaš obaveštenje – dakle- retko ko je slao obaveštenje putem emaila ili mejling liste. Bilo je retkih, obično su mlađi asistenti bili u pitanju koji su na taj način putem emaila nas obavestavali.’ Neki nastavnici su primetili da njihove kolege imaju otpor prema komunikaciji sa studentima; primećen je jaz kada je u pitanju komunikacija i saradnja sa studentima –profesor na Saobraćajnom fakultetu kaže za svog kolegu: ‘...ali on smatra da ne treba studentima sve da daje. To je sad druga strana medalje koja meni poprilično smeta. I on zna računare jako dobro- ima otpor prema Moodle-u. Generalno on ima otpor prema saradnji sa studentima. Znači prema komunikaciji uopšte na bilo koji drugi način sem lično’.*

Dvojica starijih profesora je prijavilo kako im je Vikipedija fantastičan izvor i dosta je koriste, pogotovo profesor slavistike koji je našao stare rukopise na Vikipediji, što mu je bilo fascinantno, kao pozitivan primer: *'Znate šta, Vikipedija je odličan koncept, to je prosto ideja genijalna. Samo što uglavnom, na žalost, koriste se srpsku, ne koristim. Englesku koristim, rusku koristim, i poljsku naravno.'* Razlog je što je bogatija i ima više članaka.' Profesor pred penzijom, BU: *'Vikipediju obožavam. Bukvalno sam zaljubljen u nju. Zato što kada mi neko pomene Omer pašu Latasa, ja zvekнем Omer paša Latas i pročitam o česmu se sve radi. Najčeće pročitam i jednu i drugu verziju, jer je srpska obično jako jadna. Da bi dobio dobru informaciju moram da okrenem englesku, a ako se radi o nekom Hrvatu obavezno okrenem i hrvatsku da vidim i više nego što treba. Ili Slovence. Ja nemam apsolutno nikakvih predrasuda što se tiče toga da li je neko bosanac, Hrvat, slovenac i tako dalje jer sam etnički Jugosloven.'*

Neki profesori su čak i sami uređivali Vikipediju na srpskom jeziku i time doprineli njenom sadržaju, profesor, BU: *'čak sam bio i uređivač jedno vreme. Nemam više živaca za to iskreno jer mi dosta oduzima vremena, pa uređivao sam nekoliko članaka za koje sam mislio da je interesantno i da bi klinci mogli da dobiju dobre informacije. Napravio sam par stvari vezano za vozila, ali izgubiš tu entuzijazam kada vidiš da se time bave samo entuzijasti. Ja sam pokušao da pozovem neke ljude koji su baš stručni pa da daju nešto svoje – znaš odmah neki strah da će to neko da zloupotrebi, ja u principu nemam taj strah.'*

Jedan od glavnih urednika srpske Vikipedije, student master studija, ukazuje da: *'Engleska Vikipedija je potpunija, i mi smo toga svesni, jer je naše ljudstvo ograničeno i prosto ne možemo da priuštimo sebi da omogućimo da postoji sve što postoji na engleskom, jer to prosto nije realno izvodljivo trenutno. I u dosta bliskoj budućnosti, a i daljoj. Tako da oko nekih stvari...prosto ne vredi, prosto ili ćeš da saznaš najosnovnije stvari ili ćeš da odeš na englesku Vikipediju. Često puta ljudi dođu pa odu, pa neki novi dođu...pa i oni odu i tako dalje. Ljudi izgube interesovanje ili završe ono što su krenuli da rade i prosto više im nije privlačna ta ideja, ima raznih razloga. Neki odu zato što dođe nesuglasice sa drugima, prosto razni su razlozi zašto ljudi odlaze. Pokušali smo u nekom trenutku da ustanovimo zašto je to tako, i da pokušamo da vratimo stvari tako da napravimo da ne odlaze više ili da pokušamo*

da ih vratimo, ali te akcije nisu baš nešto uspele. Uglavnom, prosto – istina je takva da ljudi dolaze i odlaze. To je uopšte situacija sa zajednicama na internetu.'

Jedan od direktora srpske Vikipedije i nastavnik na Matematičkom fakultetu naglašava relevantnost kritičkog pristupa i kritičkog razmišljanja kada su u pitanju izvori, i naglašava bitnost referenci: *'te reference nisu često bile prisutne, ali sada su one neophodne, sada se baš traže u svim člancima na Vikipediji, ali je deo te predrasude još uvek prisutan, nekako da je Vikipedija možda neprecizna ili nepotpuna ili da nije medij od poverenja, ali bilo je jedno istraživanje u časopisu Nejčr (Nature) još 2004. godine, koje je pokazalo da je procenat grešaka na engleskoj Vikipediji i na Britanici približno jednak. To je bitno da se zna, ali znači ta predrasuda što se tiče da Vikipedija možda nije dovoljno dobra proističe iz toga što ona nema takvu jednu strogo uređenu hijerarhiju da se zna da ti koji možda pišu članke moraju biti doktori iz tih oblasti, nego prosto mogu da pišu i srednjoškolci i studenti i penzioneri i svi. Ali prosto, ista su pravila za sve, tako da je krajnji proizvod Vikipedija koja je poprilično dobra. Slažem da je engleska Vikipedija dosta obimnija i potpunija i da je u tom smislu bolja, jer prosto mi na našoj srpskoj nemamo dovoljno članaka i nismo sve teme stigli da obradimo, zato što malo ljudi piše i to je prosto prirodno, uvek će biti takav odnos, ali srpska Vikipedija prosto ima veliki broj članaka i stalno raste i to je najveća enciklopedija na srpskom jeziku do sada.'*

Primetno da je danas studentima ograničen vokabular, koji se svakako obogaćuje čitanjem, dok drugi profesor primećuje *'kvarenje jezika'* i kod studenata ali i profesora: *'...cela ova priča kako komuniciraju preko četova, kako komuniciraju na raznoraznim formumima - to je prva stvar koja me užasava. Nemaju više vremena za čitanje normalne literature, da ne kažem ono što bi trebalo da čitaju u osnovnoj i srednjoj školi.'* Primećeno je da i stariji korisnici interneta koriste skraćenicu prilikom onlajn komunikacije, kao što je na primer BFN (eng. *bye for now*), drugi profesor primećuje sve više pozajmica iz engleskog jezika u procesima komunciranja: *'traži ti neki nalog, daj mi ovo daj mi ono, ako imaš telefon mobilni, tamo vamo razmene, i onda idu samo sms-ovi. Ono: LOL, OMG³⁶, i tako neke gluposti. Ja*

³⁶ LOL- skraćeniica od *Laugh Out Loud*, dok je OMG – skraćeniica od *Oh My God!*

kažem ajde bre 'hugs and kisses' ne možeš da kažeš nešto normalno (smeh), napiši samo kiss i čao. Pobegli smo u tu neku uslovno rečeno englesku terminologiju.'

Neki nastavnici to smatraju kao jedan od razloga za slabu korišćenost elektronskih izvora i Kobson baze, nastavnik, BU: *'profesori nisu toliko ni informisani da to (izvori) postoji, oni ne znaju šta bi sa tim radili. Dosta njih – i meni je veliki problem s jedne strane- što ima dosta njih koji ne znaju strane jezike. To mi vrlo smeta moram ti priznati. Znači ne strane jezike, nego bar engleski jezik. Danas bez engleskog si stvarno ništa. Čovek koji ne zna engleski – šta će da traži na Kobsonu? To je malo deplasirano, ali ajde što se studenata tiče to nije problem. Velika većina njih zna engleski. Iako imam po jednog u generaciji uvek koji ne zna, koji bi da mu ja dam hrvatske i srpske sajtove da ne bi taj morao ništa na engleskom da čita. Ja bih voleo kada bi oni više koristili to pa makar nek to bude i na ćirilici, kakav god da je servis, samo da ga koriste.'*

Jedan od tih jazova koje su obe grupe primetile jeste **generacijski jaz u kontekstu usvajanja novih tehnologija i koji utiče na umreženu javnu sferu**, postdiplomac, urednik Vikipedije smatra: *'stariji ljudi pružaju veći otpor ka novim tehnologijama i ka prisvajanju toga kao deo standardne pismenosti 21 veka. Recimo, moj deda ima računar na kome piše svoje priče i pesme. To je njemu neka razonoda i već nekoliko godina to radi iako ima 80 godina, i to je za mene krajnje fascinantno. Dok recimo moj teča, on neće da čuje za računar, i on ne želi ništa da nauči.'* Isti student ukazuje da je 'starosni jaz' veoma prisutan, i da: *'tu igra i onaj psihološki momenat gde stariji ljudi razmišljaju sporije ali dublje dok mlađi ljudi razmišljaju brže ali malo ubrzanije, odnosno lakomije da kažem brzopletije. Postoji ta razlika i to se tačno vidi kod usvajanja tih novih tehnologija gde stariji ljudi teže će da zapamte nešto i radije će da zapišu nešto da bi naučili nešto da to postane mehanički, dok mladi ljudi pre će to da shvate na neki logičan način. Tačno vidiš tu neku dihotomiju gde su stariji oni koji su malo povučeniji, a mlađi koji su više fleksibilniji.'*

Profesorka sa FDU, primećuje istu pojavu kao otpor prema prihvatanju novih tehnologija: *'mislim da je to problem, donekle, celog medijskog pejzaža u kome nemaš ti sad samo medije, nego imaš i zakonodavstvo, tako da tu postoji jedna jeziva neusklađenost brzine napredovanja tehnologije implementiranja tih tehnologija na tržištu i zbog ekonomskih*

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

razloga, i zbog zakona koji su spori i loši, proizvoljni, nedosledni. I s treće strane ima taj neki otpor kod ljudi.. to je neki glič mentalni, u glavi, eto tako, da ljudi imaju otpor u glavi.’ Stariji profesor sa Saobraćajnog smatra da je, bez obzira na godine, to: ‘otpor i da ti ljudi nipodeštavaju tehnološki napredak smatrajući da su oni prepametni da bi sad koristili ta pomagala. Jednostavno, oni ne mogu da shvate da oni uz pomoć toga mogu biti još pametniji, barem informisaniji. I to ne prihvataju, jednostavno ne prihvataju. Oni kao da se plaše svih tih mogućnosti koje imaju, i tako da postoje razlike, i postoji taj gep... na stranu to sad kad dođu studenti, to je stvarno pitanje ekonomsko, možda nisu imali novca pa nisu imali, ali ti kod njih ne vidiš otpor, prosto ljudi nisu mogli, a sad kad mogu otvaraju profile, tvituju, čitaju vesti, sve to hoće da koriste. Ali mi se čini da ljudi teško prihvataju novine... neće ništa novo, neće nekako da prošire vidike, oni hoće tamo gde je njima udobno’.

Čitanje 2.0

‘Sada moram da čitam u elektronskom obliku, a ja sam čovek od papira. Čak i nelinerano čitanje: knjigu možete čitati nelinearno čitati. Moj način pamćenja je da je to parče teksta...(pokazuje) ovde imaš mogućnost pretrage.’ –profesor Filologije

Profesorka FDU: ‘prilično su nepismeni studenti, na žalost, i to je moje iskustvo, i to me onako prilično poražava. Mislim da je to posledica, mislim da strašno malo čitaju, i da su prosto naviknuti da ne čitaju, i da nekako nemaju te navike razvijene, da su svi nekako navikli na to usput znanje kupe negde sa strane, negde gde mogu, gde naleti i kao da ništa to nije sistematizovano i da je sve to tako nešto usput, zbrda-zdola, mislim da je užasno, užasno oslabljen kvalitet obrazovanja u osnovnim i srednjim školama, sad zašto, šta je razlog, ima verovatno million faktora, loše plate, loši uslovi, loši kadrovi, ima ta stara priča kako u prosvetu idu ljudi koji nisu uspeli u praksi...i to je stvarno teško, zato što ti sad sa njima treba da radiš neke kompleksne stvari koje podrazumevaju makar neko osnovno predznanje a oni ništa, vidiš kao da nisu ni dve knjige u životu pročitali. To je stvarno problem.’

Studentkinja master studija, na BU primećuje da se sve manje odlazi u biblioteke a neki čak i ne znaju gde se nalazi: *'ja konkretno svoju članarinu u Univerzitetskoj biblioteci nisam produžila nakon osnovnih studija, zato što još uvek nisam imala potrebe za tim, mogla sam sve što mi treba da nađem preko interneta. Za BGB mogu reći prosek godina ljudi koji dolaze u gradsku biblioteku je po mojoj slobodnoj proceni od 40 pa naviše. Mislim da mladi ljudi slabo odlaze. Mislim da neki čak i ne znaju gde je gradska biblioteka'*

Student sa Univerziteta u Novom Sadu i studentkinja sa Univerziteta u Nišu takođe ukazuju kako je mnogo lakše naći nešto na internetu nego otići u biblioteku; na pitanje da li iko od kolega posećuje biblioteke: *'Prošle godine sam se učlanio u biblioteku i nisam posudio niti jednu knjigu (smeh). Imam tu člansku, ali to je žalosno, nema veze.... Mislim da cela naša planeta, i svo to doba i razvoj tehnologije ide ka tome da jednog dana sve bude digitalno. I da ovo analogno i štampanje, i dnevno koliko vremena imam svakako bih otišao prvo na internet da ukucam nešto što mi treba, nego da odem do grada, posudim, i samim tim što je besplatno na internetu, i sve više nekako idem ka tome, i mislim da je to cilj novih tehnologija'*.

Jedan od članova odbora srpske Vikipedije i nastavnika na Beogradskom univerzitetu je istakao u razgovoru da Vikimedija Srbije redovno organizuje skupove i konferencije, u okviru GLAM³⁷ inicijative – akronim od *'galerije, biblioteke, muzeji i arhive'* (eng. *Galleries, Libraries, Archives, Museums*) koja je implementirana svuda u svetu, pa i u Srbiji: *'cilj je da se nekako povežemo i da vidimo da li je moguća neka saradnja da se uspostavi, jer definitivno da biblioteke, kao i sve ove druge institucije slične, imaju jako mnogo materijala koji je teško dostupan i koji sada u nekoj toj eri osavremenjivanja, digitalizacije bi mogao recimo da se učini dostupnim preko Vikipedije. Tako da, ja u stvari mislim da je tu ključ, u tim nekim digitalnim bibliotekama i u sve većem predstavljanju tih knjiga onlajn, jer to ima zaista jako mnogo prednosti. Pre mi se dešavalo odem u biblioteku, oni možda imaju knjigu u jednom ili dva primerka a ona je recimo izdata ili nije dostupna ako su to neke vrlo retke knjige ili možda su enciklopedije gde možda ne mogu da se iznesu iz biblioteke i onda je sve to išlo ovako vrlo mučno. Ali ako bi to bilo digitalno i svima dostupno pretpostavljam da bi to moglo*

³⁷ GLAM: <http://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:GLAM>

biti mnogo bolje ali je onda pitanje šta je interes same biblioteke u tome. Ako biblioteka sve svoje knjige i sve svoje važne materijale stavi onlajn, onda čemu biblioteka. Mi nismo ni mislili da će to sada biti nešto u tom smislu da će se svi oduševiti i odazvati ali jedan broj ljudi iz institucija, iz muzeja i iz biblioteka – jeste se odazvao. U tom spisku prijavljenih bilo ih je čak iz Šabačke biblioteke. Tu su ostvarene neke veze, prvi ti susreti uživo i prva ta neka upoznavanja, pretpostavljam da će se tek u budućnosti videti i pronaći neki modeli kako bi se ostvarila ta saradnja. Ono što je u ovom trenutku skoro izvesno, da će biti mesta saradnji sa Muzejom grada Beograda jer oni imaju jako mnogo materijala, eksponata, bilo da su to neke stare fotografije ili tako slično nešto a nemaju recimo adekvatan prostor da to predstavljaju. Oni sami to skeniraju i digitalizuju, i imaju želju i cilj da se u sklopu nekog projekta povežu sa Vikimedijom Srbija gde bi se ti materijali postavili na Viki-ostavu gde bi možda bili dostupni svim Vikipedijama za te članke.'

Napredniji studenti smatraju da se definitivno ljudi prebacuju na računare, i nadaju se da će kod nas zaživeti eBooks i kupovina elektronske knjige zato što 'je svakako lakše i kod nas to još uvek ne postoji ali na primer u Americi je Kindle sasvim normalna stvar, svi ga koriste, uštedi ti vreme, omogućuje ti da podvučeš, zabeležiš šta god poželiš na bilo koji način, i time nisi narušio svoju knjigu nego samo taj pdf koji ti stoji.' Tako da se iskreno nadam da će to doći i kod nas, odnosno da će biti više knjiga koje će se na taj način kupovati što s jedne strane kao i svaka promena, svaka industrijalizacija dovodi do smanjenja potrebnih resursa, i svesna sam da to može na duže staze može napraviti određeni problem jer neki ljudi će ostati bez posla. Dakle, postoji strepnja ali i svest o tome da ove napredne promene mogu dovesti do određenih problema: 'za deset godina se knjige više neće štampati nego će biti samo onlajn, šta će onda izdavačke kuće i grafičari? Apsolutno to razumem ali svakako bih volela da imamo mogućnost da biramo između jednog i drugog i sigurna sam da će uvek ostati ljudi koji će biti verni štampanoj verziji.'

Studentkinja iz Niša ističe kako je barem njoj bibliotečka članarina visoka, i nije član biblioteke, iako voli da čita, kako kaže: «ima sigurno par meseci nisam skoro pročitala neku knjigu, i baš sam se uželela čitanja baš zato što ne mogu da postignem zbog fakulteta, a i nisam član biblioteke jer članarina je 500 ili 600 dinara, i onda eto-to je tako. Skoro sam pročitala pozajmljenu knjigu, i baš mi je nekako bilo drago što držim knjigu u rukama (smeh),

i što konačno eto imam vremena. I super mi je bilo, super je bio osećaj, i onda sam našla elektronsku verziju i počela sam nešto da vidim da li je to –to, da vidim da li je prava verzija, i nije to –to. A nije to-to, i baš sam se razočarala. Ja lično nisam pristalica za elektronske knjige, jedino ako eto ..mislim imam da odvojim 500 dinara..kao kupiću nešto drugo, komšinica je kupila pa sam pozajmila od nje. Jeste da je to besplatno ako skineš sa interneta ali opet mislim da je knjiga knjiga, i to ništa ne može da izmeni.»

Asistent i doktorant na FON-u uprkos dostupnoću elektronskih knjiga, i pdf-ova: «i dalje preferiram hardcopy (papirno izdanje). Ja ipak više volim da uzmem knjigu imam desetak knjiga što što sam naručio preko Amazona i koje sam mogao da nađem možda na torentima u pdf-u, ali više volim da sednem i pročitam knjigu, ali ne za kompjuterom nego ovako sednem ili legnem. Ako je dobra knjiga mislim da je vredni imati u smislu na polici da možeš kada god dođeš da daš nekome. Nekako volim da mi ipak i tu stoji (smeh).»

Dinamika čitanja se znatno promenila sa internet tehnologijama, ali je motivacija ostala ista, student i pripadnik milenijumske generacije internet korisnika daje primer: ‘...recimo u srednjoj školi kada je ‘Da Vinčijev kod’ bio popularan, ja sam među prvima zapravo kupio tu knjigu, i to na Sajmu zato što mi je neko preporučio, i onda su svi uzimali od mene. Ta knjiga je nekih godinu dana bila van moje kuće. Sećam se tada da sam iz biblioteke Škole engleskog koju sam pohađao, uzimao druga dela Dan Brauna recimo, da bih čitao na engleskom jeziku, i ja sam to radio na primer, za vreme časa filozofije logike, što nam je profesor dozvoljavao prosto. Sećam se da sam se u to vreme nekako vraćao tim korenima čitanjem iz knjige. Međutim, onda sam krenuo da nalazim stvari na internetu, i vrlo brzo sam se navikao da čitam knjige bukvalno preko interneta. Ja sam sigurno nekih 15tak knjiga pročitao na ekranu. Možda jeste zgodnije kada uzmem papirnu knjigu i izvrnem se na krevetu, jesam nekoliko papirnih knjiga pročitao u poslednjih godinu dana, nekoliko recimo.’ Profesorka sa FON-a primećuje da se dinamika čitanja itekako promenila i smatra da: ‘najveći broj ljudi koji koristi internet za čitanje da više ne može da čita (smeh) neku dobru knjigu, da malo postaje dosadno. Mnogi sada imaju ove raznorazne eBook readere i slične stvari koje omogućuju tako nešto, iPad koji vidim da je postao apsolutni hit, doduše ne kod nas pošto je poprilično skup za naše tržište, ali definitivno u svetu.’ Profesor sa Saobraćajnog primećuje da teže čita sa ekrana ali najveći problem predstavlja: ‘najveći problem mi je trenutno kada negde

stanem, e sad to ima foxit reader i on zapamti gde sam stao, možeš bookmarker da staviš i da obeležavaš gde si stao, međutim mnogo me dekoncentriše dok čitam ako me neko prekine, teško se vraćam u to šta sam zapamtio.’ I profesorka iz Novog Sada ukazuje kako joj je veoma teško čitati sa ekrana: ‘mnogo površnije čitam kada mi je na ekranu nego kada mi je u papirnom ili štampanom obliku ispred mene. Kao da preletim pa se onda moram vraćati da vidim da li sam ja tu nešto propustila ili nisam.’

Kada je u pitanju fakultet i priprema za nastavu, profesor, istoričar književnosti, uglavnom koristi papirne izvore, ali: *‘moram Vam reći da moje oduševljenje u stvari, opšte fenomenom interneta – raste, zbog toga što ja dolazim do prvih izdanja u elektronskom obliku. Upravo nešto što ima jedna sjajna biblioteka u Poljskoj, u kojoj imate neverovatnih retkosti ali tamo da biste čitali, vi ne možete da odete u zamak kod njih nego da se registrujete i da poručite publikaciju, a oni da procene da li ste vi uopšte neko kome treba tu publikaciju dati...to su stvarno jedini primerci (ne retki nego jedini). A sad lepo sediš kod kuće i listaš knjigu objavljenu 1551, recimo. Ali je čitaš ne u crno-belo, nego je čitaš, snimak je u full koloru, dakle čitaš onako potpuno izvorno, onako kakav bi doživljaj bio da njuškaš tu knjigu.’* Stariji profesori su navikli da odštampaju material, jer *‘volim da podvlačim, volim da mi je to pri ruci, ...treba ovo treba ono, ovako sa različitih olovaka obeležim...i tako.’* Među razlozima za slabije čitanje među profesorima je naveden i obim posla, profesorka Arhitektonske škole: *‘baš prošle godine kada sam našla skripte, to sam sve morala da odštampam. Dok ja nemam u ruci da ja to malo pipnem (smeh), da okrenem pa se vratim na trenutak. Nije se ništa promenilo, jednostavno malo manje čitam nego ranije zato što manje imam vremena.’*

Profesorka mlađe generacije na FDU: *‘ja sam tu baš starinski tip, ja volim da čitam knjige prosto, znam da mi neko skoro: Jao pa što ne nabaviš Kindle?, ovo ono neki od tih ridera, ja se nešto mislim, ja čitam na kompu sve to što poskidam, verovatno bi bilo zgodnije da imam neki rider, mislim verovatno bi mi bilo lakše, ali ja volim knjige, ja volim da podvlačim, ja volim da stavljam one markere lepljive, volim da nešto sebi pišem sa strane, znam ja da sve to može i sa riderima, ali ja volim i knjige dalje, što ne znači sad da ne koristim internet i da ne čitam sa ekrana, to si lepo rekla, prosto stvari više nisu tako linearne, nego ti sad skačeš, pretražuješ tekst, tražiš ključne reči, pa samo čitaš ta poglavlja itd. Mislim jeste u tom smislu sve to mnogo lakše, ali ja volim knjige. Ti ako nisi sebi pročitao knjigu od početka do kraja, ti*

Uticaj internet zajednica na komunikaciono – društvene procese u umreženom okruženju

nisi razumeo kontekst, nemaš kontekst, nemaš celinu u glavi, ti si pretrčao kroz neki tekst tako, mislim, ja sam par puta tako uradila, kao otvorila dokument, knjigu u PDF, i sad ključne reči, i sad čitam samo ta poglavlja gde su te neke ključne reči koje sam ukucala jer mi to u tom trenutku potrebno, ali ja tu knjigu realno nisam pročitala, ja nisam razumela šta se u njoj reklo, nemam pojma. Čini mi se, ja sam ta neka generacija na pola, mi smo kao to nije nam, ne plašimo se računara ali se sećamo onog vremena kada smo snimali muziku na kaseti i čitali knjige. Mislim, ja moram ti priznam meni to neko vreme strašno nedostaje, jer ja vidim po sebi, sećam se kad smo bili klinici pa ono kao čekaš 2 dana da snimiš pesmu na kaseti pa slušaš besomučno, a sad ono klikneš jao torrent, jao mp3, ovo ono, posle 2 dana ta pesma ti više ništa ne znači, ne sećaš se, kao već ideš dalje.'

Fenomen konvergencije medija i umrežena društvenost

'Sve i svašta može da se nađe, bukvalno izobilje informacija do te mere da ti televizor više ne treba. Ja od 2003će ne gledam TV zato što imam internet. Tako da mnogi ljudi idu na tu fintu dakle: imam internet, imam to umrežavanje, imam sve ljude koji me interesuju. Tako da Fejsbuk i te društvene mreže su postale samodovoljne – sve što ti treba se nalazi tu, zbog toga mnogi ljudi smatraju Fejsbuk internetom jer sve što im treba je tu. Što je malo tužno ali prosto je tako realnost.' – urednik Vikipedije

'Na tim primerima, izbor pesme za Evrosong, Super-Talenat, Utisak nedelje, shvatiš da kad toliko ljudi to na Tviteru prati – shvatiš ko je Srbija, ko su građani Srbije zapravo.' – profesor, Beograd

Student sa BU: *'Primetio sam da ima ljudi koji često vole da izveštavaju sa konferencija, i to ono direktni prenos sa konferencija, što je u suštini isto kao da pratiš na TVu neki događaj, i onda tvituješ paralelno, staviš statuse na Fejsbuku, samo što je ovo sada ozbiljnija stvar, konferencije su obično oko bitnih stvari. Recimo, Mikser koji se organizuje godišnje u Beogradu, taj festival recimo, on je za alternativniju publiku, mlade tehnički pismene i slično – i onda ima smisla da tako neke stvari budu ispraćene dosta više nego one generalne stvari. To su ti mejnstrim ljudi koji pričaju o tome, kao šta je ova napravila a šta nije...a onda Super Talenat kada je bio sada – to je bila tema ko će pobediti, kao glasajmo za ovog ili onog. O tome pričamo najviše na Tviteru, a na Fejsbuku mogu videti ako baš ima puno lajkova neki*

što postave - onda mi tako izleti kao popularno, pa onda vidim. To, i mislim da nedeljom, to je jako popularno u Srbiji, da pod hashtagom #utisak, svi gledaju taj Utisak ³⁸koji ja još nijednom nisam pogledao. Recimo, voditelj je u emisiji nešto napravio sa gostom ili ga je prekinuo ili tako nešto – i odmah pišu kao ‘voditelj je prekinuo gosta’. ... ja to ne želim pratiti. To je zaludnost, ok ja sam to možda radio kada sam uživo bio na nekoj utakmici još ranije, pre jedno tri godine, i onda bih pisao ‘e sad su dobili gol, sad nisu’ ali oni svakih 5minuta ili svake minute.’ Zanimljiv je uticaj poznate ličnosti Novaka na omladinu kao pozitivan uzor, ali i na samo širenje Tvitera u Srbiji: ‘to je jako pozitivna tema jer čovek rastura globalno. Ima i on Tviter - DjokerNole. Kada si me pitala o kojim se temama najviše priča u Srbiji odmah sam pomislio na Tviter jer se tamo najviše mogu to videti. Tako da to su nedeljom Utisak, selebriti, Đoković. I kada je bilo vanredno stanje ovde, počevši od 3 februara tog dana je krenulo ludilo mećave, poledice, čuda – i onda su hashtag³⁹ imali ‘vanredno stanje’, hashtag ‘sneg’, ‘ledenice’, i to je ono u svrhu crowdsourced pomoć ljudima.’

Studentkinja, Biološki fakultet: ‘Meni je to fenomen na Tviteru, upravo to, taj direktan prenos što zapravo saznaš mnoge stvari pre nego na televiziji. Recimo kada je objavljeno da je pevačica Ejmi Vajnhaus umrla, ja sam to prvo saznala recimo na Tviteru. Šta sam još saznala, znam da je još neka informacija bila zanimljiva...gde sam prateći prvo saznala na tviteru. I Utisak nedelje, verovatno je ljudima zanimljivo da na taj način razviju komunikaciju putem Tvitera, dakle da komentarišu putem Tvitera nečiju izjavu ili nečije gostovanje.’

Neko od sagovornika je primetio i veliko prisustvo ne samo poznatih ličnosti iz estrade i kulturnog života, već i iz sveta politike: ‘i političari su videli poentu toga i dobrobiti koja bi mogla da im dođe, prosto time stvaraju neku popularnost i publicitet, predstavljaju se ljudima koji će za njih da glasaju u nekom trenutku eventualno, tako da su uvideli tu reklamnu poentu Tvitera. Pre nekoliko meseci i Čanak je napravio profil. On je XXL tulip, tako nešto (smeh). Mislim da je čak na Utisku nedelje jednom objavio je i potvrdio je uživo da je to njegov nalog (smeh).’

³⁸ Govori o emisiji na TV B92- utisak nedelje koja je veoma popularna na Tviteru kada je u pitanju komentarisane u realnom vremenu svake nedelje

³⁹ Eng. Hashtag je oznaka, simbol # iza koje stoji ime neke aktuelne teme. Na primer #evrosong2012, ili #Akcija2012

Ista dinamika se sada dešava i na Fejsbuku, profesor sa Univerziteta u Nišu: *'jedinostavno tehnologija pruža priliku da deliš nešto što tebi znači sa ljudima kojima predpostavljaš da će takođe značiti...kada je film, onda deliš neke svoje impresije...ti praviš kao da si sa tom osobom i komentarišeš, 'jaoj kako ovo, šta je ovo'. Ti si zapravo sa njima, u glavi ti si sa njima. Ako je to nešto što veći broj ljudi gleda u tom nekom istom trenutku – ti deliš sa njima njihov prostor...ti si u potpunosti priključen na istu stvar. Mnogi ljudi vrše kompenzaciju time ako već ne mogu da gledaju sa društvom nešto, znači da fizički dovedu ljude kod sebe, pošto smo definitivno postali malo otuđeniji od kada je internet postao popularan, možda je to neki vid kompenzacije gde oni zapravo komuniciraju sa ljudima i imaju taj kontakt s njima koji bi imali inače kada bi sedeli zajedno na sofi, ovako imaju zajedno na Tviteru. S tim što je auditorijum malo veći i onda je i sam broj ljudi sa kojima mogu da komuniciraju veći'*

Primeri 'trending topics' odnosno tema koje su aktuelne na Tviteru: ' Često ćeš videti da ljudi popularizuju nešto samo zato što vide da je neko već pokrenuo to i vide da neko od njih to već koristi, kao što su oni 'trending topics' i slično. Pošto žele da budu deo mase, žele da budu viđeni, da neko od njih pokupi nešto, i ako već ima neki komentar, teže da budu originalni, da stave nešto šaljivo, nešto što će da zanima nekog drugog, da se onda to njihovo mišljenje ili komentar, njihovi gledište podeli dalje, preko retweetova i slično, ...da budu Tviter-uticajni (smeh), da budu uticajni tviteraši, da steknu taj neki rejting, taj neki status bar u lokalnoj srpskoj tvitosferi. Do skora je ona bila razumno velika, u smislu ne previše velika, mogao si iz nekoliko koraka da obiđeš celu srpsku tvitosferu, ali sad predpostavljam da se to malo proširilo još više, tako da...smo postali dosta veliki (smeh). Generalno u neko ranije doba, pre nekoliko godina recimo, mnogi su se znali i dalje, i to je moglo da funkcioniše, tačno svako je znao ko je ko, i koliko dobro tvituje i slično.To je to neko prosto traženje pažnje, čini mi se, prosto neki način da dođu u centar pažnje, da budu viđeni..ali predostavljam da neki od njih nisu doživeli dovoljan uspeh u životu i samim tim, opet reč je o kompenzaciji, kad već ne mogu da se pokažu u pravom životu da se iskažu, da postignu neki odgovarajući uspeh, onda pokušavaju da to nekako nadoknade time što će biti popularni u nekoj manjoj zajednici, te će možda naći ljude slične njima u proseku, nego što je to generalna populacija. I recimo dosta čest aspekt je anonimnost. Mogu te ljudi znati po imenu i prezimenu ako i toliko, neki samo po pseudonimu, ali takođe je tu bitno istaći da – ne znaju te ljudi po liku, delu, tako da mogu

samo da stvore neku sliku o tebi –kako si ti zapravo sebe predstavio onim tvitovima ili statusima (manje i ređe jer je to uglavnom fenomen na Tviteru). Prosto dođeš tu kao tabula rasa, Nikola Todorović neko generičko ime, niko ne zna ništa o tebi, čak ne možeš ni da staviš svoju sliku, i onda sa svojim tvitovima, sa svojim stavovima, onome što javno izjavljuješ – time zapravo krojiš sliku o sebi, u tuđim percepcijama. I na osnovu toga, možeš zapravo, i što ti kažeš, i lažno da se predstaviš da stvoriš totalno drugi profil, totalno drugu ličnost, ali to su opet neki egzibicionizmi, u motive neću da ulazim. Ali, činjenica je da postoje ljudi koji se nisu istakli dovoljno u životu, mislim pratim nekoliko njih, i koji pokušavaju da preko svojih tviter naloga, odnosni tih personalitija, da na neki način uzdignu sebe i da dostignu neki uspeh, bar u očima nekoliko ljudi koji ih prate.'

Profesorka iz Niša smatra da je prenos događaja, pomeranje granica između medija i učestvovanje u novoj društvenosti - odlična praksa i sama praktikuje te procese sedeći u društvu prijatelja ili supruga koji komunicira sa internet publikom u njenom prisustvu: *'konkretno ako ja sad sedim i gledam TV i znam da ti gledaš TV, lakše mi je da te pozovem telefonom pa da komentarišemo zajedno, kao 'Jao vidi budalu šta je rekla', ako je to mislim poenta, nego da sad kao, pa sad se kačim na net, pa idem na Tviter, hešteg - #vidištajereklabudala. Jedina mi prednost što tada ono, više ljudi može da se uključi u diskusiju, ako zovem tebe telefonom pričaćemo samo ti i ja, ovako će se više ljudi uključiti. Ali mi je fenomenalno, kad si na nekom događaju za koji misliš da je značajan tim ljudima koji te prate, ili odeš na Egzit, znaš i onda obavestiš ljude šta se dešava, kao' Dođite na Mejn stejdž⁴⁰, ovde bolje.'* Mislim, sviđa mi se kuda to ide, samo pod uslovom da ne preterujemo. *Moj muž, recimo preteruje, on je od onih što kao sedimo u kafiću, pijemo kafu, i onda on vadi telefon, proverava da li ima vajrles⁴¹, i ako ima onda se kači i onda piše kako sedi u kafiću i pije kafu, pa da meni je to malo već 'tu mač'⁴². Ne mora baš svako u svakom trenutku da zna gde sam ja, a eto on ima tu potrebu. Mislim da je to sada aktuelno, jer je kao, ljudi istražuju nove mogućnosti koje nove tehnologije donose, i to će biti interesantno dok te tehnologije budu nove, a to će biti još koju godinu najviše. A onda će se pojaviti nešto još luđe, nešto još fantastičnije, još novije i onda će to da bude kao hajp, to je moje mišljenje. Imam neki utisak,*

⁴⁰ Koristi anglicizme, eng. *main stage* – glavna bina

⁴¹ Eng. *wireless* – bežični internet

⁴² Koristi anglicizme, eng. *too much* - previše

jer ja se sećam kada je internet dolazio u Srbiju, kakav je hit bio onaj ICQ⁴³ - AjSiKju, i ja sam mislila, da to nikada neće prestati da to bude hit. Mislila sam to kao, sad ćemo svi tako i samo tako komunicirati, pa je bio Majspejs, pa je tada bilo kao ludilo, e Fejsbuk se doduše drži dok ne izmisle, i pokušavaju doduše da izmisle nešto novo.'

Profesorka sa FDU: 'Svako od nas ima pristup jednom medijskom toku, jer praktično Tviter je jedan medij, i sad taj medij ima svoju publiku, to smo ti i ja, svi mi koji kliknemo na 'hashtag' da vidimo šta se dešava, i ljudi se sada osećaju opunomoćeno, odjedanput imaju moć da to njihovo mišljenje ne bude više zatvoreno u krugu od petoro ljudi koji sede na kafi i komentarišu , ili mejling listi koju sad čita njih petoro, nego odjedanputa to može da vidi svako koga zanima šta ti misliš i odjedanputa ti imaš neku ogromnu publiku sa kojom možeš da debatuješ, sa kojom možeš da ulaziš u konflikte ako to želiš, s kojom možeš da praviš neke male koalicije interesne oko zajedničkih stavova itd. Meni se čini da je zapravo ta fascinacija moći koju su ljudi dobili zahvaljujući novim medijima, znači odjedanput da ti proizvodiš neki sadržaj, neka je on tvit od 140 karaktera, ali on je neki sadržaj, on je neki tvoj stav, neki tvoj komentar, i da ti onda поделиš sa nekom publikom koja je onda ogromna, koja stupa sa tobom u interakciju, mislim da to ljude onako strašno privlači, odjedanput je njihovo mišljenje nekome važno, nekoga zasmehava, nekoga ljuti, to mišljenje provocira neku dalju diskusiju, i odjedanputa si ti , nisi više mali posmatrač ispred TVa koji priča tamo sam sa sobom "Je, ovaj Dačić nije normalan! Ovaj Toma Nikolić je grozan!" Ne, odjedanputa ti sad imaš tu neku publiku i ti si sad u nekoj areni medijskoj gde ti razmenjuješ neke svoje stavove, i tebi neko odgovara, neko ti replicira, neko te podržava, i verovatno je to taj lep osećaj male moći, kao ja sam sad aktivan učesnik , mislim, to je ono što se dešava, čini mi se sa svim medijima, prosto taj osećaj gde ti više nisi samo potrošač nego si i proizvođač nečega, kao ipak to dalje neko troši, opet si ti tu deo nekog lanca, to mi je neki utisak, ne znam.'

Student, Beograd: 'Mislim da je najveća promena zapravo u prisustvu političkih partija na internetu, koje sad stvaraju neku novu dinamiku naročito pred izbore, mislim da ćeš ako budeš pratila lokalnu tvidersferu i Fejsbuk – videti ogroman šum vezan za predstojeće izbore, što je kolko dobro za značaj interneta kao platoforme generalnom toliko loše za one koji bi

⁴³ ICQ – čet servis

želeli da nađu svoj neki kutak i ne budu smoreni od strane sveg aonoga što su navikli iz drugih načina komunikacije (smeh).'

'to je postalo moderno. Ja ne razumem ničije statuse ni na Fejsbuku ni na Tviteru tog tipa 'sad idem da napravim sendvič' ili sada sam odgledao utakmicu pa ću da vam prenosim svaki detalj utakmice kako se odvija. Kada su počeli da prenose Utisak nedelje, počeo sam da izbegavam te dane da koristim internet. I uopšte postao je taj trend da se prate neki ključni događaji, definišu se hashtagovi i onda se zaguši tajmlajn informacijama o tome. Ima događaja koji me interesuju, koji bi mi verovatno značilo da ih pratim na taj način. E sad...ako uglavnom otići ću na lice mesta.'

Kada je u pitanju direktan prenos događaja i komentarisanje sa jednog medija na drugi, profesor sa Saobraćajnog fakulteta priča o fenomenu gde se pojedinci koji prate Olju Bećković i emisiju Utisak nedelje: *'Sada se javljaju ko će više da je iznervira...i onda ljudi snimaju i stavljaju na Jutjub. Mene još jedna stvar vrlo intrigira a to je ta naša potreba da samo sebe maltretiramo psihički. Recimo, tebe ta emisija nervira i ti je gledaš samo da bi se naslađivao ako ona lupa neke gluposti, da bi to posle stavljao negde na net. Tebi ti diže pritisak, zašto bi ti sebe maltretirao? Imaš ljude koji će namerno da gledaju kako bi tražili manu, e to je to srpsko, ima to tog našeg...nije to inat..jeste (za mazohizam).*

Može se razumeti da dekade provedene pod ekonomsko-političkim sankcijama, kao i distorcija društvenih vrednosti utiče kako na dinamiku u oflajn tako i u onlajn javnoj sferi: *'Ljudi nemaju svoj život. Dosta dugo su primeri, odnosno uzori dobrog života bili propaliteti, znači ljudi koji nemaju završen fakultet, ljudi koji nemaju ništa. Znači šta je njima bio uzork u periodu rasta.....apsolutno, Karići tipa i ti koji izlaze sa Karićima, i gde idu Karići na koja mesta i šta..rade i šta se sluša. Pink je bio odraz toga.'*

Profesor, Filološki fakultet, smatra da takvo ponašanje može da vodi u usamljenost: *'To je otprilike kao radijski prenos uživo sa terena. Dakle, samo naravno iz medija u medij. Očigledno, pazite kako ja to zamišljam: sam gleda utakmicu, ne može da šizi jer nema društvo, a žena već šizi što on gleda utakmicu, jel, i on onda 'ajde da vidimo' ko je na Tviteru. Znači usamljenost ukratko, tačno. Vodi u usamljenost.'*

Ono što se promenilo velikom popularnošću Fejsbuka i društvenim umrežavanjem u Srbiji je *dinamika komuniciranja i druženja nekada i sada*, student Fakulteta za medije i komunikacije: *'fotografije posle letovanja – možda je to najbolji primer (smeh). Nekada smo nosili foto aparate sa filmom, i slikali koliko smo imali para da kupimo filmova da poneseo sa sobom, nazad to vraćali u Beograd, a onda pravili fotografije, a onda se skupljali da gledamo šta smo to tamo uslikali. Sada toga više nema već nekoliko godina, sada svi gledamo šta se kači na Fejsbuk, fotografije se prave u daleko većim tiražima jer nema više štampanja, nema više potrebe da se kupuju skupi filmovi, imaš memorijsku karticu, imaš kompjuter na koji trpaš ako napuniš karticu i onda imamo tone i tone fotografija koje stavljamo ne samo posle letovanja, i svi gledamo jedni drugima zapravo šta smo radili, gde smo putovali, šta smo slikali i ostalo, i komunikacija koja je nekada – znači face to face s nekim nešto gledaš mora da komunikacija bude verbalna – sada sve češće prestaje da bude to, ili će neko pogledati i neće se ni pokazati da je pogledao, deo njih će da lajkuje a relativno mali broj će da ostavlja komentare, a ti komentari ja koliko vidim, doduše u poslednje vreme to najčešće vidim na slike novorođenih beba – to je neki novi tip fenomena ko će da ostavi najbolji komentar (smeh). Ponekad izgleda kao takmičenje u šlihtanju.'*